

BIBLIOTECA
FVNDATIVNEI
VNIVERSITARE
CAROL I.

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
București

Cota 36453

Inventar 53910

DIN PUBLICAȚIUNILE CASEI ȘCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ No. 18

ELEMENTE
DE
PSICOLOGIE PEDAGOGICĂ

DE

I. NISIPEANU

DOCTOR IN FILOSOFIE

PROFESOR DE PEDAGOGIE LA ȘCOALA NORMALĂ DE ÎNVĂȚĂTORI

DIN

RAMNICU-VALCEA

EDIȚIA III-a

BUCUREȘTI

—
TIPOGRAFIA «JOCKEY-CLUB», ION C. VĂCARESCU

4, Strada Umbrei, 4

1926

Prețul Lei 100.—

Inw. A. 27.949

DIN PUBLICAȚIUNILE CASEI ȘCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ No. 13

ELEMENTE
DE
PSICOLOGIE PEDAGOGICĂ

DE

I. NISIPEANU

PROFESOR DE PEDAGOGIE LA ȘCOALA NORMALĂ DE INVĂȚĂTORI

DIN

RÂMNICU-VALCEA

53910
EDIȚIA III-a

—
TIPOGRAFIA «JOCKEY-CLUB», ION C. VĂCAREȘCU

4, Strada Umbrei, 4

1926

371.075(02)

CONTROL 1953

1956

RC 92/07

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota 36 453
Inventar 53 910

tablet

B.C.U. Bucuresti

C53910

Precuvântare la ediția I-a

Manualul acesta, ce apare în «Biblioteca Pedagogică» a Casei Școalelor, a fost alcătuit din îndemnul puternic ce am simțit, de a umple un gol mare în literatura pedagogică didactică, destinată școalelor normale și seminarilor. Un manual de psihologie, spre a putea fi cu adevărat de folos elevilor acestor școale, trebuie să îmbrățișeze nu numai câmpul vieții sufletești a oamenilor adulți ci, în acelaș timp, și pe acel al vieții sufletești a copiilor, începând din vârsta scutecilor, trecând prin anii vieții antezcolare și continuând cu aceia ai vieții din perioada școlară. O pură psihologie generală, fără acest adaos de psihologie infantilă, deci de explicare genetică a funcțiunilor sufletești, poate fi de un mare interes teoretic, dar nu de un mare folos practic, lucru care trebuie ținut în primul rând în instrucția viitorilor învățători, pentru cari studiile psihologice n'au preț decât în măsura,

în care le pun la îndemână concluzii rezezi de aplicat în practica lor de învățători și educatori. Dar, în această practică, de cel mai mare interes pentru ei e cunoașterea dezvoltării, a creșterii ori evoluției psihice și fizice a copiilor, pentru că numai cunoașterea acestei evoluții îi poate feri de pripă, de exigențe în disproporție cu puterile din diferitele lor vârste și, deci, de o încordare nemăsurată a acestor puteri, în dauna sănătății lor trupești și sufletești. În acelaș timp, numai o psihologie genetică poate duce la o întemeiere rațională a unei metode de educație și instrucție, metodă care să țină seama nu numai de hotarele puterilor psihice ale copiilor, dar și de direcțiile plăcerilor lor intelectuale, adică ale intereselor lor pentru lucrurile înconjurătoare și, mai ales, care să țină seamă de viața lor afectivă, care-i predomină, și de fondul sufleteș cu care vin ei la școală, și pe care trebuie să se întemeieze fără excepție întreg învățământul, de fondul aperceptiv, cum se zice. Cultivarea din ce în ce mai îngrijită a psihologiei infantile va contribui să descătuseze, din ce în ce mai mult, pe educatori de superstiția metodelor fixe și generale, care s'au stabilit mai mult, a priori, prin deducții, de altminteri foarte logice din anumite principii filozofice generale, de cât a posteriori, din observarea fazelor de creștere sufletească a copiilor.

Călăuzit de aceste idei, și încurajat de primirea bună de care s'a bucurat cartea mea de «*Psichologie Populară*» chiar în lumea didactică, pentru care de fapt nu fusese alcătuită — căci scopul ei fusese să popularizeze această știință, interesând pentru ea și pe altă lume de cât pe acea a specialiștilor, — mi-am propus ca, luând de bază acea ediție populară, s'o completez cu date mai nouă din psihologia infantilă. Așa că, acum, sunt tratate fenomenele psihice atât din punctul de vedere al psihologiei generale, cât și din acela al psihologiei copilului. Afară de acest adaos, cât s'a putat mai amănunțit, în limitele spațiului de care am dispus, în interesul învățării mai lesnicioase și al simțirii folosului practic al studiilor de psihologie, fiecare capitol cuprinde aplicări pedagogice, privitoare la educație și instrucție, un rezumat și un număr de exerciții, pe cari elevii au să le deprindă acasă, pe caetele lor. Exemplificarea din propria lor viață sufletească trebuie cerută la fiecă pas.

Deși cu țintă mai mult pedagogică, manualul poate fi utilizat cu folos și în licee, căci metoda genetică rămâne peste tot cea mai rodnică în studiile de psihologie.

Cu toate îmbunătățirile și adaosele ce am făcut celei d'ântâi ediții, desigur că manualul mai cuprinde încă multe și mari lacune pe care mă

voi sili să le înlătur în ediția viitoare, așa cum îmi vor arăta practica mea de profesor, experiențele psihologice din școala de aplicație și observările foarte de preț ale colegilor, cari îmi vor face cinstea să folosească manualul meu.

R.-Vâlcea, 1920 August 1.

Autorul

Precuvântare la ediția III-a

Când, în anul 1920, în August 1, am scris precuvântarea ediției I a acestei lucrări, m'am angajat ca, la o viitoare ediție, să introduc unele modificări, așa cum experiențele mele nouă aveau să-mi dicteze. Nu m'am putut ține de acest angajament la ediția II, fiind pe atunci absorbit de alte lucrări ce erau în curs de redactare. Primind acum din partea onor. Administrației a Casei Școalelor înștiințarea, că a devenit necesară a treia ediție, n'am vrut să treacă și această ocazie, fără a mă ține, cel puțin acum, de cuvântul dat la ediția I-a.

De aceea ediția III-a apare cu însemnate adăogiri.

În rândul întâi, mi s'a părut necesară introducerea unui număr oarecare de lecturi psihologice, din autorii cei mai apreciați azi, așa cum se prevede în programul școalelor seoun-

dare și cum s'a realizat în «Elementele de Psihologie pentru școalele secundare». ¹⁾

La întâia privire, cititorii vor simți o disonanță între stilul și nivelul de tratare al paginilor redactate de mine, și ale celor din paginile traduse din psihologii cei mai de seamă. Eu m'am silit să îmbrac cunoștințele de psihologie generală într'o formă cât mai concretă, cât mai intuitivă posibil, și într'o redacțiune cât mai populară, cât mai aproape de nivelul priceperii unor elevi, cari trebuie să înceapă studiul așa de greu și de delicat, al celor mai fine și subtile fenomene, la o vârstă relativ puțin proprie pentru înțelegerea și explicarea lor (e vorba de elevii normaliști din clasa IV).

În orice domeniu lucrarea de popularizare e nespus de grea, incomparabil mai grea de cât tratarea în formă înaltă științifică, cu utilizarea unui aparat greu de formule abstracte și generale. Cu atât mai grea e popularizarea în domeniul acesta al fenomenalității celei mai fluide, celei mai dinamice, care este fenomenalitatea psihică.

Am simțit în chip viu această dificultate de redactare populară încă dela cea dintâi încercare a mea în această direcție, încercare care

1) În editura H. Steinberg.

a dus la înfăptuirea Psihologiei mele populare, dată la iveală în 1913 (azi epuizată).

Am ținut să păstrez, în parte, acea redactare populară, și în Elementele de Psihologie Pedagogică, care s'au editat la Casa Școalelor. Totuși, această lucrare fiind destinată unui public școlar, trebuia, în interesul educației științifico-tehnice, pe care trebuie s'o urmărim în școlile normale (și în seminarii), să facă un pas mai departe față de prima redacție, din Psihologia populară, și să se ridice la perspective ceva mai înalte. De aceea am introdus în această formă nouă mai multe fapte și mai multe formule tehnico-științifice de cât în acea ediție strict populară. Am păstrat însă, de acolo, cât am putut mai mult, metoda inductiv de tratare: plecarea de la cât mai numeroase cazuri concrete și înceta și treptată ridicare la formulări generale. Cricât de primitivă, de terre-à-terre, ar putea părea această metodă de tratare, ori cât de puțin miros tehnico-științific ar avea ea, deci, nu m'am putut și nu cred că mă voi putea decide vreodată s'o părăsesc pentru elevii școlilor normale (și poate nici pentru ai liceului cu totul). Experiența mea didactică de vre-o 17—18 ani nu-mi îngăduie să părăsesc acest mod de tratare, care, personal, poate să-mi fie foarte dăunător, dar pe care pentru elevi l-am simțit totdeauna fecund. Prefer excesul de înțelegere concretă vir-

tuozității redactărilor în formulele cele mai savante, foarte înțelese, negreșit, de un public cititor mai pregătit, dar susceptibile de a naște în elevi un fel de ebrietate verbalistă primejdioasă.

O carte ca aceasta e destinată, însă, să stea mai mulți ani în mâna elevilor normaliști, e destinată să stea și chiar după ce ei vor fi încetat de a fi elevi.

Dacă, deci, pentru începători, metoda de tratare inductiv și sgârcenia în formule tehnico-științifice e îndreptățită, nu e tot așa pentru cei ce s'au inițiat odată bine în domeniul acestor fapte și simt nevoia unei înțelegeri mai amplificate și a gustării unei tratări mai înalte, mai tehnice, de pe culmi mai filosofice.

Lecturile au, printre altele, și această menire.

O disonanță vor simți negreșit cititorii, și disonanța aceasta va fi în dezavantajul paginilor redactate de mine; dar nu mă sfiesc deloc să apar eu așa cum pot și mă pricep, și să fac și pe alții să apară, așa înalți și puternici și talentați cum sunt. Am deplina conștiință, și, în ce privește pe elevi, deplina siguranță, că și eforturile mele pedagogice sunt folositoare.

Dar, din conștiință că la un moment dat pedagogia trebuie să se facă de prisos, — nu e aceasta, vorba lui Gaudig, ținta cea mai înaltă a oricărei virtuozități didactice: ca ea s'ajungă cât mai repede să se facă de prisos? — dau aici și paginile acestea de lecturi, cari, în mare parte,

au un nivel destul de ridicat peste cel școlăresc. Mulți ani dearândul ele vor putea fi o hrană substanțială pentru foștii elevi normaliști ajunși învățători, și, mai mult, gustându-le pe ele, se vor simți ațâțați să cunoască mai mult din autorii lor, să atace, poate, lectura lor integrală, dacă vor avea parte de o însușire, suficientă în acest scop, a unei limbi de cultură universală.

Afară de acest adaos, și din propriu îndemn și din sugestiunile ce am primit de la colegii competenți și binevoitori, ediția de față se prezintă și cu însemnate completări de psihologie infantilă, și cu amplificări în acele părți, cari recunosc că au fost prea sumar tratate în ediția I și II: în psihologia sentimentelor și în psihologia voinței. Multe capitole nouă am introdus în aceste părți, și, pentru psihologia sentimentelor, multe exemplificări nouă amănunțite din domeniul literaturii; s. e.: emoția de frică, memoria afectivă, pasiunile, sunt ilustrate prin astfel de pagini analizate din literatura noastră.

Incheiu aceste rânduri conștient, că am isbutit să aduc unele îmbunătățiri lucrării, și mulțumind călduros colegilor mei, cari, folosind-o cu grija de a scoate din ea maximum de profit pentru elevii lor, cu aceeaș grijă m'au îndemnat la introducerea acestor îmbunătățiri.

Autorul.

PARTEA I-A

CAPITOLUL I.

Obiectul Psihologiei

I. *Descrierea și analiza unui moment de viață sufletească.* Să ne închipuim că într'o zi senină de vară, sătui de gălăgia vieții de oraș, de fierbințeala apăsătoare ce se revarsă de peste tot: de pe coperișurile de tinichea, din trotoarele de asfalt ce se înmoae și în care se'ngroapă încălțăminte, sătui și de aerul încărcat de praf, în care plutește tot orașul, ne *hotărâm* să plecăm afară la țară, cu *gândul* să ne plimbăm printr'o pădure situată în apropiere. Cum trecem de casele cele din urmă și ne îndreptăm pașii pe vreună din potecile câmpului, începe să ne mângâie fața, aprinsă de soare și scaldată de nădușeală, o adiere dulce, răcoritoare, ce vine din spre pădure. Atunci

deodată simțim în toată făptura noastră o înviorare, par'că ne crește sănătatea și puterea, par'că se înprospătează tot sângele, care aleargă prin trup mai cu vioiciune. Tot atunci, și din pricina aceasta, simțim în *sufletul* nostru născându-se o *bună dispoziție*, o *mulțumire*, o *plăcere*, o *voioșie*. Dacă pentru *întâia dată* facem această plimbare, ori dacă e una din *foarte rarele* plimbări ce facem pe câmp, nu ne mai săturăm de tot ce vedem și auzim în jurul nostru. *Simțurile* și *inina* ne sunt luate cu asalt de o mulțime de *impresii*: *Admirăm* lanurile de grâu cari, la adierea ușoară, încep a-și mișca talazurile auri; urmărim țintă cu ochii, până se pierde în înălțimile văduhului, pe ciocârliia cu trilurile ei vesele. Din spre o baltă verde, din care se înalță stufișuri dese de papură și pe deasupra căreia sburdă gândacii lucitori ca argintul și roiurile de musculițe, ne vine la *auz* concertul broaștelor ce orăcăesc. Numai viață pe câmpie! Pusderie de flori de toate culorile împetrițează pământul, dar dintre toate macul cu *roșul lui aprins* ne *fură ochii*, și par'că stropește cu sânge covorul câmpului. *Auzim* zumzetul de albine, cari, cu o hărnicie neîntrecută, zboară din floare în floare după miere și ceară. Gândacii și alte insecte își cântă cântecele lor. Niște copii de țărani aleargă după fluturi. Ce *veseli* sunt când îi găsesc în căciulă, mai ales când sunt din cei mari și roșii, cu boabe negre și cu fel de fel de

împestrităuri! Un klinkling cristalin vine din spre un luminiș din mijlocul pădurii: Sunt clopotele ce zângănesc la gâtul vacilor și caprelor, ce pasc sub paza unor copilași. Când pătrundem în pădure și ne adâncim în ea, *mulțumirea* noastră crește, *vraja* nu mai încape în inimă: păsările ciripesc vesele, zboară din pom în pom, nu stau o clipă locului. Ce iute trebuie să le bată inima! Maestrul orchestrel e privighetoarea, cu trilurile ei așa de limpezi, de cristaline și așa de felurite, că par'că nu-ți vine a crede că le poate cânta acelaș glas. Frumusețea copacilor cu coroanele lor stufoase, dese ca sita, prin cari abia se cern câteva raze de soare, murmurul unui râuleț limpede, ce șerpuește prin pădure, cu fundul alb de pietricele curate, melodia freamătului frunzelor, mirosul de câmp ce îmbată aerul de țară, toate aceste *frumuseți ale naturei* ne umplu sufletul de *încântare*, ne *vrăjesc* și par'că *nu ne mai îndurăm* să plecăm de acolo. Putem spune cu drept cuvânt, cel puțin noi, cari rareori ne luăm osteneala unui drum mai lung, în sânul naturii, unde se simte peste tot apariția măreață a degetului lui D-zeu, că în aceste clipe rare, o adevărată *fericire* se revarsă în sufletul și inima noastră. *Impresiile* cele mai *plăcute* ne inundă și multă vieme de la plimbare ne mai *aducem aminte* de ele.

Voioșia, care ne cucerește, alungă departe, în acele clipe, toate grijile și supărările vieții. Aproape

fără să vrem începem să cântăm, să grăim cuvinte de admirație, să ne plimbăm prin toate ungherele pădurii: nimic nu rămâne ascuns ochilor noștri, lacomi să privească totul. Drept amintire adunăm flori și facem din ele buchețele, ca să le ducem cu noi acasă; murmurul pârâului argintiu par'că ne cheamă să ne potolească setea de care am suferit pe drum. De la un timp ni se face foame, ne așezăm pe iarbă verde, sub umbra deasă a unui stejar stufos, desnodăm legătura cu merinde și începem să mâncăm cu poftă.

Tocmai când mâncăm mai cu poftă, începe, cum se întâmplă, de multe ori, în zilele fierbinți de vară, să bată un vânt mai tare, și, uitându-ne pe cer, luăm seama că vremea se schimbă a ploaie. Atunci, *îngrijați*, nu știm cum să strângem mai repede toate și să plecăm spre casă. Par'că avem aripi la călcâie! Vedem cum încep să se adune întâi nori subțirei pe bolta cerului, întâi mai departe de noi, în zare, apoi mai aproape, din ce în ce mai aproape. Intr'o parte a cerului a început să fulgere, licăririle roșii clipesc una după alta, parcă cerul se deschide, se'nchide și iar se deschide. Acum norii s'au îngroșat de tot și au acoperit cu totul soarele și cerul albastru. Nu trece mult și prin înaltul cerului se aud tunetele ca niște rostogoliri de stânci uriașe. Un vânt nebun se stârnește și ridică în văzduh de pe șosea moriști de praf orbitor. Pomii de prin curți ori

de pe marginea drumului își isbesc crăcile furios și frunzele danțează nebune. Toate simțirile plăcute de la început se întunecă acum și pier, se înnoresc și în sufletul nostru, pe care acum îl înneacă *nemulțumirea, neplăcerea, teama, dezamăgirea, zorul* ajungerii casei.

II. a) În cursul plimbării, în inima noastră s'au născut și au trăit o vreme 1) un fel de simțiri sau *sentimente*: niște *plăceri*, trezite în noi de *frumusețile naturii*. 2) Pe urmă, de când vremea a început să se strice, alte *sentimente*: *nemulțumire, indispoziție, dezamăgire, grijă, teamă*, cari toate sunt niște *neplăceri* sau *dureri*, provocate toate de niște *impresii* pornite de la lucruri din afară, din *lumea externă* sau din *natură*. b) Șiragurile acestea de simțiri plăcute și neplăcute au îmboldit sufletul nostru să se *decidă* a face fel de fel de *mișcări* sau *acțiuni*. Pe cele liniștite și plăcute, și de cari nu ne-am mai fi săturat, plimbându-ne prin toate colțurile pădurii. Pe cele neplăcute și zorite, din urmă, când ne biciuie *teama* să nu ne apuce ploaia și furtuna în mijlocul pădurii. Toate aceste acțiuni, pe cari ne-am hotărât să le *executăm* și le-am executat, le-am făcut sub îndemnul *plăcerilor* și *neplăcerilor* încercate. Să ne închipuim un moment, că frumusețile câmpului și ale pădurii nu ne-ar fi încântat de loc, ne-ar fi lăsat cu totul reci. Nu ne-am fi plimbat atunci cu atâta lăcomie prin ungherele pădurii, nu ne-am mai fi plecat să culegem flori

și să facem buchețele, nu ne-am mai fi uitat cu atâta plăcere și n'am mai fi ascultat toate cu atâta atenție. Tot așa, să ne închipuim că nu ne-am fi temut de loc de ploaie și furtună. Atunci nu ne-am mai fi zorit să facem toate acele mișcări din urmă ca să plecăm spre casă.

c) Nici plăcerile și neplăcerile revărsate în sufletul nostru, și deci nici acțiunile hotărâte și executate n'ar fi fost cu putință să ia naștere, dacă n'am fi cunoscut, în acelaș timp, toate cele întâlnite, auzite și văzute în timpul plimbării. Impresiile, pe cari le-au produs asupra noastră obiectele exterioare, din natură — pădure, câmp, ciripit, murmur de pârâu, etc. — au pătruns în sufletul nostru prin acele porți ale lui, cari sunt simțurile — văz, auz, miros, gust, pipăit ș. a. — și atunci ele s'au transformat în sufletul nostru în cunoștințe despre culorile, sunetele, gusturile, mirosurile lucrurilor din afară întâlnite la tot pasul în drumul nostru. Deci, impresiile sau ațâțările, cari pornesc de la lumea externă și sosesc la porțile sufletului nostru, trezesc în el deodată trei feluri de fapte sau fenomene sufletești: cunoștințe sau idei, sentimente, de plăcere și neplăcere și însfârșit, deciziuni și acțiuni executate în urma lor.

III. Realitatea existentă se compune din: natură și suflet. Putem analiză astfel, în chipul cel mai minuțios, orice clipă din viața noastră lăuntrică. În totdeauna vom desluși în ea aceste

trei feluri de fenomene și numai pe ele, împletite între ele în chipurile cele mai variate și mai încălcite, toate provocate, direct ori indirect, de ațăări sau *excitații*, pornite din lumea exterioară. Noi, cu *sufletul* nostru, și *natura* din afară cu excitațiile ei, ce trimete la porțile sufletului, iată tot ce există în lumea aceasta, și oricât ne-am munci gândul, altceva n'am mai putea găsi că există, ca lucru ce poate fi simțit de noi, prin vreunul din simțurile noastre. Deci, întreaga existență, ce îi e dat omului s'o cunoască cu uneltele lui: simțurile și judecata provocată de ele, e alcătuită din aceste două domenii: 1) *sufletul* și 2) *natura*. Ce va mai fi pe lângă aceste realități, e pentru noi o taină nepătrunsă, în veci de nepătruns, deci un obiect de *credință*, nu de știință.

Obiectul științelor fizice. Cu cercetarea lumii exterioare, a naturii materiale, se ocupă *științele naturii*, numite toate la un loc și *fizice*, adică referitoare la fenomene fizice sau materiale; sau și științe *cosmologice*, de la cuvântul grecesc *Cosmos*, care însemnează univers, natură.

Obiectul psihologiei. Cu cercetarea lumii lăuntrice, a celei împletituri de fenomene de cunoștință, sentiment și deciziune, se ocupă știința sufletului sau a *spiritului* numită și *psihologie*, după un cuvânt tot grecesc,—*psihy*=suflet.

Științele naturii cercetează lumea externă în realitatea ei obiectivă. Științele naturii fizice sau

materiale cercetează lucrurile din lumea înconjurătoare, arătându-le proprietățile lor, nașterea și dezvoltarea lor, nimicirea și transformarea lor. Ele le studiază ca să le constate *așa cum sunt ele în afară*, nu cum influențează asupra sufletului nostru. Rezultatele la cari ajung aceste studii ne'ndreptătesc să credem că lucrurile exterioare ar fi tot așa, cum le constatăm că sunt, *chiar dacă n'am fi noi pe lume.*

Psihologia studiază culoarea personală, subiectivă pe care o produce lumea externă în suflet. Psihologia sau știința sufletului se ocupă cu viața lăuntrică, pe care fiecare din noi o simte în el în fiecare clipă, și dacă amintește și de lucruri din afară de noi, o face nu pentru a le cerceta cum sunt ele în afară, în neatârnare de noi, *ci numai întrucât ele provoacă în noi sentimente, idei și deciziuni.* Cele d'ântâi științe trec cu vederea impresiile personale, ce deșteaptă lucrurile în noi, dând toată atenția proprietăților lor interne; psihologia dă toată atenția la ceea ce se petrece în noi, silindu-se să treacă cu vederea peste proprietățile lucrurilor ca lucruri.

Exemple din cari reiese deosebirea între obiectiv și subiectiv. Figura ce urmează (1) ne înlesnește priceperea acestei deosebiri :

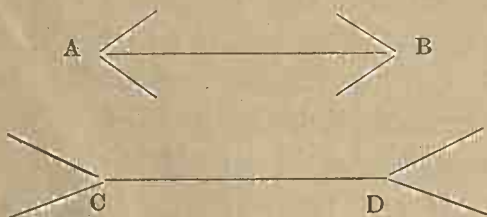

Fig. 1.

Liniile A B. și C D., în ce privește *mărimea* lor, adică din punct de vedere matematic, sunt egale. Geometria le studiază ca mărimi exterioare egale, *indiferent de cum le vedem noi*. Noi vedem pe cea de jos mai mare ca pe cea de sus. Aceasta însă e o părere, o *iluzie* a simțului nostru de vedere, o coloratură pe care li-o dă acest simț celor două linii, care însă nu corespunde realității, căci în realitate ele sunt egale. Iluzia neegalității e ceva care provine din sufletul nostru, și nu se potrivește cu realitatea din afară, e ceva *subiectiv*, deci obiect al psihologiei.

Liniile de tramvai, liniile de drum de fier, marginile unei șosele sau ale unei alei cu pomi, sunt totdeauna la aceeași depărtare, adică paralele. Cu toate acestea, cine privește în depărtare, mersul acestor linii, are impresia că ele, pe măsură ce se depărtează, se îngustează, iar la orizont se văd

chiar întâlnindu-se sau aproape întâlnindu-se, cu toate că ele în realitate, în afară, nu se îngustează și nu se întâlnesc deloc, ci rămân mereu la aceeași depărtare. Altfel, ar deraiă trenurile și tramvaele. Impresia aceasta, că își pierd egalitatea de distanță, e ceva personal, sufletesc, și deci, obiect de cercetare psihologică.

Din exemplele date rezultă, că psihologia trece cu vederea partea reală, permanentă, aceeaș pentru toți oamenii, și care credem că ar putea continuă să existe și când n'am mai fi noi pe lume, și studiază numai partea sufletească, subiectivă a lucrurilor, și care există numai pentru că există sufletul nostru, și care n'ar mai există, dacă el n'ar există.

Rezumat: I. Analiza oricărui moment din viața noastră dovedește, că în urma unor *ațăări venite dela lumea exterioară*, în sufletul nostru iau naștere o mulțime de *simțiri, idei și deciziuni*. Ele se produc în acelaș timp.

II. Toată realitatea se împarte în două domenii.

a) *Natura*, cu care se ocupă *științele fizico-naturale*.

b) *Sufletul sau spiritul*, alcătuit din trei feluri de șiraguri. de fenomene cu care se ocupă *psihologia*.

III. Științele naturii studiază partea *obiectivă*, materială, *permanentă* a lucrurilor, a cărei existență e neatârnată de existența sufletului nostru.

Psihologia studiază partea lor subiectivă, impresia produsă asupra noastră, și a cărei existență ar înceta dacă ar înceta sufletul nostru să existe.

Exerciții. 1. Elevii vor analiza, în chipul arătat mai sus, un moment din viața lor sufletească.

2. Elevii vor da și alte exemple de realități subiective, cum ar fi *iluziile* ce se produc când merge trenul și ne uităm pe câmpie, etc.

CAPITOLUL II.

Deosebiriile dintre fenomenele sufletești și fenomenele fizice sau exterioare.

Fenomene fizice și fenomene psihice.

Infățișările felurite ale naturii exterioare se cheamă *fenomene fizice* sau *naturale*. Ale naturii interioare sau ale sufletului, fenomene *sufletești* sau *psichice*.

Între aceste două grupuri de fenomene există foarte mari deosebiri, și arătând cu deamănuntul aceste deosebiri, vom înțelege mai bine natura fiecărui grup.

În plimbarea făcută de noi prin pădurea cea frumoasă, am văzut înșirându-se o mulțime de arbori unii lângă alții, ocupând *în afară o întindere* sau un *spațiu* mai mic sau mai mare. În *sus*, copacii se ridicau până la o *înălțime* oarecare; unii erau mai *groși*, alții mai *subțiri*. Dacă am fi luat un ferăstrău și am fi încercat să tălem

câtiva, am fi văzut că unii ar fi fost *mai tari*, adică ar fi opus o *rezistență* mai mare dinților fierăstrăului și brațului nostru, pe când alții s'ar fi tăiat mai ușor, ar fi fost mai moi. Această rezistență mai mare sau mai mică atârnă de ceea ce se cheamă *coheziunea* lor, adică puterea cu care părțile sau moleculele lor se atrag. Pomii, ca și orice alte corpuri materiale, mai au și o *greutate* oarecare. Murmurul pârâului se aude dela o oarecare *distanță*, iar el șerpuește pe o oarecare *lungime* pe albia lui, are o *lățime* și o *adâncime* oarecare.

Însușirile fundamentale ale corpurilor exterioare. Ori câte lucruri exterioare sau corpuri vom observa, în toate vom afla aceste însușiri:

1. Că sunt *exterioare* nouă, așezate într'un *spațiu* pe care-l ocupă;

2. Că au o *întindere*, în acest spațiu, în *lungime*, *lățime* și *înnălțime* sau *adâncime*, adică un *volum*;

3. Că au și o *coheziune* mai mare sau mai mică, ceea ce le face mai rezistente sau mai puțin rezistente, mai greu sau mai ușor divizibile.

4. Că mai au și o *greutate* oarecare.

Însușirile statice. Acestea sunt însușirile de căpetenie sau *fundamentale* ale corpurilor. Acestea se pot numi însușirile *statice* sau statornice ale lucrurilor, căci, ori cum ar fi aceste corpuri, în stare de mișcare ori în stare de repaaz, tot-

de-auna descoperim în ele aceste proprietăți. Ele, însă, se pun în mișcare și se transformă în virtutea unor legi, cari s'ar putea numi *dinamice*, cuvânt ce însemnează putere, mișcare.

Legile dinamice. Aceste legi sunt următoarele:

1. Legea transformării *puterii* sau *energiei*, în virtutea căreia materia sau natura fizică îmbracă felurite forme, se schimbă în *calitatea* ei (căci *cantitatea* rămâne aceeași, în virtutea *legei continuității* sau *conservării energiei*).

Exemple de transformări de forță sau energie: Forța ascunsă, *latentă* sau *potențială*, din cărbune se transformă în *căldură*, căldura transformă apa în *putere expansivă* sub forma de *vapori*, puterea expansivă a vaporilor pune în *mișcare*, prin transformarea mișcării rectiline în mișcare circulară — grație mecanismului cunoscut — o locomotivă, adică se transformă în lucru mecanic, ș. a. m. d.

2. Legea *inerției*, în virtutea căreia un corp exterior, ce stă în repaos, tinde să stea în repaos atâta vreme cât nu intervine un corp exterior, altul, spre a-i imprima o putere de mișcare; tinde să rămână în mișcare, dacă e, atât timp cât nu e oprit de o forță exterioară mai mare.

3. Legea *evoluției*, în virtutea căreia formele realității externe se dezvoltă în cursul timpului de la o stare simplă, omogenă, nehotărâtă, spre o stare complicată, eterogenă, hotărâtă, organizată

preciz. Câteva exemple pun în evidență această lege:

a) Universul a fost, la'nceput, o nebuloasă chaotică, simplă, omogenă, nehotărâtă în formele ei. Din ea s'a format treptat, în curs de sute de milioane de ani universul de azi, cu stelele, planetele, și sateliții lor, cari scilipesc așa de frumos pe bolta albastră a cerului.

b) Pământul, rupt din nebuloasa primitivă, prin învârtirea ei în spațiu, a fost și el, la'nceput, simplu, omogen, nedefinit, iar acum e pământul complicat, heterogen, cu învelișurile lui variate: aer, apă, uscat și viața plantelor și animalelor.

c) Viața organică de pământ, așa de variată și complicată și precis organizată azi, s'a dezvoltat treptat, treptat, din cea d'ântâi licărire de viață ce s'a ivit pe pământ, din prima celulă, acea *moneră aquatică*, simplă, omogenă, neorganizată, care a apărut în apă.

Fenomenele psihice n'au aceste proprietăți fundamentale ale lucrurilor exterioare, n'au întindere, greutate, coeziune, exterioritate. Nimeni n'au văzut vreo idee sau vreun sentiment, n'a putut să le măsoare, să le pipăe, să le constate greutatea, rezistența, etc...

Înșușirile fundamentale ale fenomenelor psihice. Fără să aibă înșușirile corpurilor exterioare, noi toți, simțind în noi petrecându-se fapte sufletești în fiecare clipă, știm perfect de bine ce sunt

ele și ce însușiri au. Întâi de toate, simțim viața aceasta:

1. *Lăuntrică* a lor, că se petrec în *noi*, în sufletul *nostru*. Vorbind de ele spunem mereu vorbele: *eu*, în *mine*, în *sufletul meu*. Întâia lor însușire e, deci, această *interioritate* în *noi sau în eul nostru*.

2. Mai simțim, apoi, că ele *durează* un timp oarecare, mai îndelungat sau mai scurt. O întristare poate să țină și ani întregi, în forme mai mult sau mai puțin schimbate. O cunoștință putem s'o ținem minte numai câteva ceasuri, și putem să n'o uităm toată viața, ș. a. m. d... Deci, au și fenomenele sufletești o dimensiune, dacă putem spune astfel: *timpul* sau *durata*. Ele se *suced* unele după altele în *diferite momente* ale vremii ce curge.

3. Pe lângă că le simțim durând o vreme mai scurtă sau mai îndelungată, le mai simțim înfățișându-se uneori mai *puternice*, alteori mai *slabe*. Această însușire a lor, de a fi mai tari, sau mai slabe se cheamă *intensitate*.

Legile generale ale vieții psihice. Și viața sufletească e supusă unor legi, din cari unele sunt analoage cu cele ce guvernează lumea fizică. a) Astfel, legea continuității sau conservării guvernează și viața psihică, căci și bunurile psihice sau spirituale se conservă mulțumită, pe deoparte *heredității* sau moștenirii, orice om venind pe

lume cu *dispoziții* sau *înclinări* sufletești, moștenite de la părinți, pe cari, sub influența *educației*, a mediului înconjurător în general, și le desvoltă în cursul timpului; pe de altă parte, *cultura* în general le asigură trăinicia, ea transmitându-le din generație în generație. Bunurile spirituale: cuceririle științei, creațiile artei nu se pierd, deci, căci cultura le asigură nemurirea. Cultura e în viața sufletească, ceea ce e principiul conservării în lumea fizică.

b) *Legea evoluției în viața psihică*. De asemeni, viața psihică e supusă și ea legii transformării și evoluției, de la simplu la complicat, de la omogen la eterogen ori variat, de la nehotărât la hotărât. Viața sufletească a copilului mic e simplă, uniformă, vagă, constând din câteva simțiri simple, de plăcere ori durere fizică, din vederea nedeslușită a câtorva forme și culori, din auzul unor sunete și simțirea unor gusturi. De la această viață simplă, prin transformări încete, ce au loc în decursul copilăriei, sufletul ajunge la formele lui complicate și felurite, organizate: ale atenției, memoriei, abstracției, judecății, voinței, etc.

Pe lângă deosebirile arătate mai sus, mai există o deosebire fundamentală între fenomenele fizice și cele psihice, și anume în ce privește modul lor de cunoaștere, uneltele sufletești cu cari le cercetăm.

Uneltele cu cari cunoaștem lumea externă: sim-

furile exterioare. Obiectele din afară, cum știm, au întindere, greutate, rezistență, mișcare, au diferite culori; apoi, produc felurite sunete, au deosebite gusturi și mirosuri, sunt aspre sau netede. Intinderea în afară noi o vedem, cade, deci, sub *văzul* nostru, și o vedem cu atât mai bine, cu cât *mișcăm* mai mult ochii peste întinderea lor. Greutatea lucrurilor o simțim prin *mușchii* noștri; rezistența tot așa, căci spre a o înfrânge trebuie o încordare mai mică sau mai mare a mușchilor. Formele și culorile cad sub *văz*, sunetele sub *auz*; mirosurile le deosebim prin *nas*, organul *simțului mirosului*, gusturile prin *limbă*, organul *simțului gustului*, iar asprimea și netezimea prin *piele*, organul *simțului pipăitului*.

Ochii, urechile, nasul, limba, pielea, mușchii sunt, cum știm toți, niște *organe* ale corpului nostru, organe prin cari cunoaștem toate însușirile lucrurilor externe pomenite mai sus. Ele se numesc *organe ale simțurilor exterioare*, iar funcțiunile lor *simțurile exterioare*. Ele sunt așezate, cum știe fiecare, la marginea corpului nostru, aproape de lumea exterioară, gata oricând să înregistreze impresiile pe cari ni le trimete această lume, gata s'o fotografieze în cele mai mici amănunte.

Experiența externă. Tot ce a trecut pe dinaintea simțurilor și le-a impresionat alcătuește cunoașterea lumii din afară prin simțuri. Cât trăim, dobândim cunoștința prin simțuri. Natura e, ne-

întrerupt, cea mai mare și cea mai bună învățătoare a omului. Despre un om care a trăit mult, și a văzut și auzit multe, se obișnuște să se zică, că are multă *experiență*. Prin experiență înțelegem deci, ce a încercat, ce a cunoscut un om în cursul vieții lui, și fiindcă aici e vorba de cunoștințele dobândite prin simțurile *exterioare* privitoare la lucrurile exterioare, această experiență se cheamă *experiență exterioară*.

Unealta cu care cunoaștem viața sufletească: simțul intern sau introspecțiunea. Fenomenele sufletești n'au însușirile corpurilor exterioare, nu cad, deci, sub simțurile exterioare. Ele fiind interioare, desfășurându-se înlăuntrul nostru sau în eul nostru, ni se fac cunoscute printr'o altă unealtă ce funcționează înlăuntrul, în sufletul nostru. Așa e acesta făurit de creatorul lui, în cât el simte imediat ce se petrece în el fără mijlocirea simțurilor externe: suntem înștiințați *imediat* că o durere ne apasă sau că o plăcere ne face să tresălțăm, eu simt îndată tot ce se petrece în cugetul meu acum, când scriu aceste rânduri, iar cititorii tot așa, simt îndată ce se desfășură în lăuntrul lor, când citesc aceste rânduri.

Experiența internă. Simțirea aceasta nemijlocită a tot ce se petrece în sufletul nostru, se numește *simț intern* sau *introspecțiune* (observare internă), ori *conștiință de sine*, iar totalitatea cunoștințe-

lor despre ce se petrece în noi se cheamă *experiență internă*.

Există, deci, două feluri de experiențe: una externă, obiect de cercetare al științelor fizice; alta internă, obiect de cercetare al *psihologiei*. *Psichologia e știința experienței interne, iar unealta ei, cea d'întâi, de cercetare e simțul intern.*

Rezumat. Următorul tablou rezumă explicările din acest capitol:

Fenomene

Fenomene	
Fizice cu următoarele proprietăți.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Exterioritatea 2. Înținderea în 3 d'mensiuni 3. Coeziune 4. Greutate 5. Culoare 6. Sunet; etc... 7. Obiect de observare externă prin simțurile externe.
Psichice cu următoarele proprietăți.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Interioritate. 2. Durată. 3. Intenzitate. 4. Obiect de observare internă.

CAPITOLUL III

Clasificarea fenomenelor sufletești și raporturile lor reciproce

Elementele vieții psihice: cunoștință, sentiment, voință. Am văzut că, din pricina unor lucruri existente în afară, care ne impresionează simțurile, se nasc în sufletul nostru diferite stări sau fenomene: unele de simțire, plăcută sau neplăcută, altele de cunoaștere, și altele de hotărâre ori de voință. Aceste fenomene se numesc, mai obicnuit, stări sufletești sau psihice. Ori cât ne-am sili în analizele ce facem, nu vom găsi în sufletul nostru născându-se altfel de stări, în afară de aceste trei feluri.

Funcționarea simultană a elementelor psihice. Aceste elemente nu trăesc despărțite în sufletul nostru, așa încât, atunci când funcționează unul, spre exemplu cel de cunoaștere, celelalte două să stea în nelucrare. În tot momentul ele funcționează împreună: Să ne-aducem aminte cum sim-

țirile plăcute și neplăcute, pe care le-am încercat cu prilejul plimbării prin pădure, s'au născut pentrucă am putut lua cunoștință de cauzele din afară, cari le-au produs; deci, ele au fost condiționate de funcția cunoștinței. Bine înțeles, însă, că în timpul când ne lăsasem furați de atâtea sentimente plăcute, nu ne gândiam în mod limpede, că acele sentimente erau în legătură cu niște stări de cunoștință; noi eram absorbiți, furați de acelea simțiri plăcute atât de mult, încât nu luam seama, în timpul acela, la stările de cunoaștere, care funcționau și ele în suflet. Dar dacă nu luam seama la ele, aceasta nu însemnează că nu existau. Mai târziu, dacă ne silim să ne dăm seama, în amănunt, de ceea ce s'a petrecut în noi cu prilejul plimbării, *analizând* sufletul nostru din acel timp, pricepem ușor, că fără cunoașterea priveliștelor, ce ne-au încântat, ele nu ne-ar fi putut încânta.

Atunci, de ce nu ne-am dat seama de ele și atunci când se petreceau în noi acele simțiri? Pentrucă cea mai mare tărie sau intensitate o aveau atunci acele simțiri; ele erau pe planul întâi, ele ne absorbeau, pe când cunoștințele erau pe planul de al doilea, aveau o intensitate mai slabă. Și, cum o să vedem mai târziu mai de aproape, stările sufletești, care au o intensitate mai mare, se impun întâi *atenției* noastre. Fiindcă simțirile ne absorbeau, ne atrăgeau mai mult atenția, *predominau* atunci în sufletul nostru, pe când cu-

noștințele erau mai în umbră, noi numim fenomenele sufletești, încercate atunci, *fenomene de simțire*, deși, înc'odată, ele nu erau numai de simțire pur și simplu, ci aveau, și chiar la baza lor, și fenomene de cunoaștere. Așa dar, numele stării psihice îl dăm după caracterul sau însușirea de căpetenie, predominantă a ei. Hotărârile ce am luat, și pe care le-am executat în cursul plimbării, n'ar fi putut nici ele să ia naștere singure, numai din puterea noastră de a voi, fiindcă, după cum am văzut bine când am cercetat cu deamănuntul plimbarea aceasta, ele au fost produse de simțirile încercate; și cum acestea, la rândul lor nu s'au putut naște fără legături cu funcția de cunoaștere, urmează că nici hotărârile nu s'au putut naște fără legături cu aceasta. Prin urmare, în timpul plimbării noastre toate puterile sufletului au funcționat. Acea, care a funcționat mai mult, însă, mai intens, a fost puterea de simțire, întrucât cunoștințele erau pe planul al doilea și deciziunile tot așa.

Să luăm acum în cercetare un fenomen de cunoaștere. Să ne închipuim că în locul nostru, care ne-am dus în pădure cu scopul de a ne plimba și a ne bucura de frumusețile naturii, se duce un amator de a cumpăra pădurea pentru a o exploata. Oricât de frumoasă ar fi pădurea, el va rămâne mai mult sau mai puțin rece la frumusețile ei. Toată grija lui va fi, mai întâi, să observe, deci să știe: cât de mare e pădurea, ce fel de arbori

sunt în ea, cât de groși sunt, la ce i-ar putea întrebuința; apoi, cât de departe e pădurea de oraș, spre a ști dacă lemnele tăiate se pot transporta ușor sau greu, dacă e vre-o stație de drum de fier prin apropiere, etc.. Grija de căpetenie va fi, deci, să se *informeze* cât mai bine despre pădure, adică s'o *cunoască* cât mai bine.

Pentru a se informa mai bine, despre pădure, el o va străbate în lung și în lat, și, mai mult decât noi, sigur că el nu va lăsa nici un petec necălcat. Va face deci o mulțime de mișcări, de acte pornite din niște hotărâri sau deciziuni, adică niște acte de voință; și ori cât s'ar obosi, el le va face, fiindcă numai așa poate să cunoască pădurea. Acum, în toiul acestei plimbări prin pădure, nu se poate să nu *simtă* și el o cât de *mică plăcere*, măcar numai plăcerea de a răsufla un aer mai curat. Principalul e însă starea de cunoaștere în care el se află relativ la pădure, și de aceea numim starea sau stările lui de suflet din timpul acela *stări de cunoștință*. Ce funcționează mai mult în el e puterea de cunoaștere, cu toate că nici cele-lalte nu lipsesc în mod absolut.

După ce cercetează bine pădurea și o cunoaște în toate ungherele ei, dacă îi *place*, adică dacă-i *convine*, dacă prevede, deci, plăcerea, unui câștig bun, el se *hotărește* s'o cumpere: intră în tratative cu proprietarul, stă de vorbă, se tocmește mult; și după ce o cumpără, începe alergătura adevărată caută oameni cari s'o taie, cari să ducă lemnele

În oraș, intră în fel de fel de legături cu clienți, cari au nevoie de lemnele lui, face tot felul de socoteli; ori începe o întreprindere mare de che-restea, își construște o fabrică, și așa mai departe. De când a luat deciziunea s'o cumpere și a cumpărat-o, el nu mai are odihnă, toată ziua se află în mișcare, face și desface la planuri, cu un cuvânt el se află *în plină activitate*. Ceeace predomină în el sunt nenumăratele *deciziuni* pe care trebuie să le ia în afacerea în care a intrat, e alergătura, *activitatea*. De aceia se și zice despre un om, care intră în multe *întreprinderi*, în multe *afaceri*, că e om *activ, întreprinzător*. Acum, în toate aceste întreprinderi el trebuie să fie bine înarmat cu tot felul de cunoștințe despre lucruri și despre oameni, trebuie să cunoască bine mersul afacerilor, căci altfel riscă să-și piardă averea. Pe lângă aceasta, până să-și ajungă țelul propus, el încearcă în cursul afacerii felurite sentimente de plăcere sau neplăcere, după împrejurările cari se ivesc și cari fac să se apropie de țelul lui sau să se depărteze. Toată activitatea lui are la bază ideia unui câștig însemnat, și el se bucură dinainte la gândul realizării lui viitoare. Dar negreșit că bucuria nu poate să fie așa de mare ca activitatea însăși în care a intrat, până nu se termină această activitate.

Cât timp durează întreprinderea, el e prea absorbit de ea, pentru ca sa aibă putere să se desvolte un sentiment mai intens în sufletul lui.

Scurt, vorbind în toată această perioadă din viața lui va predomini puterea de voință, și de aceea o vom și numi cu acest nume. Din toate aceste exemple reiese, că în orice stare sufletească se manifestă, *în acelaș timp*, toate puterile sau elementele psihice. Dacă, însă, dăm un nume deosebit fiecăreia, zicându-i uneia simțire, alteia voință, iar alteia cunoștință, aceasta o facem după cum *predomină* în ele elementul de simțire, sau cel de voință, ori cel de cunoștință.

Aceste explicații sunt foarte importante: ele ne arată, că sufletul nostru nu e împărțit în mai multe compartimente fără comunicație între ele sau în mai multe cutii cu etichete diferite, așa încât ceia ce am pus într'o cutie să nu se mai poată pune în alta. Sufletul nostru e unul și acelaș, e întreg, nedespărțit. Inșă, deși unul, deși întreg, el are o întreită înfățișare, și are această întreită înfățișare *în fiecè moment din viața sa*; numai că, în unele momente, se pune din cele trei o față mai mult în lumină, într'alte o alta, și într'altete cealaltă. Se mai obicinuește să se zică tuturor fenomenelor sufletești, ce se petrec în noi, și fenomene de *conștiință* sau *conștiente*. Suma actelor sufletești, ce au loc în spiritul nostru, alcătuește *conștiința noastră*. Zicem că suntem conștienți de o plăcere sau neplăcere, pe care o suferim, de o hotărâre pe care o luăm, sau de o cunoștință pe care o dobândim. Gradul de predominare al uneia nu exclude pe celelalte, de oarece funcționează simultan.

Aplicări pedagogice. Din această constatare, că toate elementele vieții psihice se manifestă în acelaș timp în fiecare moment de viață sufletească, însă în proporții variate, putem scoate încheieri foarte însemnate pentru știința educației.

Chestiunea, foarte mult discutată, *a raporturilor dintre instrucție și educație*, capătă acum o deslegare foarte lesnicioasă. Nu poate exista act de instrucție sau învățământ, comunicare de cunoștințe care să pună în lucrare numai, absolut numai mintea, judecata rece a copilului, fără să ațâțe în acelaș timp, mai puternic sau mai slab, într'o direcție sau alta, și sensibilitatea lui. Cunoștințe pure, reci, fără nici-o culoare de sentiment, nu se pot naște în sufletul nimănui. Ele sau deșteaptă în suflet plăcere, interes, căldură, entuziasm, și aceasta o fac atunci când cel ce le împărtășeste pune el însuși în ele interes, căldură, plăcere; sau, din contră, nu deșteaptă interes și plăcere, ci *plictisesc*, *obosesc*, *chinuiesc* și apoi adorm atenția, ceea ce însemnează că produc o *durere*, — plictiseala și oboseala fiind stări de suflet neplăcute. Prin urmare, când facem instrucție, facem în acelaș timp și educație, vrând, nevrând, adică înrâurim și asupra inimilor copiilor; când nu e bună această educație, adică nu deșteaptă interes și plăcere, deșteaptă plictiseală și neplăcere, adică e o educație rea: căci copilul, care se plictisește și se obosește repede, când învață,

fiindcă nu învață cu poftă, ci învață cu silă, nu se pătrunde de frumusețile învățaturii; caracterul și voința lui rămân neatinse de un astfel de învățământ, desgustul de carte făcându-l să prindă gust de alte îndeletniciri, de cele mai multe ori primejdioase pentru sănătatea lui morală.

Învățătorii trebuie să se pătrundă de acest adevăr, să nu se lase amăgiți de iluzia, că atunci când predau o lecție fac numai instrucție, ating numai coardele minții, și că acesta e singurul lor rol. Chiar fără să voiască, inconștient, fac și educație, ating și coardele inimii și ale caracterului, și atunci e mai bine s'o facă conștient, voluntar, — conștient pentru ei, nu pentru copii. Și e bună, o repetăm, atunci când deșteaptă prin lecții plăcere, poftă de învățare durabilă. Aceasta influențează voința, *conduita* copilului în bine, căci e sigur că, cu cât în om se dezvoltă mai mult înclinările sau poftele față de bunurile sufletești, cu atât e mai ferit în viață de ispitele rele. Faceți din școală, prin interesul lecțiilor, un focar de atracție, și ați creat una din condițiile esențiale ale moralității.

Rezumat. Elementele vieții psihice sunt: *cunoștința*, *senti-mentul* și *voința*. Ele funcționează simultan, dar numele fenomenului sufleteș se dă după elementul predominant. Din simultaneitatea funcționării elementelor psihice, rezultă simultaneitatea instrucției și educației.

Exerciții: Elevii vor da exemple de stări sufletești, în cari să se vadă, pe rând, predominarea fiecărui element psihic.

CAPITOLUL IV

Condițiile apariției conștiinței

Legea schimbării sau diferențierii și legea relației sau a sintezei

Am luat toți seama, cum copiii mici se *plictisesc* după un timp oarecare cu *aceleași* jucării, și cum le aruncă la o parte după ce s'au jucat o vreme cu ele, cerând cu stăruință să li se cumpere altele *nouă*. Cele vechi ajung, după un timp, să nu-i mai *impresioneze*, să nu-i mai *intereseze*, adică să nu le mai *atragă atenția*. Pe urmă dacă, după o trecere oarecare de vreme, le dăm din nou acele jucării, ele fac asupra spiritului lor impresia ca și cum ar fi nouă, și le dă iarăși atenție pentru un timp.

O haină *nouă*, pe care o încercăm, ne atrage luare aminte în cele mai mici amănunțimi, suntem

foarte *atenți* la tăietura ei și la felul cum se așează pe noi. Câtă-va vreme după ce o luăm la purtare, simțim cum ne vine, ne simțim altfel decât în haina cea veche, o simțim comodă sau necomodă pe noi, însfârșit în tot momentul ceva ne spune, că avem o altă haină pe noi, adică haina nouă se impune mult atenției noastre. După o trecere de vreme, ne obișnuim cu ea și o purtăm fără ca ceva să ne mai atragă atenția asupra ei, par'că nici n'am mai avea-o pe noi. Numai dacă se strică în vre-un fel, adică dacă se *schimbă* ceva în ea, ne atrage iar luarea aminte.

Pentru niște turiști, doritori de a se înălța pe cele mai înalte culmi ale munților, toate cărările drumului ce urcă sunt pline de farmec, deșteptându-le atenția în modul cel mai viu. În fiecare moment sufletul lor se umple, se îmbată de fel de fel de plăceri. O călăuză, însă, care-i conduce și care a condus și pe alții de mii de ori, nu mai simte nici-o impresie la frumusețile munților. De atâtea ori le-a văzut, încât ochii lor s'au obosit, s'au plictisit și nu se mai uită la ele, el nu le mai dă atenție, adică ele nu-i mai ocupă conștiința.

Când intrăm într'o fabrică s'o vizităm, ceeace ne impresionează întâi și în mod mai puternic, e sgomotul infernal al mașinilor care umblă. Intreaga clădire răsună și se sgudue. Aproape toată atenția noastră e absorbită de huruitul roatelor

și al curelelor cari aleargă în goană. Lucrătorii din fabrică, cari aud zilnic clocotirea fabricii, nu mai sunt impresionati de ea. Ei *s'au obicinuit* cu sgomotul și nu-i mai dau atenție, adică el nu le mai ocupă conștiința.

O întâmplare sau o afacere *sensațională* umple jurnalele zile întregi, și publicul le citește cu cel mai viu interes, cu cea mai mare atenție. După ce mai trecă prima impresie, învechindu-se, publicul *uită* afacerea sau întâmplarea, nu se mai interesează de ea, și jurnalele o părăsesc și ele. Conștiința publicului încetează de a mai fi ocupată de fapta aceasta.

Repetiția tocește conștiința. Putem lua oricâte cazuri asemănătoare, vom observa totdeauna acelaș lucru: ceeace *nu se schimbă*, ceeace *se repetă* într'una, ceeace e *monoton*, sfârșește prin a nu ne mai interesa, prin a ne adormi conștiința. Din contră, tot ce e *nou*, tot ce se înfățișează în forme deosebite de cele văzute un timp oarecare, tot ce *se schimbă*, ne deșteaptă atenția în modul cel mai viu, adică ne ocupă conștiința cu putere. Din exemplele înșirate, rezultă că unele din condițiile deșteptării conștiinței, adică ale producerii fenomenelor psihice sau conștiente, sunt: 1) noutatea, 2) felurimea, și 3) schimbarea impresiilor.

Contrastul impresiilor are acelaș efect.

Când schimbarea impresiilor se face așa, încât în locul uneia se naște o alta *contrară* ei, atunci

conștiința e și mai viu impresionată: dacă intrăm într'o peșteră întunecoasă, stăm acolo câtă-va vreme și apoi ieșim la lumina zilei, aceasta pare foarte puternică, ne impresionează vederea atât de viu, când suntem aproape de gura peșterii, la ieșire, încât câte-va clipe e aproape orbitoare; simțim cu atât mai mult dulceața primăverii, cu cât am avut o iarnă mai aspră, mai geroasă; o bucurie mare e și mai mare, dacă vine după o întristare adâncă, și așa mai departe. Poporul nostru, în înțelepciunea lui cunoscută, și-a dat seama de adevărul acesta, și l-a exprimat în proverbul cunoscut: *cine n'a gustat amarul, nu știe cum e zaharul*. Schimbarea aceasta, dela contrar la contrar, poartă un nume special: se chiamă schimbare prin *contrast*, și efectele ei, efecte de contrast. Prin urmare, încă o condiție a deșteptării conștiinței e 4) *contrastul impresiilor*.

Impresiile complicate au și ele acelaș efect.

Lucrurile care sunt *simple* de tot ajung, cu timpul, să nu ne mai impresioneze, fiindcă având părți puține, puținele impresii ce ne dau se repetă des, dacă le privim vreme mai îndelungată. Cele *compuse* sau *complexe* cu multe părți variate, atâtă în mod mai puternic conștiința noastră fiindcă având multe părți felurite, ele ne dau și impresii felurite, adică îndeplinesc una din condițiile arătate mai sus: felurimea impresiilor. Atunci, mai putem spune: o altă condiție a deșteptării

fenomenelor conștiente e *complicarea* sau *complexitatea* impresiilor.

1. *Legea diferențierii*. Analiza făcută dovedește, că viața conștiinței e supusă în mersul ei unei legi mari, care se cheamă legea *variației* sau a *diferențierii*. A avea în conștiință vreme îndelungată una și aceeaș impresie, e ca și când n'am avea-o, căci ea dispare repede din conștiință, care adoarme atunci. Conștiința nu poate rezista la monotonie ori uniformitate, aceasta e cea mai mare vrăjmașe a ei.

2. *Legea Relațiunii*. *Activitatea sintetică a conștiinței*. Varietatea trezește și susține conștiința. Dar impresiile variate s'ar pierde din conștiință, s'ar întuneca și ar dispărea repede, dacă ea n'ar avea puterea de a lega, de a le înlănțui ca niște verige într'un lanț. Să ne închipuim impresia pe care ni-ar face un tablou ce ar reprezenta chipul unei persoane cunoscute și simpatizate de noi, cu un tablou în care portretul acesta ar fi descompus, așa încât într'un colț al tabloului să fie o ureche și nasul, într'altul o mână și un picior, la mijloc o pălărie, etc. Evident că tabloul unitar ne atrage imediat și viu atenția, și în mod perzistent, pe când tabloul cu membrele divizate cel mult ne va atrage o atenție de moment prin bizareria acestei descompunerii, dar nu ne va putea concentra mult timp asupra lui. Sau, un număr oarecare de linii sau puncte aruncate la întâmplare

nu ne atrage atenția și nu ne-o concentrează ca acelaș număr de puncte sau linii aranjate într'o ordine simetrică:

În varietatea impresiilor trebuie să intervină și un principiu de *ordine*, de *unitate* sau de *compoziție*, de *integrare* sau *sinteză*, pentru ca viața de conștiință nu numai să se trezească, dar să și persiste în funcțiune vie și intensă.

De fapt, aceasta se întâmplă în mod normal cu conștiința noastră. În ea e dată o tendință originară spre unificare, spre *stabilire de relații sau raporturi între diferitele ei stări*. Această ten-

Fig. 2.

dință vom avea s'o întâlnim mai departe, în studiul analitic al fenomenelor de conștiință, la tot pasul, dar o relevăm și acum în mod sumar prin câteva exemple.

„S'ar putea concepe o ființă vie organizată astfel, încât, din timp în timp, senzații cu totul izolate

s'ar naște în ea. Aceste raze separate n'ar corespunde senzațiilor pe cari noi le încercăm în conștiința noastră; în noi, *fiecare element al conștiinței nu e izolat, ci sunt toate, dela început până la sfârșit, într'o conexiune mai mult sau mai puțin strânsă*" (Höfding).

O dovadă că într'adevăr conștiința normală e supusă acestei *legi de relație* sau *sinteză*, e faptul că în stările patologice ale vieții sufletești, simptomele boalei sunt tocmai începuturile lipsei de legături între diversele stări de conștiință. Conștiința bolnavă tinde să se apropie de aceea începutoare în care relațiile sunt încă slabe și nehotărâte. Stările ei sunt ca punctele sau liniile prăfuite la înlămplare, fără ordine, în deosebire de acelea ale conștiinței sănătoase și dezvoltate, în care elementele sunt cimentate printr'un principiu de aranjare ordonată, simetrică. Conștiința e, deci, guvernată în mod normal de ambele legi descrise: și de aceea a schimbării și de aceea a relației. Intreaga ei viață constă în *multiplicități de stări, coordonate sau sintetizate pe fire de unitate*.

Câteva exemple concrete spre a evidenția această dublă funcțiune de varietate și unitate:

Vedem un obiect în mai multe culori.

Aceste culori sunt simțite de noi *deodată, împreună*, într'un sistem. De asemenea când auzim un sunet compus. Elementele sunetului compus

sunt întrunite într'o sinteză, în care toate coexistă în acelaș timp în conștiință.

N'am putea percepe o mișcare, adică o schimbare de poziție a unui obiect față de noi sau a noastră față de obiectele ce ne înconjoară, dacă n'am lega în conștiință pozițiile anterioare de cele următoare.

Când corpul ce se mișcă a ajuns în poziția *b* și-mi produce o impresie în această poziție, în spirit mai trăesc încă, contopite strâns, impresia poziției anterioare, *a*. Altfel percepția mișcării ar fi o totală imposibilitate.

Când revedem un obiect și-l *recunoaștem*, adică avem *impresia sigură că l-am mai văzut*, această impresie de „mai văzut“, de familiar, de cunoscut se explică prin aceea, că impresia lui actuală se unește într'un act de sinteză cu impresia lui trecută, rămasă ca urmă în spiritul nostru. „În orice *suvenir* intervine o sinteză de felul acesta, pentru că un eveniment sau o reprezentare actuală ne dă ocazia să ne amintim impresiile trecute. Suvenirul e una din formele cele mai importante ale activității sintetice a conștiinței, el poate cu drept cuvânt să fie numit fenomenul psihic fundamental“. (Höfding).

Când *comparăm* diverse obiecte și percepem în ele deosebiri și asemănări, în conștiință se *asociază*, se *'mpreună*, se *sintetizează* reprezentările sau percepțiile obiectelor ce comparăm.

In *șentimentele de plăcere și durere* de asemenea

găsim activitatea legilor diferențierii și relației. Durerea se datorește unei separații violente între elementele organizării noastre fizice sau psihice, întristarea provine din opoziția puternică între realitatea unei pierderi și ideea valorii obiectului pierdut. Dar aceste două idei trebuie să coexiste în conștiință, să fie în relație, spre a simți întristarea.

Ele sunt *corelative*, căci nici nu se poate concepe ideea și sentimentul de a fi pierdut ceva de preț, fără ideea și sentimentul că tocmai era de preț lucrul pierdut. Plăcerea de a poseda un lucru de preț, invers, constă în sinteza dintre ideea că-ți aparține și ideea că are valoare mare pentru tine.

În voință iarăși găsim realizat într'un grad superior jocul legilor diferențierii și relației. În *voința propriu zisă* ceea ce determină activitatea e o *schimbare* importantă în împrejurările noastre de viață.

Față de împrejurări identice sufletul nostru reacționează la fel. Repetiția mai multor acte asemănătoare ușurează din ce în ce mai mult executarea acelor acte până ce ele devin *deprinderi*. Atunci nu le mai executăm cu atenție și conștiință vie, ci aproape mecanic, automat, fără efort. Când, însă, ne găsim în fața unei împrejurări excepționale, față de care n'avem încă un mecanism motor creat, care e acum de creat în întregime, atunci conștiința noastră se trezește viu și începe

a *chibzui*, a *alege* mișcările prin care se poate adapta la această schimbare survenită. Atunci toate gândurile noastre și toate sentimentele se concentrează în jurul acestui *scop*: creerea unui mecanism de mișcare nou, în măsură să ne permită adaptarea la noile condiții. E clar că aici avem de aface cu cea mai intențată activitate sintetică.

Descrierile de mai sus au un caracter provizoriu. Ele vor fi confirmate treptat de studiul analitic ce urmează; dar, așa provizorii cum sunt, ele învederează bine existența celor două legi ale activității conștiinței, legi cari funcționează simultan și cari împreună condiționează la tot pasul viața de conștiință: *Legea diferențierii creiază schimbările, fără de cari conștiința ar adormi; legea de relație sau sinteză toarce firele, pe care se 'nșiră faptele de conștiință variabile, fără de care ele s'ar împrăștia și s'ar pierde.*

Aplicații pedagogice. Această lege a diferențierii în virtutea căreia înaintarea vieții de conștiință și vioiciunea ei e condiționată de schimbare, ne dă multe învățăminte în privința instrucției copiilor. Repetiția deasă, exagerată, e omorâtoare de interes, deci de conștiință. De aici urmează, că trebuie să înfățișăm copiilor cunoștințe nouă, obiecte variate de studiu, iar pe cele vechi, familiare, când le predăm, să le înfățișăm într'o haină nouă, atrăgătoare, care să le facă pe cele

mai banale simpatice, interesante. Marele meșteșug didactic e tocmai această înfățișare în formă nouă a cunoștințelor celor mai obișnuite, așa încât copiilor să le facă impresia de noutate. Când, s. ex., vrem să le dăm cunoștințe despre un animal de casă, câine sau pisică, văzut de copii până la saturație, riscăm să nu le provocăm interes, și, deci, vioiciune de conștiință și de atenție, dacă întrebuițăm metoda uscată și rece a descrierii anatomice, numărând organele și părțile lor de pe un tablou sau animal împăiat. Această descriere și numărare seacă e archicunoscută copiilor și nu poate decât să-i plictisească. Dacă, însă, printr'o descriere ori narațiune vie, plastică, colorată, punem în relief puternic viața concretă a unui animal particular, arătând-o în legătură de tot momentul cu viața omului și, mai ales, a copiilor, atunci animalul capătă o înfățișare nouă, atrăgătoare, care ațâță, *prin interes*, conștiința și pofta de învățare până la maximum.

Tot legea diferențierii ne'nvață, ca repetițiile lecțiilor, ce se fac obișnuit la finele anului școlar, sau la anumite intervale, după străbaterea unui număr oarecare de capitole, să nu se facă ca *repetiții brute*, fără nici-o schimbare. Repetiția să fie reluarea cunoștințelor, predate întâi, sub o formă nouă însă, cu alte exemplificări și aplicări, cu relațiuni nouă cu alte obiecte, cu legături și mai pronunțate și mai strânse *cu viața practică*

a școlarilor. Să fie o nouă predare. În deosebi, la repetiții să fie elevii făcuți conștienți de scopul și utilitatea cunoștințelor ce se repetă.

Rezumat : Repetiția tocește conștiința și o adoarme. Noutatea, schimbarea, contrastul și complexitatea impresiilor înviorează conștiința. Legea diferențierii impune o schimbare radicală în metoda repetițiilor lecțiilor. Legea diferențierii lucrează *simultan* cu legea relației.

Exerciții : Să se dea exemple de impresii uniforme, cum e murmurul unei ape, de impresii contrastante, de schimbări brusci în viața conștiinței.

CAPITOLUL V

Diferitele trepte de conștiință: Conștient, Sub-conștient și inconștient.

Exemple din cari se vede, că în conștiință au loc stări sufletești cu grade felurite de atenție. Am arătat, că unele stări se află în sufletul nostru mai lămurit, mai în lumină, pe când altele mai întunecoase, mai în umbră. Ele intră în conștiință, după cum am văzut, când sunt nouă, variate, în contrast cu cele avute până atunci. Pe urmă, după ce se învechesc, când nu mai au nimic nou pentru noi, ele nu mai ocupă conștiința așa de viu, și încetul cu încetul dispar cu totul din ea. Când am analizat ce s'a petrecut în noi cu ocazia plimbării prin pădure, am văzut că niște sentimente au ocupat conștiința noastră în mod mai puternic, cu toate că se mai produsese atunci și fenomene de cunoaștere și de voință. Acestea din urmă, însă, erau mai puțin luminate

de conștiință, dacă putem să spunem astfel, ele se aflau mai pe la marginile conștiinței, pe când simțirile erau chiar în *centrul* ei. — Lucrătorii dintr'o fabrică dau cea mai mare atenție modului cum trebuie să mânuiască diferitele șurupuri și roțițe din mașinile fabricii sau diferitele unelte, conștiința lor e ocupată mai mult cu executarea lucrului pentru care sunt plătiți. Dar, deși acesta stă mai mult în centrul conștiinței, totuși și sgomotul asurzitor al mașinilor le vine la auz, dar mai puțin deslușit. O dovadă că sunt puțini conștienți și de gălăgia mașinilor e că, dacă ele încetează deodată să mai funcționeze și nu mai fac sgomot, toți rămân *surprinși* de aceasta, liniștea ce se face le atrage deodată cu putere luarea aminte. Ei simt deodată că sgomotul a încetat; dar, ca să simtă că sgomotul a încetat, trebuie să fi simțit înainte cât de puțin și sgomotul, *fiindcă dacă nu l'ar fi simțit, n'ar fi putut simți nici lipsa lui*. E foarte firesc să fie așa: nu poți să simți lipsa, adică să ai o *sensație de absență*, decât a ceea ce odată n'a lipsit, a fost.

Când stăm în odaia de lucru, adânciți în citirea unei cărți sau ocupați să scriem ceva, aproape toată atenția e absorbită de ideile ce citim sau vrem să scriem, și n'auzim bine și în fiecare moment tic-tacul ceasornicului depe masă, ori pâl-pâitul focului din sobă, sgomotul pe care-l face condeiul când aleargă pe hârtie, sau foșnetul

foilor, pe cari le întoarcem. Aceasta însemnează, că sufletul sau conștiința noastră e ocupată mai mult de ideile ce citim sau scrim, acestea stau în centrul ei. Dar cât de puțin auzim și tic-tacul ceasornicului, și foșnetul foilor, și duduitul flăcării din vatră, și sâsâitul peniței pe hârtie. Probă că auzim toate aceste sgomote ușoare e că, dacă ceasornicul stă deodată din mers, observăm aceasta îndată și ne întrerupem cititul sau scrisul, ca să-l pornim din nou; dacă focul se stinge, o simțim îndată și ne ducem să-l reaprindem; dacă, la un moment dat, penița se strică și începe să sgârie hârtia, făcând un sgomot mai supărător, noi ne oprim din scris, scoatem penița uzată și punem alta nouă, și așa mai departe.

— Se poate întâmpla și să nu facem aceasta, când suntem prea adânciți în lucru, dar obicinuit o facem și, când o facem, e semn că în conștiință a pătruns un ecou cât de slab al acestor sgomote. Dacă n'am fi auzit de loc toate aceste sgomote ușoare, n'am fi simțit nici lipsa lor sau schimbarea lor, și n'am fi făcut mișcările sau actele pe care le-am făcut.

Din toate aceste exemple, cari se pot înmulți indefinit, urmează că în conștiința noastră stările sufletești nu sunt toate deopotrivă de luminate. Intr'un moment dat una sau câteva sunt mai în lumină sau mai în centrul conștiinței. Dar tot în

momentul acela îi mai vin știri vagi, palide, nedeslușite și dela altele.

Cercul conștiinței și centrul ei luminos. La porțile sufletului nostru, cari sunt simțurile, bat o mulțime de impresii din lumea din afară, conștiința e asaltată de ele; dar nu toate isbutesc să se înalțe până la lumina conștiinței, multe din ele, cele mai multe, abia trec cu puțin pragul conștiinței, rămânând în penumbra ei, dacă se poate spune astfel.

Stările sufletești au, deci, *grade de conștiință*, așa cum corpurile fizice au grade de temperatură. S'a obișnuit, pentru o înțelegere mai ușoară, să se închipuiască conștiința ca un cerc, spunându-i-se *cercul conștiinței*. Centrul lui se cheamă *centrul conștiinței* și e cel mai mult luminat de lumina conștiinței. De aceea i se mai zice și *centrul luminos al conștiinței*. De la centru înspre periferie lumina conștiinței merge descrescând treptat, se stinge pe încetul și se formează un câmp de conștiință din ce în ce mai umbros.

Despre stările sufletești, cari ocupă centrul cercului conștiinței, se zice că sunt cele mai conștiente, scurt *conștiente*. Cele care în *acelaș timp* ocupă locuri, în acel cerc, din ce în ce mai înspre periferie, *sub centrul cercului*, se zic fenomene din ce în ce mai *sub-conștiente*.

Asupra unui lucru trebuie să ne înțelegem bine dela început. Zicem cerc al conștiinței numai

pentru a face o comparație, care să ne înlesnească înțelegerea conștiinței. În realitate, conștiința nu poate fi un cerc, fiindcă cercul are o suprafață, și de jur împrejur o lungime, și noi știm că stările sufletești nu pot avea nici lungime, nici suprafață, sunt neîntinse. Și facem comparația aceasta aproape siliți, deoarece ne-am obișnuit atât de mult să vedem ceva desfășurându-se pe o întindere, încât ne vine să înfățișăm și desfășurarea stărilor sufletești unele după altele, în diferite timpuri, tot ca pe o desfășurare care s'ar face în întindere, pe o suprafață oarecare. De aceea zicem: cerc de conștiință, cursul conștiinței, șirul fenomenelor conștiente, etc. Aceasta nu însemnează, încă'odată, că așa ar fi conștiința în realitate. Noi cunoaștem *întâi* lumea externă. Pe urmă sufletul își îndreaptă atenția asupra lui însuși, și atunci întrebuițăm în zugrăvirea vieții psihice cuvinte din graiul nostru privitoare la lumea externă, la obiecte cu întindere, cuvinte care trezesc imagini de ceva extins în spațiu. Nu trebuie să ne amăgească, însă, aceste cuvinte din graiul nostru, și să ne închipuim fenomenele sufletești ca întinse. Vorba „cerc de conștiință“ e o comparație.

După explicațiile date până acum putem deosebi, după gradele de conștiință pe care le au, deocamdată două categorii de fenomene sufletești: 1) fenomene *conștiente* și 2) *subconștiente*.

Toate fenomenele psihice, însă, după ce au

stat o vreme în centrul conștiinței, fiind conștiente, și apoi s'au coborât din ce în ce mai sub centrul ei, devenind din ce în ce mai subconștiente, trec dela o vreme dincolo de cercul conștiinței, intrând într'un adevărat întuneric al sufletului, în umbra lui. Atunci nu le mai simțim de loc, nu mai cad sub simțul intern. Toate sentimentele ce am încercat în pădurea dela marginea orașului, în ziua când am vizitat-o, au fost conștiente atunci, în centrul atenției, iar în două trei zile următoare subconștiente: ne gândiam din când în când la desfătarea noastră de atunci, dar nu așa de stăruitor. După câteva zile, ori după o săptămână-două, impresiile ce le culesesem atunci încep să *se uite*, și treptat, treptat, absorbiți de ocupațiile și grijile vieții, dăm cu totul uitării plimbarea noastră. Și ani întregi putem să nu ne *mai aducem aminte* de impresiile de atunci, până când, poate, într'o zi, regăsind din întâmplare aruncat într'un colț din casă buchetul cules cu acea ocazie, acum uscat cu totul, ne aducem deodată aminte de toată petrecerea de atunci. Până să ne-o aducem aminte, după atâta trecere de timp, ea n'a mai ocupat deloc conștiința, nici în centru, nici pe margini, n'a fost, deci, nici conștientă, nici subconștientă. Dar cum a fost, unde a fost și de unde a venit? Undeva a stat în timpul acesta, căci dacă n'ar fi stat undeva, dacă n'ar fi rămas în suflet, nu s'ar mai fi înapoiat niciodată. Dar unde a stat? Se

zice că ea a stat în *memoria* noastră și din ea s'a înapoiat în conștiință, ne-am *amintit-o*.

Realitatea inconștientului Câtă vreme stările sufletești încercate stau în memoria noastră și nu revin în conștiință, ele n'au nici-o părțică de conștiință, sunt cum se zice, *inconștiente* sau *neconștiente*, adică fără conștiință.

Inconștientul nu se poate percepe prin simțul intern, dar conchidem la existența lui din o mulțime de fapte, cari nu se pot explica decât prin el. Inconștientul e o realitate ce nu se poate înțelege așa ușor. Intr'adevăr, câtă vreme sunt inconștiente unele din stările sufletești, care au fost odată conștiente, noi nu le simțim deloc, de vreme ce sunt în stare de inconștiență, *fiindcă inconștientul nu e obiect de percepție internă, de introspecțiune*. Deci, ele nu pot fi cunoscute sub forma aceasta de inconștiente. Iar când din inconștiente redevin conștiente, înapoiindu-se în conștiință, atunci le simțim într'adevăr din nou, ne dăm seama de ele, dar nu ca inconștiente, de vreme ce s'au înapoiat în conștiință. Și totuși, oricât de greu ar fi să înțelegem starea asta inconștientă a fenomenelor sufletești, *ea trebuie să existe*. Intr'adevăr, zeci de mii și sute de mii de stări sufletești au trecut prin sufletul nostru. De foarte multe din ele ne aducem aminte, dar din acestea nu de toate odată, — toate odată n'au loc în conștiință, — ci numai de una sau de unele

într'un moment dat. Ei bine, în momentul acela când de una sau de unele ne aducem aminte, celelalte unde sunt, pentrucă sunt undeva, de vreme ce, cum am spus, le vine și lor rândul să ni le amintim?

Exemple din cari se vede funcționarea inconștientului. Când un copil recitează o poezie de câte-va strofe, în timpul când recită prima strofă, adică scoate din memoria lui primele versuri grupate la un loc, versurile, dacă nu cele din strofa a doua, cele din a treia, a patra și celelalte cu siguranță că nu sunt conștiente și nici măcar subconștiente. Dar când le vine și lor rândul să fie recitate, copilul le recitează și pe ele, și le aduce aminte, din inconștiente le face conștiente. Dar au fost inconștiente, trebuiau să fie inconștiente, altfel nu se putea. De ce trebuiau să fie inconștiente? De ce sunt silite stările noastre sufletești să sufere și unele ani întregi dearândul, soarta aceasta a uitării, închisoarea aceasta a inconștiinței? Pentrucă în conștiință, într'un moment dat, nu e loc decât pentru una sau pentru câteva. De ce e așa, de ce conștiința e condamnată la această sărăcie, nimeni n'ar putea-o spune. Această e o taină a naturii noastre, pe care mintea nu e în stare s'o înțeleagă. Această imposibilitate a conștiinței de a cuprinde, într'un moment dat, prea multe stări de conștiință, poartă numele de *îngustime a cercului de conștiință*. Îngustimea cercului de con-

știință face, ca majoritatea stărilor de suflet să zacă în întunericul inconștientului.

Rămânem, deci, înțeleși asupra acestui fapt: oricât de greu ar fi să pricepem această mare taină a inconștientului, el există, trebuie să existe, din pricina îngustimii cercului conștiinței noastre. Ingustimea cercului de conștiință însemnează, că într'un moment dat, *simultan*, nu pot încăpea multe fenomene de conștiință în centrul ei; *succesiv*, însă, în diferite momente ale vieții, conștiința e ocupată de o mulțime și o mulțime de fenomene psihice, ele se succed unele altora indefinit. Săracă în ce privește prezentul, simultanitatea, conștiința e foarte bogată în succesiunea momentelor timpului, grație *memoriei*, păstrării faptelor psihice în inconștient.

Sunt o mulțime de fapte, cari nu se pot explica decât admitând ideia aceasta a inconștientului.

I s'a întâmplat oricui, să nu-și aducă aminte deloc de un lucru oarecare, de numele unei persoane, spre exemplu, tocmai când se silea mai mult să-și aducă aminte și avea nevoie mai mult. Fel de fel de cuvinte, de nume, îți vin atunci în minte, numai cel care-ți trebuie nu-ți vine, cu toate că simți bine că trebuie să-l știi, ai conștiința perfectă că l'ai știut odată, și pare că-ți *umblă prin gură*, cum se zice în mod popular. Tocmai mai târziu, *când nici nu te mai gândești la el*, fiindcă ai renunțat să te mai gândești și ai trecut la

alte preocupări, te trezești că numele căutat îți vine deodată în minte, *pe neașteptate*. Cum ți-a venit în minte așa, *pe neașteptate*, când nu ți-ai mai silit memoria să ți-l aducă aminte? Ai întrerupt eforturile asta conștientă de a ți-l aduce aminte, fără, însă, ca după aceasta mintea ta să fi rămas absolut în nelucrare, până la aducerea aminte a faptului dorit. *Ea a continuat* să lucreze, ocupându-se, însă, *cu alte lucruri*. Dar tocmai în timpul acesta, când ne gândiam cu totul la alte lucruri, ceva lucra *în inconștient*, ca să ne readucă deodată în minte, *pe neașteptate*, cuvântul de care zadarnic am căutat să ne amintim cu o eforturi conștientă. Se petrecea, deci, o lucrare ascunsă în suflet, dedesubtul celei conștiente și străine de numele căutat, pe care n'o puteam observa, de care eram, deci, *inconștienți*, dar se petrecea. Dacă n'ar fi lucrat sufletul nostru și dincolo de cercul conștiinței, n'am fi putut să ne aducem aminte de cuvântul căutat, decât căutând cu dinadinsul, în mod conștient, deci, să ni-l aducem aminte.

Cui nu i s'a întâmplat, să se culce seara cu hotărârea, socotită definitivă, de a face cutare sau cutare fapt a doua zi, și dimineața, la deșteptare, să vadă *deodată*, că numai are de gând să facă faptul propus în ajun, ba chiar să se mire cum de a putut lua o hotărâre de felul acesta? Cum s'a petrecut schimbarea aceasta totală, în timpul

celor câteva ceasuri de somn? În timpul somnului, nu ne-am mai gândit la ceea ce aveam să facem a doua zi, fiindcă am dormit. Starea noastră de conștiință dinainte de culcare a fost *hotărârea definitivă* de a face acțiunea. În timpul somnului hotărârea n'a mai stat în conștiință, pentrucă în somn conștiința numai funcționează, — aceasta o știe oricine. — Atunci, cum s'a modificat atât de mult această hotărâre, dacă mintea sau conștiința noastră n'a mai lucrat asupra ei în timpul nopții? Cine a modificat-o? Nu e alt răspuns decât tot cel dat mai sus: *Inconștientul* a lucrat *fără voia și știrea noastră*, și a schimbat cu totul, peste noapte, hotărârea, care ne-a stăpânit cu putere conștiința din ajun.

„*Noaptea ne dă sfaturi*“, (Nuit porte conseil) spune o zicătoare franceză, adică inconștientul joacă în timpul nopții rolul conștiinței, care atunci nu e trează. Fără lucrarea asta inconștientă, hotărârea ar fi rămas până dimineța aceeaș, nu ne-am fi trezit cu ea *deodată* schimbată și ar fi rămas, ori s'o îndeplinim dimineța sau în ziua aceea sau s'o schimbăm *pe urmă gândindu-ne*, că e mai bine să facem altfel, adică în mod conștient.

Dar tot ce facem noi în viață, *fără să ne gândim prea mult*, o facem prin ajutorul inconștientului. Ne plimbăm, de exemplu, pe stradă și, la un moment dat, i se întâmplă unui trecător o nenorocire. Dacă am fost crescuți cu ideea, că e

bine să ne ajutăm unii pe alții; dacă ni s'a spus și o mulțime de motive pentru care trebuie să facem binele, și dacă până atunci de multe ori am mai făcut bine altora, cum vedem întâmplându-i-se nenorocirea, ne și *hotărâm* să sărim în ajutorul lui și executăm hotărârea. Fără să stăm prea mult pe gânduri, dacă e bine sau nu să facem acest pas, noi îl facem îndată. De unde, știm, însă, că trebuie să-l facem și cum să-l facem, dacă nu ne gândim mult de ce trebuie să facem, dacă nu stăm atunci să ne aducem aminte de toate poveștile frumoase, pe care ni le-au dat, în privința aceasta, părinții și educatorii noștri, și de mișcările, de măsurile, pe care trebuie să le luăm? Știința aceasta trebuie să fie undeva, fiindcă fără ea n'am putea lua hotărârea de a face binele și n'am putea să-l facem. În conștiință nu e, pentru că, am spus, nu stăm mult la *chibzuială*, dacă trebuie să-l facem sau nu. Nu suntem conștienți de *motivele*, care ne împing să-l facem. Atunci ele sunt în inconștient, la spatele conștiinței, și de acolo ne poruncesc să sărim în ajutorul drumetului nenorocit.

Și e bine că există puterea, care să ne poruncească să facem repede binele; care nu ne mai dă răgaz să ne gândim dacă trebuie să-l facem; căci, dacă am sta tot atunci să ne gândim, bietul trecător ar rămâne neajutat sau, în orice caz, neajutat la vreme.

Așa e cu toate hotărârile, pe care le luăm repede,

și pe care le aducem la îndeplinire fără zăbavă. Le luăm și le îndeplinim cu toată știința noastră trecută, care zace în întunericul inconștientului.

Din toate aceste explicații s'a înțeles limpede, că inconștientul, e o putere mare în sufletul nostru. El există și explică mare parte din viața noastră. Ceeace e mai important, și e de notat aceasta, e faptul, că stările noastre sufletești, după ce au trecut în inconștient din centrul conștiinței, au putința, nu numai să se întoarcă înapoi în conștiință, dar să *lucreze chiar din inconștient, fără să fie nevoie să mai treacă neapărat și în conștiință.*

Aplicații pedagogice. Această realitate sufletească, a construcției conștiinței din trei caturi: al conștientului subconștientului și inconștientului, e un fapt a cărui cunoaștere e de cea mai mare însemnătate în educație și instrucție.

Oscilațiile atenției sunt mai rare la adult. Am arătat, cum conștiința e luată cu asalt în fiecare moment de o mulțime de impresii din afară. Omul adult, în momentul când mintea lui e preocupată de anumite idei sau cugetări, poate rezista mai bine decât un copil acestui asalt, și să-și țină mintea concentrată asupra acelor cugetări mai puternic, fără multe șovăiri sau *oscilații*. Impresiile celelalte, ce țintesc să dea năvală în conștiință, rămân în penumbra ei, subconștiente, în catul de mijloc, iar multele amintiri ori idei, cari nu sunt

în legătură cu obiceiul gândirii actuale, rămân în inconștient, în catul de jos al sufletului.

La copil atenția e mai șovăelnică. Conștiința unui copil e mai puțin rezistentă la impresiile din afară, străine de obiectul atenției actuale. Sgomotele de tot felul, ce pătrund din afară în clasă în timpul explicației, feluritele mișcări din bănci, anumite lucruri din curtea școlii sau de pe stradă, ce se văd prin ferestre, pot lesne să distreze mintea copilului, care e mai șovăitoare, oscilează mai repede, fiind mai puțin rezistentă la impresii turburătoare. Depinde de tactul și meșteșugul învățătorului, ca atenția școlarului să fie mai rezistentă la asaltul lor, ca ele să rămână într'adevăr subconștiente, cum trebuie să rămână, aproape inconștiente, iar nu să se urce în centrul conștiinței, în locul celor ce trebuie să stea acolo, adică în locul acelor ce se predă.

Mijlocul, de a spori puterea de rezistență a copilului la impresii turburătoare în timpul atenției, e interesul și plăcerea. Pentru aceasta există o singură armă, foarte bună, de neînving. Aceasta nu e dojana, supărarea, promitudinea de a pedepsi, ci *plăcerea* sau *interesul*, pe care învățătorul îl poate trezi față de obiectul lecțiunei. Dacă acesta e înfățișat atrăgător, simpatic, copilul își incordează atenția asupra lui cu poftă, pentru multă vreme, fără a fi turburat iute în încordarea aceasta, tot așa cum el stă ceasuri întregi la joc,

uitând de casă, de masă, de somn, de tot, numai spre a se adânci în jocul, care-i înlănțuiește atenția tot timpul. Căldura interesului, însă, isvorăște din *personalitatea învățătorului*, din căldura inimii lui, nu numai din întrebuintarea unei anumite *metode didactice*, care, singură, e ceva mecanic. Metoda n'are preț decât dacă devine personală, individuală, și pentru învățători și pentru școlari.

O mare parte din învățătura copilului, până ajunge la vârsta școlii, e câștigată mai mult în chip subconștient și inconștient. Pe nesimțite se adună în sufletul lui o mulțime de impresii, aude o mulțime de cuvinte, vede o mulțime de acte, fără ca toate să se urce până în catul de sus al conștiinței. Dacă cu dinadinsul ai căuta, să-i dai toate aceste impresii, să-l înveți cu greutate, cu sfortare, cu poruncă atâtea și atâtea acte, pe care le învață dela sine, te miri când și cum, n'ai putea isbuti așa de bine, cum isbutește meșterul acesta al inconștientului.

Câteva exemple: Cum învață copiii mici, de cari nu se ocupă cineva prea mult, să cânte și să reciteze poezii? Mai mult neintenționat, subconștient și inconștient. Copilul mic se joacă în casă și pare adânc cufundat într'un joc, care-i absoarbe cea mai mare parte a atenției și conștiinței; dar această cufundare, oricât de adâncă, nu-i închide cu desăvârșire auzul și, astfel, pe când el cu mânușitele lui strică și drege la jucării, iar mama

sau o soră mai mare îngână un cântec, se trezește și el din când în când rostind și intonând o bucățică din cântec, fără a părăsi o clipă lucrșoarele și jocul, care stă în primul plan al conștiinței lui. Azi așa, mâine așa, până ce părinții se trezesc deodată că el știe tot cântecul și poezia, fără să-l fi învățat nimeni.

Așa învață copiii și să grăiască, așa să execute și diferite mișcări văzute la adulți. Intervenția conștiinței vii, luminoase, în actele acestea de învățare ar fi mai mult păgubitoare. Copilului nu-i place să imite de *poruncă*. Cine nu știe, ce necaz mare pricinuiesc de cele mai multe ori copiii mici mamei lor, când, având vizite și vrând să-și dea atunci în spectacol copiii lor, în zadar îi îmbie „să spună poezii“, atunci când vor ele? Tocmai atunci și tocmai cu cât se stăruie mai mult pe lângă ei, ei nu vor să recite. În schimb, când copilul e în bună dispoziție, recită dela sine toate poeziile ce știe, face adică dovadă că a învățat singur, pe nesimțite, atâtea, fără să știi când și cum. Pe drumul acesta subteran învață copiii mai mult și mai bine, și de aceea cu copiii mici trebuie să fie metoda principală de învățare. Cea mai bună educatoare e natura și natura ne spune, că așa învață copiii mai bine.

Asimilarea cunoștințelor se petrece mai repede sub conștiință, în inconștient. Învățătorul pripit să vadă îndată rezultatele lecțiilor, nu s'a pă-

truns de taina aceasta a inconștientului. Pentru moment, cunoștințele predate pot părea nesigure, netemeinice, și cel nerăbdător se supără și ocărăște copiii. Ele, însă, trebuiesc lăsate să se așeze în suflet, să se stratifice, să se pună în legătură cu altele asemănătoare din inconștient, să se *asimileze*, și asimilarea aceasta se petrece mai bine sub conștiință și în inconștient. Deviza învățătorilor trebuie să fie, în privința aceasta, cuvintele Mântuitorului: „Nu vă îngrijiți de ziua de mâine, căci ziua de mâine va îngriji ea de ale sale“.

Intenția de a instrui și moraliza să nu fie prea vizibilă, *prea conștientă pentru copii*, căci atunci ei se desgustă. Multe lecții predate *ocazional*, mai ales cu începătorii, fără ca ei să simtă *îndată* că li se fac lecții, sistematice, solemne, sunt mai roditoare pentru ei.

E mai rodnică educația morală pe cale inconștientă. Faș o rea educație, spunea Rousseau, aceia cari educă mereu, adică conștient, cu intenția vizibilă de a o face.

Educația *negativă*, de care se face mare abuz, interzicerile de tot soiul ce se dictează copiilor cu asprime, trezesc viu conștiința față de rău, care e foarte atrăgător pentru copii. Ei sunt pătimiși după fructul oprit. În locul interzicerilor acestora fără sfârșit, al dojenilor pe față, directe, conștiente, mai bine e ca în mod inconștient, prin exemple bune, prin aducerea copiilor într'o atmosferă mo-

rală pe care s'o respire pe nesimțite, prin toți porii făptuirii lor, în care învățăturile morale să li se strecoare în inimă pe furiș, să li se creeze întâi *deprinderi bune*, adică o *determinare automată, inconștientă* spre acte bune. Pe urmă poate veni și lecția morală, predica conștientă raționarea asupra binelui și răului. Conduita morală reală, însă, cum s'a văzut din exemplul cu ajutorul dat imediat unui om în primejdie, nu-și are rădăcina în raționament, adică în conștient, ci în deprindere, adică în inconștient.

Rezumat: Stările psihice au diferite grade de conștiință sau atenție. Se compară conștiința cu un cerc, al cărui centru e ocupat de fenomenele *conștiente* iar spre periferie e ocupat de fenomenele *subconștiente*. Dincolo de cercul conștiinței se întinde domeniul vast al *inconștientului* sau faptelor ce se păstrează în memorie.

Multe acte psihice se'ndeplinesc mai bine în mod inconștient. Educația e mai rodnică prin exemple și acte bune de cât prin raționarea conștientă.

CAPITOLUL VI

Curentul sau fluviul conștiinței.

Sucesiunea repede a reprezentărilor. Am arătat în capitolul V cum, într'un moment dat, în centrul luminos al conștiinței nu e loc decât pentru, foarte puține stări de conștiință. Am mai văzut, cum stările de conștiință se urcă în centrul ei, stau acolo un timp, și cum pe urmă se scoboară sub centrul ei, până trec în inconștient. Când trec în inconștient știm iarăși: când se învechesc, când nu mai prezintă nimic nou pentru noi, adică nici-un interes. Atunci alte impresii, nouă, variate, sunt chemate de conștiință în centrul ei. Dar și acestea vor sta numai o vreme: când și ele vor pierde caracterul de noutate pentru noi, vom începe să le alungăm și pe acestea încet sub conștiință, în inconștient, pentru a face loc altora doritoare să se încălzească și ele la flacăra conștiinței, și așa mai departe, cât durează viața sufletului nostru. O stare de conștiință ce se învechește pentru noi,

de care ne săturăm după un timp, e o stare care, cu alte cuvinte, ne plictisește, ne *obosește* atenția. Toate ajung să ne obosească, dacă le ținem prea mult în centrul conștiinței. De obicei, în mod normal, nici nu face așa conștiința, ci alunecă într'una dela o stare la alta. Când nu ne gândim mult la ceva *în deosebi*, când n'avem deci o grijă mare, care să ne *pironească* atenția numai asupra *unui singur lucru*, atunci ne lăsăm gândurile să sboare în voia lor, trecem dela unul la altul repede, fără să ne oprim mai mult asupra vreunuia, lăsăm amintirile să ne vină la *întâmplare, nesilite*; și ele vin, într'adevăr, cum se întâmplă, fără șir, așa încât nu știm de unde am plecat, și ne trezim că am ajuns cine știe unde. În câteva clipe eu pot să mă gândesc la lucrurile cele mai depărtate, cari n'au nimic de a face unele cu altele. „*Iute ca gândul*“ se zice și, într'adevăr, iuțeala cu care aleargă gândul e că'n povești.

Exemple din cari se vede această succesiune repede. Când n'au treabă, oamenii se întâlnesc pe stradă, în cafenele, în saloane să *stea de vorbă*, „*să omoare vremea*“ și „*a omorî vremea*“ înseamnă a discuta despre toate și despre nimic, a-și spune unii altora „*noutățile*“ știute: spune unul una, altul alta, fiecare „*ce mai știe*“ „*ce-a mai auzit*“, și „*din vorbă în vorbă*“ ajung la cine știe ce discuții, pe care nimeni nu le-a adus cu *intenție*, și pe cari ar fi fost imposibil să le

prevadă cineva la începutul conversației. În această *neprevedere a mersului discuțiilor* stă farmecul sindrofiilor de tot felul, al întâlnirilor noastre din timpul liber. După o muncă obositoare, cerută de profesia fiecăruia din noi, în care trebuie să fim *atenți* veșnic la aceleași și aceleași cerințe ale profesiei, adică să ținem în centrul conștiinței aceleași impresii mereu, e o adevărată *distracție* să auzim fel de fel de noutăți dela unul și dela altul, cari, *tocmai fiindcă sunt dela unul și dela altul*, nu se înșiră într'o ordine tot-d'auna aceeaș, ca impresiile din timpul exercițiului profesiei noastre, care, *pe toți* care o exercită, pentru că e aceeaș, îi face să numai fie unul și altul, ci unul și acelaș oarecum. De aceea și căutăm relații cu oameni *de tot felul* de profesiei și ocupații, când simțim nevoia să ne *distrăm*, și cu cei de aceeaș profesie cu noi cultivăm mai mult relațiile impuse de necesități profesionale.

Succesiunea imaginilor în vis. Dacă socotim bine momentele când ni se cere să fim atenți, adică să ținem în conștiință vreme îndelungată numai anumite stări sufletești, găsim că ele sunt mult mai puține ca acelea, în care avem putința să fim distrați, adică să lăsăm gândurile să alerge în voe, ori să ascultăm gândurile altora spuse în voe. Mai întâiu, o bună parte din vreme ne e ocupată de somn. În somn gândurile se împerechează în modul cel mai fantastic, cel mai ciudat. Pare că nici-o

regulă nu mai domnește în suflet; într'o clipă suntem și aici, și ajungem și peste nouă mări și nouă țări; *visăm*, noi oameni mari, că suntem copii, și ne vedem în *vis* făcând copilării; stăm de vorbă cu ființe scumpe cari nu mai sunt, dar pe cari le vedem, le *visăm* că sunt și le socotim ca fiind; ne certăm cu prietenii cei mai buni și ne împrietenim cu cei mai aprigi dușmani; în sfârșit împletim combinările cele mai ciudate de stări sufletești, alunecând cu o iuteală *nebună* dela una la alta; conștiința, am putea zice, *curge* în chip vijelios.

Asemănarea cu nebunia. Această curgere vijeliosă din timpul somnului e așa de deslănțuită, așa de liberă, așa de lipsită de ordine, încât, când ne deșteptăm și ne aducem aminte ce am visat, nu încetăm să ne minunăm cum de am putut comite, fie și în vis, *nebunii* așa de mari, așa de străine de noi, așa de departe de viața noastră de peste zi, oricât de aprinsă ar fi închipuirea noastră și în stare trează, oricât de *visători* am fi.

Curgerea gândurilor în stare trează. Pe urmă, și în stare trează mare parte din viața noastră se strecoară alunecându-ne gândurile dela un lucru la altul, sau ascultându-ne unii altora gândurile, impresiile lăsate în voe, și asta chiar și în exercițiul unei ocupațiuni, când suntem siliți să fim atenți mai mult asupra unui lucru. Lucrătorii, într'un atelier sau într'o fabrică, pe lângă că lucrează,

adică sunt atenți la mânuirea unor anumite unelte sau mașini, stau și de vorbă unii cu alții, își povestesc întâmplările avute, râd și spun tot felul de glume, luându-se la întrecere care să spună mai frumoase și mai de haz; în sfârșit își comunică impresiile cum le vin, conștiința sau atenția lor alunecă în toate direcțiile.— E o plăcere să stai și să privești cum lucrează sătenii la câmp. Glumele și snoavele nu mai încetează, răsună tot locul de râsul lor sgomotos, și totuși, în acelaș timp, au grijă și de munca câmpului, cosesc, seceră, treieră și așa mai departe. Ar fi cu neputință să-și țină atenția pironită numai la lucru; și mintea lor simte nevoia să alunece ușor, în voe, dela una la alta.

Dacă în toiul ocupațiunilor noastre e așa, gândurile ne sboară dela un lucru la altul; dacă, deci, nici atunci nu putem să ne încordăm mintea numai asupra acestor ocupații, cu atât mai mult e așa în timpul liber, când încetăm de a fi ocupați. Atunci, cum am mai arătat, gândurile sboară și mai în voe, putem să *visăm* câte în lună și în stele.

Normal pentru conștiință e poliideismul. Prin urmare, mai în tot timpul firul gândurilor noastre mai mult se desfășoară, *curge*, și stă mai puțin pe loc. Se obicinuește să se spună, în psihologie, că firea minții sau spiritului nostru e să treacă, din ideie în ideie, din gânduri în gânduri, fără să se oprească prea mult asupra vreunuia din ele. Se

zice că starea normală a conștiinței e *poli-ideismul*, adică, după însemnarea cuvintelor: poli = multe și ideism = formare a ideilor, că ceea ce se petrece mai des în sufletul nostru, e alungarea ideilor unele de către altele, e curgerea lor repede, așa încât cât mai multe să defileze pe dinaintea conștiinței. Avem dreptul să zicem, că e normală *curgerea gândurilor noastre și nu fixarea lor*, pentru că, după cum am văzut, în mare parte de timp așa se întâmplă; și chiar în timpul când ne fixăm asupra unor gânduri mai mult, fixarea aceasta e relativă; și atunci, foarte des șovăim în atenția noastră, ne fuge gândul și la alte lucruri, și trebuie să ne silim, cu oarecare greutate să-l fixăm iarăși asupra preocupării dinainte.

Obiecțiunea cu cazurile de atenție concentrată.
Cineva ar putea, însă, să ne combată în felul următor: Bine, dar un om de știință, bunăoară, care vrea să facă o descoperire mare, nu stă el și se gândește luni întregi și chiar și ani întregi, aproape în fiecare moment, la descoperirea pe care vrea s'o facă? Ii fuge lui gândul atunci la fel de fel de preocupări străine de ce vrea să descopere? Nu-i stă în minte vecinic numai ideia descoperirii, nu e *fixat* el numai asupra ei? Noi știm că gândul lui e muncit zi și noapte numai de descoperirea ce e pe cale să facă, aceasta îl stăpânește, îl chinuiește în mod tiranic. Mai poate fi vorba, în starea asta de fixare, de o curgere a

gândurilor, de un poli-ideism? Dar chiar și nouă, cari nu suntem chinuți de ideia unei descoperiri, nu ni se întâmplă, când avem o supărare mare de tot, când primim o lovitură puternică, să ne gândim zile și chiar săptămâni întregi la lovitura primită? Ne mai iese așa ușor din minte necazul ce am simțit? De zeci și sute de ori pe zi îl spunem la toți cunoscuții aproape cu aceleași cuvinte, și multă vreme ne roade viermele întristării, ceea ce însemnează că multă vreme ne stă în minte tot lovitura primită.

Dar o plăcere mare, un succes strălucit se uită el așa ușor? Multă vreme sufletul nostru răsună de plăcerea încercată, și de multe ori o viață întreagă se resimte de ea.

Toate acestea sunt adevărate, nu le pune nimeni la îndoială. Dar să stăm și să le cercetăm mai deaproape.

Concentrarea aceasta e un mono-ideism. Savantul, care urmărește o descoperire, are în cap o idee, un gând principal; el știe unde vrea să ajungă, își închipuie dinainte cu mintea cum va fi lucrul inventat. Imaginea lucrului acesta de născocit, chipul lui îi umblă mereu prin minte, acesta îi ocupă centrul conștiinței în tot momentul. Pentru că o idee sau o închipuire principală îi stăpânește atenția, se zice că mintea lui e într'o stare de *mono-ideism* (mono-una). Dar această idee principală, care într'adevăr îi revine mereu în con-

știință, se întoarce ea mereu singură, sau mereu îmbrăcată în aceeaș haină? Un aviator, care vrea să inventeze un nou aeroplan, are în mintea lui chipul aeroplanului care va fi inventat, dar nu-l are dintr'odată *în toate amănuntele*. El știe că are să prezinte cutare perfecțiune față de cele dinainte, că are să realizeze cutare principiu din știința sborului în aer. Această perfecțiune, acest principiu el îl vede realizat în închipuirea pe care o are el de aeroplanul viitor, și această închipuire îl stăpânește într'adevăr în fiecare moment. Dar atât nu e deajuns. Mintea lui nu frământă numai ideea perfecționării acesteia, numai chipul nedeslușit pe care-l are dela început în minte. Ideea principală a acestei perfecționări se leagă de o mulțime de *idei secundare*, privitoare la *mijloacele* prin care o poate aduce la îndeplinire; ea se leagă, poate, de ideea perfecționării multor accesorii ale aparatului; motorul trebuie să fie așa făcut și nu altfel, aripile trebuiesc schimbate așa și nu altfel, și așa mai departe. Nici n'a apucat ideea principală a perfecționării să se închege bine în minte, și gândurile mijloacelor de a o realiza se și alipesc *îndată* de ideea principală. Adică, aceasta nu stă mult singură în centrul conștiinței. Forma aceasta cea dintâiu a ei trece din centrul conștiinței, curge repede mai la vale, și în momentul următor vine o altă formă a ei, vine ea plus una din ideile, unul din gândurile privitoare

la mijloacele de realizare. Dar și în forma asta nouă, ea nu stă mult în conștiință, pentru că aviatorul poate găsi dintr'odată că mijlocul acesta nu e bun, nu duce la scop; ceea ce însemnează, că în momentul imediat următor, după ce și forma aceasta a doua a curs în josul conștiinței, vine o a treia formă a ideiei, compusă din: 1) ideia principală a perfecționării, 2) ideia mijlocului celui dintâiu care vine în minte, plus, 3) ideia că mijlocul acesta nu e bun, adică vederea aparatului. în închipuire, sub o formă defectuoasă. *Dar tocmai pentru că în forma aceasta de a treia, există ideia a treia, că mijlocul nu e bun, există imaginea unei forme defectuoase a aparatului, conștiința caută îndată să scape de ea, s'o alunge, ca nefiindu-i de folos, și astfel și forma a treia curge din conștiință și intră în inconștient. Și atunci, a patra formă vine, cu o altă idee relativă la mijloacele de realizare a invenției, care trece și ea repede din conștiință, dacă se observă că nici acest mijloc nu e bun, lăsând locul altei forme, care va avea aceeaș soartă, și așa mai departe, în tot timpul cât ține frământarea de a inventa ceva, și până invenția reușește. Dacă ideea perfecționării revine mereu în minte, de pare fixată în centrul conștiinței inventatorului, ea numai pare, într'adevăr, fixată, și aceasta pentru că o parte a ei revine mereu. Dar pentru că revine mereu cu alte tovarășe, cu alte idei secundare, ea își schimbă mereu for-*

mele, adică nu se *fixează* într'o formă *absolut aceeaș*, ci *curge* mereu sub forme *felurite*. Ideile acestea secundare sunt de vină, că ideea principală nu se poate să se fixeze singură în conștiință, că, deci, o fac să curgă mereu pe dinaintea ei, sau, mai bine zis, ea singură e de vină, că n'are putere să se întrețină singură, și are nevoie de sprijinul atâtor idei secundare. Dacă în mintea inventatorului ar putea sta singură, dar *absolut singură*, numai ideia perfecționării aparatului de sburat, atunci într'adevăr ea s'ar fixa în conștiință, dar invenția niciodată nu s'ar mai face. E eu neputință, ca în capul unui inventator să se nască numai ideea perfecțiunii, fără ideile mijloacelor de realizare. Numai într'o minte deranjată, de nebun, poate să se fixeze singură, și încă nici atunci absolut singură, pentrucă, dacă am căuta bine, tot am mai găsi și idei secundare întovărășind-o.

Cazul sentimentelor durabile. La aceeaș cercetare am putea supune și cazul supărării noastre, care nu ne mai iese din minte, și cazul plăcerii pe care o simțim îndelungată vreme, la aceeaș încheiere vom ajunge: că ele nu se fixează în realitate de loc în minte, ci *curg* mereu în forme schimbate. Lucrul e foarte evident dacă cititorii își analizează viața lor sufletească, ș. ex., din momentele cetirii acestui capitol; ideia principală, subiectul acestui capitol, arătat în titlu, s'a desfășurat într'o mulțime de *idei secundare*, constând

în descripția fenomenului, în exemplele date, în analiza lor, în argumentele aduse în sprijinul ei; mintea cititorilor a alunecat, a curs dela ideia principală la toate ideile secundare în care ea s'a dezvoltat.

Prin toate aceste explicații cred că am isbutit să arăt, că viața sufletului nostru constă într'o curgere dela un fenomen la altul, dela o impresie la alta, dela un gând la alt gând, dela o plăcere la un gând sau la o altă plăcere, și așa mai departe, și aceasta se întâmplă *totd'auna*, chiar atunci când *pare* mai mult că stă pe loc, că se fixează numai asupra unor lucruri.

Comparația conștiinței cu mersul unui curent de apă. Pentru a înțelege mai ușor această neconținută alergare a conștiinței noastre, putem compara mersul ei cu al unui *fluviu*, care curge neconținut. O undă, care într'un moment dat e în cutare loc al fluviului, curge în momentul imediat următor mai la vale, împinsă fiind de undele dela spate, care și ele țintesc să se mute din loc. Tot așa și în sufletul nostru: o *stare* dintr'un moment e alungată din conștiință de toate stările care zac în memoria noastră, în inconștient, și care țintesc și ele să se apropie de conștiință. Am subliniat aici cuvântul *stare*, tocmai pentru a spune acum, în urma explicațiilor date și a comparației făcute, că noi n'avem stări de suflet sau de conștiință, din momentul ce tot ce ajunge în conștiință curge

repede din conștiință. Trebuie să schimbăm cuvântul și să spunem, că în noi *curg unde* sau *valuri* de fenomene sufletești. *Nimic nu stă în suflet, totul curge* ¹⁾).

Rezumat: Fenomenele de conștiință sunt într-o neconținută curgere. Realitatea aceasta ni-o arată o mulțime de cazuri din viața zilnică. În *vis*e se vede aceeași curgere de imagini. Succesiunea aceasta iute se cheamă poli-ideism. Cazurile de atenție mai concentrată nu contrazic legea aceasta. Monei-ideismul lor e relativ. Conștiința e ca un fluviu.

1) Comparația e a psihologului *James*.

CAPITOLUL VII.

Legăturile dintre corp și suflet

Cu toate că între fenomenele fizice și cele psihice sunt, cum am văzut, deosebiri așa de mari, încât ele se pot socoti ca fiind două lumi cu totul aparte, de esență absolut neasemănătoare, totuși între ele sunt legături atât de strânse, încât se poate zice, că nu pot lua naștere fenomene psihice fără nici-o legătură, directă sau indirectă, cu fenomene fizice.

Chiar de când am stabilit existența acestor două categorii de fenomene, ca înfățișări a celor două aspecte ale realității: sufletul și natura, am constatat o strânsă legătură între ele. Sentimentele, deciziunile, hotărârile, adică toate felurile de fenomene, care s'au desfășurat în noi cu prilejul plimbării prin pădure, au fost provocate de obiecte din afară — fenomene fizice — cari au atârnat prin *excitații simțurile* noastre. Aceste excitații sau

impresii au fost începutul desfășurării șiragurilor de stări sufletești, pe care le-am descoperit prin analiza aceluși moment de viață sufletească. Ar fi putut să se desfășure aceste șiraguri, dacă n'ar fi existat lucruri exterioare, care să vină în atingere cu părțile sufletului nostru, simțurile?

Vedem, prin urmare, pe deoparte, o legătură a sufletului cu lumea externă, cu corpuri exterioare; pe de altă parte, o legătură cu *corpul nostru propriu*, cu organele simțurilor: ochii, urechile, nasul, limba, pielea, mușchii. Aceste organe fiind ceva *material* sau *corporal*, sunt un ce fizic, exterior, cu mărime, formă, greutate, etc., adică cu toate însușirile fenomenelor fizice. Ele cad sub simțurile noastre exterioare. În esență, deci, ele nu se deosebesc de restul fenomenelor fizice. Singura deosebire marcantă e, că ele fac parte din corpul nostru însuși, împreună cu alte organe. E limpede de tot pentru oricine, că fără ochi, urechi, nas, gură, piele, etc., noi n'am putea cunoaște lucrurile exterioare nouă, culoarea, gustul, mirosul, sunetul, forma, mărimea, greutatea lor, și n'am putea cunoaște nici corpul nostru propriu. Această cunoștință, care e ceva sufletească, e deci în dependență de organe ale trupului nostru, — fenomene corporale, exterioare, zise și *organice* sau *fiziologice*. Aceste fenomene corporale, cari, în esență, sunt fenomene fizice, servesc ca mijlocitoare între lumea externă și lumea sufletească. Ele ne pun în comunicație

cu lumea noastră externă, pe care trebuie s'o cunoaştem ca să putem trăi în sânul ei. Excitaţiile ne înştiinţează despre existenţa lucrurilor din afară şi despre calităţile lor; dacă aceste lucruri interesează viaţa noastră, dacă sunt bune sau rele, noi le căutăm umblăm după ele, sau fugim de ele, le îndepărtăm. Şi în caz de le căutăm, şi în caz de le îndepărtăm sau fugim de ele, noi facem nişte *mişcări* prin *muşchii* noştri, cari sunt organe trupeşti. Aceste mişcări sunt comandate muşchilor de sufletul nostru, de voinţa noastră. Dar, fără mijlocirea muşchilor, sufletul n'ar putea vedea executarea poruncilor sale. Aşa dar, şi cunoaşterea lucrurilor e mijlocită de organe trupeşti — simţurile, — şi mişcarea de apropiere sau îndepărtare a lucrurilor poruncită de suflet e mijlocită tot de organe trupeşti — muşchii.

Excitaţia şi Reacţia sunt felurile relaţiilor noastre cu lumea externă. Excitaţia e drumul din afară, dela lumea externă, spre înăuntru, spre sufletul nostru. Ajunsă aici, în suflet, care e ca un fel de staţie centrală, noi luăm cunoştinţă de ea, adică de lucrurile care au produs-o, de calităţile lor. După ce sufletul a luat cunoştinţă prin ea de aceste calităţi, dacă ne sunt de folos, el porunceşte corpului să facă mişcări de a şi le însuşi; dacă ne sunt vătămătoare, mişcări de a le îndepărta. Mişcărilor sunt răspunsuri la excitaţii. Ele constituiesc aşa zisele reacţii ale sufletului la

acțiunile lumii din afară asupra lui. Excitația și reacția sunt cele două căi, prin care noi suntem puși în legătură cu lumea înconjurătoare.

Din toate cele spuse rezultă, că omul e o ființă cu o îndoită înfățișare: cu suflet și corp. Acesta din urmă mijlocește comunicarea celui dintâi cu lumea externă. *Nu se petrece nimic în suflet fără să participe și corpul, și nu se petrece nici o schimbare în corp, care să n'aibă o influență directă sau indirectă asupra sufletului.*

O mulțime de dovezi ne stau la îndemână, ca să ne încredințeze de adevărul acestei legi.

1. Oricine a putut constata prin propria lui încercare sau experiență, că o lucrare prea îndelungată a minții, făcută cu multă efortare de atenție, cu luare aminte, pricinuește în cele din urmă dureri de cap mai mult sau mai puțin intense. Atunci în cap, adică în creier, organul adăpostit de cutia craniului, se produc *turburări organice*, pe care le simțim ca dureri. Invers, dacă în creier se produc turburări organice, spre exemplu o *anemie* pronunțată, activitatea sufletului slăbește sau chiar încetează, luând naștere leșinul, care e o suspendare a vieții sufletești. În general, într'o stare organică rea sufletul funcționează greu, boala îl stânjenește; o stare de perfectă sănătate dă aripi și activității sufletului. Invers, bolile sufletului — căci și sufletul suferă de multe boli — îmbolnăvesc și corpul, producând

perturbări mai ales în creier. Frica, spaima, grija, necazul sau întristarea, sgârbcenia, invidia, gelozia, ura etc., slăbesc corpul și-l îmbolnăvesc, îl înbătrânesc înainte de vreme. Nu se zice: necazurile «scot peri albi?». Cercetările oamenilor de știință au dovedit, că aceste boli ale sufletului pricinuesc o adevărată intoxicare sau otrăvire a organismului. De frică sau spaimă mare s'au văzut oameni și animale murind sau rămânând ținuiți de paralizie. Din potrivă, plăcerile, bucuriile, liniștea sau mulțumirea sufletească înrăuresc în mod binefăcător asupra corpului, întăresc sănătatea, produc în organism substanțe chimice de o mare valoare nutritivă, care atâță celulele la o mare activitate. «Unui om vesel îi place tot ce mănâncă». În timpul epidemiilor, cel mai mare contingent de bolnavi îl dau cei fricoși. Bolnavii închipuiți sau hipocondricii ajung să se îmbolnăvească cu adevărat, dacă se lasă mult timp pradă *ideei*, că sunt bolnavi.

2. Invățații, cari s'au ocupat cu legăturile dintre funcțiunile corpului și funcțiunile sufletului au dovedit, prin numeroase experiențe, că nimicirea unor anumite părți din creier, care e organul în legătură directă cu funcțiile sufletului, aduce cu sine încetarea anumitor funcțiuni ale sufletului. Invers, neglijarea unor anumite funcții sufletești pricinuește o scădere sau *atrofiere*, cum se zice, a unei anumite părți din creier. Amănuntele doveditoare ale acestei legături se vor vedea mai târziu.

3. Următoarea experiență făcută de un învățat dovedește și mai bine această relație dintre funcțiile sufletului și ale corpului. Doctorul italian, *Mosso*, a observat ce înfățișare ia circulația sângelui în creier, când desfășură o muncă intelectuală. Punând pe niște studenți să citească într'o carte, adică să *eugete* la cele citite, le spunea ca în acelaș timp să introducă pumnul într'un vas cilindric cu apă prevăzut cu o țeavă comunicantă. În timpul lecturii, adică al activității sufletești, sângele năvălcă în creier, ceace însemnează că pricinuea o mărire a volumului creierului, iar în membrele corpului proporțional o micșorare. Pumnul studenților își micșora volumul, căci apa din țeava comunicantă se cobora în vasul cilindric în care sta pumnul cufundat. Când întreprupeau lectura, apa iar se urca în țeava comunicantă, dovadă că sângele se retrage din creier în restul corpului, în starea de odihnă a minții, pricinuind o mărire a volumului pumnului.

4. Foarte mulți actori mărturisesc că, atunci când joacă, imprimând feței toate trăsăturile cerute de rolul ce joacă, glasului toate intonațiile corespunzătoare sentimentelor ce trebuie să exprime, și mâinilor gesturile corespunzătoare, ei ajung să simtă perfect de bine sentimentele, pe care le exprimă prin înfățișările exterioare ce-și dau. Ei joacă cu inima, nu cu capul. Simt ce joacă, pentru că *încarnează* rolurile, în sensul chiar propriu al cuvântului.

5. Mărimea crescândă și dezvoltarea creierilor la animale merge în general mână în mână cu o viață sufletească mai înaltă. Dacă în deosebi se compară omul cu animalele, această legătură sare în ochi....“ (Ebbinghaus). Greutatea creierului omului e aproape de trei mai mare ca aceia a maimuțelor zise antropoide, animalele cele mai asemănătoare cu el, și de opt până la zece ori mai mare ca greutatea creierului câinilor, animale foarte inteligente și ele. În omenire, oamenii și rasele de o inteligență înaltă au creiere mai mari și mai complicate, ca oamenii și rasele de inteligență mică. Aceste fapte, înșirate în fugă, dovedesc, că între suflet, și creier și corp în general, este o strânsă legătură. Creierul e o stație centrală de încrucișare a două feluri de drumuri: unele, cari îi aduc excitațiile suferite de organele simțurilor din partea lucrurilor din afară — *nervi de simțire* sau *sensitivi*; altele cari duc în afară, în mușchi, răspunsurile creierului sau reacțiile lui la aceste excitații — *nervii motori*.

Pe aceste drumuri *centripete* și *centrifuge* se află așezată o stație intermediară, *măduva spinării*, care, uneori, răspunde numai ea la excitații prin reacții, fără să le mai transmită stației centrale, creierului. Atunci noi executăm mișcări fără să fim conștienți de ele. Numai dacă excitațiile ajung la stația centrală, suntem conștienți de mișcărilor ce facem. Nervii, măduva spinării și creierul alcă-

tuesc la un loc *sistemul nervos*. Fiindcă el, prin excitațiile ce primește și prin mișcările cu care răspunde, ne pune în relație cu lumea din afară, poartă numele de *sistem de relație*.

Descrierea sistemului nervos

Sistemul nervos se compune din două părți:

1) O parte care cuprinde *creierul* și *măduva spinării*, cu diferiții *nervi* ce pleacă din amândouă, și 2) partea numită *marele simpatic*.

În figura No. 3 se vede prima parte a sistemului nervos: *creierul* în partea de sus, în forma unui ghem, compus din așa zisul *creier mare* și din *creierul cel mic*; apoi, în continuare, *măduva spinării* cu o mulțime de firisoare de *nervi*, în forma unei ramuri cu frunze și pe o parte și pe alta. O sumedenie de *nervi* sosesc și pleacă și din creier. Aceștia se numesc și *nervi cranieni*, iar cei ce pleacă și sosesc la măduva spinării *nervi rachidieni*. În figura 4 se vede dintr'o parte creierul cel mare, creierul cel mic sau creierașul și apoi o parte care le leagă pe acestea cu măduva spinării, așa numitul *bulb*.

Funcțiunile sau rolurile acestor părți din sistemul nervos. *Nervii* sunt de două feluri: 1) unii cari au rolul să transmită excitațiile fie la creier,

fie la măduva spinării; 2) alții cari pleacă din creier sau din măduvă și se sfârșesc în mușchi,

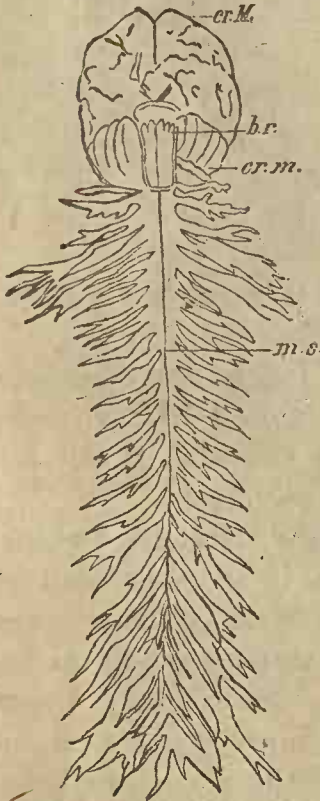

Fig. No. 3

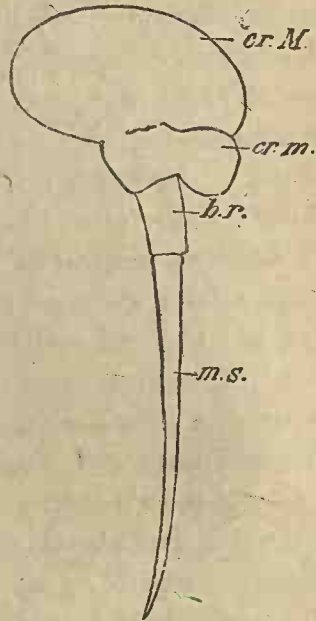

Fig. No. 4

Figurile pomenite dau o idee destul de limpede despre alcătuirea sistemului nervos.

Marele simpatic constă în două șiruri de grăunțe nervoase așezate în vecinătatea șirei spinării.

unde le ordonă să se pună în mișcare. Vom vedea mai jos cum se produce un astfel de fenomen de mișcare.

De *măduva spinării* atârnă așa numitele *mișcări involuntare* sau *actele reflexe*; *creierul cel mare* e organul funcțiunilor superioare ale sufletului: reprezentări, noțiuni, judecăți, sentimente, hotărâri și mișcări voluntare. *Creierul mic* sau *creierașul* are rolul să aranjeze, ca mișcările corpului să se armonizeze sau să se *coordoneze*. Imbolnăvirea lui aduce o pierdere a echilibrului mișcărilor. În fine, *marele simpatic* are sub ordinele sale *funcțiunile de hrănire*, respirație, circulație.

Structura creierului și măduvei spinării. Neuronul. Creierul cel mare și creierul mic au pe dinafară culoarea *cenușie*. Dar stratul de culoare *cenușie* nu e așa de gros: e de 2—3 mm. și se cheamă *coaja* sau *scoarța* creierului. Restul lui e format dintr'o substanță *albă*.

Scoarța sau *pătura cenușie* e alcătuită din niște elemente numite *neuroni*. Ce sunt neuronii și care e structura lor? Sunt niște celule nervoase de diferite forme. O celulă nervoasă sau un neuron se compune: 1) dintr'un corp central; *corpul celulei*, care are în mijloc un sâmbure numit *nucleu*; 2) din niște ramificații fine și încâlcite, la un capăt, numite *dendrite*, și 3) dintr'un firisor lung în partea opusă, numit *cilindru-ax*, care și el se ramifică în organul în care ajunge. Din aceste elemente ale neuronului, cele d'ântâi două aparțin propriu vorbind *scoarței cenușii*. Cilindrele-

axe formează toate, dedesuptul scoarței cenușii, substanța albă.

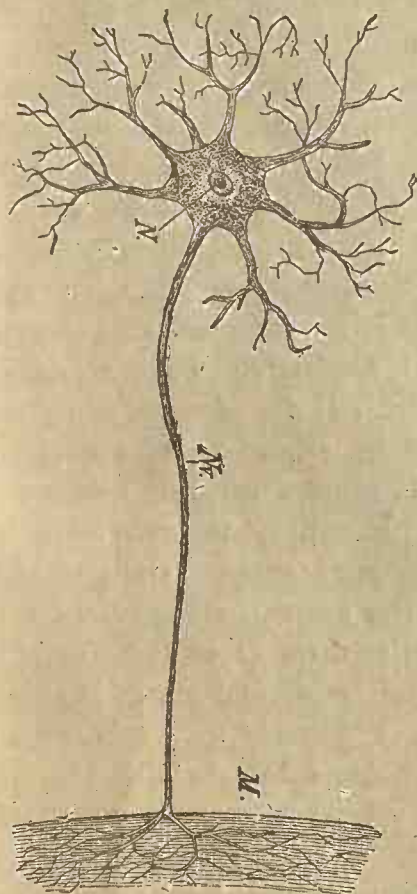

Fig. No. 5.

lui, apoi îl sfredelesc, înfășurându-se prin el în timpul străbaterii lui ca printr'un inel: protuberanța *anulară*, și formând la ieșirea din acest

Cilindrii-axi se adună din două părți ale creierului și se unesc între ei, unii vin din jumătatea stângă a creierului, numită *hemisfera stângă*, alții din jumătatea dreaptă — *hemisfera dreaptă*. Înainte de a se uni cei din dreapta cu cei din stânga, se unesc fiecare separat formând niște șireturi mai groase numite *pedonculi cerebrali*. Sunt, deci, doi pedonculi: unul drept și altul stâng. Ei se unesc deasupra creierașu-

tunel *bulbul* sau *măduva prelungită*. Bulbul se continuă cu *măduva spinării*.

Măduva spinării e alcătuită din doi suli cilindrici despărțiți printr'un șanț. Acești suli cilindrici se cheamă *cordoane*, unul merge pe dreapta, altul pe stânga și se țin tot timpul paralel în acest mers, până ajung la bulb. Ajunse în bulb, *cordoanele* se'ncreușează: cel din stânga se sue în hemisferul drept al creierului, cel din dreapta în hemisferul stâng. Știm însă că în bulb vin pedunculii cerebrali drept și stâng, cari sunt formați din cilindrii-acși ai hemisferului drept și stâng. Aici în bulb, cilindrii-acși din dreapta se'ncreușează cu cei din stânga, și apoi se duc așa încrușițați și formează în măduva spinării *cordoanele drept și stâng* din partea din față *anterioară* a ei. „Așa dar, în cordonul anterior stâng se află cilindracșii, veniți dela neuronii emisferului drept, și în cordonul anterior drept al măduvei se află cilindracșii neuronului emisferului stâng. Dar restul măduvei din ce e format?..... prin prejur măduva e constituită din substanța albă și..... în mijlocul acesteia e substanță cenușie. Substanța albă formează ca un toc jur împrejurul substanței cenușii. Ca și substanța cenușie a creierului, substanța cenușie a măduvei spinării este formată din neuroni. Cilindracșii acestor neuroni îndreptați în sus, formează *cordoanele posterioare* ale măduvei spinării. Acești cilindracși se duc la creier formând

cordoanele posterioare. Cei din stânga urmează cordonul posterior stâng, cei din dreapta cordonul posterior drept. Însă în bulb se încrucișează și cordoanele posterioare, așa că cilindracșii din stânga trec la dreapta și se duc la hemisferul drept, cei din dreapta trec la stânga și se duc la hemisferul stâng. (Aceaș încrucișare și pentru cilindracșii cari vin dela creier formând cordoanele anterioare).

În rezumat, în partea albă anterioară (cordoanele anterioare) a măduvei spinării se coboară cilindracșii neuronilor scoarței cerebrale, iar prin partea albă posterioară (cordoane posterioare) se ridică la creier cilindracșii din substanța cenușie a măduvei spinării.¹⁾

Mai târziu, când vom vorbi în chip amănunțit de *mișcări*, vom vedea însemnătatea cunoștințelor, dobândite acum, despre încrucișările căilor nervoase.

Desvoltarea fizică la copii. Aplicări pedagogice. După ce am schițat mai mult în fugă legăturile dintre suflet și corp, și constituția generală a sistemului nervos, conform planului făcut dela început, ne vom opri câteva momente să studiem desvoltarea fizică a copiilor.

Caracterele anatomice ale corpului copiilor. 1). Capul e relativ mare în proporție cu corpul, 2).

1). Dr. Urechie. *Noțiuni de Igenă cu Anatomia și Fiziologia omului*. În descrierea omului nervos m'am slujit foarte bine de cartea Dr. Ureche, în care toate chestiunile sunt tratate în chipul cel mai limpede posibil. Pentru amănunte, elevii vor recurge la ea.

ochii sunt mari și vii, strălucitori, 3) culoarea pielei și părului fină, delicată, 4) corpul plin și pielea perfect întinsă, tenul fin, 5) statura mică 6) expresia feței mobilă, 7) membrele scurte. 8) scheletul copiilor în multe locuri prezintă părți sgârcioase sau cartilaginoase, cari dispar încetul cu încetul, fiind înlocuite prin substanță osoasă. Din cauza acelor părți cartilaginoase, scheletul copilului e mai mlădios, mai flexibil, 9) Proporțiile dintre trunchi, membre și cap sunt altele decât la adulți, 10) creșterea creierului până la 8 ani e foarte intenză, de oarece în cutia craniană e un loc gol destul de mare în care să intre creierul pe măsură ce crește. Dacă ceva oprește creierul în dezvoltarea lui, bunăoară dacă oasele craniului se'nchee strâns înainie de vreme micșorând cutia craniană, atunci copilul rămâne *înapoiat* în dezvoltarea lui sufletească. Idioția și prostia provin din oprirea dezvoltării creierului.

Caracterele fiziologice ale copilăriei. 1) Circulația sângelui e mai iute ca la adulți. Numărul bătăilor pulsului pe minut e mai mare ca la adulți, la copii mai mici mai mare decât la cei mari. După măsurătorile făcute s'a constatat că numărul contracțiunilor inimii în mijlocie e:

De la 6—7 ani	128	pe minut (maximum)	—71	minimum
„ 10—11 „	108	„ „ „	—56	„
„ 13—14 „	114	„ „ „	—66	„
Adulți	90	„ „ „	—60	„

2. *Capacitatea de respirație* a copiilor e cu mult mai mică ca la adulți. Din care cauză *frecvența* sau *iuteala* respirației e la copii mai mare ca la adulți. Copilul de curând născut respiră cam de 3 mai iute ca adultul, cel de 6 ani cam de 22 de ori pe minut, adulții de 12 — 14 ori.

3. Sistemul nervos al copiilor e mai excitabil ca al adulților. Din cauză că circulația sângelui și respirația sunt mai iuți, mușkulatura mai slabă și sistemul nervos mai excitabil la copii, *ei obolesc mai mult și mai repede ca adulții*. Dar în schimb, *refacerea puterii prin odihnă se face mai ușor la copii*.

4. Pielea e mai sensibilă la copii. 5. Paterea vederii se dezvoltă foarte iute. 6. Simțul gustului și mirosului sunt mai puțin fine ca la adulți. 7. Mișcările membrelor copiilor sunt mai iuți și mai neregulate ca la adulți.

Oscilațiile sau variațiile creșterii copiilor.

Intreaga dezvoltare corporală a copiilor nu pășește înainte în mod egal, ci aici creșterea e mai înceată, aici mai iute. Acestea sunt însă *oscilații normale ale creșterii*. Până la 9 ani corpul crește relativ în mod egal, dela 9—12 creșterea e mai înceată, dela 13—15 e timpul celei mai iuți creșteri, dela 15—20 ani se încetinește.

Factorii de cari depind creșterea sunt următorii: 1) *constituția înăscută a copilului*: Orice copil se naște pe lume cu o constituție mai slabă sau mai tare, pe care împrejurările o pot favoriza

sau stânjeni, dar n'o pot schimba cu totul. „Dacă copilul e moștenitorul unor părinți alcoolici și aduce, din cauza asta, pe lume o dispoziție către o încetinire simțitoare în creștere nici o schimbare fericită a împrejurărilor lui de viață nu poate înlătura această influență hereditară — în cazul cel mai bun poate s'o îmblânzească — și invers o constituție diu naștere puternică și sănătoasă învinge și influența împrejurărilor de viață nefavorabilă“).

2. *Sexul.* In general, până la 14 ani fetele se dezvoltă mai iuți ca băeții, dela 14 ani întrec băeții pe fete.

3. *Poziția socială a părinților* are mare influență asupra mersului dezvoltării copiilor. Copii din clasele mai sărace și muncitoare se dezvoltă în mijlociu mai încet ca aceia ai claselor avute.

4. *Frequentarea școlii* poate în anumite condiții să favorizeze dezvoltarea copiilor, în alte anumite condiții poate să-i pună piedici serioase. Pentru a înlătura efectele defavorabile ale școlii asupra creșterii, trebuie să ne supunem următoarelor reguli, cari rezultă din cercetările numeroase ale medicilor școlari: 1) școala să nu înceapă mai de vreme de 6 ani, cel mai bun timp e 7 ani; 2) copiii mai nedevoltați să fie primiți și mai târziu de 7 ani; 3) la'nceput durata lecțiilor să nu fie mai mare de 25—30 minute; 4) felul învățământului să nu rupă brusc cu înclinările naturale ale copilului; plăcerea libertății, voioșia

naturală, pornirea pe neconținută mișcare, plăcerea schimbării obiectelor ocupațiilor. „Dacă aceste reguli de prudență sunt călcate, atunci negreșit că începerea școlii e adesea pricina unor grele și cu urmări durabile turburări ale creșterii. Din nenumărate cercetări ale medicilor școlari, știm că mai mult copiii slabi, întârziați în dezvoltarea lor, suferă din pricina intrării în școală. Pentru aceștia chestiunea începerii școlii e mult mai serioasă, de cum o iau cei mai mulți pedagogi! Asemenea copii rămân, din cauza mergerii prea timpurii la școală, cu metehne ce dăinuiesc toată viața, se târăsc cu ceilalți un timp, rămân apoi din an în an din ce în ce mai înapoi și cad de timpuriu în prostie“, în mărginire de minte.

O greșală mare face școala cu toți copiii, constrângându-i la prea multă ședere pe loc, ba încă și cu mâinile la piept, ceea ce e vătămător din punct de vedere igienic, lucru dovedit de mulți medici școlari. Copiii au o pornire de neînviș spre mișcare, spre acțiune, și școala nu trebuie s'o înnăbușe, ci s'o folosească, scoțând din ea toate foloasele ce poate scoate. *Deci, afară cu copiii, la aer, în libertate, plimbări, peste plimbări, jocuri peste jocuri, și muncă proporțională puterilor lor în grădina școlii și în atelier!* Astfel trebuie organizat învățământul la începutul lui și acest caracter nu trebuie slăbit în tot decursul său.

PARTEA II-A

Funcțiunile Cunoștinței

CAPITOLUL I.

Cele d'întâi cunoștințe despre lumea înconjurătoare : Sensațiile și Felurile lor

Necesitatea studiului analitic al fenomenelor psihice. Știm că nu există nici un fel de fenomen de cunoștință, care să n'aibă în acelaș timp și un răsunset în inima noastră, adică fără un sentiment, și care, tot în acelaș timp, să nu ne îmboldească și la o acțiune. Fie că la un moment dat predomină acțiunea, fie că predomină sentimentul, ori cunoștința, conștiința e simultan și intelectuală, și afectivă, și activă. Așa fiind studiul pe care-l întreprindem noi acum, mărginit numai la fenomenele de cunoștință, are un caracter artificial, nu corespunde naturii reale a conștiinței. Suntem, însă, nevoiți, pentru ușurința studiului, să cercetăm fenomenele sufletești în chip

izolat, rând pe rând fiecare fel. Așa procedează orice știință în studiul fenomenelor care îi formează obiectul. Fizica, s. e., studiază pe rând fenomenele de căldură, electricitate, magnetism, lumină, sunet, etc., deși în realitatea naturii ele nu sunt așa despărțite unele de altele. Însăși împărțirea științelor, granițele ridicate între ele au un ce nenatural, sunt granițe convenționale. Nu se petrec fenomene chimice izolat de fenomene fizice, ori fizice neîntovărașite de chimice. Tot așa, nu se petrec fenomene fiziologice în sistemul nervos central fără răsunset în conștiința noastră, adică fără fenomene psihice însoțitoare, și, invers, nu se petrec fenomene psihice fără legături cu funcțiunile sistemului nervos central. Cu toate acestea, cele din urmă sunt studiate, ca fenomene fiziologice, de către fiziologie, pe când cele d'întâi de psihologie.

Natura, universul e unul, oricâte înfățișări felurite ar avea. În fiecare clipă de timp toate puterile lui lucrează împletindu-și efectele în chipul cel mai variat, cel mai încâlcit. Ce minte omenască ar fi în stare să le studieze în împletitura asta încâlcită, și să priceapă dintr'o privire formarea ei și legăturile firelor ei variat împletite? Forțată e, deci, mintea noastră să despartă, să izoleze ceea ce în realitate e neizolat, să îmbucătățească acea împletitură și s'o cerceteze bucățică cu bucățică. Mai mult decât atât, fiecare bucățică

e și ea foarte complicată, alcătuită la rându-i din o mulțime de elemente, cari și ele impun minții noastre o oprire rând pe rând la fiecare, un studiu, cum se zice, *analitic*. De aici împărțirea unei științe în capitole ori părți, cari tratează pe rând felurile de fenomene ce alcătuiesc domeniul ei.

Faptele din domeniul științei noastre fiind, cum știm, de trei feluri, pentru ușurința studiului lor sunt luate și cercetate pe rând, ca și când s'ar petrece pe rând. Această despărțire sau cercetare analitică merge și mai adânc și ia fiecare clasă de fenomene psihice și o descompune și pe ea în elementele mai simple din care e compusă, studiindu-le și pe acestea rând pe rând. Nu trebuie, însă, să ne lăsăm amăgiți de procedeul întrebuintat de mintea noastră, pentru ușurința studiului, și să credem că și în conștiință ele ar trăi despărțite unele de altele. În ce privește grupele mari: cunoștința, sentimentul și actul de voință, știm bine că funcționează simultan. Tot studiul ce va urma va dovedi, pe măsură ce vom înainta în el și plină la sfârșit, că și toate felurile de cunoștințe funcționează deodată, în grade felurite, și tot așa și toate felurile de sentimente și acte de voință.

O comparație ne-ar înlesni, cred, priceperea acestei realități a conștiinței, îmbucărită în chip artificial de noi pentru înlesnirea studiului: Când vizitezi o clădire, nu poți să fii în acelaș timp

În toate încăperile ei, deși ele se găsesc în acelaș timp toate în aceeaș clădire. Nu poți să-i vizitezi încăperile decât rând' pe rând, cameră cu cameră, pentrucă persoana ta nu poate fi în acelaș timp în toate camerile. Ele însă, camerile, sunt în acelaș timp în toată clădirea la un loc. Așa și în sufletul nostru: în orice moment se petrec tot felul de fenomene deodată, dar noi nu le putem reda în vorbe decât rând pe rând. Chiar dacă mintea ar fi în stare să citească deodată în fiecare moment toate întorsăturile și împletiturile fenomenelor de conștiință, graiul n'ar putea să se țină de pașii ei și să exprime deodată, tot ce ar vedea deodată.

Realitatea externă constă, în ultima analiză, în mișcări ale energiei. Intreaga lume fizică înconjurătoare se crede a fi, după ultimele presupuneri ale științei, manifestarea unei forțe sau puteri universale, numită *energie*. Căldura, lumina, electricitatea, magnetismul, sunetul, etc., totul e formă de manifestare a energiei. Insușirea ei de căpetenie e, că e înzestrată cu mișcare, toate particulele ei sunt într'o veșnică călătorie, într'o veșnică agitație. Din această veșnică frământare derivă toate manifestările concrete ale lumii din jurul nostru. Noi cunoaștem manifestările concrete ale energiei prin acțiunea prin care ea, în felurite forme, o exercită asupra simțurilor noastre. Asupra văzului sub formă de lumină, albă sau colorată; asupra auzului sub formă de șgomote și sunete :

asupra mirosului sub formă de mirosuri plăcute sau neplăcute; asupra pielei sub formă de frig și căldură, și de asprime și netezime, etc. Energia se mișcă sub formă de undulațiuni luminoase, de undulațiuni sonore, etc., și aceste undulațiuni sosesc la porțile sufletului nostru, — simțurile — cerând intrare. În anumite condiții, pe care le vom vedea în curând, aceste undulațiuni ale energiei exercită asupra organelor simțurilor noastre o ațătare sau iritațiune numită excitație sau impresie.

Excitația și senzația Când excitația are o tărie sau *intensitate* îndestulătoare, ea poate exercita asupra organelor simțurilor o iritație. Ochii, urechile, nasul, limba, pielea au proprietatea de a se irita în contact cu undulațiile energiei. Această proprietate chiar și poartă numele de *iritabilitate*. E greu de spus, ce anume schimbări s'or fi petrecând la pragul sufletului sau conștiinței, în organele simțurilor noastre, când sunt iritate, dar e sigur că se petrec. Dar, după cum o scânteie electrică ce cade pe o pulbere explosibilă împrăștie foc și putere de izbucnire în toată masa ei, grăuncior cu grăuncior, tot așa și excitațiile primite de organele simțurilor se întind mai departe de aceste organe, își croiesc drum înainte prin firele telegrafice numite nervi de simțire, cari au rolul de a conduce aceste iritațiuni, și merg pe acest drum trecând prin stația mijlocie, a măduvei spinării, de unde se urcă în stația centrală, a

creierului. Ajunse acolo, iritațiile se împrăștie în anumite regiuni din scoarța creierului, lasă în el urme sau întipărituri, peceti, pe care mintea sau conștiința noastră le citește, și află atunci ce este lumina albă sau lumina colorată, ce gusturi și mirosuri au corpurile, cât de calde și cât de reci sunt, etc. Ce s'o fi petrecând în noi în momentul când iritațiile se întipăresc în creier, și cum se trezește atunci mintea și ia cunoștință de ele, acesta e un mister de nepătruns. Atât știm că se trezește conștiința și află atunci de lumină și culoare, de sunet, de miros și de gust, de asprime și de netezime, etc. Știrile acestea primite de conștiință se numesc *sensațiuni*. *Sensația e conștiința excitației suferită de un organ al simțurilor și transmisă creierului*. Ea e cel d'ântâi eveniment al vieții de conștiință.

Fazele organice premergătoare senzației. Din explicările de mai sus rezultă, că senzația e pregătită de următoarele faze sau procese :

1. O excitație externă a energiei ondulatorie, care e un fenomen *fizic*, material.

2. Ațâțarea imprimă organului simțului o modificare, care e un fenomen *fiziologic*.

3. Din organul simțului nervul respectiv o conduce la creier, și această conducere e tot un fenomen *fiziologic*.

4. In creier cucerește oarecare spațiu din scoarța lui imprimând în el oarecari schimbări, ceace

e tot un fenomen fiziologic. Cum s'a petrecut această ultimă schimbare centrală, se petrece și *sensația conștientă*. Toată această elaborare se face, însă, cu o iuțea de necrezut, ca și comunicarea focului într'o masă de pulbere explozibilă.

Felurile sensațiilor. Cunoaștem lumina și culorile prin senzații, și le numim senzații de lumină și culoare, gustul prin senzații de gust, mirosul prin senzații de miros, ș. a. m. d.: *avem atâtea feluri de senzații, câte feluri de organe ale simțurilor avem.*

Energia specifică a simțurilor. Undele sau valurile energiei se revarsă în sufletul nostru prin simțuri și nervi ca pe niște conducte sau tuburi. Dacă am avea mai multe feluri de conducte sau tuburi de acestea, am putea cunoaște mai multe înfățișări ale lumii externe. E de presupus că mai sunt și alte forme de energie, în afară de cele cari atâta organele noastre de simțire pe cari le avem. Intr'adevăr, se știe, cum vom vedea și mai târziu, că un număr de ondulații sonore cam, până la cel mult 40,000 pe secundă, pot impresiona auzul nostru, dându-ne senzații de auz. Ce trece de 40,000 nu mai naște sunete. Senzațiile de temperatură sunt produse de un număr de vibrațiuni de bilioane pe secundă, senzația de roșu de un număr de 450 bilioane ondulațiuni luminoase pe secundă etc. E cu neputință ca între felurile de ondulații ce merg până la 40,000 pe secundă și între

cele ce merg până la 450 bilioane să nu fie altele mijlocii, cari ar trezi în noi alte feluri de senzații, dacă am avea și alte feluri de tuburi prin care să se reverse. Sărăcia această a noastră de drumuri nervoase nu e cel puțin cumpănită de posibilitatea, de a primi mai multe feluri de unde de energie printr'un singur fel de tuburi. Sărăcia numărului e dublată de sărăcia funcțiunii. Nervii vederii (optici) nu funcționează decât pentru undele luminoase, nu dau drumul decât la impresii de lumină și culoare; nervii pielei (tactili) numai la impresii de netezime și asprime; prin ochi nu pot pătrunde sunete, și prin urechi nu pot pătrunde culori. Fiecare simț și nerf special își alege acele unde, pentru cari anume s'a organizat în cursul vremii. Această însușire a lor se cheamă *energie specifică*. Chiar dacă, în chip artificial, se exercită asupra ochilor altfel de excitații decât cele luminoase, spre pildă, dacă frecăm ochii închiși, dacă tăiem, înțepăm, electrizăm nervul optic, vedem în câmpul privirii, fie că deschidem ochii fie că nu, o mulțime de scânteii și rețele de fire luminoase pâlپând un timp oarecare și apoi stingându-se. Se produc, deci, tot senzații vizuale, deși excitațiile n'au fost de lumină. O excitație *mecanică* a nervului auditiv naște, ca și o excitație sonoră, o senzație de sunet. Energia specifică a simțului transformă *orice fel de excitație*, ce îl irită, în senzație numai de un fel, specifică lui. Cum spune foarte frumos psihologul *James*, nervii de simțire

și aparatele lor cu cari se termină la marginea corpului sunt atâtea telefoane imperfecte la cari vorbește lumina externă, dar cari nu înregistrează decât o parte din ce vorbește ea.

Intensitatea excitației și senzației Nu toate undele energiei pot deschide porțile simțurilor. Pentru aceasta, cum am și spus, le trebuie o anumită tărie, numită *intensitate*. Minimul acestei intensități, sub care nu pot produce o senzație, se cheamă *pragul excitației*. Există, deci, un prag pentru senzațiile de lumină, unul pentru cel de sunet, etc. Dacă crește excitația peste pragul acesta crește și intensitatea senzației, dar nu tot atât de mult cât crește a excitației, ci mai puțin, mai încet. S. e., pentru ca senzația să se ridice dela 1 la 2, excitația trebuie să se ridice dela 10 la 100. Intr'o cameră în care arde o lampă electrică da 50 de lumini, o altă lampă electrică tot de 50 nu sporește intensitatea luminei până la îndoit, ci mai puțin.

Intensitatea unei excitații nu poate crește nesfârșit. Ea are și un prag de sus, numit *înălțimea excitației*, dincolo de care organul simțului n'o mai poate primi ca excitație, dincolo de care el chiar poate fi distrus. Un sgomot prea puternic asurzeste, o lumină prea vie orbeste, o căldură prea mare arde tesutul, provocând dureri.

Intensitatea senzației e în raport și cu înălțimea creșterii excitației. Dacă excitația crește prea încet, pe nesimțite, va rămâne neobservată, chiar

dacă a atins gradul care, de obicei, prin creștere sau producere repede, e în stare să deștepte o senzație. „O creștere cu totul înceată a unui curent electric sfârșește prin a desorganiza un nerv, fără să se producă vreun semn de sensibilitate. Mărind sau micșorând puțin câte puțin, și foarte puțin deodată, gradul de căldură, s'a putut fierbe sau congela broaște, fără ca ele să fi executat cea mai mică mișcare“ (Höfdding).

Diferite raporturi ale senzațiilor între ele. Cu toate că feluritele senzații se produc, în ce privește călătoria excitațiilor cari le provoacă, în mod independent unele de altele, formând fiecare fel o unitate, o individualitate distinctă, grație energiei specifice a organului simțului respectiv, totuși ele se influențează unele pe altele, efectele lor se încrucișează, se susțin reciproc ori se combat. Câteva exemple ne dovedesc lesne aceasta: Mai bine prindem sunetele emise de actori pe o scenă de teatru, când numai scena e luminată, iar sala în întuneric, ceea ce dovedește că, cu cât o impresie luminoasă ce întovărășește senzații de auz e mai puternică, cu atât acestea devin și ele mai puternice. O simfonie, un cântec e mai bine înțeles când îl asculți cu partitura dinaintea ochilor, pentru că senzațiile de vedere a notelor fortifică senzațiile de auz. Invers, excitațiile sonore puternice întăresc excitațiile luminoase însoțitoare, după ce întâi le slăbesc. S'a dovedit de unii învățați

prin experiențe, acest sprijin reciproc între senzații sonore și luminoase. Persoane cari nu puteau recunoaște pete colorate sau citi litere din cauza depărtării lor față de acestea, puteau să recunoască culorile sau să citeasca literele îndată ce auzeau răsunând la urechea lor un diapazon. Când un învățător scrie pe tablă, copiii văd mai bine ce scrie, dacă el și citește ce scrie. Exemplele s'ar putea înmulți oricât. Se vede bine, din cele date, acțiunea de sprijinire reciprocă a senzațiilor.

Senzații izolate nu se produc în conștiință.

În orice moment al vieții noastre, când simțurile sunt treze, nu numai la poarta unuia bat undele energiei, ci la poarta tuturor în acelaș timp, la a unuia mai tare, la a altuia mai încet. Deci, în acelaș timp încercăm și senzații luminoase, și sonore, și de gust, și de miros, și de contact, de intensități variate, după intensitatea excitațiilor. Un singur fel de senzație n'am putea avea într'un moment dat, decât dacă un singur simț ar funcționa, celelalte rămânând în acel mement în nelucrare, când s'ar închide, deci, cu totul celelalte conducte de revărsare ale energiei. Mai mult decât atât, un acelaș simț dă în acelaș timp mai multe feluri de senzații: vederea unei pete colorate nu e numai vederea unei colori, ci și a unei întinderi sau mărimi colorate. O bucată de zahăr pe limbă produce și o senzație de gust și una de contact. Ținerea unui corp în mână provoacă și o

sensație de contact, și una de greutate, și una de temperatură, etc. Și, mai mult decât atâta, o aceeași senzație, care pare simplă de tot la întâia privire, e compusă din o mulțime de senzații mai simple, cari se contopesc între ele așa de strâns, că par a fi numai una. Dacă învârtim repede, în întuneric, un chibrit înroșit, ni se pare că vedem un cerc de foc. Când îl învârtim încet, observăm o scânteie roșie în diferite poziții, avem, deci, atâtea senzații de roșu, câte poziții succesive ocupă chibritul prin învârtire. Dacă mărim puțin iuțea de învârtire, se produce o scânteiere, și dacă o mărim și mai mult, vedem un singur inel roșu, avem, deci, o *singură* senzație. Dar ea e compusă din suma senzațiilor produse cu fiecare poziție a chibritului, numai că repeziciunea învârtelii le-a contopit. Când o roată se învârtește mai încet, primim senzații dela fiecare spiță ce se învârtește. Dacă iuțea de învârtirii crește, numai vedem fiecare spiță în parte, ci o roată plină. Dacă pe un disc sunt șapte sectoare colorate cu culorile cunoscute ale curcubeului și dacă învârtim discul încet, primim câte o senzație de culoare dela fiecare sector. Dacă discul se învârtește foarte iute, numai vedem fiecare sector cu culoarea lui, ci un disc cenușiu.

Din toate cele spuse rezultă, că între activitățile simțurilor sunt relații de tot momentul, că în conștiință nu iau naștere senzații izolate, independente unele de altele, cu toate că întâi drumurile lor

sunt independente. Aceasta e o lege sau o organizație fundamentală a vieții de conștiință și poartă numele, de care am mai vorbit, de *lege de relațiune*. Această lege, împreună cu legea diferențierii, de care iarăși am mai vorbit, guvernează întreaga viață psihică. Legea diferențierii crează schimbările, fără de care conștiința ar adormi; legea relațiunii toarce firele, pe cari se înșiră faptele de conștiință schimbătoare, fără cari ele s'ar împrăștia și s'ar pierde.

Cu toate că senzații izolate nu se produc, noi totuși le vom studia izolându-le. Ceeace nu ne poate amăgi să credem, că așa chiar ar fi ele, izolate, acum când știm că sunt supuse legii de relațiune.

Vom începe cu studiul senzațiilor pe cari le dobândim prin *piele*, senzații zise de *tact*, *pipăit*, *contact* ori *presiune*, de o parte, și de *cald* și *frig*, de *temperatură*, de altă parte.

1. *Senzațiile de tact*. Organul simțului tactil e *pielea*. Ea se întinde pe toată suprafața corpului, îmbrăcându-l de jur împrejur, de jos până sus, căptușind și cavitățile nasului, și interiorul gurii și pe cel al pleoapelor ochilor.

Structura pielei. Ceeace ne interesează din structura pielei aici, e partea ei nervoasă. În regiunile pielei, se împrăștie fire și firișoare de nervi, numiți tactili, cari formează adevărate rețele, în unele părți mai dese, în altele mai rare. Aceste firișoare se sfârșesc cu niște aparate, zise de terminare, cari sunt niște sâmburi sau grăunțe de

substanță nervoasă, numite *corpuscule tactile* și *celule tactile*. Aceste corpuscule slujesc, pe cât se pare, să fortifice excitația tactilă, „ca un grăunte de nisip în încălțăminte, ori ca o fărămitură de pâine într'un deget de mână” (James). Fără nervi și aparate finale de recepție a impresiilor, n'am simți nimic prin pielea noastră.

Calitățile tactile ale lucrurilor. Asprimea și netezimea. Aceste calități ale corpurilor le cunoaștem prin tact, cari ne dă senzații de asprime și netezime. Senzații de netezime, când mâna alunecă foarte ușor peste un obiect oarecare, s. e. pe suprafața unei oglinzi, pe blana unei pisici dinspre cap spre coadă, pe o coală de hârtie velină, pe obrazul unui copilăș, pe o bucată de catifea, etc. Se crede, că în sentimentul de iubire a mamei către copilăș ia parte, pe lângă instinctul de mamă, și plăcerea contactului moale, catifelat al pielei trupului său.

Contrare senzațiilor de netezime sunt cele de asprime, pricinuite de acele corpuri cari pe întinderea lor prezintă găurele, porozități, grăuncioare ce ies în relief și adâncituri. Un zid, o bucată de cretă, un obraz nebărbierit, o haină păroasă, o gresie, o scoartă de copac mai bătrân, praful ce se depune pe mâini, etc., provoacă senzații de asprime.

Gradele de sensibilitate ale regiunilor pielii
Experiențele lui Weber. Pielea nu e deopotrivă de simțitoare pe tot întinsul ei. Un învățat, *Weber*

a încercat să măsoare diferitele grade de sensibilitate ale regiunilor pielei, și luând un compas, deschizându-l și atingând pielea cu vârful lui în diferite regiuni, a constatat următoarele:

Vârful limbei simte două înțepături la distanța de 1,1 mm	
Interiorul celei din urmă falange a deget. „	2,2
Partea roșie a buzelor „	4,4
Vârful nasului „	6,6
Spatulele celei a doua falange a degetului „	11,0
Călcâiul „	22,0
Dosul mânei „	30,8
Antebrațul „	39,7
Sternul „	52,8
Mijlocul spinării „	66,0

Evident că aceste diferențe de sensibilitate tactile depind de bogăția rețelelor nervoase din piele, bogăție inegal repartizată pe suprafața ei.

Pentru ca experiențele cu compasul, foarte ușoare de altmintrelea, să reușească, presiunea vârfulor compasului trebuie să fie ușoară, căci dacă e mai puternică pricinuieste o durere, care întunecă claritatea senzației tactile.

Rolul mișcărilor în geneza senzațiilor tactile.
Mâna e cel mai important organ al tactului, grație putinței de a se mișca repede și viu în toate direcțiile. Mai bine simt netezimea unei suprafețe întinse, dacă mișc mâna pe ea, decât dacă o țin numai într'un loc al acelei suprafețe. În cazul întâi, senzația de netezime e mai prelungită, deci mai clară pentru conștiință.

Finetea tactului în diferitele puncte ale corpului are un raport determinat cu mobilitatea părților corespunzătoare; ea atinge maximul ei la limbă, buze și degete, minimul pe piept și spate.

Centrii tactului și mișcării sunt foarte apropiate unul de altul în scoarța cerebrală. Părților mobile ale corpului le datorește tactul folosul lui pentru ființă. Ele fac cu putință o experimentare activă. (Hoffding). Legătura cea strânsă între centrul nervos tactil și cel motor face ca mulți nervi motori să se risipească prin regiunile pielei degetelor. Și din marea bogăție de nervi motori în degete, se explică marea fineță ce capătă aceste organe ale tactului și care se vede așa de bine la pianist, violonist, operator chirurgical, la sculptori în lucrările de modelaj.

Simțul tactului e cel mai generalizat Prin întovărășirea cu mișcări ne dă cele mai sigure cunoștințe. Fiindcă pielea e organul senzorial cel mai întins, formând o haină pentru tot corpul, simțul tactului e cel mai generalizat. Se zice chiar, că el s'a născut întâi, și că din el s'au dezvoltat și celelalte. Vederea ar fi un pipăit prin ochi, auzul prin urechi, gustul prin limbă, etc. De aceea se și zice de ochi și urechi că sunt un tact prevestitor sau anticipator. „Principală funcțiune a ochilor noștri și a urechilor noastre e, să ne pregătească pentru contactul cu corpurile ce se apro-

prie de noi, sau să ne facă a ne depărta de ele". (James).

Tactul asociat cu mișcările organelor lui mobile, în deosebi degetele, ne dă *cele mai sigure* cunoștințe despre lucruri.

Ori când putem avea îndoiala asupra lucrurilor ce vedem. Poate să fie o amăgire anumită vedere, să ni se pară că un lucru e, și să nu fie, și, într'adevăr, de multe ori avem *vederi, iluzii, năluci*, care nu corespund realității lucrurilor. Tot așa, ni se poate numai *părea* că un lucru produce cutare sau cutare sunet, fără să-l producă pe acela, sau fără să producă deloc. Ceace atingem, însă, cu mâna, prezintă pentru noi cea mai mare siguranță. Atunci ne încredințăm pe deplin că lucrul acela există, când l-am avut în mâinile noastre. „*Ce e în mână, nu e minciună*“ spune o zicătoare românească, ceace însemnează că alte simțuri ne mai pot înșela asupra adevărului, dar tactul nu. Aceiaș observație a făcut-o poporul nostru și sub forma: „*Nu dau eu vrabia din mână pe cioara din gard*“. Adâncă observație și admirabilă exprimare a ei.

Simțul tactului dă cele mai sigure cunoștințe întregind simțul vederii. O mulțime de cazuri confirmă această observație populară. Fiecare cercetător cu microscopul știe, că atunci începe să vadă bine, când desenează ceea ce vede. „*Creionul conduce ochiul*“, spune un botanist celebru.

Intr'o școală s'a făcut odată următoarea experiență: Școlarii aveau să modeleze o cireșe din plastilină. Niciunul n'o făcuse bine. Li se ceru să compare îndată exact cireșa naturală cu cea modelată. Niciunul nu descoperi greșala. Pe urmă li se spuse să închidă ochii și să atingă cu degetul amândouă cireșele. Indată ei observară, aproape fără excepție, că cireșa lor nu era deopotrivă de rotundă, ci era mai turtită într'o parte. „Ochii, cari desigur în cursul vieții noastre ne dau cea mai mare mulțime de impresii, trebuie întâi să fie educați printr'o bună vedere de către simțul tactului. Graiul nostru însuși ne învață acelaș lucru: Dacă voim să exprimăm, că cineva a cunoscut ceva cu adevărat în întregul său consimț, atunci nu zicem: a privit sau observat sau a avut o intuiție despre aceasta, ci zicem a *prins* sau a *cuprins*. Amândouă expresiile sunt extraordinar de mult mai puternice, ca cele deduse din simțul vederii“¹⁾).

Extinderea denumirii de tact și la cunoștințe din alte domenii. Când în vorbirea noastră de toate zilele spunem unii de alții, că avem tact în viață sau n'avem, nu e vorba, bine înțeles, de tactul adevărat, adică de cunoștințele ce dobândim prin piele, dar e multă asemănare între tactul acela

1) W. Wetekamp. *Selbstbetätigung und Schaffensfreude in Erziehung und Unterricht* (Propria activitate și plăcerea de a produce în educație și instrucție) vezi pag. 6—6.

și organul simțului cu acelaș nume, și de aceia a și împrumutat numele acestuia din urmă. A avea tact sau tactică în viață însemnează: a avea cunoștințe sigure despre tot și toate ce întâlnim în cale; a cunoaște bine lucrurile și mai ales oamenii, așa încât să-i folosim cât mai bine spre binele nostru, să-i conducem, oarecum să-i ducem de mână spre ceea ce voim noi să facă. „*Tactica*“ e acum a tot făcătoare în toate: în politică, în diplomație, în războaie, în creșterea copiilor, în întreprinderi sau afaceri, peste tot se cere tactică, adică o *mânuire sigură* și care să nu *dea greș*, care să ducă repede la scop, a tuturor împrejurărilor ce se ivesc în cursul acestor feluri de activități. Ce senz are, pe urmă, expresia foarte obișnuită: *a pipăi pulsul lucrărilor?* „*A pipăi*“ prin urmare, adică a le cunoaște ca și când te-ai putea materialmente apropia de ele cât se poate mai mult, ca și când ai putea chiar pune mâna pe ele și a le străbate cu ea în toată întinderea lor, a le cunoaște prin urmare cu cea mai mare siguranță. În toate aceste expresii întrebuițăm vorba „tact“ nu pentru că în toate acțiunile pe cari le exprimă ea ar intra simțul tactului, ci pentru a asemui siguranța pe care trebuie s'o avem în acele acțiuni, cu siguranța cunoștințelor prin tact.

Sensații de temperatură. Prin piele mai simțim și gradul de *căldură* sau *frig* al unui corp oarecare. Inșă, pentru că și corpul nostru are anumită

temperatură, pielea nu poate simți decât temperaturi mai ridicate sau mai coborâte decât ale corpului nostru, adică trebuie să existe o *diferență de temperatură* între corpul nostru și obiectul exterior, spre a-i simți temperatura. Și cu cât e mai mare diferența, cu atât simțim mai bine temperatura. Stând într'o cameră caldă, îi simt întâi căldura. După ce trece oarecare vreme, încep să n'o mai simt. Dacă, însă, ies afară la frig, și pe urmă mă înapoiez iar în cameră, voi simți din nou căldura ei, și o voi simți cu atât mai mare, cu cât și frigul a fost mai tare, chiar dacă ea n'a mai crescut și termometrul arată tot atâtea grade. Aceasta e un efect zis de *contrast*. La noi în țară, unde iarna e foarte geroasă și vara foarte călduroasă, simțim grozav frigul iernii, după o vară foarte călduroasă, — cum e de obicei. Obicinuiți în timpul verei cu căldurile prea mari, ni-e foarte frig într'o iarnă care vine prea de vreme, pe neașteptate, când ne găsim foarte puțin înainte în toiul unei călduri arzătoare. Și invers, după un ger cumplit simțim și mai puternic căldurile verii. O vară călduroasă ne face să ne gândim la o iarnă în aceleși grade de geroasă și de aceea omul cel înțelept, zice Românul, *își face sanie vara și car iarna*. Am spus, că după un timp oarecare începem să nu mai simțim o temperatură simțită la început. Intr'un bazin cu apă caldă simțim bine căldura la început; după un timp însă, n'o mai simțim; dar

dacă după aceasta *ne mișcăm* prin apă începem să-i simțim din nou căldura. Prin urmare, și aici, *mișcarea contribuie la întărirea senzațiilor.*

Simțul tactului e un simț dela apropiere. Sfârșim cercetarea senzațiilor de tact cu următoarea observare: pentru a simți calitățile tactile ale obiectelor prin *piele*, trebuie ca ele să se lipească pe piele strâns, *imediat*. Corpurile depărtate, cari nu ne ating pielea în niciun punct al ei, nu ne dau senzații tactile. I se mai zice simțului tactului, că e simț de *contact imediat sau dela apropiere.*

Desvoltarea acestor simțuri la copiii mici.
Simțul tactului și temperaturii la copii. Simțul tactil e în general mai puțin sensibil la cei de curând născuți decât la adulți. La ațâțări puternice însă ei răspund cu trăsăturile *durerii*. Unele locuri ale pielei sunt tot așa de sensibile ca și la adulți, ba chiar și mai sensibile. Un învățat, Preyer, a observat la copilul său în cele din urmă 24 de ceasuri, cum răspundea cu mișcări la cele mai ușoare atingeri ale pielei lui. Foarte sensibile la contact sunt buzele lor, cari la cele mai ușoare atingeri răspund cu mișcări de sugere; tot așa și pleoapele, cari se închid îndată la atingerea, fie și măcar a unei gene. Și simțul temperaturii se observă. Ei simt o mare plăcere în baie caldă, o neplăcere când se răcorește în odae. Se crede, că *șipătul* copilului îndată după naștere e în parte pricinuit de neplăcerea trecerii dela temperatura

înaltă a corpului mamei în aceia mai răcoroasă a camerei.

III. Senzațiile de mișcare sau kinestezice.

Am văzut ce rol important joacă mișcarea în producerea și întărirea senzațiilor tactile și de temperatură. Mișcarea e așa de strâns legată de tact, încât se poate zice că împreună cu el formează un simț compus: tactilo-motor, am putea să-i zicem, sau *tactul activ*. Ce cunoștințe, despre lucruri ne-ar da pielea, cât de primitive ar fi ele, dacă n'ar exista *mâna cu degetele ei, capabile să se miște atât de viu și variat!*

Când contactul pielei cu lucrurile exterioare provoacă în suflet senzații tactile și, la aceste senzații tactile, sufletul răspunde cu mișcări, atunci, în momentul când se produc mișcările mușchilor, aceștia primesc o excitație; în ei au loc o modificare, care e culeasă de niște firișoare de nervi încurcate prin țesăturile lor și adusă de ele la creier, unde excitația e primită și transformată în *senzație de mișcare*. Orice mișcare sau contracțiune a mușchilor constituie pentru ei o excitație — ca lumina pentru ochi, sunetul pentru auz, etc. — și această excitație ajunge la creier pe aceeaș cale ca toate impresiile senzoriale; *dela marginea corpului la centru*. Deci, senzațiile tactile provoacă mișcări; mișcările mușchilor, la rândul lor, provoacă senzații. Intre senzație și mișcări e un raport de influențare reciprocă.

Nu numai mușchii propriu ziși provoacă prin mișcărilor lor senzații; și *tendoanele* și *ligamentele* și *membranele articulare* au sensibilitate fiindcă au, de sigur, nervi de simțire. Mușchii, tendoanele, ligamentele, etc., alcătuesc, grație acestei sensibilități, un simț de o importanță foarte mare: *simțul muscular*. Sensibilitatea lui e de trei feluri: *musculară propriu zisă, articulară și osoasă*.

I. *Sensibilitatea musculară*. Mușchii sunt foarte sensibili la excitațiile obișnuite, precum presiune, electrizare, înțepare, etc. Se poate observa această sensibilitate mai ales la persoanele, cari au pierdut sensibilitatea pielii (anestezie), în regiunile unde aceasta acoperă mușchii. Prin pielea așa nesensibilă, ei simt excitațiile la care sunt supuși. Cu atât mai mult simt persoanele aflate în cazul acesta de anestezie, cu toată insensibilitatea pielii mișcărilor *active* ale mușchilor, adică cele făcute cu voință de ele, precum și mișcărilor *pasive*, adică pe cele cari le imprimă mușchilor cauze externe, independente de voința lor. Spre a înțelege mai bine deosebirea, care e foarte importantă, între aceste două feluri de mișcări: pasive și active, și senzațiile lor, să luăm un exemplu: Să presupunem că brațul meu stă întins pe masă, fără să-l mișc. Eu îi simt această poziție. Simțirea poziției provine dintr'o excitație anumită care se produce în mușchii brațului când el e așezat în acea anumită

poziție¹⁾ Excitația aceasta a unei anumite poziții e transmisă pe căile obicinuite ale nervilor de simțire la creier, și acolo se transformă în senzația poziției. Dacă masa pe care stă brațul meu întins se deplasează brusc sau dacă cineva vine și-mi deplasează brațul brusc din poziția în care se află, eu simt îndată că brațul s'a mișcat din poziția lui și că a luat altă poziție. Dar simt că mișcarea și schimbarea de poziție consecutivă e datorită nu mie, ci unei cauze străine. Simțirea mișcării pasive și a poziției noi în care ea a adus brațul se datorește unor noi excitații, pe cari le suferă mușchii din deplasarea bruscă și schimbarea de poziție.

Când, însă, eu însu-mi schimb poziția brațului cu voia mea, atunci simt numai schimbarea treptată a poziției lui și noua poziție pe care i-o dau în cele din urmă, ci mai simt că această schimbare se datorește mie, unei *sfortări* a mea. Simțirea acestei sfortări, de a contracta mușchii, poartă numele de *sentiment al sfortării*. El dă mișcărilor active pecetea lor distinctivă de cele pasive.

Să mai luăm un exemplu, pentru a prinde și mai bine deosebirea aceasta: Dacă ținând mâna cu

1) Se crede că ideea poziției membrilor provine din excitațiile culese fie din contactul pielii cu obiectele exterioare: pământul, hainele, rufăria patului), fie din contactul membrilor între ele, fie mai ales din contactul oaselor și articulațiilor.

fața dorsală întinsă pe un plan rezistent, punem pe fața palmară greutateți din ce în ce mai mari, putem să apreciem până la un punct oarecare gradul de apăsare pe care o exercită ele pe palmă. Dacă, însă, cântărim cu mâna liberă greutatețile, le apreciem mult mai exact greutatea. În cazul întâiu rezistența noastră la apăsarea greutateților e pur pasivă, și excitația pe care ni-o provoacă e pur tactilă, localizată în piele; în cazul al doilea, unii din mușchii noștri se mișcă activ, cu voia noastră, pentru ca să reziste la presiunea greutateților și să-i aprecieze gradul. Acum pe lângă excitațiile tactile, se produc și excitații ale *sensibilității musculare*, pe cari le simțim sub forma *sentimentului de sforțare*. Deosebirea aceasta între senzația musculară pasivă și cea activă, cu simțirea sforțării, e foarte importantă în funcțiunea noastră de cunoaștere.

Sentimentul sforțării din mișcărilor active e *isvorul principal al cunoștinței noastre despre lumea externă*. Sforțarea din partea noastră însemnează *rezistență* din partea unei cauze, care e în afară de noi. Ceeace ne atrage puternic luarea aminte, că nu suntem numai noi, ci și o lume în afară de noi, e sforțarea ce facem de a învinge rezistența unor lucruri din afară. Cu cât acestea ne resistă mai mult, adică cu cât ne impun nouă mai multă sforțare spre a le muta din loc, spre a le modifica ori distruge, cu atât ne atrag mai

mult luarea aminte asupra lumii exterioare și asupra deosebirii dintre ea și noi, adică, deci, atunci și asupra noastră. Așa încât, sentimentul efortării are un rol îndoit: să ne lumineze și asupra lumii externe, și asupra persoanei noastre.

Cunoștința despre persoana noastră se compune din două elemente: cunoștința corpului și a sufletului nostru. În cunoașterea corpului nostru, mișcările active și senzațiile lor sunt hotărâtoare. „.....Când copilul începe să privească mâinile și picioarele lui, întâiu sunt pentru el obiecte străine, ca orice obiecte văzute, și numai foarte treptat se asociază aceste senzații de văz cu senzațiile de mișcare (ale mișcărilor acestor membre) și cu sentimentele localizate acolo (în mușchii membrelor), așa încât apartinerea membrelor văzute persoanei proprii devine conștientă“. (W Stern). Simpla vedere a membrelor corpului n'ajunge, deci, spre a le cunoaște ca fiind *ale noastre*. Numai asociația vederei cu mișcările ce facem cu membrele (mișcări active) și cu senzațiile de mișcare consecutive lor și sentimentul de efortare ce le e tovarăș, face cu putință ideea, că ele sunt ale persoanei noastre. În ce privește cunoașterea noastră ca suflet, deși vom vorbi mai pe larg de această chestie cu alt prilej, e bine să amintim de pe acum, că ea își are origina tot în puterea noastră de a face mișcări dela noi, mișcări voite sau active.

În acțiune se cunoaște omul pe sine. Un om

numai sensibil, dar cu desăvârşire incapabil de mişcări, n'ar ajunge la ideea luminoasă a personalităţii sale, tot aşa cum n'ar ajunge nici la cunoaşterea lumii externe. Căci aceste dovă cunoştinţe trăsesc una prin alta, sunt, cum se zice, *corelative*, numai din *comparaţia* lor rezultă fiecare în chip deplin conştient. Cu cât prin numeroasele mişcări ce facem în lume luăm cunoştinţă mai vie despre ea, prin numeroasele *sensaţii de rezistenţă* ce încercăm cu ocazia executării lor, cu atât simţim mai bine şi existenţa noastră în faţa şi opusă lumii acestea rezistente. Invers, cu cât, tot prin numeroasele mişcări, cari pornesc dela noi, ca centru, spre lumea externă, simţim puterea noastră în lume, cu atât simţim mai viu şi existenţa acestei lumi. La sentimentul sforţării, ca element ce ne atrage luarea aminte asupra noastră, se adaugă şi împrejurarea că la foarte multe din mişcărilor ce facem *chibzuim* întâi, *cugetăm* dacă trebuie să le facem sau nu. Sforţarea musculară e dublată de o *sforţare sufletească*, proprie să ne atragă şi mai mult luarea aminte asupra noastră. Dar despre persoana noastră ca suflet, cum am spus, vom mai vorbi pe larg. E destul aici, că i-am fixat elementele. Zorii acestei cunoştinţe, despre noi şi lume, îi formează tactul şi mişcarea. Când încep mai târziu să funcţioneze în mod intenţ ochiul şi urechea, aceste simţuri întăresc

și precizează noțiunile date de cele d'întâi, dar baza acestea au pus-o.

II. *Sensibilitatea osoasă.* Oasele, aceste pârghii de susținere a mușchilor, sunt, ca și aceștia, dotate cu puterea simțirii. Fiind așezate mai în adânc decât pielea și mușchii, cari sunt organe mai sensibile decât oasele, sensibilitatea lor nu se poate cerceta bine decât în cazurile de anestezie a pielei. Un învățat, Max Egger, a făcut următoarea experiență: a aplicat un diapazon în vibrație de o regiune oarecare a corpului, și a constatat atunci un fel de *sensibilitate osoasă* la vibrațiile diapazonului, nu tactilă, pielea fiind nesensibilă.

III. *Sensibilitatea articulară.* Si articulațiile sunt sensibile, fiindcă au, de sigur, nervi de simțire, cari duc excitațiile primete de ele la creer, unde iau naștere senzațiile.

Aceste diferite sensibilități cari, la un loc, alcătuiesc simțul muscular, ne slujesc să ne dea cunoștințe despre starea corpului nostru, dacă e în *mișcare* — poziție *statică*, — ori dacă se mișcă — stare *dinamică*, precum și pozițiile diverse ale membrelor, cum am văzut. Sunt cazuri când se pierde ideea poziției, anume când se pierde sensibilitatea pielei, și cea mai adâncă: articulară, osoasă și musculară.

Explicația fiziologică a raporturilor dintre tact și mișcare. Am văzut cât de strânsă e legătura între tact și mișcare, din care cauză le-am socotit aproape ca pe un singur simț compus,

simțul tactilo-motor. Această strânsă legătură se explică fiziologiceste prin marea apropiere dintre partea creierului — centrul nervos — ce funcționează pentru tact, și partea care funcționează pentru mișcare. Acești doi centri sunt foarte aproape unii de alții, cum am mai spus.

Desvoltarea simțului muscular la copii. Senzațiile musculare ori *kinestezice*, cum se mai numesc, și cari se produc prin contractarea mușchilor tendoanelor și articulațiilor, sunt de o însemnătate covârșitoare, atât în viața gospodărească, cât și în educație. Cu cât acest simț e mai mult exercitat, cu atât se naște la copii o finețe și o îndemânare mai mare în mânuirea uneltelor și instrumentelor de uz zilnic. Această îndemânare se extinde apoi și asupra altor lucrări, făcându-le mai lesnicioase: asupra lucrărilor cu creionul, condeiul, pensula, la scris, desenat și zugrăvit, asupra lucrărilor de modelaj, asupra siguranței mișcărilor la gimnastică și jocuri sportive, la aprecierea greutateților, etc.

Indată ce fineța simțului muscular dispare sau se slăbește, din cauza unei nesensibilități patologice a mușchilor, tendoanelor și articulațiilor, mișcărilor omului devin nesigure în organele îmbolnăvite.

S'a cercetat în deosebi *simțul distingerii greutateților* după următoarea metodă: S'a întrebuintat un număr de cutiuțe, în aparență perfect egale, prevăzute cu toarte și pline cu plăci de plumb. Ele cântăreau 250, 500, 1000, și 1500 gr., și

adaosul de greutate, cu care se umplea cutiuța mai grea, avea 20 g. 12 copii între 8 și 14 ani, din cari 4 normali, 4 surdo-muți și 4 orbi, fură puși să le ridice. S'a constatat că surdo-muții întrec cu mult în puterea de apreciere a greutății pe cei 4 orbi, iar aceștia pe cei normali. Faptul se explică prin aceea, că atât surdo-muții cât și orbii trebuie să dea mai multă atenție senzațiilor de mișcare decât cei cu vedere, și anume, surdo-muții mai mult ca toți, fiindcă ei au să îndeplinească lucrarea nespus de mare, de a învăța limbajul pe baza senzațiilor de mișcare ale mișcărilor vorbirii.

Senzațiile de mișcare ale copiilor par a atinge foarte de vreme aceeaș finețe ca la adulți. Aceasta rezultă din cercetările lui E. Meumann¹⁾, care a găsit la copiii de 13—14 ani, în medie, tot atâtea greșeli în distingerea mișcărilor ca și la el însuși.

În general, copiii au *un impuls de netnvinș către mișcare*: când nu le e satisfăcut, încearcă dureri foarte mari. Ei sunt numai mobilitate, activitate, cum vom vedea mai târziu cu deamănuntul. Deci, și senzațiile de mișcare, pe cari le simt în urma atâtor mișcări, sunt foarte numeroase la copii, și sunt și foarte plăcute. De aceea le place așa de mult copiilor, după ce întâmplător, în mod spontan, au făcut o mișcare, s'o repete mereu, cum se întâmplă cu mișcările buzelor ce

1) E. Meumann, *Abriss der experimentellen Pädagogik.*

gânguresc, pe cari le repetă mereu, mișcări pe care se bazează învățarea graiului.

Aplicări pedagogice. Fiindcă tactul împreună cu simțul muscular — tactul *activ* — e simțul prin care căpătăm cele mai sigure cunoștințe despre lucrurile din afară și calitățile lor fundamentale, cum am văzut, în predarea cunoștințelor despre lucruri tactul activ trebuie să joace un rol de frunte. Lucrurile trebuie și atinse de copii cu mâinile, pentru ca să dobândească despre ele cunoștințe mai sigure și mai temeinice. Atunci și exteriorizarea sau localizarea excitațiilor pe cari ele le provoacă e mai sigură, și forma lor și mărimea: suprafața, volumul corpurilor sunt mai bine apreciate. Și mai sigure devin aceste cunoștințe și tot odată și mult mai interesante, dacă copiii sunt puși săși *lucreze* obiecte: să *modeleze* lucruri din humă, să facă împletituri din hârtie, paie, papură, răchită, lucrări în lemn și fier, etc. *Lucrul manual*, care acum e foarte neglijat în școală, e un obiect de studiu de o valoare educativă neprețuită.

Pe temeiul acestor învățăminte ale psihologiei asupra însemnătății simțului muscular și tactil, o armată întregă de pedagogi, profesori și învățători, condamnă școala de azi ca fiind o școală prea teoretică, apelând mai mult la simțul auzului, ceva mai puțin la al văzului, și puțin de tot la al tactului și al mișcării, întemeindu-se mai mult pe putința de memorizare, și prea puțin pe propria

activitate a gândirii copiilor, școală pe care ei o numesc *școală de carte sau învățătură*, și cer în locul ei organizarea unei școli, care să se întemeze pe *marea înclinare a copilului către mișcare*, și pe însemnătatea ce au simțul tactil și muscular în dobândirea cunoștințelor, școală care să apeleze mai puțin la memoria copilului — și când o face s'o facă în chip plăcut, fără încordare și tocire — și mult mai mult la *propria judecată și activitate a lui*, la *munca lui*. Principiul cardinal al acestei *școli de muncă sau activă*, cum i se zice, e propria activitate a copilului, atât fizică cât și, mai ales, sufletească. Nimic să nu se comunice copilului cu intenția de a i se turna în memorie numai ca să știe, totul să poată fi *folosit de copil în viață*. Nu ceea ce știe cineva e de preț, ci ceea ce *poate lucra el însuși*. Adevărata știință e cea *câștigată de copil însuși prin munca lui*, nu știința îngrămădită în *cărți de munca altora*. «*O știință bogată nu garantează și o mare putere; cine, însă, poate mult, acela și știe mult*». (F. Gansberg).

Insemnătatea covârșitoare a tactului activ pe care se întemeiază această școală de muncă sau activă, rezultă în mod strălucit dintr'un fapt uimitor de interesant petrecut în domeniul activității educative: O Americană, Helen Keller, îmbolnăvindu-se la 19 luni de scarlatină, pierdu, de pe urma acestei boli, vederea, auzul și graiul. Se

înțelege lesne starea de plâns, din punct de vedere sufletesc, în care s'a găsit această biată creatură, lipsită deodată de 3 unelte așa de însemnate pentru cunoștință și viață. Trebuia totuși să i se dea nefericitei copile infirme o educație. Și atunci educatoarei ei îi veni în minte o idee genială: să caute un drum spre creierul fetei prin vârful degetelor. Vârful degetelor deveni atunci un izvor bogat de tot felul de cunoștințe pentru biata fetiță. Educatoarea născoci un *alfabet tactil*, așa încât Helen Keller învață silabisirea prin degete. Mai târziu ea întindea mâinile spre figură, pentruca să prindă jocul de mișcări al gurii celui cu care vorbea. Tot cu degetele învața să cunoască forma plantelor, să guste simetria liniilor unei statui, etc.. Astfel, datorită simțului tactil activ, ea ajunsese la o mare dezvoltare intelectuală. Un compatriot al ei, scriitorul Mark Twain, chiar spune, poate exagerat, despre ea, că alături de Napoleon, e personalitatea cea mai interesantă a secolului al 19-lea.

Nu intrăm nîci în amănuntele organizării școlii active; aceasta o vom face în *Didactică*.

II *Sensațiile de gust sau gustative.*

Pe lângă tact, un alt simț de contact imediat sau dela apropiere e și simțul gustului. Știe oricine că nu poate gusta un corp oarecare, decât punându-l pe limbă, adică atingând imediat limba pe suprafața ei. Pe limbă particulele lui se desfac,

se amestecă cu saliva din gură, și numai așa pot ele impresiona limba. Pentrucă excitatia se produce în urma unei *disolvări*, simțul gustului se cheamă *chimic*. Senzațiile de gust, propriu zise, sunt în număr de patru: *dulce, acru, sărat, amar*. Intre acestea pot să aibă loc o mulțime de combinări, din cari reies o mulțime de așa zise nuanțe de gust: zicem despre un lucru că e dulceag, sălcui, amăriu și așa mai departe.

Sensații gustative amestecate cu tactile. Sunt unele substanțe pe cari le numim *ardeiate, astringente* sau *aspre* la gust. cari *încrășesc* limba, o fac »*pungă*»; altele *pipărate*, și altele înrudite cu acestea. Acestea nu se datoresc numai gustului. Știu toți că un lucru ardeiat, pipărat ne ațâță limba mai puternic, străbat pielea limbii, o răscolesc până mai în adânc și-și păstrează efectul acesta vreme mai îndelungată. Multă vreme ne ustură limba când a venit în atingere cu un ardeiu tare iute. In aceste sensații intră și simțul tactului în mare parte, nu singur al gustului.

Structura limbii. Si senzațiile de gust se datoresc tot unor firișoare de nervi, cari pleacă din limbă, și se îndreaptă în sus spre creier. In limbă nervii gustului se sfârșesc și ei cu niște aparate zise de terminare, așa numitele *papile gustative*, cari conțin și ele mai în adâncul lor niște corpusoare mîtitele de tot, numite *corpuscule gustative*. Se crede, că aceste corpuscule au rolul să primească gusturile,

și să le ducă pe urmă firelor nervoase cari merg spre creier, pentru a lua și conștiința noastră cunoștință de ele. Felurimea gusturilor s'ar explică prin felurimea acestor corpușoare ascunse în adâncul papilelor. Ca și senzațiile de tact, și cele de gust sunt și ele întărite prin mișcare. Mai bine simțim gustul corpurilor, când le plimbăm pe organul gustului. Senzația se prelungește și se intensifică prin mișcare.

Simțul gustului e în legătură cu nutriția. Simțul gustului se mai poate numi unul din simțurile *animale* ale noastre: el ne slujește foarte mult la conservarea ființei noastre animalice fiindcă, se știe, el e unul din ajutoarele de căpetenie ale nutriției. De regulă, ce are gust bun e și nutritiv. De aceea, se zice, despre gust că e *gardianul stomacului*. El e un simț *egoist* mai mult, căci plăcerile datorite lui nu prea se împart între mai mulți în acelaș timp. Totuși, omul și-a făcut o educație frumoasă în privința aceasta, și a ajuns să împărtășească cu mai mulți și plăcerile gustului, până într'atât. încât nu nu mănâncă cu poftă *singur* la masă, pe când cu mulți se *îndeamnă* la mâncare. Mesele pline de comeseni, adunați la o sărbătoare, la un banchet etc., sunt foarte însuflețite, o veselie nemărginită domnește acolo, comesenii vorbesc mult, râd, își spun tot felul de impresii și se ospătează cu mare poftă.

Extinderea graiului derivat din gust la alte domenii psihice. Plăcerile gustului sunt așa de

mari, încât ele au ajuns să se asemuiască, ca și cele ale tactului, cu senzații de alt gen. Așa, se spune că o melodie e dulce, clima unui ținut e dulce; niște culori se pot numi du'ci, când impresionează plăcut ochii noștri, fără să țipe prea mult. — căci atunci ne supără ochii; purfumul unei flori e dulce; poeții vorbesc de «dulci amintiri» sau de «dulci iluzii» și așa mai departe. Amarul denumește și stări sufletești dureroase: *amărăciune*, *amarnic*, *amărât*, etc, sunt impresii pe cari stările acestea sufletești le-au împrumutat dela simțul gustului.

Varietatea gustului după persoane. Pe urmă, expresiile foarte întrebuițate de: «*om de gust*», care simte, gustă frumosul; sau expresia «*n'ai gust*» arată cât de preocupat e omul de simțul gustului, dacă reduce atâtea acte la a fi manifestări de gust. Bine înțeles, însă, că e foarte greu să găsești o măsură a gustului cu care să-l măsoare toți oamenii la fel. In privința aceasta oamenii diferă foarte mult, ceea ce a făcut pe vechii Romani să spună că: *despre gusturi nu se discută* (celebra zicătoare: *de gustibus non est disputandum*).

III Simțul mirosului e oarecum de la depărtare.
Senzațiile de miros. Și simțul mirosului e oarecum un simț de la apropiere. E adevărat că mirosul de la o floare, spre exemplu, ne vine chiar și dela oare care distanță, căci poate mirosi și fără a o apropria de nas; distanța aceasta însă lu

poate fi prea mare, căci atunci nu mai simțim mirosul. Cu toate că e și el dela apropiere, acest simț *contribue a pune oare-care distanță sau depărtare* între corpurile exterioare și țimțul gustului sau pipăitului. Și el e un simț *chimic*, căci excitația se produce în urma *disolvării* particulelor mirositoare în contact cu membrana interioară umedă a nasului. Animalele simt după miros cari corpuri sunt nutritive pentru ele, și numai pe acelea le aproprie de gust, pe care le știu ele că-s folositoare, pe când pe cele al căror miros anunță substanțe vătămătoare *le țin la distanță*, nu le aproprie de gust. E foarte folositor, prin urmare, simțul mirosului, căci punând distanța aceasta între corpuri și gust, îl scutește pe acesta de a tot face experiențe cu diferitele corpuri externe, de a le tot încerca dacă-s bune sau rele din punct de vedere al hrănirii, încercări cari de multe ori sunt primejdioase. Deci, și nasul e gardianul stomacului, și e și *al plămânilor*, căci aerul rău îl cunoaștem după miros. Tot așa, multe substanțe neplăcute la pipăit, cum sunt diferitele cleiuri, dau un miros foarte urât, care ne înștiințează și de senzația ce ar da-o tactului, și ne ferim să punem mâna pe ele, punem adică *o distanță* între ele și pipăit. Mirosurile devin și ele mai pronunțate prin mișcare. O floare e mai bine mirosită printr'o răsufare mai adâncă.

Ca și gusturile, și mirosurile pot fi o cauză de

plăcere pentru mai multă lume. În grădinele publice, împodobite cu ronduri de flori mirositoare, toți trecătorii se pot bucura de parfumurile lor plăcute, fără să intre în vre-o vrajbă oare-care.

Simțul gustului la copii. E foarte dezvoltat, poate cel mai dezvoltat din toate, chiar la noii născuți. S'a cercetat aceștia (Preyer Küssmaul) și s'a constatat că răspund la substanțe dulci, sărate, acre și amare, prin trăsături ale chipului la fel cu al adulților, și anume, la substanțe dulci cu mișcări de sugere, expresia plăcerii, la substanțe sărate, acre și amare cu strâmbături, expresia neplăcerii.

Gustul pare a fi cel d'întâiu dintre toate simțurile, care dă percepții clare și lasă amintiri în conștiință. Copilul, care sugă și până la o vârstă mai înaintată, manifestă o înclinare sau o repulziune față de anumite substanțe nutritive și gustative, dispoziții cari se numesc *idiosincrasii*. Cine nu știe repulsiunea lui pentru doctorii, precum de asemeni marea lui înclinare pentru dulce, care, în oarecare margini, e folositoare organismului, zahărul constituind o substanță foarte nutritivă și prielnică creșterii. Dincolo de anumite limite această plăcere se transformă în lăcomie, e poftire, și atunci e anormală și constituie un cusur de caracter.

Simțul mirosului la copii. E mult mai slab, dar nu apare așa târziu, cum cred unii, după 4 săptămâni sau din luna a doua, ci chiar din primele zile se produc senzații de miros. O fetiță de

18 ceasuri refuză cu încăpățănare sânul uns cu puțin gaz, dar lua cu plăcere în gură pe cellalt.

Miroșul pare că se desvoltă încet, primind destul de târziu percepții clare, conștiente.

IV. *Sensațiile de auz.* În deosebire de simțurile cercetate până acum, simțul auzului e un simț *dela distanță* sau *depărtare*. Simțul tactului și gustului sunt, cum am văzut, de contact imediat sau dela apropiere; al mirosului, dacă nu e de contact imediat, e în orice caz mijlociu: o floare miroase și dela o distanță oarecare, dar nu prea mare, și ca să ne dea o senzație puternică trebuie s'o apropiem de nas.

Simțul auzului începe a fi cu adevărat dela distanță, pentrucă sunt sunete cari se pot auzi dela mulți kilometri, — bubuiturile de tun — pe când o floare, oricât de puternic miros ar avea, niciodată nu poate mirosi dela așa distanță.

Sensațiile de auz se'mpart în două grupe: a) *sensații de sunet* și b) *de șgomot*. Niciodată, sau foarte rar, se produc ele *singure*, adică fiecare fel în parte. Ce poate fi mai șgomotos ca urletuț vântului? și totuși, de multe ori, când urlă vântul auzim câte un sunet prelungit mai mult sau mai puțin ascuțit. Ce sunete dulci scoate vioara! și totuși ele sunt însoțite de șgomotele de frecare ale arcușului.

Calitățile sunetelor în general (și ale șgomotelor). Toată lumea știe că unele șgomote sunt

groase, profunde, joase. Astfel sunt sunetele pe care le scoate la operă un bas. Altele sunt *ascuțite*: trebuie să ridici *sus* de tot vocea spre a le scoate, ele se mai numesc și *înalte*. Calitatea sunetelor de a fi joase sau înalte se numește *înălțime*. Această înălțime atârnă de *iușeala* mișcărilor pe care le face pe secundă partea aceea a energiei, care atâță urechile noastre. Cu cât mișcările sau vibrațiunile acestea sunt mai iuți, adică se produc *în număr mai mare pe secundă*, cu atât sunetele sunt mai înalte sau mai subțiri, și cu cât sunt mai încete, adică mai puține pe secundă, cu atât sunetele ies mai joase sau mai groase. Un învățat german, Helmholtz, a numărat vibrațiile acestea, și a aflat că sunetul cel mai gros provine din 16 vibrațiuni pe secundă, pe când cel mai subțire din 38 000 de vibrațiuni.

Afară de calitatea aceasta a sunetelor, de a fi înalte sau joase, noi știm că sunetele pot fi unele mai *puternice*, altele mai *slabe*. Această însușire de a avea o tărie oarecare se numește *intenzitatea* sau *tăria* sunetelor.

Sunt sunete *cași* au și *aceeaș înălțime* și *aceeaș intenzitate*, și cu toate acestea nu sunt absolut la fel, ci mai au o deosebire destul de importantă. *Aceeaș notă*, *do* spre exemplu, sură într'un fel când e scoasă de vocea omului, altfel când e scoasă de o vioară, sau de un flaut, ori de un piano, ori, înșfârșit, de orice alt instrument. Nota

e aceeaș, nota *do*, și urechea o cunoaște că e aceeaș, ori de ce instrument a fost scoasă. Fie care instrument dă însă o nuanță deosebită sunetelor. Insușirea pe care o dobândesc sunetele dela fiecare instrument în parte, așa încât să recunoaștem îndată de ce instrument sunt scoase, se cheamă *timbrul* sunetelor. Cum se explică timbrul sunetelor? Se crede, că materia din care e făcut fiecare instrument, precum și a gâtlejului omului, vibrează într'un chip particular, special ei. Când scot pe vioară nota *do*, lemnul cutiei vioarei tremură vibrează într'un anumit fel și din aceste vibrații ies niște sunete secundare, ale lemnului, sunete numite *armonice*, cari se contopesc perfect cu sunetul principal pe care îl scot, Pentru că se contopesc perfect, noi nu le mai auzim ca sunete aparte, dar sunetul principal îl auzim puțin diferit decât când e scos de un flaut bunăoară; acesta are altă materie care vibrează altfel, care scoate, deci, alte armonice, și acestea, contopindu-se cu aceeaș notă principală, îi dau totuși o altă nuanță decât aceia, pe care i-o dădeau armonicele vioarei.

Simțul auzului, un simț dela distanță, cum am spus, contribue cu o bună parte să formeze în noi ideia, *cunoștința noastră despre distanța sau depărtarea* corpurilor de noi. Un sunet mai slab ne face impresia că vine de departe, pe când unul mai tare de aproape. Și se pare că am cunoaște și *direcția* de unde vine. Această apreciere a dis-

tanței și direcției sunetelor nu se datorește, însă, senzațiilor de auz pure, ci și *sensațiilor de mișcare* ale capului, prin care adaptăm organul auditiv la excitația sonoră. Fără aceste mișcări de adaptare, e clar că n'am putea să ne *orientăm* asupra direcției de unde vin sunetele și asupra depărtării cauzelor lor.

Simțul auzului se poate numi un simț cu deosebire *estetic*: de el atârnă *arta muzicei*, cu toate plăcerile ei nespuse de mari, pe cari ni le oferă. Și, mai mult ca simțurile studiate până acum, el poate uni și mai mult, pe și mai mulți oameni, fără să se iște între ei vreun fel de neînțelegere. Intr'o sală de concert pot încăpea mii de auditori, toți pot gusta delicia ariilor ce se cântă, și e aproape sigur, că plăcerea de a le asculta e cu atât mai mare, cu cât se pot bucura mai mulți de ea.

Devoltarea simțului auzului la copii. Imediat după naștere, copilul e încă surd. Organul auzului nu e încă apt să funcționeze. Foarte curând se observă însă, că pruncul face anumite mișcări particulare la șgomote și sunete: el tresare din tot trupul, dacă excitația sonoră e prea tare, la excitațiile mai slabe răspunde cu clipiri ale pleoapelor, uneori cu o mișcare a capului. Cu cât excitația sonoră vine mai repede și mai surprinzătoare, cu atât mai pronunțată e *mișcarea de spaimă* care urmează. Aceasta însă descrește chiar din a doua săptămână. S'au făcut multe cercetări, în deosebi

de către psihologii americani, asupra *fineții deosebirii sunetelor* la copii. Metoda de cercetare e următoarea: Copiii de curând veniți la Școală sunt puși să cânte un cântec pe dinafară sau să cânte un cântec cântat întâiu înaintea lor. Unele statistici dau un procent de numai 20% cari știu să cânte un cântec pe dinafară, și numai de 36% cari au putut să cânte pe urmă un cântec sau numai o strofă dintr'un cântec cântat de învățător înainte. Nu trebuie deci să atribuim prea mult, în ce privește arta muzicii, copilului ce a împlinit vârsta de școală.

În general, aceste cercetări ne dau tabloul surprinzător, că deosebirea sunetelor își încheie dezvoltarea ei foarte repede, în orice caz în timpul școlii primare, la persoane cu auzul fin însă mult mai de vreme, la opt ani e încheiată.

V. *Sensițiile atitudinii capului, sensțiile de echilibru*. Nu de mult s'a descoperit în legătură cu organul auzului, cu urechea, un simț nou, de a cărui existență nu s'a știut multă vreme.

Partea dinăuntru a urechei noastre, așa zisa *urechea internă*, e foarte complicată, adică are o mulțime de părți și particole. Părțile ei principale sunt: 1) o parte răsucită în formă de melc, numită chiar *melcul*, 2) trei tuburi în formă de jumătăți de cerc, zise tuburi sau *canale semi-circulare*, formând toate așa numitul *labirint* și 3) între amândouă aceste părți, două *mici umflături*, având

fiecare înăuntru câte un corp, numit *otolit*. compus din cristale fine, microscopice de calcar. La început se credea că toate aceste trei părți slujesc oarecum pentru auz. Foarte mare fu mirarea când, ațâțându-se sau lovindu-se aceste canale și umflături cu otolite, la animale, se văzu că auzul lor nu se turbură cu nimic, ci rămânea sănătos. Noi știm toți, chiar din observația noastră că dacă unul din

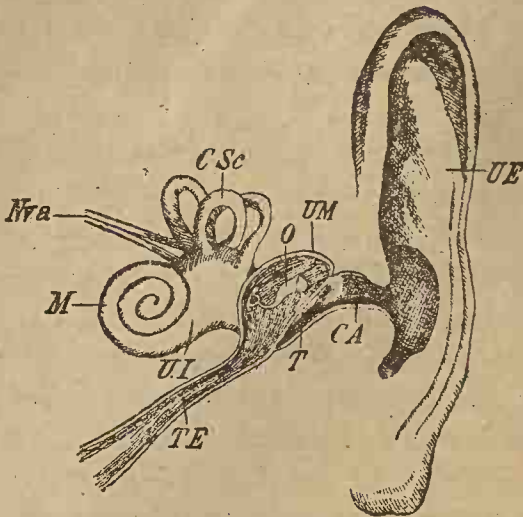

Fig. 6 U. E. Urechea externă. C. A. Conductul auditiv. U. M. Urchea medie. T. Timpanul. T. E. Tubul lui Eustache. C. Sc. Canalele semicirculare. U. I. Urechea internă. M. Melcul Nv. a. Nervul auditiv.

organele simțului se îmbolnăvește nu mai simțim bine cu el. Dacă părțile urechei, descrise mai sus, ar sluji într'adevăr la auz, atunci o turburare a

lor, o leziune, ar aduce turburări în auz. S'a constatat, însă, că leziunea lor lasă auzul sănătos, dar înbolnăvește, face turburări în mișcările și atitudinile corpului; puterea mișcărilor scade, ele devin stângace, simți ameteți, ți se pare că ai cădea înainte și înapoi, și alte senzații de felul acesta. *Pierzi deci echilibrul, nu te mai ții bine pe picioare* Prin urmare, umflăturile cu otolite și canalele semi-circulare constituiesc un organ special, slujit de un nerv special, și cari ne dă senzații cari n'au deaface cu auzul: senzații de echilibru, de atitudine a capului și chiar a corpului întreg.

Oricine s'a urcat repede cu un ascensor a putut observa, că la oprirea lui bruscă are senzața, un moment, că s'ar coborâ în jos. Ce se întâmplă? Otolitele din ureche se mișcă și ele în timpul mișcării repezi a ascensorului, însă mișcarea lor întârzie puțin în direcția mișcării generale, când apoi se oprește brusc ascensorul, ele deodată cad repede în jos pe pereții umflăturilor în cari se scaldă într'un lichid, și căderea aceasta în jos ne dă senzația că ne-am coborâ, deși ascensorul s'a urcat și s'a oprit; invers, când se coboară iute în jos, otolitele merg și ele de sus în jos, în direcția contrară, dar și în direcția asta ele întârzie, n'ating pereții de jos ai umflăturii în care sunt așezate, în momentul când ascensorul se oprește brusc, și la oprirea bruscă deodată sunt svârlite în sus.

Aceasta svârlire în sus ne dă un moment senzația că ne-am urca, deși ascensorul acum s'a coborât și apoi s'a oprit brusc.

Multe din senzațiile noastre așa zise de *amețeală*, dătoresc tot organelor acestora din adâncul urechii.

IV. *Senzațiile de văz.* Văzul, ca și auzul, e un simț de la distanță sau de la depărtare. Corpurile pe care le vedem nu trebuiesc aduse aproape de tot de ochii noștri, spre a le vedea, căci, oricine știe, atunci le vedem din ce în ce mai rău, și chiar nu le mai vedem de loc. Ele trebuie să fie la o distanță potrivită; nici prea mare, deci, să nu fie, căci atunci iar se întunecă vederea lor. Bine înțeles, însă, că în privința depărtării de la care putem vedea obiectele cu ochii liberi sunt multe deosebiri între oameni. Și senzațiile de văz sunt întărite prin mișcare, fie că lucrurile se mișcă în fața ochilor, fie că ochii se mișcă pe întinderea lucrurilor. Exemple din cazul I: «O muscă ne-mișcată rămâne nezărită, dar o zărim cum se mișcă. Sunt umbre așa de slabe că nu le vedem, dar îndată ce se mișcă le zărim; tot astfel, puneți înaintea ochilor închiși, un deget în plină lumină a soarelui, și nu-l veți vedea; mișcați-l și-l veți vedea». (James). Exemple din cazul II: Fixarea îndelungată a unui obiect cu privirea imobilă, întunecă încetul cu încetul senzațiile de vedere ce el ne dă.

Cu ochii vedem *lumina* obiectelor: dacă sunt întunecoase sau mai luminoase, ori într'o stare

mişloei, între lumină şi întuneric. Lumină *albă* a zilei, care ne vine dela soare, dacă trece printr'o *prismă*, bună oară prin acele sticle de candelabre, care atârnă ca nişte ciucuri, se desface în mai multe feluri de lumini, foarte plăcute la vedere. Să ne aducem cu toţii aminte ce plăcere simţiam, când eram copii, să privim într'una prin acele sticlute; toată lumea din jurul nostru se vedea prin ele foarte frumos *colorată*. Culorile principale în care se desface lumina albă a zilei, când trece printr'o *prismă* sunt în număr de şapte şi se arată în ordinea următoare: *roşu, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo şi violet*. Aceste sunt *culorile principale* în care se desface lumina albă a zilei, dar oricine ştie că nu sunt acestea singurele culori existente. Fiecare în parte mai are o mulţime de subculori sau nuanţe, şi fiecare, combinându-se cu altele, dă naştere iar la o mulţime de alte nuanţe; nuanţele acestea combinându-se şi ele între ele, nasc alte nuanţe, aşa încât felurimea culorilor ajunge enorm de mare. Unii socotesc cam la *un milion* numărul nuanţelor culorilor.

Mişcarea ochilor le înviorează.

Amestecul culorilor. Culori complementare. Unele culori, impresionând deodată vederea noastră, se combină şi ne dau senzaţia de *alb*. Aceste culori se numesc *culori complementare*. Acestea mai au însuşirea, că fiind puse unele lângă ultele, par,

fiecare în parte. *mai vii*. Iată care cunt culorile complimentare :

roșu cu albastru-verzui	} dau toate prin com- binare, albul
galbenul cu indigo	
verdele cu purpuriu	
portocaliu cu albastrul închis	
galben-verde cu violet	

Dacă ne uităm mult la un obiect colorat în verde și pe urmă întoarcem ochii de la el, fixându-i pe o foaie de hârtie albă, vom vedea hârtia albă bătând în roșiatic; iar dacă, după ce am privit obiectul cel verde, ne uităm la unul purpuriu-roșiatic, acesta ne va părea mai purpuriu, ca atunci când îl privim fără să fi fixat mai întâi verdele.

Dacă fixăm timp de 20—30 de secunde o pată rosie pe o hârtie albă, și pe urmă întoarcem ochii spre un zid alb sau privim o foaie de hârtie albă, vom vedea pe aceasta din urmă o pată verzue deschisă, cu toate că hârtia n'are nici o pată.

Deci, prelungirea senzației unei culori aduce după sine producerea senzației culorii complimentare, fără că această din urmă senzație să mai vină dela un obiect așezat în afară. Ea se naște chiar în ochi. Pentru că, după cum vom explica mai jos pe larg, vederea unui lucru *când nu e prezent*—o vedere mai slabă, mai palidă—poartă numele de *image*, vom zice și noi aici, la cazurile de mai sus, că prelungirea senzației unei culori aduce după sine crearea, în ochi, a unei imagini a culorii ei complimentare. Această imagine se *produce imediat*

ce a încetat senzația primei culori și noi ne-am întors echii spre hârtia cea albă; din această cauză se mai cheamă și *imagine consecutivă* sau următoare. Pe urmă, pentru că nu se produce o imagine de acelaș fel cu culoare fixată întâi, ci imaginea culorii complementare, ea se mai numește și *imagine consecutivă negativă*, adică nu la fel cu senzația.

Dacă fixăm 20—30 de secunde o pată neagră pe o foaie albă, și dacă îndată după aceasta, ne uităm pe un zid alb, aceasta se va vedea cenușiu închis cu o pată albă pe el. Iar dacă fixăm tot atâta timp o pată albă pe o foaie neagră, și pe urmă un zid alb, vom vedea pe aceasta o pată neagră. Și într'un caz și într'altul, senzațiile prelungite de *negru* și *alb* aduc după ele imaginile consecutive de *alb* și *negru*.

Cum s'au explicat aceste curioase fenomene? Spre a le înțelege, trebuie acum să ne ocupăm puțin cu organele noastre de vedere, cu ochii.

Ochii au forma unor sfere turtite formate din câte o membrană (pieliță) albă rezistentă numită *sclerotica*, în spatele căreia urmează așa numitele *mediuri* (locuri) *refringente* sau refrângătoare ale luminei; așa zisele: *umoarea apoasă*, *cristalinul* și *corpul sticlos*, mediuri cari aruncă pe o suprafață de materie nervoasă, numită *retină*, o imagine, un chip al unui obiect din afară. «In fapt e o mică cameră neagră, a cărei parte esențială e placa sensibilă» (James).

Această placă în ochi e *retina*. Cum e alcătuită

retina? Retina e o prelungire și o desfacere a așa numitului *neru optic* (grație căruia putem vedea). Acest nerv găurește suprafața bombată a sclerotei.

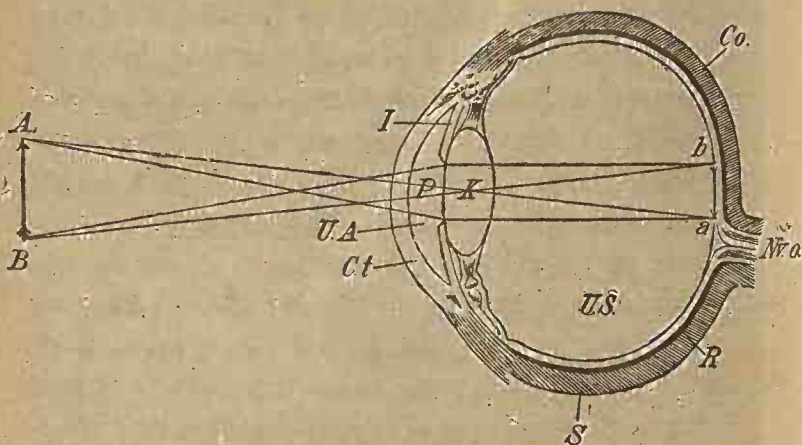

Fig. 7. S. Sclerotică. Co. Choroidă. R. Retină. Ct. Corneea transparentă. I. Irisul. P. Pupila. K. Cristalinul. U. A. Umoarea apoasă. U. S. Umoarea sticloasă. Nv. o. Nervul optic.

roticei și răspândește firușoare din el — fibre — pe pereții ei interiori în toate direcțiile, și formează cu chipul acesta un strat, o piele subțire și transparentă. Această piele constituie retina. Retina are o alcătuire, o structură destul de complicată. E alcătuită dintr'o mulțime de particule mici, numite *celule*, din o infinitate de grăunțe și se termină cu niște mici *bastonașe* și cu niște mici *conuri*. Aceste bastonașe și conuri au funcțiunea de a alege culorile, a le combina și a le transmite creierului prin nervul optic, unde mintea noastră ia cunoștință de ele.

Cu aceste conștiințe dobândite acum, privitoare

la ochi, putem înțelege curioasele fenomene pomenite mai sus. Diferitele conuri și bastonașe nu pot funcționa multă vreme fără a se obosi. După ce am fixat 30—40 secunde o pată neagră pe o foaie albă, părțile retinei care aleg culoarea neagră s'au obosit de această fixare. Părțile cari aleg albul s'au odihnit în timpul acesta, și, când întoarcem ochii pe o foaie albă, încep să funcționeze aceste părți odihnite cari aleg albul, și de aceea vedem acum albă pata neagră de adineauri. — După ce am privit fix timp de 30—40 de secunde o pată roșie, conurile și bastonașele, cari aleg reșul, s'au obosit, pe când cele cari aleg verdele, au stat în repaos. Când încetăm de a mai privi roșul, întorcându-ne ochii pe un zid alb, intră în funcțiune îndată cele cari aleg verdele, cele odihnite, și de aceea vedem acum pata roșie de adineauri în culoarea verzuie.

Așa se explică și faptul, că verdele și purpuriul, privite unul lângă altul, par mai vii. Amândouă merg bine împreună, fiindcă ficcare din ele odihnește părțile retinei atâtate de cealaltă.

În general toate culorile, cu toate nuanțele lor, se explică prin ființare acelor conuri și bastonașe din retina ochilor noștri. Într'o parte a retinei nu se găsesc numai conuri și bastonașe de verde, sau numai de roșu. În aceeaș parte sunt amestecate bastonașe și conuri pentru mai multe feluri de culori. Dar unele din ele trebuie să fie mai nume-

roase ca altele; spre exemplu, sunt părți în cari sunt mai multe bastonașe de verde, deși mai sunt și de alte culori. În acele părți se va alege mai ales verdele, cu diferitele lui nuanțe. În părțile în care verdele și roșul sunt în părți egale, culorile acestea se combină și ne dau albul, și tot așa cu toate culorile complimentare. Unde sunt bastonașe și conuri de culori variate, dar risipite în număr egal sau aproape egal, se alege nuanța de culoare cari rezultă din combinările acelor variate culori. Așa, adică prin combinările dintre conuri și bastonașe, se nasc miile și sutele de mii de nuanțe de culori.

Dacă din retină ar lipsi conurile și bastonașele cari aleg verdele, n'am vedea culoarea verde; n'am vedea roșul dac'ar lipsi bastonașele de roșu, și așa mai departe. În fapt se și întâmplă aceasta.

Unii oameni nu disting toate culorile curcubeului, adică toate cele 7 culori în care se desface lumina soarelui. Un chimist englez, *Dalton*, a observat asupra lui însuși un fenomen de felul acesta și l-a descris în mod amănunțit: anume, el nu vedea culoarea roșie. Acest defect de vedere a luat, după numele lui Dalton, numirea de *daltonism*. Mai târziu prin daltonism s'a înțeles și neputința distingerii altor culori. Obicinuît, însă, acest defect poartă numele de *acromotopsie*: (cuvânt grecesc care pe românește se tâlmăcește: lipsa vederii unei culori). Producerea culorilor, însă,

n'atârnă numai de culorile și bastonașele din retină, ci și de felul vibrațiunilor și ondulațiunilor valurilor de lumină ce ating ochii noștri. S'a socotit că pentru culoarea de roșu e nevoie de un număr de 450 bilioane de ondulații pe secundă, iar lungimea undelor trebuie să fie de 6878 din milimetru. Ultima culoare din cele șapte a curcubeului, violetul, e produsă de un număr de 790 milioane ondulații pe secundă, de o lungime de 3928 mm.

Ca și simțul auzului, simțul văzului e un simț cu deosebire *estetic*, adică el e organul prin care vedem *frumusețile* naturii, frumusețile unei galerii de tablouri, ale unei grădini publice, ale unei fețe omenești, și așa mai departe. Ca și ale auzului, plăcerile văzului pot fi împărțite între cât mai mulți oameni, fără să se iște din pricina aceasta vre-o vrajbă între ei. Mii de privitori pot să se perindeze pe dinaintea unui tablou de Rafael, și emoția de plăcere pe care li-o produce e cu atât mai mare, cu cât sunt mai mulți cari s'o guste. De ce nu simți nici o plăcere, sau simți o plăcere mai mică, într'o plimbare pe care o faci singur, fără nici un tovarăș, în sânul unui colț de natură nevăzut până atunci? Pentrucă simți nevoia să fii cu altul, măcar numai pentru a-i spune: „Ah! ce frumos e! Ce încântător“ Frumosul e mai frumos, când suntem cu alții cari să-l guste și ei. Așa sunt toate plăcerile cu adevărat mari, pe cari le simțim: ele ne fac să ieșim din noi și să le împărțim cu alții.

Nu ne-am ocupat până acum cu unele senzații, cari par căpătate tot prin ochii noștri. Nu vedem numai lumina și culoarea obiectelor, ci mai vedem și *forma* lor: unele sunt pătrate, altele sferice, altele cu linii drepte și curbe în acelaș timp, în fine nesfârșite pot fi felurile formelor lucrurilor. Mai distingem prin ochii noștri și *depărtarea* obiectelor de noi; vedem pe unele mai aproape, pe altele mai departe. Unele au o *suprafață*, altele alta. *Volumul* unora e de atât, al altora de atât. Toate aceste cunoștințe privitoare la forma, la distanța, la mărimea, la suprafața și volumul corpurilor par'că vin, și chiar vin, tot prin ochi în sufletul nostru. Dar nu prin ochi numai. La formarea lor ne ajută întâi *mușchii* cari sunt lipiți de ochii noștri, cu ajutorul cărora putem să-i mișcăm în toate părțile, și, cum vom vedea mai jos, mai contribuesc și alți mușchi, din alte părți ale corpului.

Desvoltarea simțului vizual la copii. S'au făcut de către psihologi cercetări asupra desvoltării *simțului culorilor* la copii, prin următoarele feluri de experiențe, foarte simple și foarte ușoare, pe cari le pot face lesne orice învățător:

a) *Metoda numirii*: se pune dinaintea copiilor mici dreptunghiuri din hârtie colorată mată (nu cu lustru) și li se cere să numească culorile din cari sunt făcute. Această metodă constată capacitatea copilului de a *numi exact culorile*.

b) *Metoda acoperirii*: copiii au s'așeze unele peste altele, fără să vorbească, discuri colorate la fel. Prin această metodă se constată finețta ce au copii în distingerea tonurilor, nuanțelor culorilor.

Din cercetările făcute în acest chip rezultă, că simțul culorilor trece printr'o lungă evoluție: chiar în luna 11 începe o deosebire singură și o preferință a unor culori, și uneori, la unii copii, evoluția aceasta nu se încheie de cât în perioada școlară, când ajung la o distincție sigură a culorilor.

Nu s'a putut constata o ordine hotărâtă, statornică, în care copilul cunoaște culorile; totuși *negrul* și *albul* de regulă sunt deosebite întâi de toate celelalte culori; dintre acestea sunt întâi cunoscute și întrebuințate în zugrăvelile lui *albastrul* și *roșul*, pe urmă *liliachiul*, *portocaliul* și *roze*. La 'nceput sunt preferate adesea nuanțe albastre, sunt neplăcute nuanțele negru, cenușiu, roșu închis. Fetele arată o mare superioritate în recunoașterea aprecierea și întrebuințarea culorilor.

VII. Sensațiile organice provin din excitații suferite de organele interne.

Fiecare a simțit senzația de *foame*, de *sete*, de *săturare*, fiecare a simțit vreodată o durere înlăuntrul corpului, în piept, spre exemplu, în stomac, în pânțece, etc. Toate aceste senzații, fiindcă vin din diferitele noastre organe și ne înștiințează de starea lor, bună sau rea, paortă numele de *senzații organice*. Ele se mai numesc și *interne*, pentrucă

organele de la care vin sunt așezate în lăuntru corpului.

Simțirea stărei organice în general. Când organismul nostru e în stare de sănătate perfectă, e ceva care ne înștiințează de starea aceasta, căci noi ne simțim pe deplin sănătoși, și din cauza aceasta și bine dispuși. Când suntem indispuși, organismul suferă ceva, și suntem înștiințați de suferința aceasta tocmai prin indispoziția în care ne simțim. Si într'un caz și într'altul, însă, simțirea noastră de bună sau rea dispoziție nu vine dela un organ anumit, așa încât să putem spune că suntem indispuși, pentrucă inima, plămâni sau rărunchii noștri sunt într'o stare de suferință, că suntem bine dispuși pentrucă într'unul din aceste orpane în deosebi, simțim o creștere de putere, de sănătate. Ne simțim bine sau rău dispuși, fără să putem spune exact de ce ne simțim astfel; ne simțim toată ființa noastră, în general, într'una din aceste stări.

Simțirea generală a stărei organice, se cheamă cenestezie. Intr'adevăr, când avem o durere pe care o simțim bine că vine dintr'un anumit organ, pe care, cum se zice, o putem localiza bine, nu mai spunem că suntem indispuși, ci spunem precis că ne doare cutare sau cutare parte a corpului, și atunci ne și alarmăm cu adevărat și luăm măsuri de tămăduire, pe când indispoziția generală o lăsăm să treacă de la sine. Scurt vorbind, avem putința să simțim starea generală a trupului nostru

dintr'un moment dat, adică dacă viața noastră e în general în creștere, în dezvoltare sănătoasă, sau dacă în general e în descreștere, în slăbire. Simțirea aceasta generală, a stărei corpului nostru, poartă în știință numele de simțire a vieții sau *simț vital*, și, cu un alt cuvânt, se mai cheamă și *cenestezie*.

Cenestezia, deși simțită mai mult subconștient, e o simțire permanentă. Acest simț vital sau cenestezie însoțește totdeauna conștiința noastră, adică starea trupului nostru, ființarea lui de fiecare clipă o simțim în fiecare clipă. Mai conștient ori mai subconștient, noi ne simțim că trăim, că existăm în carne și oase. Obișnuit, simțirea aceasta e mai mult subconștientă, simțim că trăim, dar nu prea dăm atenție acestei simțiri, ea stă pe la marginile conștiinței. Când însă o turburare cât de mică se ivește în starea organismului, atunci simțul vital devine mai conștient, începem să dăm mai multă atențiune corpului nostru. Tot așa, când puterile noastre trupesti sunt într'o stare de creștere prea simțită, când organismul debordează de viață, cum se zice, simțul vital devine iarăși mai conștient.

Explicarea producerii senzațiilor organice generale și localizate. Cum se explică senzațiile organice și simțul general al vieții sau cenestezia?

În toate organele din lăuntrul corpului sunt presărate o mulțime de firisoare de *nervi*, cari duc spre creierul nostru impresiile pe cari le sufăr ele,

care înștiințează conștiința de starea lor, bună sau rea. În orice moment al vieții vin știri la conștiință prin acești nervi, din toate părțile corpului. Aceste știri din toate părțile se contopesc între ele și ne dau senzația generală a trupului nostru sau ceneștezia. Dacă nu simțim starea fiecărui organ în parte, ci starea trupului în general, aceasta se explică prin aceea, că toate senzațiile, cari vin la conștiință din toate părțile corpului, sunt de aceeași sau cam de aceeași tărie. E destul însă ca într'o parte a corpului, într'un organ, să se petreacă ceva mai deosebit, să se exercite o excitare mai puternică, să n'nceapă o acțiune vătămătoare, și simțul vital cade pe planul al doilea, și ceea ce simțim mai cu putere e starea locală a acelu organ, care nu mai e în stare normală. Senzația care ne vine dela el are atunci o tărie mai mare ca a celor ce vin din celelalte părți, și o întunecă pe a acestora. Acest din urmă caz nu există însă decât rareori, întâmplător, accidental, căci dacă el s'ar repeta mereu, viața omului ar fi în primejdie. Pentru lucrările mai înalte ale minții, în general pentru toată activitatea noastră, e absolut necesar ca simțirea trupului să stea mai mult sub conștiința noastră, căci în caz contrar n'am mai avea nici vremea, nici liniștea necesară executării lor.

Permanența ceneșteziei e unul din elementele conștiinței de sine. Așa cum stă ea, însă, sub conștiință, ceneștezia aceasta are o deosebită importanță, influențând viața conștiinței noastre în

fiecare clipă a ei. Simțirea vitală sau cenestezia e cam *totdeauna aceeași, ea se repetă neconținut*, ne dă impresia de ceva *statornic, identic, neschimbat în noi*, ori câte alte schimbări am suferi în cursul vieții. E, dar, în noi un *sâmbure de permanență*, grație căruia ne simțim mereu pe noi, ne dăm seama că tot noi *suntem* în toate momentele ce trăim, oricum am trăi și oriunde am trăi. Această permanență o simțim că stă în trupul nostru, și însoțind *orice act al sufletului nostru, orice simțire, orice cunoștință, impresia aceasta de permanență în trupul nostru ne dă impresia de permanență și în sufletul nostru*, adică ne face să ne recunoaștem pe noi în toate actele vieții.

Prin urmare, baza recunoașterii persoanei sau eului nostru e cenestezia sau simțul vital. Dar despre aceasta va veni ocazia să mai vorbim mai pe larg.

Resumat: În realitate, toate elementele psihice funcționează simultan, dar pentru necesitatea studiului le cercetăm izolat.

Realitatea externă constă în mișcări ale *energiei*.

Atingerile lumii externe de organele simțurilor se cheamă *excitații*. Conștiința acestor excitații se cheamă *sensație*.

Condițiile fiziologice ale senzației: o excitație, un organ de simț, un nerv de transmitere a excitației, un centru nervos care o primește.

Senzații izolate nu se produc în conștiință.

Senzațiile tactile. Simțul tactului conduce pe al vederii. Senzațiile tactile sunt de asprime și netezime.

Simțul gustului e în legătură cu nutriția.

Simțul mirosului e în legătură și cu nutriția și cu respirația.

Simțul auzului și al văzului sunt simțuri superioare, intelectuale și estetice.

Simțul muscular e foarte dezvoltat la copii și trebuie cultivat cu multă grijă.

CAPITOLUL II

Cunoașterea lumii externe în calitățile ei primare: mărime, formă, volum, greutate

Ceeace ne impresionează, întâi, mai cu putere, când deschidem ochii și-i aruncăm asupra lumii ce ne 'nconjoară, e faptul că o vedem *în afara* noastră, în *exterior*. Corpurile sunt așezate la oarecare *depărtare* de noi, într'un *spațiu* oarecare. Cum dobândim noi cunoștințele acestea de depărtare, de spațiu? Întrebarea ar părea curioasă multora. Cum deschidem ochii, noi vedem că lucrurile din afară sunt în afară, într'un spațiu oarecare și la o oarecare depărtare de noi. Cum poate fi vorba, atunci, de câștigarea acestei *cunoștințe, adică de formarea ei într'un timp oarecare*, când putem *imediat* cunoaște aceste proprietăți ale lucrurilor?

Intr'adevăr, noi *oamenii în vârstă* ne dăm seama îndată de aceste proprietăți ale lor, dar nu

tot așa e cu cei mici, cu copiii. Când deschid pentru prima oară ochii asupra lumii, copiii de curând născuți simt ei, negreșit, că se întinde ceva înaintea ochilor lor, că e un *spațiu* în jurul lor, dar această cunoștință e cu totul nelămurită: nu-și dau ei seama de *mărimea* spațiului pe care-l văd, de *părțile* lui sau de sub-diviziunile lui rezultate din așezarea obiectelor din cameră; nu pot aprecia distanța dela ei la lucrurile din casă și a lucrurilor între ele; și nici de *direcția* în care sunt așezate obiectele nu-și pot da seama.

Încetul cu încetul, în cursul primilor lor ani, încep să li se deslușească și aceste cunoștințe cu privire la spațiu, până când ajung să-și dea seama și de mărimea spațiului din odaie, și de distanța obiectelor și de direcția așezării lor, și așa mai departe. Deci, cunoștința adevărată, lămurită despre spațiu se formează încetul cu încetul, și tocmai de această formare vrem să ne ocupăm aici.

Ochi noștri au putința de a vedea imediat o mică întindere, aceasta e adevărat. Nu vedem niciodată numai un punct luminos sau colorat, ci vedem întotdeauna o mică *întindere* lumirată sau colorată. Aceasta se întâmplă și cu copiii cei mici; și ei văd *dela început* o mică întindere. Dar, cum am mai spus, vederea aceasta e nelămurită. Mai târziu ei încep să-și *miște* ochii mai mult și în toate părțile, atrași de lucrurile cu lumină vie, mai strălucitoare, în deosebi.

Intr'un fel simt ei mișcarea ochilor când sunt purtați pe un obiect din apropiere, altfel când îi poartă pe unul mai de departe. Pentru acesta trebuiesc mișcați ochii mai mult, mai *prelungit*, decât pentru cel dintâi. Această deosebire copiii încep s'o simtă din ce în ce mai lămurit, și cu cât au simțit-o de mai multe ori, cu atât s'a lămurit mai bine. Când s'a lămurit bine deosebirea aceasta, atunci se poate zice că își dau seama de depărtarea lucrurilor de ei. Și mai bine își dau seama de ea dacă, în loc de a sta locului și numai de a le privi, încep să 'ntindă *mâinile* spre lucrurile ce le sunt mai la îndemână. Intr'un fel întind mâinile spre cele mai de aproape, altfel spre cele mai de departe. Simt ei îndată că e mai greu să le ajungă pe acestea din urmă, că pierd mai *mult timp*, că *întind mai mult* brațele. Deosebirea aceasta se lămurește și ea din ce în ce mai mult, pe măsură ce cresc, și îi aduce să-și dea seama, că unele lucruri sunt mai depărtate, mai greu de ajuns cu mâinile decât altele. Dar și mai bine se lămurește ideia aceasta de depărtare, dacă intervine și simțul *tactului*. Dacă, până a atinge cu mâinile un lucru oarecare, ei mișcă mâna pe o întindere oarecare, pe care pot s'o pipăie cu degetele, și așa încât la plecare să atingă un punct tare, ceva solid, și la ajungere să atingă iarăși un punct tare, adică și la plecare și la ajungere mâna să se lovească de niște capete, de niște margini, atunci și mai bine

pot ei cunoaște depărtarea lucrurilor, căci ea e închisă între două capete, e mărginită, îngrădită. Înainte mâna simțea că se întinde mai mult sau mai puțin; acum, pipăind și la plecare și la ajungere două capete, două margini, simte că se întinde dela un punct la altul și nu mai mult, oarecum *măsoară* depărtarea dintre cele două puncte. Scurt vorbind, e mai sigură cunoștința depărtării lucrurilor, când intră în joc și tactul în felul arătat.

Distanța dintre obiectele din casă copiii învață a o cunoaște în acelaș chip: atingându-le pe fiecare cu mâna la plecare și la ajungere, și după timpul cât ține mișcarea aceasta dela unele la altele.

Cum își dau seama pe urmă copiii, că toate lucrurile sunt în aceeaș cameră, în acelaș spațiu stând unele lângă altele sau *coexistând*, — cum se zice în termeni de știință? Sau, mai întâi, să ne 'ntrebăm cum își dau ei seama de mărimea fiecărui lucru în parte, *adică ce întindere ocupă el în spațiu*, și cum îl recunosc ei mereu ca fiind cutare lucru, văzut de atâtea ori și de cele mai multe ori în acelaș spațiu?

Cu ochii pot ei vedea oarecum întinderea în spațiu a unui obiect; dar vederea aceasta e nedeslușită, neprecisă. Dacă mișcă mâinile pe suprafața acestui obiect dela un capăt al său la altul, simțind *adică* la marginile lui două senzații de tact speciale, senzațiile a două margini, — dincolo de cari

mișcând mâinile dobândesc senzația de ceva *gol*— și având pe urmă un șir de senzații tactile sau de pipăit rezultate din atingerea degetelor cu diferitele părți din suprafața lucrului, pe care ele îl străbat, plus un șir de senzații musculare simțite în mușchii degetelor cari se mișcă, atunci din întovărășirea tuturor acestor senzații: de văz, de tact și de mișcare, copiii învață să cunoască bine întinderea obiectelor, oarecum s'o măsoare.

Prin urmare, la câștigarea cunoștinței despre întinderea lucrurilor, despre *lungimea* lor, ajută și simțul văzului, și al tactului, și al mișcării. Dacă mișcă mâinile în toată întinderea lor, adică dacă străbat cu latul palmelor suprafața aceluia lucru, spre exemplu a unei mese, și dacă o străbat în toate sensurile, și în lung și în lat, ca și când ar mătura-o, atunci ei dobândesc și cunoștința *suprafeței* aceluia obiect, cunoștință care par'că stă în latul palmelor. Pielea palmelor simte în toată întinderea ei o senzație de pipăit mare, întinsă; iar brațul întreg simte că se deschide mult, și că se mișcă „în larg“. Deci la dobândirea ideii de suprafață iau parte și simțul văzului, și al tactului, și al mișcării. Acestea din urmă iau însă cea mai mare parte, pentru că putem chiar închide ochii, suprafața unui lucru tot putem s'o cunoaștem, pipăind-o în lungul și în latul ei. Ceeace e mai important în aceste senzații, care ne ajută să cunoaștem lungimea și suprafața lucrurilor, e că ele

nu se schimbă, rămân aceleași, și când întoarcem mâinile și le mișcăm înapoi, în sens opus primei străbateri; singura deosebire e că le simțim în *ordine inversă, întoarsă*, dar această deosebire nu se prea simte la *fiecare punct din suprafața aceia în parte*, ci simțim *în general* că mâinile se întorc înapoi, dar că se întorc pe aceeaș suprafață, adică simțim aceeaș senzație mare, întinsă, pe tot latul palmelor, pe care am simțit-o și la prima străbateră, numai c'o simțim cu simțirea asta în plus, că mergem înapoi. Dar faptul că și înainte și înapoi încercăm aceleași senzații de pipăit și aceleași senzații de mișcare, faptul acesta, că încercăm două șiruri de senzații identice, dar numai inversate, întoarse, ne spune că suprafața acelu lucru e aceeaș ca aceea, pe care am simțit-o prima dată, că lucrul acela nu și-a schimbat mărimea, că ocupă acelaș loc în spațiu. Lucrul ne dă impresia a ceva care stă, a ceva *statornic*, care va cădea mereu sub ochii noștri și sub mâinile noastre, care va sta deci *mereu în spațiu, în afară de noi*. Părțile lui diferite, pe care le străbatem, și care ne-au dat, fiecare la rândul ei, senzația unei întinderi mici și apoi, prin adunarea lor, senzația unei întinderi mari, sunt regăsite și adunate de noi din nou, când ne întoarcem cu mâinile peste ele.

Regăsirea aceasta însemnează, că părțile lui au, *stat împreună în tot timpul*, și la dus și la întors, și starea asta împreună, *coexistența* cum se zice,

e una din cele mai însemnate însușiri ale spațiului plin de lucruri, de obiecte. Iar dacă învățăm din străbaterile numeroase ale suprafețelor obiectelor, că părțile lor sunt coexistente, adică *existente în acelaș timp* în mici spațiuni care adunate ne dau unul mai mare, *întindem această învățătură și la spațiul gol*, în care mâna noastră și ochii noștri numai întâlnesc corpuri, și zicem că și părțile spațiului gol coexistă, *stau împreună în acelaș timp*, întocmai ca părțile de spațiu umplute cu părțile corpurilor. Astfel dobândim ideea de *spațiu în general*, fie el gol, fie el plin de obiecte. Principala însușire a lui e, că toate părțile sale există odată, *în acelaș timp*, în întregul lui, pe care cu mintea noastră nu ni-l putem închipui decât ca *nesfârșit*. Iată, dar, cum prin ajutorul simțului văzului, al tactului și al mișcării dobândim una din cele mai însemnate cunoștințe despre lumea din afară, cunoștința despre spațiu:

Tot prin ajutorul acestor simțuri învățăm a cunoaște *forma* obiectelor, *volumul* lor. Ce prețios organ e mâna noastră! Cu o ușurință enormă ea poate străbate un lucru pe toate fețele, îl poate îmbrățișa, înconjura peste tot, și din senzațiile pe care le încearcă în urma înconjurului acesta, ne încunoștiințează pe noi despre forma pe care o are. Intr'un fel simte mâna când se mișcă dejur împrejur pe o sferă, altfel pe un corp dreptunghiular, și așa mai departe. In acelaș timp cu observarea

formeii, își dă seama și de *volumul* corpurilor, pentru că pe un corp mai voluminos înconjurul ține mai mult timp, *mâna se mișcă mai îndelungă vreme*, decât pe unul mai puțin voluminos.

Prin simțul muschiular, în deosebi, mai putem dobândi și cunoștință despre *greutatea* lucrurilor, despre *rezistența* lor, toate cunoștințe referitoare la calitățile fundamentale ale lucrurilor din afară.

Aceste din urmă cunoștințe au o deosebită însemnătate, mai mare chiar decât cunoștințele despre întindere, spațiu, formă etc. Cu cât lucrurile sunt mai grele, cu cât se împotrivesc mai mult, cu cât, adică, se ridică mai neînvinse în fața noastră, iar noi rămânem mai slabi în fața lor, cu atât ne spun mai tare, cum am văzut, *că ele există în afară de noi*, mai puternice ca noi, că deci *nu suntem numai noi* pe lume. Dar tocmai pentru că ele ne spun sus și tare că există în afară de noi, simțim și noi mai bine că suntem și noi în lumea aceasta pentru că, împotrivindu-se nouă, ele ne atrag luarea aminte că nu putem face totul, că puterea noastră are margini; cu un cuvânt, ne aduc să ne gândim la ceea ce suntem noi și la ceea ce putem noi, adică învățăm să ne cunoaștem pe noi mai bine.

CAPITOLUL III.

Despre Reprezentare

I. Senzațiile sau prezentările alcătuiesc primul grad al cunoștinței noastre despre lume. Toate senzațiile, de cari ne am ocupat în capitolul I, se produc în noi prin atingerea lucrurilor din afară cu simțurile noastre. Obiectele trebuie să fie de față, prezente dinaintea simțurilor. Altfel, dacă nu-s prezente, dacă dispar din fața lor, ele încetează de a mai le impresiona, adică de a le mai da senzații.

Pentru că obiectele sunt prezente când ne produc senzații, s'a obicinuit a se mai zice senzațiilor și *prezentări*.

Senzațiile sau prezentările sunt primele feluri de cunoștințe, și cele mai sigure, pe cari le do-dândim despre lumea din afară. Ele alcătuiesc ceea ce se chiamă primul grad sau prima treaptă a cunoștinței noastre despre lume.

2. *Urmele pe cari le lasă senzațiile, când obiectele cari le produc dispar din fața lor.* Când obiectele din afară încetează de a mai fi în fața simțurilor adică prezente, ele, am spus, nu ne mai dau nici o senzație. Când, goniți de prevestirea ploii, am plecat din pădurea cea frumoasă în care ne-am plimbat, am încetat, de a mai vedea frumusețile pădurii, de a mai auzi ciripitul păsărilor, și murmurul pârâului, de a mirosi parfumul florilor, și așa mai departe. Totuși, noi nu uităm ce am văzut și ce am auzit în pădure, căci ne gândim la ea multă vreme după ce ne-am depărtat de acolo, par'că tot am mai vedea-o, par'că tot am mai auzi cântecul păsărilor etc. Cu toate, deci, că nu mai e prezentă, pădurea tot mai trăește puțin în sufletul nostru, de putem să ne mai gândim la ea, să ni-o închipuim cu mintea, s'o vedem cu ochii minții, să ne uităm multă vreme. Ceva din cunoștințele dobândite despre pădure, prin senzațiile ce ea ne-a dat, se mai păstrează în noi; căci, dacă bunăoară cineva ne'ntreabă ce am văzut acolo, noi îi putem descrie prin vorbe tot ce am văzut și ne-a plăcut în ea, și el înțelege foarte bine de ce vorbim. Aceste cunoștințe, însă, numai sunt așa de puternice, așa de sigure, așa de vii, ca acelea pe cari le-am câștigat în pădure, când ne-am găsit în fața ei; ele sunt mai slabe, mai șterse, mai puțin sigure. De aceea zicem: *par'că vedem, par'că auzim*, pentru că nu vedem cu adevărat, nu auzim

cu adevărat, ci avem numai o vedere mai slabă un auz mai nedeslușit, închipuit. Avem puterea să ne închipuim cu mintea lucrurile văzute, auzite pipăite, etc., după ce ele au încetat de a mai fi în fața simțurilor respective, de a mai fi prezente. Aceasta se explică prin aceea, că ele lasă o *urmă*, un *rest*, în sufletul nostru, grație căruia noi oarecum putem să le aducem iar în fața ochilor, urechilor, etc., dar mai slab, mai șters; ni le putem, adică, reînfrățișă sau reprezentă.

Grație acestor urme sunt posibile imaginile sau reprezentările. Urmele sau resturile, pe cari le lasă lucrurile în suflet, așa încât să ni le putem închipui așa cum au fost, să ni se pară că le mai vedem, auzim, pipăim, mirosim, etc., fără însă să fie nevoie a mai fi ele prezente în fața simțurilor respective, poartă numele de chipuri, *imagini* sau *reprezentări* ale lucrurilor. Pe când prezentările sau senzațiile nu se pot naște de cât în prezența corpurilor cari le produc; reprezentările, din contră, nu se pot naște decât în absența corpurilor la care ele se referă. Nu pot să văd *călimărul* de pe masa mea, și, în acelaș timp, văzându-l, să mi-l și reprezint. Numai când nu mai e în fața mea, mi-l pot închipui, imagina sau reprezentă. Imaginile sau reprezentările sunt un fel de copii ale senzațiilor, așa cum fotografia unui om e o copie a acelu om.

Deosebiri între imagini și senzații.

1. *Diferența de grad, de vivacitate.* Senzațiile sunt mult mai vii, mai intense de cât imaginile. «Sensația și percepția, zice W. James, cu toate diferențele lor, se aseamănă întru aceea, că amândouă ne'nfățișează obiecte *vii și puternice, și prezente.* Din contră, obiectele la cari ne *gândim*, pe cari ni le *imaginăm* sau ni le *amintim*, sunt relativ slabe și lipsite de acea calitate de *prezență reală* pe cari o au obiectele senzației». Sau, după cum se exprimă Ebbinghaus: «Reprezentările au o paloase, o imaterialitate pe care n'am putea-o descrie cu precizie, dar pe care fiecare o cunoaște în comparație cu caracterul palpabil și, că să spunem astfel, material al senzațiilor». Spencer numește senzațiile «*stări puternice*», imaginile «*stări slabe*», iar Taine le numește senzații *atenuate*.

2. *Obiectivitatea și localizarea senzațiilor, subiectivitatea imaginilor.* «Senzațiile fac parte integrantă dintr'un sistem de elemente reprezentative bogat și complex, dar ordonat după legi constante. Ele se clasează în deosebi după relațiile lor spațiale, adică sunt susceptibile de o localizare. Foarte preciză pentru senzațiile vizuale sau tactile, mai mică pentru cele auditive, destul de confuză pentru celelalte senzații, această localizare contribuie să dea fiecăreia din ele *un caracter de exterioritate* care lipsește cele mai adesea imaginii. Chiar pentru imaginile vizuale, localizarea este nesigură și variabilă.

Apariția senzațiilor, durata lor și variațiile intensității lor în această durată par de asemenea a fi conduse de legi, și în orice caz scăpând caprițiilor voinței noastre. Nu stă în puterea noastră nici să le provocăm, nici să le facem să dispară. Obiectivitatea este esențialmente o regularitate sustrasă caprițiilor noastre. Din contră, nici o lege preciză nu prezidă la apariția imaginilor.

3. *Fixitatea senzațiilor și variabilitatea imaginilor.* Senzațiile fiind provocate de excitații ce vin direct de la obiecte, au un caracter de fixitate aproape desăvârșită: acelaș obiect în fața simțurilor le va impresiona la fel și va produce senzații la fel. Imaginile sunt supuse dinților vremii, cari operează reduceri însemnate în ele. După o trecere de vreme, imaginile se reproduc palide, decolorate și cu multe goluri în ele. Minteă umple adesea aceste goluri, construind noi detalii în imagini, dar cine poate garantă că aceste detalii sunt o reconstrucție, adică o refacere a imaginilor, în forma lor de la'nceput, sau o construcție nouă?

4. *Insemnătatea reprezentărilor.* Am zis că reprezentările alcătuiesc o a doua treaptă a cunoștinței noastre despre lume. Această treaptă de cunoștință e de cea mai mare însemnătate pentru noi. Dacă n'ar exista în noi puterea de a ne reprezenta lucrurile, cari numai sunt în fața noastră, niciodată n'am mai ajunge să știm ceva despre ceva, decât aflându-se în fața noastră, în prezența simțurilor

noastre. Sufletul ar fi atât de legat de prezența lucrurilor, încât pe cei mai de aproape de noi: pe părinții noștri, pe surorile și frații noștri, dispăruți sau plecați departe de noi, i-am uita de tot și nu ne-am mai interesa de loc de ei, n'am mai ști nimic despre dânșii. Cu plecarea lor din fața noastră, orice cunoștință despre ei ar pieri din noi, și ar trebui totdeauna să se întoarcă în prezența noastră spre a ști că-i avem și spre a-i putea iubi. Iar despre cei plecați pentru totdeauna, n'am mai putea avea nici un fel de știință. *Trecutul n'ar mai exista pentru noi.* Dacă copilul, care s'a ars odată cu focul, ar uita cu totul ce e focul și ce e durerea arsurii, el s'ar găsi totdeauna în fața focului ca în fața unui lucru nou, și totdeauna s'ar arde, fiindcă n'ar ști ce e focul și ce urmări poate aduce prea marea apropiere de el. Si dacă s'ar arde mereu, aceasta s'ar putea întâmpla așa de rău, încât chiar viața să-i fie în pericol. Tot ce ne-a pricinuit dureri, suferinței, ni le-ar pricinui totdeauna, ori de câte ori s'ar apropia de noi. Cu un cuvânt, noi n'am putea niciodată prevedea ceva, n'am putea ști niciodată ce are să urmeze după prezența cutărui sau cutărui lucru. *Nici viitorul n'ar mai exista pentru noi.*

5. *Gradul de reprezentativitate al diferitelor senzații.* a) *Al senzațiilor organice.* Nu toate senzațiile se pot reprezenta deopotrivă de ușor, și nu toți oamenii își reprezintă în mod egal acelaș fel

de senzații. *Există o scară a puterii de reprezentare*: Cele mai ușor reprezentative sunt senzațiile vizuale. De sigur, pentru că senzațiile de văz sunt cele mai clare. Pe urmă, descrescând în puterea de a fi reprezentate, se'nșiră: senzațiile de auz, de tact, de mișcare, de miros și gust, și cele de pe treapta cea mai de jos a scării sunt senzațiile interne sau organice. E foarte greu a-ți reprezenta viu, puternic, senzația de sete după ce ai băut, senzația de foame după ce te-ai săturat, senzația oboselei când ești odihnit, ș. a. m. d. Așa se explică adevărul zicătoarei populare: „sătutul nu crede flămândului“. Oricât de greu ar fi să-ți reprezinti aceste senzații interne, totuși sunt oameni cari ajung să și reprezinte cu atâta vioiciune stări interne, organice, în cât ele ajung să aibă tăria și vioiciunea senzațiilor organice înșiși. Așa se'ntâmplă cu bolnavii închipuți, Hipohondricii ajung cu timpul să-și reprezinte durerile lor închipuie, în diferite organe, așa de puternic, încât aceste reprezentări se transformă în senzații reale. Acești bolnavi închipuți, de când le-a intrat *ideea* în cap sunt stăpâniți așa de tiranic de ea, încât ea se transformă în realitate, hipohondricii devin bolnavi cu adevărat de boala lor închipuită. *Jean Jaques Rousseau* ne povestește în confesiunile lui, cum, dându-se într'un timp cu pasiune studiilor de medicină, începuse să creadă serios că trece prin toate simptomele boalelor descrise în cărțile lui de

medicină. Simțea cum sănătatea i se sdruncina în fiecare zi, cum organismul lui tot era par'că minat de fel de fel de boli. Acest fenomen se întâmplă foarte des studenților în medicină începători.

Iată un caz, și mai puternic doveditor, de cât de mare e uneori puterea gândului sau reprezentării:

Intr'o închisoare din America se afla un om rău, care fusese condamnat la moarte și trebuia să fie executat. Intr'o zi medicul intră în celula lui și-i spuse: Bucură-te, că ți-am pregătit o moarte foarte ușoară, într'un chip nou. N'o să te împuşcăm, nici n'o să te spânzurăm, ci ai să fii executat într'un mod absolut nedureros, și anume chiar acum.

Medicul îi legă ochii și porunci servitorului să-i aducă un butoiș de sticlă plin cu apă caldă și prevăzut cu un tub lung de cauciuc.

Condamnatul trebui să se așeze pe o sofa, și doctorul îi jupui puțin pielea în ceafă cu un cuțit ascuțit, apoi puse pe servitor să dea drumul apei calde să curgă în locul sgârieturii din ceafă și spuse: «Așa, am și tăiat, acum sângele dă năvală, nu simți nimic, n'ai nici o durere, dar vei muri îndată. Uite, te-ai și îngălbenit la față, sângele curge din trupul tău, și în puține minute vei fi mort». Condamnatul nu vedea că e apă, nu văzuse vasul, credea în spusesele medicului și acest *gând* îl omorâ. După câteva momente medicul zise: «Uite, pulsul bate mai slab, din ce în ce mai slab». și atunci pulsul se făcu mai slab, fiindcă condamnatul credea

în vorbele doctorului, și după câteva secunde muri.

Nu-l omorâse cuțitul doctorului, ci gândul, imaginea, reprezentarea curgerii sângelui și a încetirii pulsului, reprezentare pe care medicul cu vorbele lui o ridicase în sufletul condamnatului până la puterea de senzație adevărată¹⁾).

Iată o dovadă foarte vie, de marea putere ce au uneori reprezentările senzațiilor organice.

b). *Al senzațiilor de gust și miros.* Și senzațiile de gust și miros sunt în anumite cazuri foarte reprezentative. Vederea bucatelor produce uneori o salivatie abundentă, «*îți lasă gura apă*», cum se zice în mod popular. Romancierul francez, Flaubert, având a zugrăvi într'unul din romanele lui efectele otrăvirii cu arsenic, și le-a imaginat atât de viu, în cât a încercat simptome de otrăvire în propriul lui organism. Așisderea și cu reprezentările de miros. Cine nu-și poate reprezenta aproape până la senzație, mirosul de cadavru al unui animal mort aruncat pe un maidan, pe lângă care a trecut când el intrase în stare de putrefacție?

c). *Al senzațiilor de mișcare.* Senzațiile de mișcare sunt și mai reprezentative. Cine privește în jos dintr'un turn înalt sau de pe o punte suspendată într'o vale adâncă, ori de pe culmea unui munte în fundul unei prăpăstii grozave ce se deschide ca o gură uriașă, gata să-l înghită, e cu

1) Citat de H. Scharrelmann, *Fröhliche Kinder.*

neputință să se sustragă reprezentării foarte vii a mișcării corpului spre cădere în prăpastie. Reprezentarea căderii e atât de vie, în cât te cuprinde amețeala, și te dai înapoi ca să nu cazi cu adevărat. E foarte primejdios, pentru cine face o ascenziune pe un munte stâncos, să se uite înapoi. Prăpastia momește, căci reprezentarea mișcării de cădere e aproape de puterea senzației.

Să încerce oricine a-și reprezenta viu și perzistent mișcarea de încovoiere a degetului arătător, silindu-se însă din toate puterile să nu-l încovoie. Va simți repede cum, deși degetul stă nemișcat, prin el încep să ia naștere furnicături, curențe motoare se schițează în nervii motori ai degetului, și e foarte greu a nu trece de la imaginea de mișcare la mișcarea reală.

Cine atrage mereu luarea aminte a copiilor, că ar putea să scape jos și să spargă obiecte fragile pe cari pun mâna, fac foarte rău, fiindcă trezesc cu atâta putere în ei imaginea mișcării de a lăsa obiectele din mână, în cât ea se transformă foarte des în mișcare reală.

d). *Al senzațiilor tactile.* Nu mai stăruim mult asupra senzațiile tactile, auditive și vizuale, cari sunt mult mai ușor reprezentative. La orbi, imaginile tactile ating vioiciunea senzațiilor.

c). *Al senzațiilor auditive.* Glasul celor din familie și al cunoscuților prea de aproape, pe cari

îi vedem zilnic, ni-l imaginăm cu puterea aproape a senzației.

f). *Al senzațiilor vizuale.* Sunt pictori cari din memorie execută portrete cu cea mai mare exactitate. Le e deajuns să privească o persoană, ce pozează câteva momente, cu cea mai mare luare aminte, și apoi nu mai au nevoie ca ea să pozeze, căci ei o reproduc perfect din imaginație prin această *vizualitate internă*.

Aplicațiuni etice și pedagogice. Puterea gândurilor sau a reprezentărilor, dovedită prin exemplele de mai sus, ne dă o mulțime de învățături asupra purtării noastre în viață, asupra legăturilor cu semenii noștri, asupra educației copiilor noștri.

O vorbă bună, de încurajare, spusă unui prieten bolnav serios, poate avea o mare înrăurire asupra sănătății sale, trezind puternic imaginea unei stări organice ameliorate. Pe mulți bolnavi îi omoară nu gravitatea boalei, ci neiscușița medicului și a celor din jurul lor, a căror inimă uscată, rece, e incapabilă de a găsi cuvinte de mângâiere, de încurajare, adică de a trezi imagini de stări organice mai bune. O vorbă bună și credința ce ea sugerează, dacă nu mai eficace ca doctoria prescrisă de medic, în ori ce caz un foarte prețios ajutor al acesteia.

Părinții și educatorii, prin lipsa lor de tact, prin excesul de sensibilitate ori de slăbiciune, mai bine zis, contribuesc să creeze copiilor o sănătate delicată,

prin aceea că exagerează ei înșiși, *în fața copiilor*, orice deranjare a sănătății acestora, orice urmări ale unei căderi sau lovituri, se topesc în griji disproporționate față de durerile copiilor, atrăgându-le cu putere atenția asupra unor stări pe cari, almintrelea, ei nu le-ar ține minte multă vreme. Induioșarea exagerată a părinților crează și în sufletul copiilor o înduioșare de propria lor suferință, de unde un exces de sensibilitate pe care se altoește foarte lesne o sănătate șubredă, delicată. Mult mai bine ar fi să se prefacă, chiar când starea reală nu e ușoară, a nu-i da atâta importanță în fața copiilor.

De oarece reprezentările ori gândurile au o așa de mare putere realizându-se cu putere senzorială de oarece ele lasă urme adânci în sufletul nostru, trebuie să învățăm a ne cârmui gândurile așa, în cât în sufletul nostru să nu încolțească gânduri rele, adică imagini de acte rele. Căci acestea au o putere de mișcare, care poate duce lesne la mișcare însăși, la act rău, deci. Cineva e foarte vinovat și de o intenție rea, chiar când nu trece îndată la acțiune, căci intenția rea a fost totuși un început de acțiune rea, cărei i-a lipsit puțin de tot, poate numai ocazia, de a deveni acțiune întreagă. Cu drept cuvânt ne rugăm Domnului în rugăciunea zilnică: *«Și nu ne duce pe noi în ispită»*. Stă însă chiar în puterea noastră să ne ferim de ispite, să nu lăsăm gândurile rele să se înrădăcineze în

sufletul nostru, ci să le alungăm îndată, la cea d'ântâi încercare a lor de a năvăli în conștiință. Vom vedea mai târziu, când ne vom ocupa cu formarea caracterului, cum putem ajunge la această cârmuire a gândurilor ori reprezentărilor.

«Gândurile noastre sunt îngeri sau diavoli.

Cine vrea să aibă raiul chiar pe pământ, cine vrea să trăiască mereu voios și fericit, acela trebuie să-și aleagă de tovarăși pe îngerii cei buni, gândurile bune. Cine însă se gândește la alții cu ură, cine nutrește în inima lui întristare sau se consumă în griji, acela trăește iadul chiar pe pământ căci el trăește în societatea deavolilor, care-i amărăște orice plăcere¹».

Rezumat: 1. Sensațiile sau prezentările alcătuiesc primul grad al cunoștinței noastre despre lume.

2. Sensațiile lasă anumite urme în suflet când ele încetează, prin dispariția din fața simțurilor, a obiectelor cari le-au provocat.

3. Aceste urme se numesc reprezentări sau imagini.

4. Reprezentările constituiesc al doilea grad de cunoștință.

5. Reprezentările au însemnătatea că leagă viața noastră prezentă de trecut și viitor. Fără ele am trăi numai în prezent, fără amintirea trecutului și fără prevederea sau imaginarea viitorului.

6. Sensațiile sunt reprezentative în felurite grade, după scara următoare, în ordine crescândă: organice, gustative și olfactive, musculare, tactile, auditive și vizuale.

7. Aplicări pedagogice și etice. Rolul terapiei normale prin credință.

1) H. Scharrelmann, *Fröhliche Kinder*, (Copii veseli)

CAPITOLUL IV

Despre Percepție

Sensațiile, pe care le-am studiat rând pe rând în capitolul I din partea I, nu se produc în noi chiar așa cum le-am studiat, așa încât când un obiect ne dă o senzație de văz, spre exemplu, să nu ne mai dea niciuna de celelalte feluri. Un obiect poate impresiona, și de cele mai multe ori și impresionează, mai multe simțuri în acelaș timp, sau cam în acelaș timp. Senzații numai de un fel rareori pătrund în noi, și, când pătrund, nu dobândim o cunoștință întreagă despre lucruri.

Când un copil vede pentru prima oară un măr, culoarea lui roșie, frumoasă îi atrage atenția foarte puternic, — toți copiii sunt atrași de vederea culorilor vii, strălucitoare, — și cum ei întind mâinile spre tot ce văd, va întinde mâna să cuprindă mărul. Atunci, pe lângă senzația de culoare va avea și una de pipăit, — o senzație

plăcută de pipăit, produsă de pielea netedă și alunecoasă care înconjoară mărul peste tot. Pe urmă, după obiceiul lor general, odată cuprins în mână îl va duce și la gură, și, mușcându-l, va simți o plăcută senzație de dulce sau de dulce-acrișor.

Prin urmare, în acelaș timp, sau aproape în acelaș timp, mărul deșteaptă trei feluri de senzații. Dar mărul are și un miros frumos, și când îl duce la gură, simte cu simțul mirosului și această calitate a mărului. Pe urmă, mărul e mai cald sau mai rece, și simte prin pielea mâinii și această însușire. Dacă-i dă drumul jos, mărul scoate un sunet oarecare, și-i va produce deci și o senzație de auz. Toate aceste senzații îi dau copilului cunoștință de o mulțime de însușiri ale mărului. Astfel, lucrul e mai bine cunoscut de copil după ce a încercat dela el toate aceste senzații, decât la început, când avusese numai senzația culoarei. Aceste senzații, am spus, se produc în acelaș timp, sau așa de repede unele după altele, încât par'că se produc în acelaș timp. Pentrucă se produc așa de repede, de par'că se produc în acelaș timp, ele se contopesc, se strâng bine unele de altele, și de aceea ne fac să simțim bine că vin dela acelaș lucru din afară, ce se raportează la el, că însușirile pe cari ni le fac ele cunoscute sunt în acelaș timp în ele, îi alcătuesc ființa sau prezența lui. Scurt vorbind, cunoștința întregă a unui lucru din afară e alcătuită de

un mănunchiu de senzații pe cari ni le dă acest lucru.

S'a obișnuit să se dea acestei cunoștințe despre lucruri, care se produce în acelaș timp prin mai multe simțuri, numele de *intuiție*, adică de observare completă a lucrurilor. Intuiția e, deci, rezultatul contopirii mai multor feluri de senzații provenite dela acelaș lucru.

Mâncând mărul, plăcerea de dulce pe care a simțit-o îl face să se gândească mai mult timp la mărul pe care l-a mâncat, ceea ce însemnează, că și în absența mărului ideea mărului mai există în sufletul lui. Sau cum am învățat să spunem, el va avea reprezentarea sau imaginea mărului în minte. Iși va aminti de culoarea și forma lui, de netezimea învelișului său, de gustul său dulce-acrișor și de mirosul lui plăcut, etc. Toate senzațiile încercate și contopite în intuiție se vor înfățișa și ca reprezentări sau imagini, contopindu-se, și în forma aceasta de imagini, într'o imagine întregă sau totală, pe care chiar o putem numi imaginea totală a mărului.

Când copilul vede pentru a doua oară un măr, je destul numai să-l vadă, să aibă adică numai senzația culorii lui, și el va ști îndată că e tot un lucru plăcut la gust, cum a fost și cel dintâiu. El își va reprezenta dinainte gustul lui, mirosul și netezimea lui, în sfârșit toate calitățile pe care i le-a cunoscut odată. Numai decât, în mintea lui

mărul văzut acum se va alipi de cel văzut, gustat și mirosit întâia oară, numai de cât va bănuși că e ceva asemănător cu primul. Cum îl vede, «fi lasă gura apă», adică îl gustă oarecum dinainte; el va pune mâna pe el și-l va aduce acum la gură, știind că duce un lucru plăcut, pe când prima dată l-a, dus fără să știe. Astfel e cu toate lucrurile, pe care copiii le-au observat de mai multe ori. E destul ca o senzație dela ele să se producă în mintea lui, și el își va reprezenta îndată și pe cele cari s'au legat odată cu ea. Și, putem zice că acum cunoaște bine lucrurile, când după o singură senzație, pe care i-o produc, știe îndată ce lucruri sunt, cum ar fi ele și pentru celelalte simțuri neațâțate încă, când, scurt vorbind, le recunoaște imediat ca fiind tot lucruri din cele mai văzute odată. Acest fenomen sufletesc chiar și poartă numele de *recunoașterea imediată*, în psihologie, sau și numele de *percepție*. Ce este, prin urmare, recunoașterea imediată sau percepția unui lucru? E o senzație sau o prezențiere a aceluși lucru, însoțită întotdeauna de un convoi de imagini sau reprezentări de senzații, cari au întovărășit-o în toate intuițiile pe care le-am avut despre acel lucru. Când copilul vede un măr roșu, nu și-l reprezintă ca ardeiat, ci ca dulce. Imaginea sau reprezentarea de dulce se va naște totdeauna la revederea unui măr. Când senzația nu se asociază cu imaginile cari trebuie, cari au întovărășit-o totdeauna, ci cu

altele străine, atunci se produce o percepție greșită sau o *iluzie*. Percepții greșite sau iluzii au foarte deseori copiii până s'ajungă a cunoaște bine lucrurile din jurul lor. Pentru ei senzația de alb aduce după sine totdeauna reprezentarea de dulce, pentru că ele s'au asociat în intuiția zahărului. Și o bucată de lumânare albă, sau una de cretă, ori un mosor de ață albă sunt luate drept zahăr, adică asociază senzația de alb cu imaginea de dulce, și când se găsesc în fața unor corpuri cari n'au calitatea de dulce. Dar și oamenii mari au, de multe ori, percepții greșite sau iluzii. Când treci noaptea printr'o pădure, oricât de curajos ai fi, ți se pare la cel mai mic șgomot ce auzi, la cea mai mică umbră ce vezi, că ar fi ceva, și nu poți să-ți stăpânești o frică care te cuprinde. Tot într'o pădure, când vezi de departe licurind un licurici, ai de multe ori impresia că un foc mare arde în direcția unde vezi licurind. De multe ori ți se întâmplă pe stradă, să ți se pară că vezi de departe o persoană cunoscută, un prieten, o rudă; dar, când se aproprie, vezi deodată că era altcineva, o persoană străină de cea bănuită întâiu. În toate aceste percepții greșite sau iluzii, senzația ce se produce se întovărășește de imagini sau reprezentări, cari nu trebuie s'o întovărășască, streine de ea.— Cum se nasc percepțiile neadevărate, propriu zise?

Când copilul vede a doua oară un măr, el recunoaște imediat că e un lucru la fel cu cel văzut

întâia dată. Cum poate avea recunoaşterea aceasta? Trebuie să fi lăsat o urmă în sufletul lui vederea d'întâi a mărului, altfel mărul n'ar fi recunoscut, ci i-ar apărea ca un lucru nou. Numai văzând culoarea lui roşie îşi aminteşte, că a mai văzut odată unul ca acesta, cu culoarea aceasta; lucrul îi apare ca deja cunoscut. Dar, când face recunoaşterea aceasta a mărului, el nu-şi închipue numaidecât cu mintea, nu-şi reprezintă şi mărul trecut, aşa cum a fost, cu toate amănuntele: când l-a văzut, unde l-a văzut, etc. Actul pe care-l face sufletul lui se mărgineşte la atât numai, că lucrul îi apare ca mai văzut. Nici măcar senzaţia trecută de roşu nu-i apare acum aparte, ca reprezentare, ci are numai o senzaţie actuală de roşu, cu impresia, însă, că e repetată. Senzaţia trecută de roşu sau, mai bine zis, urma pe care ea a lăsat-o se contopeşte cu cea actuală de roşu aşa de bine, încât prima nu mai poate apărea aparte, ca reprezentare, ci face numai ca cea actuală să ne dea impresia că e repetată. Pentru o înţelegere mai uşoară, să alcătuim următorul tablou:

Să notăm senzaţiile ce au alcătuit intuiţia d'întâiu a mărului cu literile A, B, C, D, E, etc. Intuiţia am reprezenta-o atunci astfel:

$$A+B+C+D+E$$

(A e prima senzaţie, aceea a culorii de roşu. Semnul — dintre senzaţii arată că ele se contopesc între ele spre a ne da intuiţia).

La revederea unui măr se produce, întâi, numai senzația A din nou. B, C, D, E, apar îndată după producerea lui A ca imagini sau reprezentări, și de aceia le notăm acum, spre deosebire, cu litere mici:

$$A + b + c + d + e$$

Acest A însă se deosebește puțin de primul A. Acela ne apăruse ca nou, acesta ne apare ca repetat. De aceia să-l notăm cu A^r . Atunci percepția sau recunoașterea imediată se va închipui prin litere astfel:

$$A^r + b + c + d + e$$

Pe ce se bazează percepția se vede acum foarte bine, din notările de mai sus. În primul rând, ea se bazează pe observarea unei asemănări între o senzație actuală și alta produsă într'un timp anterior. Fără A^r n'ar putea să se ivească în suflet imaginile b, c, d, e. După ce primul A se contopește cu al doilea din cauza asemănării lor, și ne dau pe A^r , b, c, d, e se 'nșiră și ele îndată în minte, unele după altele, în aceeaș ordine cum le-au avut în prima intuiție, ceea ce însemnează că ele sunt aduse de observarea acelei asemănări. Dacă între primul A și al doilea n'am fi observat nici o asemănare, atunci cel de al doilea ar fi rămas numai el, ca simplă senzație, ori ar fi adus dupe sine tot senzațiile aduse de primul: B, C, D, E, iar nu reprezentațiile b, c, d, e, adică ar fi avut din nou o intuiție sau mai bine zis o

intuiție nouă, dar nu o recunoaștere sau o percepție.

În al doilea rând, pentru ca o percepție să ia naștere, trebuie ca imaginile b, c, d, e, să se poată înșira în minte unele după altele într'o ordine oarecare și aceasta e de obicei ordinea în care s'au produs ca senzații: B, C, D, E,

Se zice că senzațiile B, C, D, E, s'au legat sau s'au asociat între ele prin *contiguitate* sau atingere, adică însușirile sau calitățile obiectului din afară, cari ni-au produs aceste senzații, sunt toate la un loc în acelaș corp, se ating unele pe altele, sunt contigui, vecine. Și în forma de imagini sau reprezentări, ele vor fi strânse unele lângă altele, se vor înșira sau asocia prin contiguitate. Prin urmare, percepția se produce din constatarea unor asemănări între senzații și din înșirarea unor reprezentări unite din cauza vecinătății sau contiguității lor. Toate aceste considerații s'ar putea înfățișa în următorul tablou general:

Observate ca asemănă- toare	}	$A \text{---} \text{---} B \text{---} \text{---} C \text{---} \text{---} D \text{---} \text{---} E$	Intuiția primă
		asociate prin contiguitate asociate tot prin contiguitate	
		$A \text{---} \text{---} b \text{---} c \text{---} \text{---} d \text{---} \text{---} e$	Percepția

Desvoltarea percepției la copii. Psihologul W. Stern, un cercetător minuțios al vieții psihice a copiilor, compară cele d'ântâi manifestări ale activității simțurilor la copii cu starea sufletească pe care o simțim noi, oamenii adulți, când stăm

întinși cu ochii închiși, pe o canapea sau un fotoliu, și, fără să ne gândim în deosebi la ceva, lăsăm gândurile să sboare în voie dela una la alta. Atunci excitații felurite trimise de lumea exterioară, — lumina, care pătrunde prin pleoapele închise, sgomotelē de pe stradă, mai apropiate sau mai depărtate, temperatura camerii, oarecari excitații olfactive ce pătrund în cameră dintr'o grădină apropiată, etc., — se contopesc între ele așa, în cât nu încercăm în mod deslușit și *izolat, cu atenție pronunțată*, o senzație de lumină, ori de sunet, ori de temperatură ori miros, ci încercăm o stare de *sensație generală*, în care intră elemente procurate de mai multe simțuri deodată. Tot astfel, când ne găsim într'o sală unde e o mulțime de oameni, cari conversează sgomotos în grupuri—grupuri, cum se petrece bunăoară într'o cafenea, și, fără a avea o preocupare mai deosebită, care să ceară o atenție mai încordată, o meditare mai adâncită, ne lăsăm în voia gândurilor, sugerate poate și de aspectul sălii în care ne aflăm, ori de lectura unui fapt divers din jurnal, ori de anumite priveliști de pe stradă, atunci diferitele excitații produse de sgomotul conversației, de lucrurile și persoanele din sală, de evenimete de pe stradă, de temperatura sălii, de fumul gros și mirositor cu care e încărcată se contopesc strâns între ele într'o stare de senzație generală, care, putem spune că nu e nici vizuală, nici au-

ditivă, nici de temperatură, nici de gust ori miros, ci de toate *deodată*. Dacă în amestecul acesta nedeslușit de senzații, deodată ne îndreptăm atenția asupra uneia din ele și o fixăm mai îndelungat atunci ea se desprinde din amestecul confuz dinainte, se izolează și se ridică pe planul întâi al conștiinței, întunecându-le pe celelalte până aproape a nu le mai simți de loc. Atunci putem zice că încercăm o *senzație propriu zisă, una, individuală, cu contururi precise, specifică*. Câtă vreme, însă, nu intervine această putere de atenție, care s'o izoleze din amestecul confuz de care e vorba, ea n'are un traiu propriu, personal, cu contururi deslușite.

Ceeace cu noi adulții se'ntâmplă numai în stările acestea de *reverie*, de liber sbor a imaginilor și ideilor, cu copiii, se'ntâmplă aproape mereu în săptămânile cele d'ântâi de după naștere. La ei, în acest timp, se produc nu atât senzații specifice, izolate, cât stări de senzație generală.

Cum se produce acum la copii trecerea de la starea de senzație generală la stări cu senzații specifice, bine definite?

Prin două feluri de *activități*, spune W. Stern.

Întâi o *activitate motrice*. Când, în amestecul acela confuz numit senzație generală, un element deslănțuie, prin tăria lui ori printr'o calitate a lui deosebită, o mișcare corporală neașteptată, care îndreaptă un organ al simțurilor în deosebi spre

acel element senzațional, atunci acesta se desprinde din țesătura confuză și pestriță în care a avut până atunci ființă, se izolează și capătă ființă aparte, devenind mai puternic, mai deslușit și mai durabil de cât toate tovarășele cu care a trăit până atunci. Să ne'nchipuim o totală incapacitate de mișcare în vre un organ al simțurilor, spre exemplu că retina e în perfectă stare de funcționare, dar mușchii ochilor și ai capului paralizați. Lumina albă și colorată ar fi simțită de retină sub forma de senzație generală, sub forma de senzație neobiectivată, nelocalizată, niciodată, însă, n'ar putea fi simțită sub formă obiectivată, localizată, adică, cu alte vorbe, sub forma de chipuri individuale de *obiecte* luminate ori colorate.

Scurt vorbind, spre a face o altă comparație, am simți numai fondul unui tablou, fără a distinge lucrurile zugrăvite în acel tablou. De ce? Fiindcă distingerea individuală a lucrurilor, cu alte vorbe, intuiția ori percepția lor, nu e posibilă fără mișcarea mușchilor organelor de simțire în sfera cărora ele cad, și grație căreia aceste organe pot să le fixeze în deosebi și în delung. Dacă organul nostru de sensibilitate tactilă, pielea, n'ar fi prevăzut cu elemente capabile de mobilitate vie, cum sunt degetele mânilor, noi n'am simți de cât o senzație generală de contact, n'am putea avea însă percepții sau intuiții bine conturate de *lucruri* atinse. Această conturare, ce face posibilă percepția

de *obiecte* atinse, se datorește mișcărilor de apucare, de frecare, de scărmanare, de atingere peste tot a lucrurilor, pe cari le facem cu degetele mânilor.

N'ar fi deajuns, și nici n'ar fi posibilă de cât în chip fugitiv, această fixare datorită elementelor motoare din organele simțurilor, pentru ca să se producă trecerea de la senzația generală la senzații individuale, specifice, la intuiții de lucruri. Pentrucă și alte elemente din senzația generală pot provoca mișcări din diverse organe ale simțurilor, mișcări cari se pot încrucișa între ele așa în cât să pună piedici duratei mai îndelungate a uneia singure. Lucrul acesta se și întâmplă, în cele d'ântâi zile din viața copiilor. De aceea în acele zile, rar se produce o concentrare asupra unui obiect sau unei părți din el, ori, și de se produce, durează foarte puțin.

Ce trebuie să intervină pentru ca o mișcare, deslănțuită într'un organ al simțurilor de un element al senzației generale, să poată dura mai mult? Un element *activ* al sufletului, de care va fi vorba mai jos în toate amănuntele, *atenția*.

E o putere înăscută în om către o concentrare de atenție, și această putere e a doua condiție a descompunerii senzației generale în senzații individuale, specifice, localizate, și acestea sunt temelia *percepției lucrurilor*. Fără atenție copilul aude,

dar nu *ascultă*, tot așa el vede, dar nu *observă* nu *privește*.

Câteva exemple concrete, citate de Stern, lămuresc cât se poate de bine explicația de mai sus.

La o fetiță, în săptămâna a treia, a constatat: Ea reacționa la sunete nu numai prin clipire din ochi, ci prin atenție încordată, prin scoaterea de strigăte, în deosebi la sunete înalte de fluier, la zângănit de chei, etc. Atenția încordată se manifestă *printr'o totală nemișcare* a corpului cu *privirea fixă*. Cum se vede din acest exemplu, în cazuri de atenție încordată, o mișcare se instalează și se fixează, iar celelalte sunt oprite. Un băiat, în săptămâna a treia, da următoarele dovezi sigure că a ajuns la *privire*: Când se apropiă ceva pe neașteptate de el, mai ales un chip omenesc, uitătura lui lua o înfățișare de încordare, de *fixare vizibilă*. Dacă obiectul fixat își schimba poziția, se schimba și privirea în direcția în care se mișca obiectul. În săptămâna a cincea uitătura i se făcea din ce în ce mai mare și mai încordată; dacă cineva se apropia de căruțul lui, îl privea cu ochii mari; dacă era ridicat și dus într'altă odaie, schimbarea impresiilor îi ținea privirea într'o încordare durabilă aproape plină de nerăbdare.

Din viața altui băiat, la vârsta de 12 săptămâni: Mama îl ținea în brațe, el se uita cu atenție în jurul lui, mai ales se uita cu cel mai mare interes la peștii cari înotau într'un aquarium. Deodată o

pasăre se întroți pe deasupra, el începu să ridice și să lase brațele cu vioiciune, umflându-și nările nasului. După câteva clipe, pasărea începu să cânte îndată, copilul întoarse capul spre ea ca să-i asculte trilurile; el recunoscuse exact direcția sunetului și nu-si mai lua ochii dela pasărea cântăreață.

«Intervențiile motrice și concentrarea atenției sunt așa dar cele două mijloace, prin care copilul scoate și fixează unele elemente din haosul încâlcit de senzații simțite, dislocându-le din acea stare generală și trăindu-le ca ceva aparte. Ele dobândesc prin aceasta treptat, — treptat, un caracter opus elementelor numai subiectiv trăite, se raportează în afară la obiecte, devin *percepțiuni*».

După această izolare sau disociere a elementelor din țesătura chaotică a senzației generale, urmează un proces de *asociere* ori legătură între elemente astfel disociate. Un exemplu va pune în lumină această asociere: Se mișcă în fața ochilor copilului la dreapta și la stânga o lumină. Ochii copilului călătoresc în direcția călătoriei excitației luminoase. În ochii care se mișcă astfel se nasc atunci senzații musculare sau kinestezice, cari se asociază cu senzațiile optice de mișcare și de schimbarea de mișcare a luminii. Din această asociere intimă între senzațiile mișcării ochilor și senzațiile optice ale mișcării și schimbării de mișcare a luminii rezultă percepția vizualo-motoare a direcției și a schimbării de direcție. Din momentul ce nu se

poate produce o senzație specifică de cât printr'o mișcare, la nașterea însăși a unei senzații specifice are loc o asociere între aceasta și senzația de mișcare a organului care a fixat-o și i-a dat ființă.

Asocierile au loc nu numai între o senzație specifică și senzația de mișcare a organului ce a izolat-o din starea de senzație generală, ci și între o senzație de un simț și alta de alt simț. Percepția chipului mamei se asociază strâns cu senzația sunetului glasului ei și cântecului ei, cu senzația de miros și gust a laptelui ce sughe, cu senzațiile tactile ale contactului ce are cu trupul mamei sale, și din asociația asta strânsă de senzații raportate la mamă se naște intuiția totală a mamei.

Până ce percepțiile s'ajungă la copii la gradul de dezvoltare pe care-l ating la oamenii mari, ele trec prin mai multe faze sau momente. Aceste faze s'au studiat prin mijlocul unor experiențe ușoare, anume, dându-se copiilor să privească tablouri și să comunice prin vorbe observațiile lor. Din cercetările făcute de mulți învățați asupra interpretării tablourilor de către copii, rezultă că percepția trece prin următoarele faze:

I. Copilul primește de la tablou o impresie vagă, flotantă, o imagine generală confuză. Nu poate fi vorba în faza aceasta de o *privire* e tabloului, de o percepție. N'are loc o analiză a tabloului, o descompunere a elementelor lui, așa în cât copilul să poată spune exact părțile lui, și

dispunerea lor în spațiu. Cel mult dacă un element din tablou, pe baza unei asemănări grosolane, cheamă în mintea copilului, din memorie, o amintire despre un obiect asemănător.

În faza aceasta domină *sinteza*, fiecare obiect e cuprins cu mintea ca *întreg* și denumit curând ca întreg. «Copilul își formează întâi imagini generale despre lucruri, situații, întâmplări, ș. a., pe când în acelaș timp calitățile particulare ale lucrurilor și episoadelor parțiale ale întâmplărilor sunt cunoscute numai într'un mod cu totul neîndestulător. De sigur, întâmplător sunt privite mai în deosebi unele trăsături sau particularități, însă o observare pătrunzătoare analitică lipsește încă cu totul, iar din puținele calități observate se formează în pripă un tablou total al obiectului și a raporturilor lui, tablou care în multe puncte e necorespunzător realității, în parte cu totul iluzionar și întregit prin numeroase personificări și curente afective; am putea de aceea să numim această perioadă ca fiind a *sintezei fantastice*». (Meumann)

II. De la 8—9 ani începe o altă perioadă, a *predominării analizei*. Acum copilul observă, în intuițiile lui părțile lucrurilor, proprietățile lor și raporturile lor. Prin această analiză, el câștigă acum o cunoștință mai exactă despre lucruri, percepția lui nu mai e fantastică, ci realistă. Această analiză se vede și din aceea că acum copilul

numește și părțile obiectului, nu numai obiectul ca întreg.

III. După perioada analizei urmează iar o perioadă a sintezei. Acum, însă, sinteza are un cu totul alt caracter de cât sinteza din faza I-a. Aceasta nu mai are caracter vag, vaporos, fantastic, ci caracter *realist*. Acum se adună, se sintetizează în mod conștient, voluntar, nu inconștient ca în prima fază, elementele lucrurilor cunoscute dinainte, proprietățile și caracterele lor știute mai ales din timpul perioadei analitice. «În acea perioadă d'ântâi, copilul trăește ca într'o lume din basme, în aceasta de a treia stăpânește în mod normal simțul realității». (Meumann)

Aplicațiuni pedagogice. Din felul în care am văzut că se formează percepția, putem deduce foarte importante învățăminte pedagogice. Știm, că aceea ce face cu putință recunoașterea imediată a unui măr sau a unui câine, d. e., e contopirea a două elemente psihice similare, unul dintr'o intuiție anterioară sub chip de imagine, altul dintr'o percepție actuală sub forma de senzație. Fără perceperea fulgerătoare a acestei asemănări, orice câine nou văzut, ori orice măr etc., ne-ar face impresia de ceva nou de tot, n'ar fi recunoscute imediat ca lucruri mai cunoscute odată. Totdeauna în fața lucrurilor revăzute am avea cunoștințe noi, ar trebui să le învățăm din nou n'am, avea recunoașteri. Imaginea anterioară similară unei

sensații actuale, și care face posibilă recunoașterea, poartă în psihologie numele de element *aperceptiv*, adică ajutător în producerea percepției. (Despre apersepcție va mai veni vorba mai jos în chip amănunțit). Imaginea aceasta apersepctivă, însă, nu se separă, ca să trăiască întâi ea aparte, de percepția actuală, nu e o imagine *liberă*, ci, cum o numește Höffding, o imagine *implicată*, angrenată strâns de percepția actuală. Și tocmai din acest caracter de imagine apersepctivă implicată, neliberă, rezultă recunoașterea fulgerător de iute a lucrului sau ființei revăzute, și tot din caracterul acesta rezultă că recunoașterea se face în chip subconștient, aproape inconstient, fără să ne dăm seama întâi, că ea se datorește acelei imagini implicate.

În mod natural, în viața copiilor și a noastră a tuturor, percepția are loc, deci, *deodată* cu apersepcția, adică odată cu ajutorarea aceasta a imaginii apersepcitive.

Școala, în predarea lecțiilor, nu ține socoteală de acest mers natural al recunoașterii prin mijlocirea imaginilor apersepcitive. Fiecare lecție, în școală, începe printr'o așa zisă *pregătire*, care constă într'o degajare sau liberare a reprezentărilor anterioare menite să înlesnească priceperea celor noi. Aceasta se mai cheamă și analiza cercului de idei apersepcitive, pe care le are copilul, și această analiză duce la degajarea imaginilor apersepcitive sub formă de imagini libere, în loc să le lase în

forma lor *naturală*, de imagini implicate nelibere.

Procedeul e artificial, de prisos și plictisitor pentru copii.

Când încep să le vorbesc copiilor despre *câine*, bunăoară, introducându-i în lecție fie printr'o descriere cu ajutorul unui tablou, fie printr'o narațiune, toate imaginile apercetive, necesare priceperii descrierii sau povestirii despre câine, se mobilizează de la sine, în chip sub și inconștient pentru copii. Mai e oare nevoie, pentru această pricepere, să întreb întâi pe copii, dacă au văzut câini, și pe unde locuiesc, și ce formă au, și la ce slujesc, etc., etc. Ori alt exemplu: pentruca școlarii să priceapă povestirea biblică a nașterii Mântuitorului, e numai de cât nevoie de o pregătire, în care să întreb pe copii despre diferite lucruri din povestire: ce sunt ieslele, ciobani, împărat, magi, etc., cum am văzut că se face?

Presupunând că, atunci când vine vorba despre ele în povestire, copiii nu le cunosc, nu le poate explica chiar atunci învățătorul? Iar, dacă sunt cunoscute, nu se adună dela sine, în cursul povestirii, înțeleșurile lor?

O astfel de pregătire, cum se practică, e deci, pierdere de vreme curată. E un procedeu plictisitor. mai ales că se și repetă mereu la fiecare lecție. Nu, copiii pot pricepe foarte bine cele ce spun despre câine ori despre nașterea Mântuitorului, fără acea desprindere greoaie, chinuitoare a imaginilor

aperceptive. Ele se desprind dela sine, în chip nesilit, spontan, în cursul tratării, ori, mai bine zis, se țin tot timpul alături de tratare, ca umbra de om.

În realitate toate lucrurile pe care le percepem acum, le percepem prin ajutorul tuturor percepțiilor anterioare avute despre ele. Ce grozăvenie ar fi, însă, dacă toate s'ar reproduce *întâi, în chip liber!* Cele mai multe stau invizibile sub pragul conștiinței, în inconștient, numai câteva, puține, *cele cari sunt mai tipice, mai interesante ori mai proaspete*, trec puțin pragul conștiinței, *în penumbra semi-conștiinței*. Acestea, în starea aceasta de *subconștiință*, ajută la priceperea ideilor noi. Dacă ele ar deveni prea conștiente, dacă, bunăoară când le zugrăvesc acum un câine, în mintea copiilor s'ar reproduce *cu cel mai mare grad de conștiință* imagini anterioare în raport cu câinele, ele ar împiedeca desfășurarea mersului imaginilor noi, care e scopul lecției, atenția copiilor ar fi furată mai mult de elementele apercetive, decât de cele ale percepției actuale.

De aceea, pregătirea și în școală trebuie să rămână cu caracter subconștient, spontan, așa cum e în viață, nu cu caracter deplin conștient, artificial, prin separarea a două procese sufletești, cari în realitate sunt inseparabile. Iată ce zice în această privință un mare pedagog german, Hugo Gaudig: «Dacă faci pregătire, atunci nu ai încredere în

puterea lucrului nou de a deștepta reprezentările apercptive, sau nu te încrezi îndeajuns în energia gândirii școlarilor, spre a lăsa în seama propriei lor activități apercptia. În orice caz, procedeul pregătirii e un procedeu artificial, un procedeu școlăresc; eum viața în deobște nu cunoaște, căci viața ne silește să apercpeam fără pregătire.....».

O pregătire e, de sigur, necesară, dar nu pentru mintea copiilor—aceasta se face dela sine—ci pentru inima lor, spre a-i dispune să asculte cu plăcere noul subiect. Aceasta eu o numesc, însă, *introducere* în lecție. Despre *introducere* însă și felul cum să se facă, va veni vorba pe larg în *Didactică*.

2. Din felul în care se dezvoltă percepția la copii în cursul timpurilor, putem trage alte învățături pedagogice, cu privire la predarea *învățământului intuitiv*.

Aceasta se face acum dela început în *chip analitic*, prin descrieri după tablouri, în fața cărora copiii sunt îmboldiți prin întrebări, să spună părțile lucrurilor și părțile părților, să le numere, să le numească, să le arate culoarea, mărimea, și forma și folosul. Acest procedeu analitic nu poate fi pe gustul copiilor, de oarece, după cum știm, la vârsta când ei vin la școală sunt în perioada percepției sintetice fantastice.

Învățământul intuitiv trebuie să se predea în armonie cu acest fel de a percepe al copiilor, să respecte, deci, treapta de dezvoltare la care se

găsesc copii. Deaceia, în loc de a proceda la disecția analitică a lucrurilor și ființelor, să le dăm, la început, impresii generale, întregi despre ele, fie prin plimbări — nu prin excursiuni didactice — cu prilejul cărora în copii se nasc impresii întregi despre lucrurile văzute, neanalizate, fie prin povestiri din viața ființelor și lucrurilor și apoi, la sfârșitul povestirilor, să se dea copiilor ocazia să le contemple în tablouri, dar fără a le analiza, ori să le vadă în realitate, dar tot fără a le analiza minuțios. Invățământul intuitiv trebuie să urmărească a da copiilor *nu știință, ci gust de știință, plăcere de observație*, și pentru aceasta procedeul descriptiv analitic este cu totul impropriu. Plimbările, dacă nu-s făcute cu intenție didactică vizibilă, și tot așa și povestirile, sunt capabile să deștepte impresii generale, percepții totale.

Tranziția dela faza sintezei inconștiente la faza analizei predominante să se facă pe nesimțite.

Rezumat: Analiza cunoștinței întregi a unui lucru văzut întâia oară ne arată, că ea constă într'un mănunchiu de senzații de diferite simfuri. E intuiția lui.

2. Revederea lucrurilor naște în suflet o percepție sau recunoaștere imediată.

3. Baza recunoașterii imediate e asemănarea unei senzații din percepția actuală cu o senzație din intuiție d'întâi, ce apare acum sub forma de imagine implicată. E elementul apercipitiv al percepției.

4. Fiindcă în viață percepția se face odată cu apercipția,

și în școală trebuie să se facă deodată. Pregătirile artificiale, analitice ale lecțiilor sunt anti-psichologice.

Desvoltarea percepției la copil trece prin trei faze: 1) a sintezei fantastice; 2) a analizei predominante și 3) a sintezei realiste. Concluzii asupra învățământului intuitiv: el trebuie să se facă întâi prin percepții sintetice de primul grad, prin mijlocul plimbărilor, pevestirilor și contemplării de tablouri.

CAPITOLUL V.

Inșirarea sau Asocierea Reprezentărilor.

Toate obiectele, cari au fost odată percepute de noi, pot fi închipuite sau reprezentate, adică pot ocupa conștiința și când nu mai sunt în fața noastră.

Aceste reprezentări pot să se producă în sufletul nostru ori fiecare aparte, izolat, ori legându-se sau asociindu-se unele cu altele, formând un șir sau un lanț mai scurt sau mai lung de reprezentări. Fără să mai vadă mărul, copilul se mai gândește la el, adică își poate reprezenta toate însușirile pe care i le-a cunoscut, prin senzațiile încercate cu ocazia percepției lui. Acele senzații au fost unite în percepție, cum am arătat, din cauza contiguității sau vecinătății lor. În reprezentare, însușirile mărului se vor înșira tot în ordineă în care s'au înșirat ca senzații, adică

tot în virtutea contiguității lor. Așa e cu toate reprezentările sau imaginile întregi ale lucrurilor.

Cum, după cele spuse mai înainte, mintea omului—și a copilului în deosebi— nu se poate opri prea mult asupra unui singur lucru, nu poate fi atentă prea mult asupra aceleiaș percepții, ea trece dela o percepție la alte percepții, dela percepția mărului la percepția altor obiecte, cari i se mai prezintă simțurilor; experiența externă nu stă locului, ci înaintează, se îmbogățește. Toate percepțiile avute, lăsând în suflet imaginea lor fiecare, când se deșteaptă ca imagini trec prin conștiință cum au trecut și ca percepții, fără să ocupe conștiința una din ele prea mult, ci trăind numai o scurtă vreme, și lăsând apoi locul altora să defileze și ele pe dinaintea conștiinței. Prin suflet trec, deci, șiraguri de percepții și șiraguri de reprezentări de percepții. De foarte multe ori firul reprezentărilor se desfășoară în aceeaș ordine sau aranjare ca firul percepțiilor lor.

Dar de multe ori un fir se desfășoară și în ordine cu totul schimbată, față de celălalt fir corespunzător. Percepții avute în locurile cele mai depărtate și în timpurile cele mai deosebite, cari n'au nimic de a face unele cu altele, adică fără legătură între ele, se pot reprezenta în minte unele după altele, unele lângă altele, ca și cum așa ar fi fost și produse, unele lângă altele.

Ori cum s'ar desfășura, însă, firele reprezentărilor,

în ordinea percepțiilor sau cu totul în afară de ordinea percepțiilor, ele se desfășură în orice caz într'o ordine oarecare, se 'nșiră, într'un lanț, unele după altele. Chiar atunci când ne lăsăm gândurile să sboare în voie, la întâmplare, ele tot se desfășoară după o anumită regulă, într'un aranjament oarecare.

De ordinea în care se pot însiră reprezentările se va vorbi în capitolul acesta.

I. *Inșirarea sau Asociația prin Contiguitate.*

Gândindu-mă la o stradă, pe care trec adeseori, pot să-mi reprezint toate casele particulare și edificiile publice înălțate pe ea, chiar în ordinea în care sunt ele așezate pe stradă, mai ales dacă strada nu e prea întinsă și dacă am trecut de foarte multe ori pe ea. În acest caz, șirul imaginilor sau reprezentărilor reproduce exact șirul percepțiilor avute pe stradă. — Când îmi vine în minte chipul unui prieten, mă gânpesc rând pe rând și la casa lui, și la copiii lui, și la profesia lui, și așa mai departe, la tot ce se leagă de el. — Când aud deodată pe stradă trâmbița pompierilor sunând, chiar dacă n'ajung încă să-i văd trecând, îmi imaginez îndată că-i văd trecând: par'că aud huruitul pompelor ce aleargă, și în acelaș timp îmi vine în minte și imaginea focului; îmi reprezint case arzând, oameni alergând din toate părțile și strigând după ajutor; par'că aud țipete, vaiete, văd învălmășală, văd furtunele arun-

când limbi de apă luptându-se cu limbile de foc; văd, mai departe, în închipuire, oameni cu stare rămânând fără stare; în sfârșit prin mintea mea trece convoiul tuturor nenorocirilor, cări se nasc de pe urma unui incendiu. -- Când văd sau când îmi închipuiesc o față de om posomorâtă, mă gândesc la o supărare, la o suferință pe care o are, iar când îl văd surâzând mă gândesc la mulțumire.

Când aud șueratul unei sirene pe stradă, fără să vreau mă dau la o parte, închipuindu-mi că trece un automobil, și așa mai departe; *percepțiile pe cari le-am încercat în acelaș timp sau pe rând unele după altele, cari s'au produs deci în vecinătate, în contiguitate, tind de foarte multe ori să se reproducă, să revină în minte cu reprezentări în aceeaș ordine în care s'au produs întâia dată, păstrându-și aceeaș vecinătate, ori de câte ori una din ele revine în minte.*

Înșirarea sau asocierea reprezentărilor în ordinea în care s'au produs întâia oară, ca percepții sau tot ca reprezentări poartă numele de *asociație prin contiguitate*. Contiguitatea se zice *simultană*, când percepțiile s'au produs în acelaș timp, și *succesivă*, când s'au produs unele după altele. Asociația prin contiguitate explică foarte multe din expresiile, pe cari le 'ntrebuițăm în vorbirea de toate zilele: zicem „*coroană*“ și înțelegem pu-

terea regală; când ne mâniem pe cine-va îi spunem „să nu ne mai calce pragul“, dar înțelegem să nu mai vină de loc în casa noastră, care e dincolo de prag; spunem că „sorbim o cupă“, dar sorbim numai băutura dintr'o cupă, și așa mai departe, și aceasta, din cauza contiguității dintre coroană și rege, dintre prag și casa întreagă, dintre cupă și băutura din cupă, și așa mai departe.

Intr'un tablou am putea închipui în modul următor o asociație prin contiguitate.

$A+B+C+D+E$ un șir de percepții.

$a+b+c+d+e$ șirul reprezentărilor lor.

Dacă mintea noastră ar fi silită să reproducă șirul percepțiilor avute totdeauna în aceeaș ordine în care le-a avut, adică dacă reproducerea s'ar face numai în virtutea contiguității, ar trebui totdeauna, până s'ajungem la o reprezentare sau la un gând voit, să trecem prin toate reprezentările sau gândurile cari s'au produs înaintea lui, căci n'am putea niciodată sări ordinea, în cât s'ajungem la el mai repede. Ca să mă gândesc la Teatrul Național din București, aș fi silit întâi să mă gândesc la toate clădirile care se înșiră până la el dintr'o parte sau dintr'alta; un școlar n'ar putea răspunde la o întrebare privitoare la mijlocul sau sfârșitul lecției, decât spunând lecția dela început,— ceeace

se și întâmplă cu eei ce învață pe de rost; zilele săptămânii și lunile anului nu le-am putea înșira decât în ordinea în care se urmează; n'am putea să ne povestim întâmplările avute decât *înșirând toate amănuntele*, în *aceeaș ordine* totdeauna și cu aceleași vorbe, pentrucă n'am putea lasă la o parte nimic din ce ni s'a întâmplat, n'am putea sări peste ce e neimportant la ce e important. Scurt vorbind, mintea noastră s'ar târi totdeauna pe drumurile bătute, lumea din afară s'ar resfrânge în sufletul nostru totdeauna la fel, ca într'o oglindă care resfrânge tot ce trece pe dinaintea ei, totdeauna în ordinea în care trece, și nu schimbă răsfrângerea de cât când s'a schimbat ceva în lucrurile care se resfrâng înșiși. Natura ar fi stăpâna omului, nu omul stăpânul naturii.

Sufletele rămase într'o stare culturală cu nivel scăzut chiar și sunt stăpânite în chip tiranic de legea asociației prin contiguitate.

Cine nu știe, că cea mai mare greutate pentru un judecător, care ascultă martori inculți, e să-i facă a povesti din faptele pentru care sunt chemați să depună mărturie numai esențialul, cât e nevoie pentru luminarea afacerii? E cu neputință pentru acești martori să omită amănuntele cari nu interesează, neavând de a face cu fondul real la chestiunei. Ei iau firul faptelor absolut dela început, dela plecarea de acasă, și nu ajung la miezul chestiunei, până ce nu înșiră tot ce s'a petrecut

până să ajungă la el. Trebuie multă răbdare, ca s'ascuți astfel de martori.

Marele nostru scriitor, Caragiale, a prins admirabil această particularitate sufletească a oamenilor inculți, în comediile sale. În «O noapte furtunoasă», în scena II-a din actul I-iu, Chiriac, omul de încredere al lui Jupân Dumitrache, reproduce în chipul următor o discuție cu un Tache Pantofaru, care nu voia să iasă la «ezirciț» pentru garda civică.

«M'am dus eu la el chiar în persoană: zic: pe ce bază nu vrei să vii mâine la ezirciț, domnule? zice: sunt bolnav, domnule sergent, zice, deabia mă țin pe picioare, nu pot să merg nici până la prăvălie, zice! zic: nu cunosc la un așa rezon fără motiv; zice: aduc martori, domnule sergent, că am zăcut o lună de zile, zice, întreabă și pe Popa Zăbavă dela sfântul Lefterie, zice, alaltăeri m'a grijit, m'a spovedit; zic: n'am eu deaface cu Popa Zăbavă, nu-l am pe listă, zice eu, pe d-ta te am pe listă: să te prezanți mâine la companie». Chiriac reproduce așadar ce a zis el, ce a zis Tache, rînd pe rînd fără omiteri. De aici acei, «zic, zice, zic, zice» care se repetă mereu. În sufletul lui domină legea asociației prin contiguitate. Faptele sunt reproduse *toate în ordinea în care s'au petrecut.*

În acelaș chip, povestește și Zița Vetei atacul suferit din partea fostului ei soț:

«Veta.

«Dar tu, Zițo, la ce-ai venit?»

Zița.

«Stai să-ți spun.... Dar nu mă întrebi țațo, să-ț
 «povestesc ce am pățit cu mitocanul! Să vezi, ie
 «halima... Auzi mizerabilul! să îndrăsnească să-mi
 «ție drumul ca să-mi facă un atac. Stai, țațo, să-ți
 «spui și să te încrucești, nu altceva. Mai adineaori
 «ședeam acasă. Tușica, cum știi c'a făcut-o Dum-
 «nezeu, se culcă cu găinile. Eram ambetată absolut.
 «Dramele Parisului», câte au ieșit până acuma,
 «le-am citit până acum de trei ori. Ce să fac?
 «n'aveam ce citi, zic; hai să mă duc la țața, dacă
 «nu s'o fi culcat, să mai stăm de vorbă. Scot
 «ivărul dela salon și plec. Când să trec pe maidan,
 «mă pomenesc cu mitocanul, cu pricopsitul de
 «Țircădău, că-mi taie drumul: Bonsoar, bonsoar»
 «și știi așa deodată, sanfasó: «Hei, cucoană, zice,
 «mai bine ți-e acum văduvă? Pardon, domnule,
 «zic, n'am deaface cu dumneata, și mai întâi când
 «e la o adică, nu sunt văduvă, sunt liberă, trăesc
 «cum îmi place, cine ce are cu mine! acu mi-e
 «timpul: jună sunt, de nimeni nu depand, și când
 «oiu vrea, îmi găsește nenea Dumitrache bărbat
 «mai de onoare ca d-ta.—Mi-că t'ei căi! Zic! pardon,
 «domnule, nu-ți permit să te întizi mai mult la
 «un așa afront! mă înțelegi—zice».

După o întrerupere a Vetei, Zița urmează:

«Așa..... zic mitocanului.... țațo că era trăsnit.
 «Am auzit că dela o vreme încoace într'o băătură
 «o duce. Uf, țățică, mașer, bine că m,a scăpat

«Dumnezeu de traiul cu pastramagiul. Să trăesc
 «eu cu un mitocan! Nu era de mine; eu sunt o
 «persoană delicată; bine că m'am văzut liberă!
 «Așa—să. nu-mi uit vorba—zic mitocanului: Nu-ți
 «permit, domnule, să te mai întinzi la un așa
 «afront! Da el, gândiți, zice, că o să te măriți
 «cucoană? Asta mă privește pe mine, cine ce treabă
 «are! Să te măriți, ai? cât o trăi Ghiță Țircădău,
 «ori să te înhăitezi cu vreunul? Săracul! Dar să
 «știu de bine că merg cu el de gât până la Dum-
 «nezeu, tot n'ai d-ta parte de un așa ceva; încai
 «dacă m'ai lăsat pe mine, să te duci la mănăstire,
 «că așa te laudai la tribunal!.... Mitocane pastra-
 «magiule! la polițiune! vardist! nene Dumitrache!...
 «Am avut, țapo, parte că a sărit nenea Dumitrache
 «și cu Nae Ipistatul! aminteri, mitocanu scosese
 «șicul dela baston pentru ca să mă sinucidă»....

Tot așa istorisește și polițaiul Pristanda, din
 «O scrisoare pierdută», și Trahanache. Acest ca-
 racter îl au și discursurile lui Farfuridi și Căța-
 vencu, de câte ori sunt întrerupți în adunare, își
 încep discursul dela început exact cu aceleași fraze.
 În «D'ale Carnavalului» Iordache, calfă de bărbier,
 povestește în acelaș chip o întâmplare cu excro-
 cheria unui spițer la plata rasului și tunsului.

Toate aceste personaje fără cultură sau cu spo-
 ială de cultură, dar cu pretenție, vorbesc acest
 limbaj în care tirania asociației de contiguitate
 sare în ochi.

Din fericire, sufletul omului nu e o biată oglindă condamnată să resfrângă tot ce trece pe dinaintea-i, și frumos și urât, și plăcut și neplăcut. El are puterea să rupă șirul gândurilor. S'ajungă mai repede la cel dorit, trecând peste cel ce nu-l interesează. El se poate gândi la ce n'a fost niciodată în acelaș loc și în acelaș timp, înghite depărtările cele mai mari și ne transportă în timpurile cele mai deosebite. Nimic nu poate infrunta iuțeala cu care aleargă gândul.

Cum poate sufletul să rupă șirul gândurilor, să treacă peste ordinea în care s'au produs prima dată, dându-le o altă ordine?

Aceasta se îndeplinește prin așa numita *asociație prin asemănare*.

II. *Asociație prin asemănare*. Potretul unei persoane cunoscute ne face să ne gândim la acea persoană, și aceasta la altă persoană care seamănă cu ea, chiar dacă n'am perceput toate acestea deodată sau îndată una după alta, ci în timpurile cele mai deosebite. O scară răsucită în formă de spirală poată să-mi aducă aminte de un melc, de un tire-bouchon, de o buclă de păr, de o coadă de purcel, de un șarpe încolăcit strâns în jurul lui, și așa mai departe, în timpuri oricât de departe între ele am fi dobândit cunoștința lor, ori câte alte reprezentări străine de această s'ar fi înșirat în intervalele dela una la alta. Această înșirare se datorește *asemănării de formă*

pe care o găsim între aceste lucruri.—Când copilul vede a doua oară un măr, el își poate reprezenta și mărul văzut prima dată. Forma rotundă a mărului poate să-i aducă aminte de o minge pe care a avut-o în mână, de o bilă de sticlă cu care s'a jucat, etc..

Dulceața mărului poată să-i aducă aminte de toate lucrurile dulci, plăcute ce a gustat; de o bucată de zahăr, de o bomboană, de o prăjitură, etc.—Spre a sfătui pe copiii săi să fie uniți în viața, căci unirea face puterea, un bătrân pe patul de moarte, — spune o poveste—cheamă pe fiii săi și le prezintă, pe rând fiecăruia, un mănunchiu gros de nuele cerându-le să-l rupă. Niciunul nu putu. „Ia desfaceți mănunchiul și frângeți câte o nuia“, le zise atunci bătrânul. Intr'o clipă nuielile fură făcute bucăți. Vedeți, le spuse el atunci, cât timp nuelile au fost unite la un loc nimeni n'a putut să le rupă. Așa să fiți și voi în viață și nimeni nu va îndrăzni să se atingă de voi“. Mănunchiul de nuele au fost o *pildă* a tatălui pentru a îndemna pe fii la unire. Mănunchiul în mintea lui *asemuia unirea*.

Toate sfaturile cari ni se dau așa *indirect*, sub formă de *pilde*, de parabole, se întemeiază pe o *asemănare*.—Toate comparațiile frumoase pe care le fac poeții în versurile lor, se bazează pe observarea asemănărilor dintre lucrurile comparate.

„Cu un glob de aur, luna strălucea“.

spune poetul nostru Bolintineanu în „Cea din urmă noapte a lui Mihai Viteazul“. Luna, culoarea ei strălucitoare, îl face să se gândească la un glob de aur. În poezia „Singurătate“, Eminescu își compară gândurile care-i trec prin minte ca niște stoluri, sau cu țârâitul greerilor;

Stoluri, stoluri trec prin minte
 Dulcii iluzii, amintiri
 Țârâesc încet ca greeri
 Printre negre, vechi zidiri.

Ce legătură, ce asemănare poate fi între un stol sau un țârâit de greeri, și un fir de gândiri sau amintiri cari se desfășoară în sufletul unui poet? Și totuși, ori cât s'ar deosebi, poetul găsește o asemănare între ele, *le apropie* unele de altele, deși cunoștințele lor nu s'au produs unele lângă altele, în legătură unele cu altele, În toate aceste exemple,—și s'ar putea lua un număr nesfârșit —apropierea și înșirarea sau asocierea reprezentărilor nu se face din cauză că s'au produs, odată, în acelaș timp sau imediat unele după altele—nu din cauza contiguității lor adică—ci pentru că observăm o *asemănare* între ele, *deși ele s'au produs poate în timpurile cele mai deosebite și s'au asociat altă dată cu reprezentări cari acum nu mai vin deloc în minte.*

Să notăm mai multe lucruri asemănătoare cu litera *a*, repetata de mai multe ori cu câte un

număr pus jos în dreapta ei, spre a arăta că ele se aseamănă, dar nu sunt absolut aceleași lucruri. Percepția fiecărui lucru notat cu a s'a întovărășit, când sa produs, de alte percepți cu totul deosebite, cari i-au urmat până la percepția celui de al doilea a . Și a acestui de al doilea a a fost urmată de altele deosebite până la celui de al treilea a , și așa mai departe.

Aceasta se poate nata astfel:

$$a+b+c+d+e+a^1+f+g+h+i+j+a^2$$

$$+k+l+m+n, \text{ etc..}$$

Când percepția primului a revine în minte sub forma de reprezentare sau de *amintire*, două lucruri se pot întâmpla: 1) ori să se'nșire îndată în minte, rând pe rând, după primul a , și b , c , d , e , până la al doilea a , și pe urmă. de la al doilea a s'ajungem la al treilea trecând prin, f , g , h , i , j , etc., în care caz am avea o asociație prin contiguitate; 2) ori să trecem dela primul a direct la al doilea a , fără a ne mai aminti de, b , c , d , e , și dela al doilea la al treilea *tot așa de repede, uitând* cu totul pe f , g , h , i , j , și așa mai departe. În cazul acesta am avea o *înșirare prin asemănare*.

Dacă mintea ar fi silită să treacă totdeauna dela a^1 , la a^2 , la a^3 prin toate reprezentările cari s'au produs între ele, în intervale dela unul la

altul, *dacă totdeauna le-ar ține minte pe toate acelea*, atunci gândul nostru ar curge foarte încet, ar face ochuri grozav de mari până s'ajungă la o idee dorită. Firul reprezentărilor ar reproduce exact firul percepțiilor, amintirile ar curge totdeauna în acelaș chip, nici-o schimbare nu s'ar mai produce în suflet, conștiința ar sfârși prin a se toci cu totul, ar dormi de tot. Înțelege oricine că niciodată capetele cele mai depărtate ale gândurilor, ale cunoștinței noastre nu s'ar putea întâlni altfel, decât întorcându-ne la capătul de plecare, și trecând prin toate stările cși s'au înșirat până la capătul de ajungere.

Legătura între trecut și prezent s'ar face foarte cu greu atunci, mintea ar fi copleșită de povara tuturor amintirilor, cari ar veni *toate odată*, când ar veni. Atunci s'ar întâmpla una din două: ori speriată de infinitatea amintirilor, mintea nu s'ar mai întoarce deloc înapoi și atunci trecutul ar cu totul pierdut pentru noi; ori, întorcându-se înapoi ar reproduce, ar trăi toate clipele, toate stările pe cari le-a mai tăiat odată, dar atunci ar pierde atâta vreme cu aceasta, în cât n'ar mai avea răgazul să meargă înainte, să dobândească cunoștințe nouă. Ea s'ar repeta într'una, și cum știm că repetiția sau monotonia adoarme conștiința, ea ar sfârși prin a nu mai exista.

Asociația prin asemănare apropiind repede capetele cele mai depărtate ale firelor de reprezentări,

ștergând din suflet o mulțime din amintirile de care n'avem nevoie în tot momentul, ajutându-ne adică să *uităm* multe din ce am învățat, ne lasă mintea liberă pentru lucruri nouă de învățat. Ea contribuie la neconținută prefacere a sufletului, de care am vorbit înainte.

Asociația prin asemănare explică, și ea, foarte multe din expresiile graiului nostru. Spunem că „timpul curge“, pentru că asemuim trecerea vremii cu curgerea unei ape: unor ochi vii, pătrunzători, cari văd departe, le zicem „ochi de vultur“; despre o pasăre care aleargă repede în sbor, spunem că zboară „ca un glonț“ că „spintecă văzduhul“. Când, după cum am văzut la senzațiile de gust, întindem numirea de dulce la multe ale lucruri cari nu sunt dulci, o facem pentru că observăm o asemănare între plăcerea unui lucru dulce și aceea pe care ni-o dau alte lucruri prin alte simțuri. Toate comparațiile poeților, ori cât de ciudate ar fi, se întemeiază pe observarea unei asemănări. Și meșteșugul artei lor constă tocmai în a asemui lucruri cari, pentru restul oamenilor, cu greu se pot asemui.

III *Asociația prin opoziție sau contrast.* Ziua ne face să ne gândim la noapte, și invers, noaptea la zi, iarna la vară, vară, la iarnă; caldul la frig, frigul la cald; când zicem pitic ne gândim și la uriaș; moartea se asociază cu viața și viața cu moartea; repauzul cu mișcarea, mișcarea cu re-

pauzul; vremea senină ne amintește de vremea ploioasă și invers; când zicem plăcere ne gândim și la durere, și așa mai departe: *toate reprezentările de lucruri contrarii tind să se unească în conștiință, să se asocieze.* Această asociație poartă numele de *asociație prin contrast*. Unele din asociațiile prin contrast se reduc la asocieri prin contiguitate: ziua ne face să ne gândim totdeauna la noapte, pentrucă se urmează totdeauna una pe alta, se'nvecinesc: pentru acelaș motiv, iarna ne aduce să ne gândim la vară, viața la moarte, etc. Alte asocieri prin contrast se reduc la asemănare, la o asemănare de un anumit fel. Pitic și uriaș se asociază în minte, nu pentru că am fi văzut totdeauna lângă un pitic și un uriaș, ci pentrucă și piticul și uriașul se *aseamănă* prin aceea, că se depărtează de talia mijlocie. Polul nord ne face să ne gândim la polul sud, pentrucă se aseamănă prin aceia, că amândouă sunt la două capete opuse ale pământului, și așa mai departe.

IV. *Asociația părții cu totul sau întregul.* Când vedem în largul mării înălțându-se catargul unei corăbii, din ce în ce mai mult, ne'nchipuim îndata corabia întreagă, cu toate că n'o vedem încă întreagă.— Când ne apropiem de un oraș, nu vedem întâi bisericile în întregime, ci numai crucea sau turla lor.— Când un copil spune pe de rost o poezie și nu'și aduce aminte o strofă, e destul

de multe ori să-i amintești primul cuvânt sau primul vers din strofă, și el *va întregi* îndată strofa. Toate percepțiile constau într'o întregire a unei senzații prin toate imaginile cari s'au asociat totdeauna cu ea. Dar înșiși toate asocierile prin contiguitate se reduc la asocierea unei părți cu întregul. Când venindu-ne în minte imaginea *a*, ne aducem aminte și de toate cele cu cari s'a asociat ea odată: *b, c, d, e*, mintea noastră nu face altceva de cât să *completeze*, să *întregească* firul imaginilor cari s'au desfășurat în minte. Un capăt fiind dat, ea vrea să atingă și capătul celălalt, să străbată iar *firul întreg*. Și chiar asocierile prin asemănare se explică prin această pornire a minții, de a întregi firele reprezentărilor produse. Când un măr mă face să mă gândesc, la o portocată, la o minge, la un balon, la globul pământului, din cauza formei lor asemănătoare, aceasta se'ntâmplă din cauza că o parte a mărului forma lui rotundă, asemănându-se cu acelaș parte adică tot cu rotunzimea, din celelalte corpuri, ne aduce în minte întâi partea aceasta a lor, și partea aceasta a lor aduce după ea întregul lor, adică reprezentarea totală a portocalei, a balonului, a mingei, etc. Reprezentarea *M* a mărului aduce prin forma lui rotundă *r*. reprezentarea rotunzimei portocalei r^1 , și r^1 aduce reprezentarea întregului, a portocalei *P*.

$$Mr + r^1P$$

Aşa e mintea făcută, încât nu poate să se oprească mult la o singură reprezentare, la un singur gând. Ea țintește s'alunece, să curgă la celelalte reprezentări sau gânduri pe cari le-a mai avut, să străbată firele lor întregi. Oricum le-ar străbate, pe baza contiguității, ori pe a asemării ori pe a contrastului lor, un lucru face ea în toate aceste cazuri: ea tinde 'să le străbată până la capăt, *în totalitatea lor*. Pornirea aceasta a minții de a întregi, de a totaliza firele reprezentărilor se chiamă *legea de totalizare a sufletului*. Cineva ar putea spune însă: cum se'n-pacă legea aceasta de totalizare cu cele spuse mai sus, la asociația prin asemănare și prin contiguitate, că mintea nu trece totdeauna prin aceleași șiruri de reprezentări, în aceiaș ordine cum a trecut odată, ci are puțința să sară peste multe din ele? Ce fel de întregire, de totalizare e această sărire? Intr'adevăr, șirul sau lanțul întreg de reprezentări nu revine totdeauna în minte, ci, de foarte multe ori, revin numai unele din ele, și nu revin toate, pentrucă nu toate sunt deopotrivă de importante, nu toate o *interesează*, nu toate îi sunt folositoare pentru viață, ci numai unele din ele. Peste cele cari nu o interesează, cari au fost mai slab luminate de conștiință, ea trece repede, le uită, pentru a ajunge mai repede la cele cari o interesează. Dar, în orice caz, ea nu rămâne la un singur inel din lanț, ci tinde să

treacă prin mai multe, să strângă mai multe la un loc. Ea scurtează firul sau lanțul, dar inelele cari rămân, rămân în orice caz unite, legate, apropiate unele de altele. Pentru a evita confuzia, să-i spunem acestei puteri a sufletului în loc de pornire de a întregi sau totaliza, pornire de a alipi, de a strânge la un loc sau de a *sintetiza*, cum se mai zice, stările sufletești: senzațiile, percepțiile, reprezentările, etc. Sufletul are puterea de a trece peste unele imagini sau reprezentări și a se opri numai asupra altora, el poate face, adică, o *alegere* între aceste reprezentări. Dacă n'ar putea face această alegere, atunci într'adevăr s'ar putea produce la fel toate șirurile de reprezentări, dar atunci el totdeauna le-ar suferi, nu le-ar face și el. Cum s'ar înșira lucrurile din afară, în percepțiile, pe care ni le dau, așa s'ar înșira totdeauna și în gândul nostru, adică omul ar fi robul naturii, mintea ar merge totdeauna pe urmele lucrurilor, și niodată lucrurile pe urmele minții. El n'ar mai avea nicio putere asupra naturii.

IV. *Asociațiuni curioase.* La mulți oameni se formează asociațiuni foarte curioase: unii, când pronunță o vocală din alfabet, își reprezintă îndată o culoare oarecare, adică văd acea vocală colorată într'un anumit fel. Alții își închipuesc vocile cunoscută sub anumite culori. Unii văd numerele colorate, alții văd zilele săptămânii sau lucrurile anului sub diferite culori. Asociațiile acestea ciudate

între sunete și culori, au luat numele de *audiție colorată*.

Audiția colorată se poate explica prin felurile de asociație descrise mai sus. Așa, în multe cazuri se explică prin asemănarea sunetelor cu numele culorilor, cu cari se asociază. Vocala *a* se asociază cu albastru, fiindcă începe numele acestei culori, *o* cu roșu, pentrucă e în numele roșu. Ori poate aci se face o trecere dela parte la tot, vocala *a*, aducând în minte tot cuvântul (albastru) din care face parte, *o*, tot cuvântul (roșu) din care face și el parte. Uneori, audiția colorată se explică și prin asociația prin contiguitate: «un student, al cărui tată era pictor, învățase din cea mai fragedă copilărie să cunoască culorile.... și când învăță el mai târziu literile alfabetului și numerile, șirul culorilor i-a slujit drept șir în care să pună literile și numerile ce învață». (Höfding).

Sunt oameni cari se îndeletnicesc foarte mult cu cercetarea firelor sau șiragurilor de reprezentări ce se asociază. Dar noi mai toți avem clipe în viață când supunem unei analize anumite fire de idei, spre a cerceta cum de am ajuns dela gârdul cel d'ântâi al acestor fire la gândurile din urmă, cari, la prima vedere, par'că n'au nici o legătură cu cele dela început. Atunci descoperim că ele au fost rezultatul legilor de asociație descrise mai sus. Un exemplu foarte frumos de cercetare a firelor asociative de gânduri găsim zugrăvit într'una din

Povestirile extraordinare ale lui Edgar Pœ. El vorbește la'nceputul povestirii de un francez, Dupin, care avea o mare putere de analiză psihică.

«.... nu mă puteam opri de a nu admira forța analitică cu care era înzestrat Dupin. El o exercita, și-o arăta în toate ocaziile, fără să-și ascundă marea plăcere ce i-o producea. «Mulți oameni, îmi spunea el cu un zâmbet de triumf, au pentru mine o ferestruică deschisă în dreptul inimii». Și ca o dovadă a spuselor lui, el îmi dădea o analiză exactă și profundă a persoanei mele înșăși....

Un exemplu va da o dovadă de natura observațiilor lui. Într'o noapte, străbăteam una din ulițele murdare, care înconjoară Palatul Regal, adânciți ficcare în visele noastre; nu schimbasem o vorbă de un sfert de ceas, când Dupin exclamă deodată:

— Pe legea mea, e prea mic omul ăsta! ar fi mai bun pentru teatru de varietăți.

— Desigur, răspunsei eu distrat, fără să observ întâi modul ciudat în care Dupin adaptase cuvântul lui la propria mea gândire. Imi revenii după un minut, și mirarea îmi fu colosală.

— Dar e ceva extraordinar, îi zisei eu serios. Da, iată ce inteligența mea nu poate pricepe și abia îmi vine să cred. Cum ai putut ghici că mă gândesc la..... Mă ferii dinadins să spun numele, ca să mă încredințez că-l ghicise cu adevărat.

— La Chantilly! zise el. De ce te-ai oprit? Iți

ziceai în gând că talia lui mică îl face stângaciu în rolurile tragice.

Așa era, Chantilly, un fost cârpaciu din strada Saint-Denis, care se credea chemat pentru teatru, jucase rolul Cèrès din tragedia lui Crébillon, și stârnise râsul. Publicul îl fluera.

— Pentru Dumnezeu, explicăm cum ai putut pătrunde în gândurile mele!

Eram într'adevăr mai mirat decât aș fi vrut să par.

— Precupețul, răspunse Dupin, te-a adus la concluzia, că pantofarul n'avea talia să joace roluri tragice.

— Precupețul? Nu cunosc niciun precupeț!

— Da! Cel care te-a lovit adineauri, când am cotit strada.....

Imi adusei amintire într'adevăr, că un precupeț cu un coș cu mere pe cap era cât p'aci să mă răstoarne prin stângăcia lui, pe când coteam dintr'o stradă într'alta.

Dar ce legătură putea exista între accidentul acesta și Chantilly?

De altă parte mi-era cu neputință s'acuz pe Dupin de șarlatanie.

— Ca să poți înțelege mai clar, urmă el, să urcăm seria reflexiilor ce ai făcut, din momentul din care-ți vorbesc până la întâlnirea precupețului Formăm astfel un lanț ale cărui inele sunt: *Chan-*

tilly, Orion, doctorul Nichole, Epicur, Stereotomie, pavagiul. precupețul.

Ne-am amuzat toți, în vreun moment al vieții noastre, să urcăm cursul ideilor spre a ști drumul apucat de spiritul nostru înainte de a ajunge la conluziile lui. Oricât de interesantă ar fi această preocupare, suntem întâi uimiți de încoherența noastră și de enorma distanță dintre punctul nostru de plecare și cel de sosire. Astfel, mare îmi fu uimirea când fui silit să-mi mărturisesc, că Dupin spusese adevărul adevărat.

— Dacă nu mă înșel, urmă el, vorbeam de cai, tocmai înainte de a părăsi strada C... Acesta fu ultimul nostru subiect de vorbă. Pe când intram în stradă, precupețul te-a îmbrâncit pe o grămadă de pietre grămădite într'un loc unde strada se repara. Ai alunecat pe o piatră care se clătina și te-ai lovit ușor la gleznă; foarte iritat, ai murmurat câteva vorbe întorcându-te ca să privești grămada, apoi ți-ai continuat tăcut drumul. Observația a devenit pentru mine o așa de mare necesitate, încât nu te pierdeam din ochi. Trebuie că te gândeai, desigur, tot la pietre, căci ochii îți scotoceau pământul, numărând găurile, fâgașele pavajului. Când ajunserăm la pasagiul Lamartine, unde se încearcă pavajul de lemn... fizionomia ți se luminează, te văzui dând din buze. Nu mă îndoii că pronunțai cuvântul «*Stereotomie*», termen care denumește foarte pretențios acest fel

de pavaj. Cuvântul stereotomie te aducea să te gândești neapărat la atomi, și de aici la o teorie a lui Epicur. Știam că în discuțiile noastre recente mi-ai atras luarea aminte, că conjecturile vagi ale celebrului filosof grec fuseseră confirmate de ultimele teorii asupra nebuloaselor, deci nu puteai atunci, la această idee, să nu privești marea nebuloasă a lui Orion, ceea ce ai și făcut, Aveam atunci firul reveriei tale. Or, în critica amară a lui Chantilly, pe care a publicat-o ieri la *Musée*, jurnalistul, printr'o aluzie picantă la schimbarea de nume a pantofarului când a încălțat coturnii, cită un vers latin, care ne-a venit des pe buze:

Peridit antiquum litera prima sonum.

Spuseserăm că se referă la Orion, care se scriă întâia Urion; discutaserăm foarte aprins în privința aceasta și desigur că nu uitaseși de discuție. Cele două idei de Orion și Chantilly trebuiau deci fatalmente să ți se asocieze în minte, și văzui asociația aceasta după surâsul particular ce-ți veni pe buze. Te gândeai la execuția nenorocitului pantofar, te gândeai așa de mult încât ți-ai îndreptat spatele, puțin cam plecat până atunci, —protestare mută în contra taliei mici a lui Chantilly. În acel moment te întrerupeam ca să-ți spun, că stârpitura asta de Chantilly ar fi cu adevărat mai la locul ei la teatru de Varietăți.

Se vede aici cum Dupin, citind pe figura pri-

etenului său, reconstituiește șiragul de idei pe care l-a desfășurat acesta. Precupețul s'a asociat prin contiguitate cu pavajul, observarea pavajului de lemn prin contiguitate cu denumirea sa, *stereotomie*; cuvântul stereotomie a adus în minte prin asemănarea vorba atom; atunci această vorbă s'a asociat prin contiguitate cu numele unui filosof grec, care s'a ocupat cu teoria atomilor, Epicur; numele acesta a adus în minte tot prin contiguitate teoriile lui asupra nebuloaselor cerești; aceste imagini au trezit în minte nebuloasa lui Orion; aceasta a adus în minte numele antic, Urion, schimbarea de nume a adus în minte prin asemănare schimbarea numelui pantofarului, ironizată de critic în versul latinesc. La amintirea schimbării de nume a pantofarului, a revenit în minte talia lui mică, inaptă pentru roluri tragice, și atunci vine întreruperea lui Dupin, care ghicise gândurile prietenului lui.

Cei ce trăesc mult împreună își învață așa de bine unii altora gândurile și șiragurile lor, în cât și le ghicesc perfect, după câteva trăsături ale figurii.

Rezumat: Reprezentările revin în minte asociate în fire sau lanțuri mai lungi sau mai scurte,

2. Această revenire se face pe baza următoarelor legi:

a) Legea contiguității.

b) Legea asemănării.

c) Legea contrastului.

d) Legea asociației părții cu întregul.

Exerciții: 1. Elevii vor căuta în lecturile lor literare, le vor scrie pe caet, exemple de asociațiuni prin contiguitate în felul celor extrase în acest capitol din comediile lui Caragiale. În acest autor se mai găsesc multe exemple ca acestea. Deasemeni, vor căuta expresii figurate, cari se întemeiază pe asociația prin contiguitate: așa sunt *metonimiile*, *sinecdoca*.

Elevii vor căuta, apoi, *comparații* și *metafore*, la baza căroră stă asociația prin asemănare și vor explica pe caete procesul psihic de asociație prin asemănare, care a adus la plămuirea lor. Vor căuta și *antiteze*, cari se bazează pe asociația prin contrast.

2. Li se va dicta un cuvânt, ș. e., cal, și li se va cere să scrie fiecare timp de 5 minute pe o foaie de hârtie, toate cuvintele ce le vin în minte după pronunțarea vorbei cal. Pe urmă, vor analiza procesul psihic care a condus mintea lor dela o vorbă la alta: contiguitatea, asemănarea sau contrastul?

Factorii cari determină procesul asociației

(Lectură)

O chestiune foarte importantă se pune în problema procesului asociației: cari sunt factorii cari determină acest proces. Dece reprezentarea a e urmată de b, c d, e, asociate cu ea prin contiguitate, și nu e urmată de f, g, h, i, cu cari s'a asociat altă dată prin contiguitate. Sau: din acelaș șirag a b c d e, uneori a e urmată întâiu de b, și apoi de c, d, e, alte ori de c sau de d sau de e, uitându-se respectiv b sau c sau d? Dece unele reprezentări sunt favorizate și se urcă ușor în conștiință; de ce altele sunt împiedicate, se urcă greu sau nu se mai urcă de loc, dispar pentru totdeauna în neantul uitării?

Mai mulți factori se amestecă în cursul asociațiilor de reprezentări, determinându-le jocul.

1. Unul e **intensitatea** asociației contractate, fie **intensitatea directă** a reprezentărilor asociate, fie **intensitatea indirectă** provenind din **repetiția** șiragurilor asociative. E foarte firesc, ca din mulțimea clădirilor cari se înșiră pe o stradă principală des străbătută, cum e Calea Victoriei din București, să se formeze un șirag de reprezentări din cele mai intense ale clădirilor mai mari, mai impozante. Inevitabil șiragul de reprezentări va fi format din Palatul Regal-Teatru-Național-Cerul-Militar—Casa de Depuneri—Palatul Poștelor, etc. În desele treceri pe această stradă am văzut de atâtea ori și alte clădiri, și mai mici și mai mari, dar acestea revin mai greu, în a doua linie, în conștiință, fiind reprezentări mai puțin intense. Repetiția, natural, întărește și pe reprezentările mai puțin intense și contribuie la urcarea lor în conștiință, dar nici odată intensitatea această indirectă nu poate ține piept celei directe. Totuși repetiția e un factor important, care influențează și reprezentările direct interesante. Și aceste pot să se decoloreze, să slăbească încetul cu încetul, și să dispară din minte, dacă nu se mai repetă, chiar dacă ar fi la origină destul de intense.

2, Un alt factor care influențează jocul asociației de reprezentări e **claritatea** lor. Ideile neînțelese bine, cu un conținut reprezentativ sărac, palid și obscur, n'au șansa să contracteze asociațiuni durabile. Cari reprezentări și noțiuni, însă, sunt clare? Cele cari au o **bază intuitivă îmbelșugată și intensă**, și cele cari sunt **produsul propriei elaborări**. Știința câștigată de elevi înșiși, experiențele făcute de dânsii, contractează asociațiuni indistructibile,

3. Alt factor care mai determină, adesea mai mult decât ceilalți arătați, jocul legilor de asociație, e **tonul**

sentimental sau timbrul afectiv al reprezentărilor și ideilor. «Reprezentările, cari sunt întovărășite de puternice tonuri de sentiment, fie negative fie pozitive, au totdeauna șanse mai mari în luptă pentru existență a reprezentărilor asociate să devină, din latente, actuale, urcându-se în centrul conștiinței.....ne îndreptăm spre acele reprezentări, zice Th. Ziehen, cari sunt pentru noi cele mai interesante».

Rolul determinant al tonului afectiv e uneori așa de mare, că joacă rolul de *primum movens* în deslănțuirea șiragului de reprezentări. Un foarte frumos exemplu, în care acest rol hotărâtor al tonului sentimental se vede foarte bine, găsim în nuvela lui Brătescu-Voinești, **Moartea lui Castor** :

«Ce mă ținea pe mine deștept nu erau însă urletele, ci atâtea amintiri și atâtea gânduri, trezite deodată în mine la vederea suferinții lui.

Cât de limpede văd nopțile de vară, când mă duceam la moșie pentru vânătoare! Iată-mă culcat în pridvorul luminat ca ziua de luna plină, neputând închide ochii din pricina cântecului pitpalacilor, care se aud pretutindeni, aici aproape, ca sunetul a două pietre lovite una într'alta, colo, în depărtare, ca picăturile de apă căzând într'un vas plin. Castor se scoală din când în când și vine să mă miroasă, îngrijat de neodihna mea.

Iată-ne la vânătoare într'o miriște aurie. Castor caută la cincizeci de pași, în galop, cu capul în sus. Deodată trăsnet, se oprește în loc, nemișcat, ca de bronz, cu coada dreaptă, cu un picior ridicat în sus. La un pas înaintea lui stă prepelița pe brânci, înfricoșată, hipnotizată. Mă apropiii și-l strig: «Pill!»! El sare, prepelița sboară și eu trag. «Apporte!» și mi-o aduce. E încă vie, numai aripată.

Mi-l dase tată-meu. Par'căl văd: în ziua când m'am întors, după examenul de bacalaureat, mă întâmpină în capul scării și, după ce mă'mbrățișează și el și mama:

— Să trăiești fătul meu, și să-ți dea D-zeu bucuria pe care ne-o faci.

Apoi mă ia de mână și mă duce în odaia mea, unde mă așteapta cea mai neașteptată surpriză. În perete o panoplie, cu toate trebuincioasele pentru vânat, patima mea: iar, de sub pat, iese Castor, întâi lătrând, apoi bucurându-se, de par'că mă cunoștea de când lumea.

A ! fericirea mea de atuni ! Și nu numai pentru ăst dar frumos, ci pentru toate câte ne'nconjurau.....

Da, pe tată-meu mi-l aduceau aminte gemetele lui Castor. Mă vedeam întorcându-mă cu dânsul dela vânătoare, de unde venia să mă ia totdeauna cu chibitca lui cu un cal, auziam sunetul neuitat al arcurilor chibitcei, auziam și glasul lui, și corul nesfârșit de greeri.

Zadarnic îmi astupam urechile pentru a putea adormi. Minteă acum plină de trecut, nu se lasă să fie adormită, ci depăna atâtea lucruri trăite cari mă minunau prin limpezimea cu care le vedeam».

Toată această depănare de reprezentări perfect limpezi, pe care o zugrăvește nuvelistul, e deslănțuită de starea afectivă dureroasă în care-l aruceau urletele câinelui muribund. Firește, fiindcă primum movens e o stare afectivă intensă, toată pânza de reprezentări, ținută de scriitor din amintirile trezite de acea stare afectivă, are și ea tonul sertimental al determinantului, toată nuvela ne'nvăluie inima în duiosie, melancolie și întristare, osebit că ne trezește și reflexii filosofice sumbre, pesimiste, asupra vieții.

Un alt exemplu frumos, în care ni se zugrăvește rolul stării afective în jocul gândurilor, găsim în nuvela lui Caragiale, *O făclie de paști*.

Leiba Zibal, eroul nuvelei, e un erou fricos, care a adus de mic copil o viață necăjită și plină de suferinți. După multe adversități, ajunge de se stabilește hangiu în satul Podeni, dar aici trăește sub stăpânirea stării maladive a frigurilor de baltă și a unei amenințări groaznice din partea unui fost argat al lui, Gheorghe, cu care se certase și pe care-l dase afară.

Sub stăpânirea acestei stări maladive și a fricii grozave de amenințare, conștiința începe să urzească următorul păenjinis de reprezentări, întâi în stare trează, apoi și în vis:

«Ceeace muncește acu pe Leiba, mai mult decât tremurătura frigurilor, este o amenințare.

« A, goi ticălos!» gândeștete el oftând.

Ticălosul goi este Badea Gheorghe—pe unde o fi!— un om cu care Zibal a avut o daraveră foarte neplăcută.

Gheorghe venise într'o dimineață de toamnă pe la han, obosit de drum; ieșea din spital—zicea—și cătă de lucru, Hangiul l'a luat în slujbă. Dar Gheorghe s'a arătat a fi un om prea brutal și prea ursuz... suduia mereu și mormăia singur prin ogradă. Era o slugă rea, leneșă și obrasnică... și fura.

Intr'o zi a amenințat pe balabusta, care-l ocărâse cu drept cuvânt, s'o lovească în pânțece; altădată a asmutit un câne asupra lui Ștrul, cel mic. Leiba i-a făcut numai decât socoteala și l-a trimis. Dar Gheorghe nu voia să se ducă: el pretindea cu violență că s'a tocmit pe un an. Atunci hangiul a spus că merge în deal la primărie să ceară vătășel, ca să-l alunge.

Gheorghe a vârat repede mâna în sân, strigând:

«Iuda!» și a voit să se năpustească asupra stăpânului.

Din norocire soseă atunci o harabă încărcată cu mușterii. Gheorghe a început să rânjească, zicând:

«Ce te-ai speriat, coane Leiba?... Iacă mă duc».

Și apropiindu-se crunt peste tarabă de Leiba, care se deie cât putu înapoia, îi șopti:

«Să mă aștepti în noaptea Paștelui, să ciocnim ouă roșii, jupâne.. Să știi că ți-am făcut și eu socoteala!»

Atunci intrară mușterii în dugheană.

«Să ne vedem sănătoși la înviere, coane Leiba!»
adăogă Gheorghe depărtându-se.

Deși astea se petrecuse de mult, totuș în mintea omului prins de friguri, se repeta bine impresia figurii lui Gheorghe, a mișcării lui vrând să scoată ceva din sân și a cuvintelor lui amenințătoare. Cum se deșteapta așa limpede acea amintire?»

Aceasta e rețeaua de amintiri din stare trează brodată pe canavaua stării maladive și a fricei de amenințare. Acum iată și în vis cum continuă depănarea reprezentărilor:

«Foarte trudit omul își încolăcește brațele pe masă și-și așează pe dânsele capul, care-i arde tare.

La căldura soarelui de primăvară, care începuse să încingă fața mlaștinilor, o moliciune plăcută cuprinse nervii omului, și gândul începu să depene fusul conștiinței bolnave mai rar și tot mai rar înmuind treptat formele și culorile închipurilor... Gheorghe... noaptea Paștelui... tâlhar.. Ieși... o crâsmă în miezul târgului... o dugheană veselă, oare merge bine... sănătatea...

Și ațipi...

...Sura lipsește cu copilul de mult de-acasă. Leiba iese în ușa dughenii, să se uite în calea ei. Pe ulița mare e o circulație vie, o neîntreruptă fâșiitură de roate,

acompaniate de ciocăniturile ritmate ale trapătului de potcoave pe luciul asfaltului.

Deodată însă circulația se oprește și din spre Copou se văd venind o grămadă de oameni, gesticulând și strigând foarte mișcați. Mulțimea pare că excortează pe cineva: militari, o streajă și fel de fel de public; la toate ferestrele caselor, la toate ușile dughenelor se înghesuiesc privitori curioși.

«Aha! gădește Leiba, au pus iar mâna pe un tâlhar!»

Cortejul se apropie, Sura se deslipește din mulțime și urcă lângă Leiba, pe treptele crâșmei.

— Ce e, Sura? întreabă Zibal.

— E un nebun scăpat dela Golia.

— Să'nehidem dugheana să nu dea peste noi.

— E legat acum bine, dar adineauri scăpase. S'a bătut cu toți soldații... Pe un jidan pe care un goi răutacios din mulțime l-a îmbrâncit peste nebun, nebunul l-a mușcat de obraz.

Leiba de pe trepte vede bine; cu o treaptă mai jos, privește Sura cu copilul în brațe.

Este adevărat un nebun furios, pe care-l ține câte doi oameni de fiecare parte; pumnii îi sunt strâns legați unul peste altul cu o curea tare. E un om cu o che-restea uriașă: un cap ca de taur, părul negru stufos, barba și mustățile aspre și împâslite. Prin cămașa-i sfâșiată de luptă, se vede pieptul lat, acoperit ca și capul de un stof de păr. E cu picioarele goale, gura-i plină de sânge și stupește mereu firele, pe cari le-a smuls cu dinții din barba jidanului.

Toată lumea s'a oprit..., de ce?

Jandarmii deslegară mâinile nebunului. Mulțimea se dă într'o parte făcându-se loc larg împrejurul lui. Nebunul dă un ocol cu ochii și-și oprește privirile care ard, spre ușa lui Zibal; scrâșnește din dinți, se repede

țintă pe cele trei trepte și, într'o clipă apucând în palma dreaptă capul copilului, în cea stângă pe al Surei, le isbește pe unul de altul cu atâta putere, că le confundă ca pe niște ouă moi...

Un sgomot s'auzit, o trosnitură care cu nimic nu se poate compara la întâlnirea celor două tigve smăcinate una de alta,

Leiba cu inima innodată, ca un om ce cade dintr'o nemăsurată înălțime, dete să țipe:

«O lume întreagă mă lasă cu dinadinsul prada unui nebun!»

Dar glasul mut nu se puse voinței.»

Atunci îl deșteptă un mușteriu glumeț, trăsând tare cu o nua pe masă.

Se vede perfect de bine corelația psihică din acest vis groasnic și starea de frică sub stăpânirea căreia a adormit Evreul amenințat.

Tot în această nuvelă se arată admirabil de bine, și un țesut contrar de imagini, trezite de un sentiment contrar, de un curaj nemărginit:

«Și rămase tâmp cu ochii holbați pe lumina dela fereastră... Câteva momente el stete astfel încremenit, pe altă lume, dar deodată:

«Da! repetă el surâzând su o clipire firoasă da: s'o fintească pe loc!»

Se petrecu atunci în ființa acestui om un fenomen ciudat, o complectă răsturnare; tremurătura lui se opri, abaterea-i dispăru și figura-i descompusă, de-o atât de îndelungată criză, luă o bizară seninătate...

El se ridică drept cu siguranța unui om sănătos și puternic, care pornește la o țintă lesne de ajuns».

Acum, sub stăpânirea stărei afective răsturnate, jocul

gândurilor ia alt sbor și, în avântul lui, născocoște
mijlocul inegenios—lațul—de a prinde mâna tâlharului
și de a o arde.

CAPITOLUL VI

Despre Iluziile Simțurilor.— Halucinațiile

1. *Iluziile Simțurilor.* Percepțiile noastre nu corespund totdeauna realității. Adesea conștiința le interpretează în mod greșit. Atunci se nasc diferite iluzii ale simțurilor.

Luna ne apare la răsărit cu un disc mai mare ca la zenit. Atunci avem o iluzie a simțului vederii sau *optică*, iluzie pe care placa fotografică ne-o corectează, căci pe ea discul apare deopotrivă de mare și la răsărit și la zenit.

Perceperea liniilor de drum de fier ca neparalele la o distanță mai mare, este tot o iluzie optică. În domeniul simțului văzului se produc numeroase iluziuni.

Când ne amuzăm să privim formele caleidoscopice, pe care le iau norii pe cer, când îi umflă vântul, ni se pare că descoperim în ei când niște

corăbii uriașe ce plutesc pe oceannl cerului, când cai fantastici trăgând care imense, etc. Și fiecare din noi poate vede altceva. Aceste sunt niște iluzii optice.

Copiii mici sunt foarte mult pradă iluziilor optice: Câteva liinii încrucișate fără nici o regulă le dă iluzia că e un cal, o bicicletă, tatăl sau mama. Când desenează astfel de linii intenționând să figureze prin ele un cal sau pe tatăl, ei cred serios că ele figurează pe tatăl lor sau un cal.

Iluziile optice se nasc la copiii mici *mai ales sub stăpânirea unei emoții de frică*. Dacă li s'a umplut închipuirea, prin povestiri fantastice, cu ființe supranaturale fioroase, ca smei, draci, stafii etc., sub stăpânirea fricei li se pare că văd, — mai ales noaptea când se sting luminile și în fața ochilor închiși, dar neadormiți încă, plutesc în stare normală umbre informe — figuri de smei, stafii și această viziune ireală, emoția de frică li se indentifică.

Frica dă naștere și la un amestec intim de iluzii vizuale cu iluzii auditive: Când treci noaptea singur printr'o pădure, oricât de curajos ai fi, ți se pare, la cel mai ușor sgomot ce auzi — un foșnet, un trosnet de crăci — că sunt pași de hoți ce vin să te atace, și ți se pare că-i și *vezi* năpustindu-se asupra-ți.

După cum în transformările caleidoscopice ale norilor umflați și frământați de vânt, ni se pare

a zări chipuri de ființe sau lucruri de dimensiuni uriașe și de forme bizare, tot așa când în urechi răsună șgomote monotone — ca freamătul unei păduri, murmurul unui râuleț, huruitul roatelor trenului, mugetul unei cascade, etc., — avem impresia că se desprind din ele *melodii cunoscute*, cari ne apar cu ritmul, măsura și timbrul lor. Dar nu roatele cântă, și nici pădurea și râulețul, ci închipuirea noastră care brodează acele melodii pe canavana senzorială al șgomotului monoton, cu lână sau mătasa furnizată de *memorie*. Foarte multe iluzii se explică prin această activitate a memoriei, care adaugă unor senzații, de obicei puțin intense, neclar conturate, provenind din excitații prea depărtate, reprezentări neadequate lor, adică din acelea cari, în condiții normale de producere a acestor senzații, nu s'au asociat nicio dată cu ele. «Totdeauna, când predispozițiile memoriei, zice d-l C. R. Motru, depășeșc rolul de completătoare ale intuiției, avem iluziunea. Sunt oameni gata în fiecare moment să vadă figuri de animale sau oameni, acolo unde sunt doar câteva pete aruncate la întâmplare... Sunt alți oameni mai refractari. Toți însă sunt predispuși să completeze, prin reprezentări, impresiile prezente, când acestea sunt sărace, și anume fiecare să le completeze cu reprezentările care îi stau mai la dispoziție în memorie».

Când vedem de departe într'un boschet un li-

curici clipind și avem iluzia că acolo arde un foc, la impresia senzorială reală a scânteerii licuriciului se adaugă, din memoria noastră, reprezentarea neadequetă a focului. Ceeace nu ne dau simțurile, fiindcă excitațiile ce le impresionează sunt slabe, adaugă memoria din proviziile ei. În memorie, deci, e un izvor bogat de iluzii.

Stările afective în deosebi activează această completare inadecvată a memoriei, cum am arătat mai sus vorbind de iluziile, pe cari le naște frica. Simpatia naște și ea pronunțate iluzii: sub stăpânirea ei, persoana simpatică îmbracă însușiri pe cari nu le are în realitate. Iar antipatia acumulează în persoana antipatizată cusururi mult mai mari și mai numeroase decât are ea în realitate. Antipatia face și pe dracul mai negru decât e.

Sub stăpânirea pasiunii avariției, Hagi Tudose al lui Delavrancea, «se văzu topind, el, cu mâna lui, bulgări de aur, turnându-i în strachină și sorbindu-i cu lingura», atunci când pentru prima oară puse pe nepoată sa să-i facă o oiorbă de pasăre. Și nu putu înghiți decât câteva sorbituri, căci noi iluzii ciocnind brutal patima lui de aur, îi nimicesc orice poftă de mâncare: «Ce frigurile sub el se deschisese ca o mare fără fund. Și se ducea adânc, adânc, tot mai adânc. Și pe gât gustul aurului sângele viu al aurului! Nefericit părinte, gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi miroșise a aur“.

2. *Halucinațiile*. În iluzii avem o sinteză între niște senzații, provocate de excitații slabe, șterse, dela agenți depărtați, cu reprezentări neadecuate lor. În halucinație se produc reprezentări puternice, care se obiectivează ca și percepțiile realiste, dar fără să fie provocate de excitații externe, ci numai de excitații interne.

Știm că, după teoria energiei specifice a simțurilor, stările senzoriale pe care le pot produce cauze externe, se pot naște și numai prin cauze interne. Se pot naște senzații de cald, de frig, de tunet, de lumină din cauze pur interne. Congestia vaselor capilare ale nervilor sensitivi determină fenomene de lumină în nervii optici, murmure surde în cei acustici. Congestia cerebrală, introducerea unor anume substanțe în sânge, ca opium, hașis, provoacă percepții ce se localizează în afară sub forma unor anumite obiecte, deși aceste obiecte nu există de loc în afară. Aceste percepții, cărora nu le corespunde nimic în exterior, sunt niște *halucinații*. Halucinațiile se produc mai ales în stările patologice, în deoseb. în maladiile nervoase și pot afecta toate simțurile: halucinații auditive, vizuale, tactile, de gust și miros, de sensibilitate generală.

Cele mai numeroase halucinații sunt cele de auz și văz, mai rare cele de tact, miros, gust, și în orice caz amestecate cu cele de văz și auz.

Halucinațiile apărând cele mai adesea în anu-

mite stări patologice, au fost studiate foarte amănunțit de psihiatri. *Esquirol* definea astfel această stare halucinatorie: *Un om, care are convingerea intimă a unei senzații actualmente percepută, pe când nici un obiect exterior propriu să excite această senzație nu e la îndemâna simțurilor sale, este într'o stare de halucinație.* Această definiție e criticată în mai multe puncte de psihiatria contemporană. Întâi de toate, nu totdeauna cel ce încearcă halucinații are convingerea intimă a existenței reale a obiectului halucinației. Cum spune și dovedește *Dumas*, multe persoane se îndoiesc de realitatea viziunilor lor, fiind conștiente că sunt halucinații și că ele sunt prada unor stări anormale, „...ar fi o greșeală să credem că toate acestea halucinații... sunt capitale să dea bolnavilor iluzia unei percepții identice percepțiilor vieții sale.

În cele mai multe cazuri, halucinația se realizează pe un plan care nu e acela al percepției veritabile și ea provoacă la bolnav critici și explicații destinate să mascheze sau să atenueze ceea ce are incomplet și anormal..... Ceea ce sare în ochii, din contră, la cel mai mare număr de halucinații, e distincția pe care ei o fac dela ei înșiși, și cele mai adesea sub influența întrebărilor noastre, între halucinațiile lor și percepțiile lor reale. Halucinațiile văzului nu sunt într'adevăr complete, adică asemănătoare percepțiilor nor-

male, cu aceeași precizie de contururi și nuanțe de culori, cu aceleași reliefuri, decât în cazuri de intoxicații grave când ele merg de altfel pari passu cu obnubilarea conștiinței;.. dar în cele mai multe cazuri, ele sunt niște siluete, umbre fluide și mobile, cari apar și defilează pe un singur plan, și cărora le lipsesc caracterele de relief și de precizie ale adevăratelor percepții vizuale. Bolnavii au foarte adesea o tendință spontană să le facă critica.. ei refuză să vadă în ele percepții vizuale, și cum ei delirează, explică foarte natural în funcția de delirul lor, ca o mașinație a dușmanilor lor, toată această imagină neprecisă ¹⁾.

Somnul și Visele: Stările hipnotice

Lectură din W. Jerusalem

Conștiința noastră încearcă o întrerupere care se repetă regulat, deci periodic, în timpul somnului. Cauzele fiziologice ale somnului sunt încă învăluite în întuneric. Numai atât se poate spune cu oarecare siguranță, că anumite procese în sistemul central aduc somnul. În general o sleire și obosire a sistemului nervos central e pricina somnului; totuși experiența ne arată, că și lipsa de ocupație, acțiunea continuă uniformă a unei și aceleiași impresii senzoriale, în fine și oarecare materii narcotice produc starea somnului. Funcțiunile vegetative sau

¹⁾ G. Dumas. Trait. de Psychologie.

numai fiziologice ale vieții, cum sunt circulația, digestia, asimilarea durează bine-nțeleș și în timpul somnului, se produc și acte reflexe. Ceeace se odihnește cu totul: e *activitatea voinței*. Somnul cel mai adânc, după cum ne spun cercetările făcute, e după adormire. Atunci domină o deplină lipsă de conștiință. Incurând însă el se prefacă în somn ușor și atunci iau naștere acele fenomene caracteristice ale conștiinței, cari sunt *visele*.

Viața visului e una din cele mai interesante, mai discutate și totuși din ce în ce mai misterioase fenomene ale vieții sufletești.

Reprezentările din vis au întâi proprietatea, că sunt socotite de cel ce visează ca percepții sensibile. În vis *vezi, auzi și simți*. În vis noi credem adesea că ne aflăm în situațiile și pozițiile cele mai felurite, însă totdeauna vedem și simțim mișcările necesare pentru acestea și auzim sunete și vorbe. Din acest fapt simplu se explică ceeace se relatează despre credințele în vise și despre oracolele ce tălmăcesc visele. Oamenii cu o stare culturală primitivă, întocmai cași copiii, nu pot deosebi imaginile din visele lor de realitate. Socotind visele ca fapte trăite real, ei văd foarte ușor în ele niște semne prevestitoare ale unor întâmplări viitoare, care par că purced dela puteri mai înalte.

O altă însușire a reprezentărilor din vise este aceea, că se desfășoară numai după legile de asociație, lipsind cu totul influența ordonatoare a voinței. De aici incoherența viselor, ușurința, cu care noi în vis trecem peste depărtările de timp și spațiu, peste realități. Imaginile din vise sunt unele anunțări, cele mai multe însă produse ale fanteziei. Ele au comun cu reprezentările fanteziei noutatea, originalitatea lor, adesea opoziția lor față de realitate, dar mai are și o altă proprietate, care e importantă pentru producerea viselor. Ca orice acti-

vită a fantaziei, tot așa și visul e legat de un sentiment de plăcere sau neplăcere, și aproape că nu există vise indiferente, adică vise care să nu fie nici plăcute nici neplăcute. Acest sentiment de plăcere și neplăcere ar fi chiar pricina care întrerupe liniștea somnului și care produce reprezentările din vis, După o nouă teorie, foarte ingenioasă, toate visele provin din *dorințe*, a căror realizare se înfăptuește oarecum în vis. Împlinirea dorințelor n'ar determina numai tonul, ci și conținutul viselor. E sigur lucru, că în viața visului se'ndeplinesc multe, din ceace în timpul zilei prin ocupațiile profesionale se ascunde sau se comprimă. Conținutul viselor se compune cele mai adesea din evenimente ale trecutului, care natural sunt plăsmuite în mod fantastic și primesc tocmai prin acel sentiment culoarea lor proprie, tonul lor. Oricât de incoherent și absurd apare adesea un vis, după oarecare exercițiu poți de regulă după o scurtă reflexie să găsești elementele lui în faptele trăite mai înainte....

Foarte des se reînnoiesc în vis dispoziții către reprezentări, care în stare trează în toial ocupațiilor zilei nu pot fi realizate. Amintiri din vremuri depărtate, figuri de prieteni de mult morți sau de mult ne mai văzuți, plutesc și se amestecă adesea într'un mod cu totul ne logic cu fapte din trecutul cel mai apropiat. Viața noastră reprezentativă tocmai lucrează și în vis mai departe, deslănțuită de excitații senzoriale minimale și de sentimente de plăcere sau neplăcere, dar absolut cu totul neconduse de voință, care în somn e adormită.

Totuși reprezentările din vis au o tot atât de mare influență și asupra centrilor motori ai organului central, căci adesea noi executăm în vis mișcări, care par foarte asemănătoare cu cele voluntare. Așa sunt întoarcerea așa de deasă a mâinilor și picioarelor, și vorbirea de-

seori în timbul somnului, în sfârșit și așa de ciudat fenomen al umbletului noaptea sau al *somnambulismului*. Atracția misterului, care de mult e răspândită asupra somnambulismului, a dat totuși naștere la multe exagerări și denaturări în narațiunile despre somnambuli, numai atât e sigur, că acțiuni foarte complicate sunt executate de ei. Aceasta însă nu dovedește că și în vis voința ar fi activă, numai că și acțiuni complete, adică serii de mișcări pot să devină așa de mecanice, în cât o simplă asociație e suficientă să le deslănțue.

Stările hipnotice. Inrudite cu somnul, dar nici de cum identice cu el, sunt așa numitele stări hipnotice. Se'nțelege prin aceasta un somn provocat artificial, în care cel ce adoarme (hipnotizatul) e supus într'un mod minunat influențelor persoanei care l-a hipnotizat. Această influență se cheamă sugestie.

Nu impresiile senzoriale prea puternice, ci acelea cari durează mult sau care se repetă uniform, ca fixarea unui obiect strălucitor, tictacul unei pendule și altele ca acestea determină la persoanele, cari sunt predispuse la aceasta, chiar după puțin timp, cufundarea în somnul hipnotic. Adesea e deajuns numai porunca medicului: „Dormi!“ În timpul somnului medicul poate prin sugestie să determine o suprasensibilitate (hiperestezie) a pielii celui care doarme sau o pierdere a sensibilității ei (anestezie). În cazul întâi cea mai ușoară atingere a pielii provoacă o tresărire puternică; în cazul din urmă se poate înfinge chiar un ac adânc în piele, fără ca acel ce doarme să reacționeze în vreun fel. Adesea se întâmplă, ca prin ordine, cari se dau în timpul somnului hipnotic, să fie influențată conștiința celui hipnotizat după deșteptare (sugestie posthipnotică). În acest chip se isbutește să se vindece în mod durabil sau vre-

melnic unele turburări nervoase, insomnia și alte boli pricinuite de nervozitate.

Hipnotizarea pare însă că nu e cu totul neprimej-
dioasă pentru organism și de aceea în ultimii ani s'a
renunțat de cele mai multe ori la acest procedeu de
vindecare în practica medicală.

CAPITOLUL VII.

Despre memorie

Fenomenul amintirii. De foarte multe ori am vorbit, în cursul studiului nostru, despre puterea de a ne reaminti ceea ce am știut odată; am pronunțat mai în tot locul vorbele de «aducere aminte», «amintire», «memorie». Am spus, că stările sufletești, după ce au stat o vreme în conștiință, trec în inconștient sau în memorie, dar că de acolo pot să se întoarcă iar în conștiință, pot fi reamintite. Ocupându-ne puțin mai pe urmă de reprezentări, am spus că percepțiile lasă o urmă în noi, așa încât ne putem închipui lucrurile cunoscute și când nu mai sunt în fața noastră. Ce e această închipuire a lucrurilor în absența lor, dacă nu o aducere aminte a lor? Vorbind mai departe de înlănțuirea sau asocierile de idei, am spus că mintea noastră poate străbate din nou fiarele de reprezentări avute odată, fie în virtutea

contiguității lor, fie în virtutea asemănării sau a contrastului lor. Ce înseamnă a străbate din nou șiruri de reprezentări, dacă nu a ni le aduce aminte?

Prin urmare, în toate explicările de până aci am presupus, că în sufletul nostru stă o putere, numită de *memorie*, mulțumită căreia cunoștințele dobândite despre lucruri nu pier cu totul, ci le putem păstra și folosi multă vreme. De această putere, pe care am presupus-o până acum în tot locul, dar pe care n'am studiat-o aparte, vrem să ne ocupăm acum în deosebi.

Memoria în general și amintirea. Toate senzațiile, toate percepțiile, toate reprezentările, în general toate stările sufletești, dacă mai vin odată în conștiință sau în minte după întâia lor producere, devin, desigur, stări amintite, repetate. Totuși, nu putem despre toate să spunem, propriu vorbind, că sunt *amintiri*. Toate, însă, care revin în minte constituiesc fapte de memorie.

Putem avea stări aduse din nou în minte, fără să ne gândim prea mult la semnul acesta, că-s aduse din nou în minte, fără să ne dăm prea mare atenție, să fim prea conștienți de însușirea aceasta, că-s aduse din nou în minte. În cazurile acestea nu putem vorbi cu deplină dreptate de amintire.

Când copilul recunoaște un măr, adică simte că a mai văzut unul odată sau de mai multe ori, nu

stă mult să se mai gândească că l-a mai văzut nu-și aduce aminte precis când l-a văzut, unde l-a văzut, ci numai recunoaște îndată că l-a mai văzut. Aproape în toate momentele, oricare din noi ne gândim la cei mai de aproape de noi: la părinți, frați, surori, prieteni, etc., adică reprezentarea lor ne vine sau ne revine mereu în minte. Și totuși nu zicem că ne aducem aminte de mamă, de frați, de surori. În fice clipă avem reprezentări privitoare la profesia noastră, dar nu putem zice că ne aducem aminte de ea. De asemeni, toate cunoștințele pe cari le dobândim prin învățare, să păstrează în memorie și le folosim la nevoie, dar nu sunt amintiri.

Amintirile se raportează la un anumit moment al timpului trecut. Când însă, după o trecere de mai mulți ani dela plimbarea noastră prin pădure, găsim într'u colț uitat din casă un buchet cules cu acea ocazie, deodată ne aducem aminte de plimbarea aceea, după ce până atunci fusese uitată.—Când scotocindu-mi biblioteca, dau peste o carte veche învățată pe timpul când eram școlar, mi-aduc deodată aminte de vremurile acelea, de camarazii mei de școală pe care nu i-am văzut de mult și de a căror soartă nu mai știu nimic, de dascălii pe care i-am avut și de modul cum m'au învățat; par'că-i mai văd și-i mai aud, cu toate că a trecut multă vreme de atunci. — Portretul unui prieten din copilărie mi-aduce aminte

de o mulțime de scene din copilăria depărtată și aproape uitată.

Reprezentările ce revin mereu în minte sânt cunoștințe, reprezentări organizate. Ce ne face să spunem în cazurile din urmă, că ne aducem aminte, pe când în cele d'ântâi nu spunem că ne aducem aminte, n'avem impresia de stări de memorie, deși în fapt ele sânt stări amintite, negreșit? In cele d'ântâi reprezentările revin mereu în suflet, sunt aproape mereu reprezentate. Ele nu-s produse într'un timp depărtat de prezent, ci aproape de tot de prezent. Cum pot spune că-mi aduc aminte, că-mi iubesc mama, frații, surorile, când iubirea aceasta există în tot momentul, când reprezentarea lor revine mereu în minte? Imi sânt aproape, lângă mine, îi văd mereu și-i aud mereu și mă gândesc mereu la ei, ei fac parte din viața mea de fiecare clipă. Scurt vorbind, stările prea aproape de prezent și care se repetă mereu, cari revin mereu în conștiință, încât fac una cu ea și sânt hrana ei zilnică, nu sânt stări de memorie cu *impresia* că sânt stări de memorie, că sânt stări din trecut, nu-s amintiri.

Raportarea la un anumit punct din trecut se chiamă indexul de timp. Când însă, ca în cazurile din urmă, ne vin în minte stări dintr'un trecut depărtat de prezent și știm că-s dintr'un trecut depărtat, după ce multă vreme, tot timpul până la revenirea lor, au fost uitate cu totul, atunci

zicem că ne aducem aminte de ele, că avem suvenirul lor. De o persoană scumpă dispărută pot spune, cu dreptate, că-mi aduc aminte că am iubit-o și nu spun că o iubesc, cum spun de una, care trăește încă. Trebuie să fie un interval mare de timp, în orice caz simțitor, între prezent și trecut, pentru a putea vorbi de memorie în adevăratul înțeles al cuvântului, pentru a avea impresia clară a trecutului. Raportarea aceasta la anumit punct din trecut se cheamă *înderul de timp* al amintirii.

Prin urmare, memoria adevărată, propriu zisă, trebuie să fie însoțită totdeauna de impresia clară, preciză a trecutului, adică să fie simțită de conștiință ca memorie. Oricum ar fi reprezentările, însă, de memorie propriu zisă, conștientă, ori numai renăscute fără impresia clară a reamintirii, toate trebuie să îndeplinească anumite condițiuni pentru a putea să mai revină în conștiință.

Condițiile memoriei în general. Condițiile revenirii reprezentărilor. Pentru revenirea în minte a reprezentărilor, cari au mai trecut prin ea, trebuie ca ele să fi rămas, să se fi păstrat în suflet până la revenirea lor. Altfel n'ar mai putea reveni, s'ar pierde pentru totdeauna, am uita tot ce am învățat.

Cum stau ele până să revină, unde stau, aceasta e una din chestiunile cele mai întunecoase ale psihologiei. Să ne mulțumim a spune, în lipsa unei

explicări clare, că ele stau în inconștient. Prima condiție a revănerii lor e, deci, conservarea sau păstrarea lor.

I. Păstrarea sau reținerea și condițiile ei. Păstrarea reprezentărilor. — Când suntem bine dispuși, sănătoși, odihniți, putem învăța mult mai ușor și ce învățăm să ținem minte mai multă vreme, ca atunci când suntem indispuși, bolnavi, oboșiți. De aceea copii și oamenii tineri au memorie mai bună ca bătrânii, cari uită mai repede, păstrează mai greu și pentru un timp mai scurt reprezentările dobândite. Prin urmare, o condiție a păstrării e 1) puterea, sănătatea, odihna organismului nostru, și, în deosebi, a creierului. Când suntem cu luare aminte, *atenți* la ceea ce învățăm, ținem mai bine minte și mai mult timp ceea ce învățăm, de cât atunci când nu suntem destul de atenți. O altă condiție a păstrării e, deci, 2) *atenția*, pe care o depunem în timpul învățături, (despre atenție vom vorbi mai pe larg în paginile următoare). Ceea ce ne-a plăcut mult, ceea ce ne-a interesat se ține minte multă vreme, adică păstrarea mai depinde și de 3) *interesul*, cu care am învățat ceva. Ceea ce învățăm repede, în grabă, se uită tot degrabă. De aceea e bine să învățăm încet, mai bine în fiecare zi câte puțin, dar bine, decât într'o singură zi prea mult, dar nedigerat. Prin urmare, e foarte important pentru conservarea cunoștințelor 4) *durata de timp*, în care le-am

câștigat. Ceeace am învățat numai odată se uită mai lesne, ca aceea ce am învățat de mai multe ori. Adică, conservarea sau săpărea cunoștințelor în suflet mai atârnă și de 4) *repetiția* lor.

Un copil poate foarte bine învăța pe din afară, cu oarecare greutate, dar poate, o poezie din care nu înțelege nimic sau mai nimic. Cu mult mai lesne învață însă, atât copiii cât și oamenii mari, când lucrurile pe cari vor să le rețină sunt înțelese în toate privințele. când sunt, deci, perfect clare. Prin urmare 5) *limpezimea sau claritatea cunoștințelor* e o altă condiție, foarte importantă, a păstrării lor.

Experiențele au arătat, că dacă cineva are de învățat pe dinafară cifre cari nu se leagă de nicio amintire din suflet, le învață foarte greu și reține un număr mic din ele, pe când dacă se *asociază* cu date istorice cunoscute ori cu fapte din viața celui ce învață, le învață mult mai lesne și le reține mai mult timp. Cifrele 2320, 5740, 8797 se rețin mai greu ca cifrele 1821, 1877, 1913, 1916, etc., acestea din urmă sugerând în cor știință evenimentele istorice petrecute în anii arătați. O altă condiție a păstrării e, deci, 6) *asociația* faptelor de învățat cu altele cunoscute.

Am înșirat condițiile principale ale păstrării sau săpărei reprezentațiilor în suflet. Cum știm noi, însă, că ele sau păstrat? Dacă nu s'ar mai întoarce în conștiință, ele ar putea foarte bine să

fie păstrate undeva, într'un colț întunecos din suflet; noi n'am ști nici odată că s'au păstrat.

Pentru a ști aceasta, trebuie ca ele să revină în conștiință, să se producă din nou, adică, cum se zice, să se reproducă.

II. Reproducerea și condițiile ei. Revenirea sau reproducerea reprezentărilor. Din faptul că se reproduse, ajungem la stabilirea faptului că reprezentările s'au păstrat.

Fără simțirea reproducerii, n'am avea idcie de conservarea lor. Reproducerea o simțim, conservarea o judecăm numai, că trebuie să existe.

Cu toate, deci, că nu poate fi reproducere fără păstrare, ceea ce e important în memorie ca să simțim memoria, ca să știm că ne amintim, e reproducerea, sau, mai bine zis, simțirea reproducerii, căci sunt reproduceri fără să simțim că s'au reproduce, și atunci reprezentările reproduse par stări sufletești nouă.

Și pentru reproducere e nevoie ca organismul nostru să fie într'o stare de sănătate, de odihnă. Un școlar, care se duce toabă de carte la un examen, dar care se duce obosit, neadormit, poate—și cele mai multe ori se și întâmplă aceasta—să nu răspundă nimic, cu toate că știință e destulă în capul lui.

Cunoștințele sunt ele păstrate, dar nu pot fi reproduse atunci, nu poate face dovada păstrării lor, chiar atunci când i se cere. Aceasta din

cauza neodihnei: mintea obosită reproduce foarte greu.

Cum se fac reproducerile reprezentărilor, cum revin ele în conștiință?

Când, dând după multă vreme peste buchetul de flori, mi-aduc aminte de plimbarea din pădure, cu toate reprezentările și simțirile pe care le-am încercat atunci, acestea din urmă revin sau se produc în minte aduse de revederea neașteptată a buchetului. Buchetul face parte din tot șirul de percepții și simțiri ce am încercat cu ocazia plimbării, percepția lui a fost vecină, contiguă cu toate cele din urmă. Când ea revine ca reprezentare sau chiar ca percepție, pentru că presupun că revăd buchetul, ea aduce după sine din cauza contiguității și pe vecinile sale. Aci reproducerea e pricinuită de o asociație prin contiguitate. Buchetul B, revăzut (B^r), aduce după sine reprezentările tuturor stărilor vecine cu reprezentarea lui: c, d, e, f, g, etc.

$$\underbrace{B + C + D + E + F}_{\text{Contiguitate.}}$$

senzațiile încercate în pădure.

$$\underbrace{B^r + c + d + e + f}_{\text{Contiguitate.}}$$

Reproducerea lor ca reprezentări prin mijlocirea lui B.

Când spre a ne aminti ceva, ce de obicei uităm, s. e. o făgăduială făcută cuiva, facem un nod la batistă sau legăm o panglicuță la un ceasornic

noi asociem prin contiguitate cu voia noastră aceste lucruri și faptul ce voim să ținem minte, tocmai pentru că stim, că unul din elemente, batișta înodată, panglicuța ceasornicului, ne va fi amintit vrând nevrând.

Percepțiile lucrurilor asemănătoare revin sau se produc ca reprezentări, din cauza asemănării care există între ele: În toate exemplele pe care le-am luat la studiul asocierii prin asemănare, avem o reproducere de reprezentări, adică o memorare a lor, întemeiată tocmai pe asociația lor prin asemănare.

Dar chiar în reproducerea prin contiguitate joacă asemănarea un rol important. Percepția repetată a buchetului, B', reproduce din cauza asemănării percepția *acum sub formă de imagine* a buchetului proaspăt cules în pădure, și, tocmai pentru că ele se aseamănă, B' târăște după sine în conștiință, pe c, d, e, f, g, vecine cu el.

În toate reproducerile lucrează și asociația prin asemănare și cea prin contiguitate. După ce *a* a reprodus pe a_1, a_2, a_3, a_4 , asemănătoare cu el, el poate deodată părăsi firul asemănării și de la a_4 , în loc să treacă la a_5 să treacă, pe firul contiguității, la b, c, d, e, f, g, vecine cu a_4 , din altă asociație produsă într'un alt timp.

$$a + a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + b + c + d + e + f + g)$$

Portretul unui prieten din copilărie (a) ne aduce aminte de el (a_1) și pe urmă de o mulțime

de scene din copilăria noastră: b, c, d, f, g, etc.

Invers, poți părăsi firul reproduș prin contiguitate, spre a reproduce apoi unul prin asemănare. Mergi dela a prin b, c, d, e, f, până la g, și pe urmă în loc de a trece la h, treci la g^1 , g^2 ; g^3 , g^4 , etc.:

$$a + b + c + d + e + f + (g + g^1 + g^2 + g^3 + g^4)$$

Spre exemplu: îmi vine în minte chipul unui prieten jucător pasionat de cărți (a) și el reproduce imaginea unei mese verzi (b), a unui întreg convoiu de nenorociri, pe cari le-a suferit de pe urma acestei patimi, (c, d, e, f), a altor jucători cu cari joacă el (g), și apoi mi-aduc aminte de alte jocuri: de table, de biliard, de șah, de domino, de popice, de tenis și așa mai departe.

Reproducerile reprezentărilor se fac, deci, pe baza asocierii lor, fie prin contiguitate, fie prin asemănare, ori prin amândouă în acelaș timp, și de fapt acesta e cazul care se întâmplă mai des, dacă nu totdeauna. Cerceteze oricine toate cazurile de asocieri pe cari le-am amintit, ori pe cari le poate lua fiecare ca exemple, și va constata repede, că în toate lucrează și contiguitatea asemănarea.

Faptul că reproducerile se fac pe baza tuturor felurilor de asociații chiar ajută, ușurează memoria noastră. *Cu cât am avut în suflet asociații mai multe, mai bogate, cu atât reprezentările au mai multă șansă de a se repro-*

duce. Spre exemplu, vreau să-mi amintesc numele unei persoane de care vorbesc ceva, nume care se silește să-mi vină în minte, care „îmi umblă prin gură“, dar care nu isbutește repede să-mi vină. Ce fac spre a mi-l aduce aminte? Incep să mă gândesc: *când* am cunoscut persoana aceasta, *în ce împrejurări* am cunoscut-o, cine mi-a recomandat-o și cu ce ocazie, cam în ce stare mă găsiam eu atunci, ce fapt important din viața mea s'a petrecut înainte sau după facerea cunoștinței, etc? Dacă pot să-mi aduc aminte de toate aceste lucruri, atunci numele are șorți mulți să fie reamintit; dacă nu mi-l amintesc, sau îmi amintesc puține, atunci foarte cu greu îmi voi aduce aminte de numele dorit. Ce fac în primul caz? Dacă îmi amintesc de toate acele împrejurări la cari mă gândesc, înseamnă că asociez prin contiguitate multe reprezentări, reproduc fire lungi de amintiri și am mai multă șansă să găsesc în aceste fire lungi și ceea ce caut. Numele căutat s'o fi asociat cu una sau alta din aceste împrejurări, dacă nu cu timpul când am cunoscut-o, poate cu locul unde am cunoscut-o, poate cu numele persoanelor cari mai erau când am cunoscut-o, cu o împrejurare importantă de dinainte sau de după cunoștință, așa încât, venindu-mi în minte aceste amintiri cu care el s'a asociat, poate să am norocul să-mi vină și amintirea lui. Cu cât s'a asociat în trecut cu mai multe din acele detalii

amintite, cu atât are mai multă șansă de a fi reamintit și el. Dacă însă am uitat toate sau aproape toate împrejurările cunoștinței, dacă mă întorc în zadar pe firul timpului înapoi și nu găsesc nici în ce timp era, nici unde era, nici cine mai era, nici ce mi s'a întâmplat sau i s'a întâmplat atunci, aproape sigur atunci, că numele e condamnat să zacă în uitare. Cu cât am cunoscut mai multe persoane și, deci, mai multe nume, cu cât, adică, s'au asociat în minte mai multe reprezentări de nume de persoane, — asociere prin asemănare, pentru că toate se referă la un lucru: nume — cu atât pot să-mi amintesc mai de grabă de un nume dorit. E foarte firesc să fie așa, Din mult, mult se poate ține minte; din puțin puțin.

Dacă am rămâne la reproducerea reprezentărilor, memoria n'a fi încă pe deplin existentă. Negreșit că tot ce se reproduce e o amintire, un fapt de memorie, dar *dacă n'am simți noi, în conștiința noastră, că se reproduce, memoria ar exista numai pentru ea; noi nu ne-am da seama că avem o memorie, toate lucrurile ar părea nouă pentru conștiință.* Trebuie să avem, deci, *impresia reproducerii*, pentru a avea o memorie în adevăratul înțeles al cuvântului, o memorie, adică, pe care să știm și noi c'o avem.

Cum avem însă impresia reproducerii, adică a repetării, a *vechimii*?

Am spus la începutul acestui capitol, că acele

stări se pot numi de memorie, cari, când se reproduc, ne dau *impresia că-s din trecut*. Când simțim, cât de puțin, că un iucru pe care-l vedem acum *a mai fost, odată, în trecut*, atunci zicem că avem amintirea sau suvenirul lui din prima arătare. Minte, însă, nu se mulțumește numai cu această impresie nelămurită „că a mai fost odată cândva”. Ea vrea să știe *când anume* a mai fost: vrea să fixeze bine ziua, dacă nu, anul sau epoca când a mai fost. Câtă vreme nu reușește să spună hotărât când a mai fost, amintirea e nedeslușită, neclară, e însoțită numai de impresia cam ștearsă că a mai fost. Când însă reușește să spună exact când a mai fost, atunci amintirea devine perfect lămurită. Atunci ea *recunoaște* bine lucrul amintit.

III. Recunoașterea sau localizarea în timp și spațiu. Procesul recunoașterii. Recunoașterea aceasta perfectă a *timpului* când am încercat anumite stări, face ca memoria să se 'ntregească, să devină perfectă, conștientă de ea. Și mai lămurită e amintirea, când putem să fixăm și *locul* unde am încercat anumite stări. Fixarea aceasta a timpului și a locului e ultima treaptă a memoriei, și poartă numele de *recunoaștere* sau *localizare în timp și spațiu*. Cum se face scestă localizare, am spus-o mai sus, și o mai repetăm. Căutăm înapoi în timpul trecut, pe firul tuturor amintirilor, pe acelea cari ni se par că au fost

în legătură cu amintirea pe care vrem s'o fixăm. Din acestea putem fixa în timp câte-va mai importante, adică putem stabili *data* lor. Intre diferitele lor date încercăm să punem această amintire cât putem mai exact. Dacă nu-mi aduc bine aminte, exact, când am cunoscut o persoană, îmi aduc aminte că înainte de data aceea — nefixată încă — mă pregăteam să intru într'o anumită carieră, spre exemplu, și îmi aduc aminte exact timpul când mă pregăteam: era în anul cutare, în luna cutare, etc. Știind data aceasta și știind că după această dată, la puțin timp, am făcut acea cunoștință, atunci fixeaz cunoștința aceasta în timpul următor, tot în anul acela, mai târziu, sau în anul ori în anii viitori. Recunoașterea se întemeiază, prin urmare, pe cunoașterea *unor date exacte*, bine păstrate în minte, între cari încercăm să punem amintirile nedatate încă, dar pe cari vrem să le datăm. Incercarea poate să ne aducă repede la rezultatul dorit, sau ne poate face să așteptăm multă vreme. Totul atârnă de sărăcia sau bogăția amintirilor noastre.

„In rezumat, un om care caută o amintire în memorie, seamănă cu un om care caută un lucru pierdut în casa lui; și unul și altul scotocesc și răstoară unele peste altele obiectele (și amintirile) în vecinătatea căror presupun că e cel căutat, și succesul vine să le spună îndată dacă presupunerea lor era întemeiată“ (James).

Memoria specială ori profesională, Memoria și profesiunea. Am spus că repetiția necentenită întărește memoria, o asigură pentru multă vreme. Așa fiind, ocupațiile noastre zilnice care ne silesc să repetăm aceleași și tot aceleași acte, se vor păstra mult timp și perfect de bine în memoria noastră. Fie-care avem o memorie perfectă a tot ceea ce e în legătură cu profesia noastră. Aceasta desvoltă în fiecare din noi o *memorie specială, profesională*, dacă o putem numi astfel, pe lângă *memoria generală*, a tuturor impresiilor, de tot felul, cari trec prin sufletul nostru.

Un negustor ține minte perfect listele de prețuri, un om politic are memoria perfectă a numărului și numelui votanților cărora le solicită voturile, un librar ține minte foarte bine pe dinafară toate cataloagele, de pe la toate librăriile existente, un actor are memoria rolurilor pe cari le joacă, și așa mai departe.

Cei cari își mărginesc mintea numai la cercul profesional și și-o închid față de alte preocupări, rămân toată viața aproape numai cu memoria specială a profesiunii lor. Sunt oameni cari nu pot vorbi nimic despre ce e străin de ocupația lor, cari, cu oricine s'ar întâlni, aduc vorba numai de ce îi interesează pe ei, fără să stea vreun moment să se gândească dacă îi interesează și pe alții ca pe ei. Negreșit că aceștia sunt foarte dis-

plăcuți în societate, ei nu pot să intereseze pe toată lumea pe care o cunosc, rămân cu gura căscată când aud vorbindu-se de ceva străin de cercul ideilor lor, și nu-s în stare să spună și ei o părere despre aceasta.

E bine omul să știe de toate, să aibă o memorie bogată, în idei privitoare la tot felul de chestiuni, fiindcă acestea îi pot ajuta, îi pot fi de folos chiar în meseria sa, sau, în orice caz, în viața lui întreagă. Bine înțeles, să știe una bine de tot, să fie deplin stăpân pe meseria pe care o exercită, dar și despre celelalte să aibă cunoștințe, să nu se trezească nici-odată în fața lor Chinez cu desăvârșire. *Cu cât știi mai multe, cu atât și poți face mai multe*, și trăește mai lesne, în viața aceasta plină de greutateți, acela care e înarmat cu știința cât mai multora din aceste greutateți.

Aceste observații ne aduc să vorbim de chestiunea *cum putem noi să ne îmbogățim memoria*, să ni-o cultivăm?

Reguli pentru cultivarea memoriei. Secretul unei bune memorii. Am spus mai înainte, că o amintire are cu atât mai multe șanse să se trezească în minte, cu cât a fos asociată cu mai multe altele. Deci, secretul unei memorii bune e să legăm un fapt, o cunoștință de cât mai multe cu putință, adică s'o angajăm în serii cât mai numeroase de asociațiuni. Să căutăm ca tot ce mai

știm, să legăm de tot ce învățăm ca nou, să nu lăsăm cunoștințele în neordine, risipite unele de altele. Cu cât vor fi mai adunate, mai legate, cu atât vor fi mai înțelese, și cu atât vor fi mai înțelese, cu atât se vor ține mai bine minte.

De aici urmează, că orice învățatură trebuie să se facă încetul cu încetul, nu cu zorul, pentru ca ideile noi ce învățăm să aibă vremea necesară să se lege cu celelalte, pe cari le avem dinainte. Ce greșită e metoda acelor candidați la examene cari un an întreg nu fac nimic, și în ajunul examenului, în câte-va zile, dau în brânci să «mă-nânce» atunci cartea! Nu poți face într'un ceas de muncă cât ai fi putut face într'un an, dacă n'ar fi fost an de lene. «E desigur cu neputință, ca lucrurile învățate astfel, dintr'odată în câte-va ceasuri, și numai pentru a fi înregistrate, să poată contracta asociații numeroase cu tot ce mai avem în minte..... O uitare repede e soarta neîmplântată ce paste această învățatură zorită. Studiați, din potrivă, aceleași lucruri treptat, zi cu zi, cercetați tot ce învățați sub toate înfățișările posibile, lăsați să se asocieze cu întâmplările vieții zilnice, rumegați totul fără încetare: în curând vor forma un astfel de sistem și așa de legat cu toate celelalte, cu putința de a le găsi așa de ușor și pe căi așa de felurite, în cât ele vor constitui o știință pe care o veți avea totdeauna la îndemână.

Iată de ce e de recomandat în școli *deprinderea aplicării continue*» (James).

Procesul uitării. Despre uitare. Cum avem nevoie să ne cultivăm memoria,—și există o artă, un meșteșug de a o cultiva—avem nevoie în viață și de o artă a *uitării*. Cum am putea suporta viața aceasta plină de suferințe, dacă n'am putea să le mai uităm, să încetăm de a ne mai gândi la ele? «*Vremea lecuește toate*», se zice în mod popular.

Cum se explică acest efect calmant al timpului? Se explică prin uitarea reprezentărilor cari s'au însoțit în trecut de suferințe, adică prin uitarea cauzelor durerilor suferite. Dar «a uita» ce însemnează? Însemnează a trece cu vederea din șirurile de reprezentări pe acelea cari s'au legat de suferințe, a nu reproduce, prin urmare, firele întregi de reprezentări și în ordinea în care s'au produs ele, ci a *alege* din ele pe acelea cari s'au întovărășit mai mult de plăceri. Minteă preferă să-și aducă aminte de stările plăcute și alungă pe cele neplăcute, și, odată alungate, ea se silește să le oprească de a se mai înapoia vreodată în suflet. Din preferința aceasta rezultă puterea potolitoare, calmantă a timpului, închipuirea viitorului în culori trandafirii, numai după experiențele plăcute, și nu după cele neplăcute și triste, și regretarea trecutului privit iarăș numai sub înfățișarea lui fericită, care ne pare a fi fost fericit, nu

pentru că ar fi fost lipsit de suferințe, dar pentru că nu vrem să ne mai aducem aminte și de acestea. Fiecare om are modul său propriu de a da ceva uitărei. Unii uită durerile la băutură, uitare nedemnă de om, fiindcă se face cu prețul sărătății și omeniei lui, îl degradează, punându-l mai prejos chiar de animale; alții o caută în ocupațiile nobile ale științei și artei; unii o caută în jocuri, căzând în alte patimi, poate și mai nenorocite; alții găsesc o mângâiere în a ne mângâia și ușura suferințele altora. Totul atârnă de caracterul omului și de nivelul minții lui. În toate aceste cazuri, însă, mecanismul uitării constă în a găsi reprezentări puternice, contrarii celor ce vrei să uiți, și a-ți absorbi sufletul în ele. Puterea aceasta de a trece în voe peste unele reprezentări, la altele pe care le socotesc în stare să le alunge pe cele dintâi, variază de la om la om, și atârnă de cea ce numim puterea *atenției*.

Recunoașterea la copiii mici. Desvoltarea memoriei la copii. Aplicări pedagogice. Chiar din a două lună se vede la copii *recunoașterea* unor anumite impresii, cari s'au repetat de mai multe ori. Ei nu rămân indiferenți la chipul și glasul mamei ori al doicii, ș. ex., ci manifestă o plăcere printr'un surâs ușor. Incepând cu luna a patra *recunoașterea* face un pas mai departe: anume ei încep se *deosebească* pe persoanele cunoscute de cele streine, arătându-se în chip deosebit față

de ele: răsând și întinzând brațele spre cele cunoscute, și țipând și cu chipul înfricoșat față de cele străine.

Se înțelege, că expresiile figurii copiilor la recunoașterea persoanelor cunoscute și la perceperea celor străine nu sunt la toți la fel, și așa se explică felurimea descrierilor întocmite de diferiții cercetători ai vieții psihice a copiilor. Unii privesc pe străini cu chipul serios, uimit, alți înfricoșați, unii privesc pe cunoscuți cu zâmbet și râset, alții și cu o nuanță de rușine, căci se ascund la întâia lor vedere îngropându-și chipul la sânul mamei sau doicei.

Recunoașterea inconștientă ori memoria implicată. Recunoașterea aceasta a copiilor mici nu e încă o recunoaștere conștientă, ci mai mult subconștientă ori inconștientă. În momentul când văd o persoană cunoscută, nu le vine în minte în mod conștient reprezentarea sau imaginea liberă a impresiei făcută de această persoană la vederea ei dinainte: reprezentarea d'întâi se contopește perfect cu percepția actuală și-i dă o nuanță de sentiment deosebită, anume nuanța *de ceva mai văzut odată*, așa zisul sentiment de *fidelitate* sau de *impresie din trecut*, fără însă să se producă o comparație conștientă între impresia d'ântâi și percepția actuală. Comparația se face involuntar și inconștient, percepția actuală încetușează imaginea anterioară, și această compara-

ție involuntară face posibil acel sentiment al impresiei de mai avută odată, și deci, *recunoașterea ei de către copil,*

Emanciparea treptată a memoriei de percepție. Treptat, treptat, memoria se emancipează de percepție, până ce copilul ajunge să-și reprezinte chipul unei persoane cunoscute, independent de percepția ei actuală, *prin suvenir liber ori memorie propriu zisă.* Se vedem cum se face această emancipare. O doamnă povestește următoarele despre nepoata ei: O doamnă îmbrăcată deschis glumi întâi cu copila, apoi își schimbă deodată locul pierind din ochii ei. Copila atunci căută cu privirea câteva momente după persoana dispărută, ceea ce înseamnă că a durat câtva în conștiința copilei sub forma de reprezentare liberă. Aceste *ecou de câteva clipe* al unei impresii sub forma de imagine e numit de W. Stern¹ *memorie de gradul I.*

Formarea reprezentărilor libere. Peste câteva luni această memorie de gradul I-iu devine atât de vie, în cât dacă o impresie i-a plăcut copilului foarte mult, când ea dispare deodată, el e încă așa deplin de ea, încât așteaptă să reapară, și când reappare se bucură mult și nu se mai satură de jocul acesta repetat. Astfel, când mama sau altcineva se ascunde și iar apare, iar

W. Stern, *Psychologie der frühen Kindheit.* (Psihologia cele d'ântâi copilării.)

se ascunde și iar reapare, zicând „cucu“, copilul nu mai poate de bucurie. Faptul că el așteaptă apariția chipului ascuns dovedește că a început în el să trăiască liber reprezentarea chipului dispărut. Copilul anticipează apariția impresiilor plăcute, dar această anticipare nu e posibilă de cât grație *reprezentărilor libere*. Aceste reprezentări așteptătoare se înmulțesc din ce în ce în cursul lunilor următoare și între ele se stabilesc și asociațiuni, cum am văzut la capitolul despre asociațiuni.

Prevederea și amintirea. Ceace e caracteristic pentru dezvoltarea timpurie a vieții reprezentărilor la copii, e raportarea aceasta a lor la viitor mai de grabă ca la trecut. Stern găsește că aceasta e o lege generală a dezvoltării psihice: *Raportarea la viitor, previziunea, apare mai curând în conștiință decât raportarea la trecut suvenirul.* Lucrul e foarte explicabil prin *instinctul de conservare*, care e mai mult slujit de previziune de cât de suvenir,

Nu se poate preciza când memoria s'a emancipat complet de percepții, așa încât să intre în joc puterea de reprezentare spontană, liberă și nu se poate preciza pentru că, la vârsta aceasta, copilul *nu grădește*, n'are deci unealta de mai târziu cu care să exprime reprezentările de lucruri și persoane cari, desigur, aleargă prin conștiința lui.

Dar spre sfârșitul anului întâi începe să rupă unele vorbe, și atunci e foarte vizibilă puterea spontană de reprezentare.

Perioada din dezvoltarea memoriei, cercetată până acum, face parte din *perioada vieții psihice fără grai*.

Memoria în perioada când începe graiul. Deși spre sfârșitul perioadei d'întâi memoria se emancipează, cum am văzut, de percepție, totuși memoria *implicată*, cum i se zice, neliberă, continuă să mai joace un rol important. Când un copil recunoaște în cartea de chipuri un animal, o face fiindcă impresia actuală se contopește cu cele anterioare rămase *latent* în memoria lui de câte ori le-a încercat. Dacă copilul se deprinde a umbla bine cu farfuria și lingurița, aceasta se datorește imaginilor de mișcare rămase *latent* în memorie din exercițiile anterioare, fără ca el să și dea seama de efectul inconștient al acestor imagini de mișcare. Această stare de latență a reprezentării, lor joacă un rol important și *învățarea graiului*, care se bazează pe imaginile auditive și motoare rămase latent în memoria copilului din exercițiile anterioare ale uneltelor vorbei, imagini cari dela sine revin în conștiință și sprijinesc aceste unelte la încercările ulterioare de vorbire ale copiilor.

Când copilul în povestirile lui de fapte văzute ori în reproducerea unor povestiri auzite,

adaugă dela sine anumite detalii, găsește anumite comparații, el lucrează fără a-și da seama, inconștient, — dar nu poate altfel — cu *imagini din experiența lui anterioară*, rămase pân'atunci în stare latentă.

Recunoașterea în perioada graiului. În anul al doilea copiii recunosc persoane cunoscute (tata, mama, un prieten al casei), ori obiecte, după o absență de *mai multe săptămâni*.

În anul al treilea după o despărțire mai de multe *luni*, în al 4-lea după un an și chiar și mai mult.

Sentimentul casei ori căminului. În ce privește *obiectele* recunoașterii, la început sunt recunoscute numai impresiile des repetate, persoane și lucruri, ca sticle, jucării; după un an recunosc și ceeace îi înconjoară, dispoziția lucrurilor în spațiu. Intoarcerea acasă, după o absență mai îndelungată, trezeste recunoașterea întovărașită de *sentimentul casei ori căminului*. Indată copii aleargă la obiectele lor mai favorite, la dulapurile cu jucării, la patul lor, la cotețul câinelui iubit, etc., scotocind totul cu plăcerea mare a revederii lucrurilor proprii.

Recunoașterea și sentimentul de plăcere și durere. La trei ani cercul recunoașterii se lărgeste, întinzându-se și la impresiile mai rar repetate sau chiar văzute numai odată și de mult, vede și cunoscuți ai casei, persoane văzute numai întrecere

prin casă, vreun meșteșugar chemat la o reparație, vre-un cismar, vre-o croitoreasă, etc. În deosebi impresiile *interesante*, pentru copii se recunosc în asemenea condiții — constatare de mare însemnătate pedagogică. Impresiile neplăcute revin des și sunt perfect cunoscute: sticluta cu doctorii, termometrul, doctorul, etc.

Procesul învățării în perioada antescolară. Cum învață copii mici. Căștigarea cunoștințelor. Înainte de a merge la școală, copilul învață în mod cu totul deosebit de cum învață la școală. Pe când în școală învățarea e intenționată, cu scop pentru viitor, conștientă, sistematică, sprijinită pe voință, în perioada antescolară, care s'ar putea numi a *școlaei vietii*, învață în mod neintenționat, *ca efect secundar al altor activități psihice, în deosebi al jocului*. Fără intenția de a învăța, prin joc, care atâta curiozitatea, spiritul de observație și imaginația până la maximum posibil, copilul adună o comoară de intuiții și reprezentări, pe cari mai târziu are să le folosească și în mod intenționat, conștient. Limba o învață mai mult jucându-se, prin imitația atât a propriilor gânguriri, cari se nasc din spontanietatea mișcărilor, prin autoimitație, deci, cât și prin imitația vorbelor rostite de mai marii lui, acest chaos de sunete, așa de neînțelese întâi, pe cari le reproduc *cu așa de mare plăcere*, dar care se încheagă repede prin asociațiuni de contiguitate cu lucrurile în fața cărora

se rostesc, căpătând, deci, un înțeles. Tot așa, mai mult prin joc și curiozitate, învață să cunoască obiectele ce umplu vitrinele prăvăliilor, animalele, vehiculele de transport, telegraful, telefonul, etc. Nu rareori învață copilul în chipul acesta plăcut, jucându-se, întrebând, și literile și cifrele, deci cititul și numărătoarea.

Așa se împletesc pe nesimțite comorile de intuiții și reprezentări și dibăcii manuale din lumea jocului, povestirilor și lucrărilor serioase pe cari le fac în casă în ajutorarea părinților.

Contrastul cu învățarea din perioada școlară. Aceasta constituie cel mai mare contrast cu învățarea din școală, prea sistematică, prea științifică, cu intenție didactică prea fățișe! Și mai ales cu meșteșugismul de predare după acelaș calapod fix, general al metodei uniforme, când copiii și cercurile lor de interes sunt așa de variate!

Consecinți pedagogice. Invățământul general și ocazional. Dată fiind rodnicia acestui proces de învățare inconștientă, neintenționată, e de recomandat ca începuturile școlii să se facă ținându-se seama de el. La început școala trebuie să dea un învățământ mai mult general și ocazional printr'o metodă care, neexcluzând nicidecum munca, efortarea, s'o îmbrace în haina jocului, a povestirii și plimbării, așa ca intenția didactică, care nu poate fi de cât plictisitoare, să nu fie deloc vizi-

bilă. Dacă cu copiii cei mici, care pășesc întâia oară pragul școlii, în loc să începem cu lucrurile abstracte și uscate pentru cari n'au nici un interes natural, cum sunt definițiile gramaticale, semnele grafice la scris — citit și socotit, am face mai mult plimbări pe stradă și în natură, și cu ocazia acestor plimbări, răspunzând întrebărilor nenumărate pe care le sugerează realitățile întâlnite, le-am furișa în mod plăcut, fără ca ei să simtă intenția de a-l învăța, o mulțime și o mulțime de cunostințe, învățământul, *părând că stă mai mult în mâna copiilor* — deși în realitate în a învățătorului, care aranjează lucrurile în acele plimbări așa în cât să se producă fatal observațiile ce intenționează să facă cu el — va fi foarte plăcut, *căci va consta în răspunsuri la probleme pe cari realitățile vii și pline de interes le pun copiilor*. Va fi un învățământ *cerut* de copii, *nu impus*, deci gustat *cu poftă*, nu cu silă. Și știm, dela condițiile generale ale memoriei, că plăcerea și interesul sunt ajutătoarele cele mai de preț ale ei.

Câteva plimbări pe stradă și în natură, câteva lucrări manuale, pentru care copiii au totdeauna mare interes — căci știm ce puternică e impulsivitatea lor către mișcare, — ar constitui cea mai rodnică pregătire a minții lor pentru lecțiile sistematice de mai târziu de geografie, învățământ intuitiv, științe naturale și fizice, geometrie, instrucție cetățenească, etc. Pregătire, însă fără in-

tenție didactică vizibilă, fără formalism, solemnitate și constrângere, fără lanțuri de întrebări și răspunsuri, fără *dresură*, ci prin întrebările copiilor, prin relații familiare între învățător și copii, prin curiozitate vie și interes înlănțuitor.

Invățarea pe dinafară. Invățarea de poezii pe dinafară. Pe la 3—4 ani, și unii copii și mai de vreme, sunt în stare să învețe poezii pe din afară, și o fac cu cea mai mare plăcere, și le recită cu cea mai mare plăcere s. ex. când răsfoiesc o carte cu chipuri, alături de cari sunt texte poetice, ori cu prilejul diferitelor sărbători, ziua de naștere a tatălui, spre exemplu, ori cu ocazia darurilor ce li se dau la crăciun ori anul nou. Plăcerea de a învăța poezii se explică prin plăcerea de a găsi rime ori de a auzi și rosti rime, ceea ce știm că e un caz de asocieri prin asemănarea auditivă. Copiii mai mici învață poezii pe din afară *imitând* pe cei mai mari pe cari îi aud și această imitație le produce o foarte mare plăcere.

Capacitatea de a învăța pe din afară. Capacitatea de a învăța poezii pe din afară e la unii foarte mare. Iată câteva cazuri relatate de W. Stern: O fetiță de 3 ani știa pe dinafară 146 versuri fără greșală, versuri din mici poezioare ce întovărășeau 23 de tablouri dintr'o carte ilustrată, tablouri cari nu stăteau în legătură între ele. Era destul să-și arunce o uitătură pe tablourile celor două pagini următoare, ca să poată continua.

Un frate al acestei fete, de 5 ani și 6 luni, putea să recite toate poeziile din aceiași carte, în ordinea lor, chiar fără să se sprijine pe privirea chipurilor.

Deosebiriile dintre copii. Negreșit sunt mari deosebiri între copii în această privință, unele provenind din pricini exterioare, din *educație*: copiii din straturile de jos nu pot recita mult, căci au puține ocazii de a auzi recitându-se; deprinderea la cari sunt supuși copii din straturile mai înalte îi face s'ajungă la un număr foarte mare de versuri memorate; altele provenind *dintr'o înzestrare deosebită, înăscută*, care îngăduie unora să'nvețe foarte de timpuriu poezii foarte lungi.

Cum învață poezii școlarii și cum copiii neșcolari? Copiii de școală învață, poeziile, *pentru că știu să citească*, prin senzații și imagini de 3 feluri: vizuale, auditive și motoare. Copilul neșcolar învață numai pe cale auditivă-motoare, îi lipsesc deci amintirile optice ale textului citit, ale grupului simetric de versuri cari alcătuiesc strofele peeziei, și posibilitatea să împartă poezia, să recitească strofele pe cari încă nu le poate recita. Pe urmă, îi lipsește și voința conștientă de a învăța ceva.

Lipsa acestor reprezentări vizuale grafice e cumpănită de alți factori: plăcerea pentru sunet, independent de înțelesul lui, pentru ritm și rimă, pentru refren, etc. Pe urmă, în firea copilului e

să nu se mulțumească numai cu auzul unor sunete, ci caută îndată să le grăiască și el, fie că le'nțelege ori nu, exact ori falș, în ritm egal sau întârziind, însă cu mare plăcere.

Mai e despăgubit de lipsa ajutorului imaginilor, vizuale prin ajutorul ce-i dau ilustrațiile textului cum am văzut din cazul povestit de W. Stern.

Memoria mecanică e predominantă la copii. Copilăria cea d'ântâi e, cum zice Stern, timpul memoriei mecanice, însă întovărășită de plăcere, de interes momentan. Numai dacă respectă această plăcere, acest interes, dresura memoriei mecanice prin învățarea pe din afară are valoare. Altfel e un chin pentru copii a-i învăța pe din afară lucruri neînțelese. Dacă însă se lasă această învățare în voia imitării spontane a celor mai mari cari spun poezii,—singura producătoare de plăcere,—atunci această învățare pe din afară e rodnică pentru copii, nu e costisitoare de energie și constituie un bun exercițiu al memoriei. Copiii să nu fie siliți a recita în orice ocazie, căci atunci n'o fac spontan și interesul se tocește.

Memorarea globală și cea fragmentară. Copiii, până la școală, memorează învățând toată poezia dintr'odată, în mod global, cum se zice, nu în mod fragmentar, cum învață școlarii, strofă cu strofă, ori vers cu vers. Cercetările cari s'au făcut în ultimul timp au dovedit că învățarea în-

tregului deodată e mai economică, mai lesnicioasă și mai durabilă.

Avantajele memorării globale. E contra naturii copilului ascultarea de mai multe ori a unui fragment, înainte de a fi trecut la cel următor. E de recomandat de aceia și în școală metoda memoriei globale, nu ca lecție de azi pe mâine, ci cu un răgaz mai mare de timp, în care poezia prin dese repetiri ca întregă se înțipărește foarte bine, fără impresia penibilă că e lecție de știut la un timp cerut. Mai e de recomandat apoi, tot ca urmare a constatării de mai sus, să nu se ceară școlarilor reproducerea fragmentară a povestirilor religioase, morale ori istorice.

Amintirea la copii. Când reprezentările sunt raportate de copii la un anumit punct din timpul trecut, atunci ele devin *amintiri propriu zise*, nu numai cunoștințe memorate pentru un scop de prezent. La început această localizare în timp e foarte vagă. «A fost odată» ca în basme.

Modalitățile amintirii copiilor. Urcarea în conștiință a unei amintiri se petrece în următoarele chipuri:

a) *prin legătură asociativă cu o impresie senzorială prezentă:* copilul vede din nou un loc, unde a mai fost, și nu numai că-l recunoaște, dar își mai aminteste și de alte fapte petrecute acolo — asociație prin *contiguitate*; ori vede un tablou reprezentând o priveliște de la țară, și și

amintește de un alt ținut văzut înainte într'o călătorie,—asociație prin *asemănare*.

b). Prin *asociații numai între reprezentări*. Deci, amintirea în această fază se emancipează de senzații. Uneori o reprezentare—amintire apare în conștiință printr'un proces inconștient, nemijlocită de vreo asociație de reprezentări, în aparență brusc și neexplicabil.

Și în cazul *a* și în cazul *b* amintirile țâșnesc *dela sine*, fără o sfortare conștientă a copilului sau fără a fi provocate de cineva.

c). Alteori amintirile apar în conștiința copilului, prin întrebări ce i se adresează cu privire la o întâmplare văzută ori trăită. Acestea se cheamă amintiri *provocate*: «Povestește unde ai fost și ce ai văzut?» «Pe cine ai întâlnit?» etc.

d). Mai târziu copilul *prin propria voință* își redeșteaptă amintiri, așa cum fac de multe ori și oamenii adulți. Această fază e vizibilă mai ales la copiii din școală, dar începe relativ mult mai de vreme. Voința aceasta se manifestă așa, cum se manifestă și voința copilului de a reține ceva în memorie.

Exemple concrete de evoluție a amintirilor. Iată și exemple concrete din care să se vadă evoluția amintirii schițată mai sus.

Primele amintiri. Primele urme de reprezentări—amintiri se văd din anul al doilea: Dacă te-ai jucat cu copilul cu o mingie ori altă jucărie, și

s'a rostogolit și s'a ascuns sub o canapea sau un dulap, și peste câțva timp, fie o jumătate de oră, îl întrebi unde e, îndată își întoarce ochii spre canapea ori dulap și se repede s'o caute

Amintiri și deprinderi. Pela mijlocul anului al doilea încep amintiri raportate la un timp mai lung înapoi, 24 ceasuri s. ex.. Când vine ceasul culcării, impresiile actuale: oboseala, aprinderea lămpii trezesc amintirea culcatului cu toate actele parțiale din care se compune. La ora scăldatului se trezesc amintirile acestui act, când s'a făcut ceasul de plimbat, își amintește de plimbare și cere pălăria, la ora mesei își amintește de toate detaliile cu care a fost deprins la mâncare, așa în cât se supără grozav dacă șervetul nu i s'a pus așa cum a fost obicinuit, dacă i se dă în altă ceașcă de cât cea obișnuită, etc.

Repede de tot copilul ajunge la anumite *categorii* de obiceiuri, la anumite *catalogări min-tale*, dacă pot spune astfel, și-i pare *imposibil* să se iasă din ele. Atunci, la orele *cuvenerate*, toate trebuie să i se facă așa cum a fost deprins. Aceasta merge uneori până la detaliile cele mai comice, pe cari oricine le-a putut observa. Explicația rezidă în acel joc de reprezentări-amintiri, a căror vioiciune e așa de mare, încât stăpânesc tiranic pe copil, și nu-i îngăduie măcar să bănuiască că s'ar putea și altfel.

Importanța amintirilor în deprinderi. In for-

marea deprinderilor, deci, n'are importanță numai faptul biologic al *exercițiului*, care bătătorește căile nervoase motoare și le fac nerezistente, ci și faptul psihologic al vioiciunii reprezentărilor amintiri. De aceea e așa de greu a lupta cu deprinderile rele și a le desrădăcina, și de aci se vede și marea însemnătate a senzațiilor ce le provocăm întâi copiilor și deci a suvenirurilor pe cari ele le lasă. Primii pași aci sunt hotărâtori, de ei se poate resimți o viață întregă. Cine nu știe cât de greu îi e unui școlar, care a apucat să pronunțe necorect un cuvânt, la învățarea unei limbi străine, să revină asupra primei pronunții și s'o îndrepte? De ce? Nu atât pentru că mușchii limbei, i-ar refuza-o, cât amintirile auditive eronate, ca și senzațiile eronate, fie din cauza auzului lui slab, care trebuia cunoscut de învățător fie pentru că învățătorul n'a pronunțat destul de tare ori de articulat. Nu-i intră în cap elevului, că ar putea să se rostească altfel de cum a auzit el întâi, ori cât de bine ar auzi a doua oară, a treia oară, când învățătorul se străduiește să-l cerceteze. Ca și cu profilaxia în medicină, mai rodnic e să previi în acest domeniu, de cât să corectezi.

Timpul la care se raportează amintirile se îndepărtează din ce în ce. Pe măsură ce înaintează în vârstă, amintirile devin și mai vii, și tâșnesc după intervale și mai mari. Iată un caz foarte interesant, citat de W. Stern: Un copil avusese

mai mult timp un iepure viu, la care ținea foarte mult, Într'o zi iepurele fu tăiat, dar copilul nu băgă de seamă (memorie neemancipată încă de senzație) nici în ziua aceea, nici în celaltă lipsa lui. Peste o lună făcu cu părinții o călătorie de 6 săptămâni, și impresiile nouă din această călătorie nu îngăduiă de loc amintirea iepurelui, Se'n-toarseră acasă, mai trecură 9 zile, când în sfârșit amintirea fu trezită printr'o impresie întâmplătoare: Văzu locul în bucătărie unde stătea iepurașul și întrebă: *ach, ach, wo mag das Ninit in die Küche hingekommen sein?*

Copilul era acum de 2 ani și $4\frac{1}{2}$ luni, și timpul scurs între prima impresie și amintire de 84 zile. Aci a jucat rol amintirea pe calea asociativă senzorială, și anume asociație prin contiguitate.

Amintirea din călătorii. Dela vârsta de trei ani urme foarte puternice lasă în sufletul copiilor impresiile din călătorie. În special trăsură cu cai face cea mai mare impresie, și multă vreme după întoarcerea acasă aleargă prin conștiința lui amintiri din plimbare cu trăsură, mai ales privitoare la cai. Apoi amintiri despre gară, după drumul de fier, despre oamenii străini întâlniți.

O fetiță de 3 ani și o lună, după 4 luni dela întoarcerea dintr'o călătorie, dădu într'o carte cu chipuri peste un tablou frumos cu o pădure. Acesta o mișcă deodată foarte viu și povesti: *Am fost*

și noi odată aci. Am stat pe bancă și atunci soarele se vedea printre pomi. Atunci ne-am coborât în goană de pe munte și atunci am alergat printre bănci". Fetița fusese cu părinții la băi, și acolo era o pădure, prin care era croit un drum, pe marginele căruia erau așezate bănci. Amintirea deslănțuită de tabloul din carte se raporta la o plimbare făcută într'o zi cu fetița prin acea pădure, când a avut loc un apus de soare încântător: prin ramurile copacilor se cerneau razele aurii ale soarelui focos. Amintirea s'a trezit pe baza *asociației prin asemănare* între impresia senzorială a tabloului din carte și tabloul din natură trăit de copilă la băi.

Amintirile din călătorie cu trenul sunt, cum fiecare își aduce aminte din propria copilărie, unele din cele mai vii, mai plăcute și mai traionice. Cine n'a văzut cu ce plăcere și cu ce cunoștință a realității se joacă copii de-a trenul? Toate scaunele din odaie sunt așezate în rând, fiind vagoane, unul din copii e mașinistul, altul fochistul, unul conducătorul, ceilalți călătorii, altul casierul de bilete. Călătoria are o țintă plăcută: *la mama mare sau la tușa.*

Toată tehnica drumului de fier, a plecării și sosirii trenurilor, totul e reprodus în acest joc cu cele mai mici amănunte, ceea ce dovedește o *intuiție internă* foarte bogată la copii despre tren și gară, deci *amintiri foarte vii.*

Amintiri vizuale și amintiri auditive. Amintirile cele mai numeroase sunt din lumea văzului, mai rare din cele a auzului, totuși nu așa de rare, încât adulții să-și închipue că toți copiii și totdeauna pot uita anumite făgădueli făcute spre a-l liniști, *făgădueli făcute cu intenția de a nu le respecta*. De multe ori uită, când sunt mai mici, e adevărat, dar de multe ori țin minte, și când sosește momentul împlinirii și făgăduelile nu se'mplinesc, își pierd încrederea în educatori și devin și ei mincinoși.

Tat așa și cu *amenințarea cu pedeapsa*. Dacă copilul ar uita-o fără grăș, n'ar avea nici o importanță că ai rostit-o. Dar de multe ori n'o uită, și dacă a fost numai amenințarea, îți sapi singur autoritatea. De multe ori uită o poruncă dată, așa că o calcă *din uitare*. Nu trebuie să se repeadă educatorul, să creadă numai decât că din răutate și să-l trateze după această credință. În educația copilului trebuie să contăm deopotrivă și pe putința amintirii și pe a uitării, nu absolut pe una.

Înmulțirea, complicarea și precizarea amintirilor. *Amintiri despre locuri.* Dela 4 ani amintirile se înmulțesc și mai mult și se complică prin multe amănunte și se precizează. Copiii încep să aibă amintiri foarte exacte despre *situația locurilor* pe unde au umblat și umblă, despre poziția lucrurilor în odăi, despre șirul străzilor și cotiturile lor, despre locul casei prietenilor de joacă, etc.

Dacă cumva mai marii lor, când se întorc dela plimbare acasă, se prefac a greși strada ori casa, copiii acum nu se mai lasă înșelați, căci amintirea străzii și a locului casei e prea puternică.

Amintiri și despre epoci ale timpului. Și timpul acum începe să fie foarte bine apreciat. Nu sunt rare reminiscențele relative la împliniri cu o vechime de un an. O petrecere la Crăciun provoacă amintiri relative la petrecerea de crăciun din anul trecut: cum era atunci Moș Crăciun îmbrăcat, ce daruri le-a adus, cum era pomul împodobit, etc. Fetita mea, când eră chiar de 7 ani, își amintea perfect, și-și amintea chiar dela 4 ani, cum a venit Moș Crăciun cu daruri (era atunci de 3 ani) și cum a vrut să spună poezia „Cățelușul cu părul creț“ și cum a greșit-o, din emoție, începând-o dela miloc cu versurile:

„El se jură
Că nu fură“

Ori de câte ori e întrebată, reproduce perfect și cu mare plăcere detaliile acestea întâmplăte la 3 ani.

Reminiscențele încep apoi să se raporteze la un trecut și mai depărtat, de 2—3 ani. Iată câteva cazuri citate de W. Stern.

Un băiat de 4 ani și 6 luni văzù pe îngrijitoarea lui îmbrăcată cu o bluză nouă albastră cu dungi albe. Indată el strigă: Și *Maria a avut o*

bluză ca asta. Sora sa mai mică fusese îmbrăcată pentru întâia oară cu o rochiță cenușie cu pătrățele. Băiatul zise: *Eva, tu ești ca Maria.* Maria fusese o altă fată la copii, care purtase o bluză aproape la fel cu a bonei de acum, și o rochie cenușie cadrilată. Dela plecarea celei d'ântâi trecuse 2 ani și 9 luni, fără să fi pomenit de ea. Acum prin asemănare de culoare, își aduce aminte de îmbrăcămintea celei d'ântâi, deși atunci nu cunoștea încă numele culorilor „... reprezentările optice s'au păstrat direct în caracterul lor colorat, fără ca ele să fi fost sprijinite prin vreo formulare verbală a impresiei“.

Cum am spus mai sus, trebuie însă să socotim și cu uitarea, nu numai cu amintirea, și observarea a arătat la copii foarte des uitarea chiar a impresiilor cu un ton sentimental pronunțat, ton de frică ori durere, etc.

Iluzii în amintiri. Uneori amintirile sunt raportate în mod greșit la un anumit punct al timpului, și atunci se produc *iluzii în amintire*. Una din cele mai dese iluzii în amintiri la copii — și nu lipsește nici la adulți — e *confuzia dintre ceva numai reprezentat, imaginat, cu ceva realmente trăit*. Iată câteva exemple: O fetiță de 3 ani și o lună, plimbându-se prin Februarie prin parc cu W. Stern, stătù mult de vorbă cu el despre lebedele de pe lac. Amândoi așteptau curioși să vadă vreo lebădă. Dar nici una nu se putea

ivi, fiindcă lacul era încă acoperit cu o pojghiță de ghiată. Se întreținură apoi mult timp despre ele, dacă stăteau ascuns în căsuța de lebede din apă, și cum poate să fie în căsuță. Apoi la înapoiere, vorbiră de altceva. Pe drum Stern o întrebă: Ce ai să povestești acasă lui tăticu? Ea răspunse repede: *Că am văzut lebede*. Ce-ai văzut? o întrebă el. *Multe lebede*. Stern: ai văzut cu adevărat lebede? Fetița gândindu-se: *Nu, erau în căsuță*. Confuzii de acestea între imagini și realități sunt așa de numeroase la copii, încât oricine ar putea cită sumedenie.

De multe ori se confundă imagini din vis cu realitatea, lucru ce se întâmplă chiar și adulților. Eu am visat odată că în vitrina unei librării din Ploești fusese expus un portret zugrăvit al roman-cierului Zola, și câtva timp am crezut că fusese într'adevăr expus și văzut de mine. Controlând bine, am aflat că nu fusese expus deloc acest portret la librăriile din acel oraș în timpul acela.

Sugestiunea în amintiri. Experiențele au dovedit că amintirile spontane, neprovocate prin întrebări, sunt mai puțin expuse iluziilor, decât amintirile provocate prin întrebări. Întrebările celor mai mari exercită un efect de *sugestiune*, care falsifică amintirile. Uneori aceste întrebări chiar sunt adresate așa, încât caracterul lor sugestiv e inevitabil: «N'ai văzut că Petrică a căzut și s'a lovit la cap?» Ori: «Nu-i așa că Marioara avea

o păpușă frumoasă?» La întrebări de aceste, sugestive de răspuns, răspunsul cu «da» e mult mai sigur ca acel cu «nu».

Cu cât copilul e mai mic, cu atât sugestibilitatea e mai mare. Pe urmă, cu cât întrebările se succed într'un lanț mai mare, cu cât dialogul e mai constrângător, cu atât primejdia falsificării amintirilor e mai mare.

De aceea, e de recomandat în școală, în locul formei interrogative constrângătoare, solemnă, pedantă, cu întrebări minuțios calculate, și cu mania corectării graiului copiilor la tot pasul, dialogul sau conversația liberă, familiară, în care au loc și întrebările școlarilor către învățător, și întrebările lor între ei, nu numai întrebările învățătorului. Când lecția are înfățișarea unei convorbiri prietenești, nesilite, sugestibilitatea scade în mod pronunțat.

Experiențele asupra mărturiilor. Foarte interesante experiențe asupra amintirii copiilor a făcut W. Stern, relatându-le în cartea sa: «*Psychologie der frühen Kindheit*». (Psihologia celei d'ântâi copilării), din care am împrumutat cele mai multe din datele de mai sus. Sunt așa zisele experiențe asupra mărturiilor. (Aussageexperimente).

Se provoacă copilul să observe un tablou necunoscut timp de două minute, după care i se cere îndată să povestească ce a văzut și să și răspundă la anumite întrebări asupra celor văzute.

Aceasta e prima mărturie care se notează. Peste 4 zile i se ia iar o mărturie, numită secundară. Tabloul următor arată rezultatele primei mărturii: Tabloul reprezintă gustarea de dimineață a unui băiat. Copila Eva, 2 ani și 11 luni. Intâia mărturie. ¹⁾

A. Privirea tabloului și relatarea spontană a copilului, în timpul celor două minute cât a privit tabloul.	B. Amintiri provocate prin întrebări	
	Întrebare	Răspuns
<i>Pâine mănâncă băiatul. Și aici e Toni (bucătăreasa). Floare. Ce e asta? (Mama: Un ghiosdan) pentru băiat. Ici e un dulap și asta e o odae (arătând ușa). Unde duce ușa? Și asta e bucătăria. Ce mănâncă băiatul? Pâine</i>	Femeia stă în picioare sau șade jos? Ce face femeia? Are șorț? Ce culoare are șorțul? Ce are ea în mână? Are un cuțit în mână? Se vede o masă. Ce e pe masă? Altceva? Nu e și unt pe masă? Cum e îmbrăcat Günther? Ce face el? Cum o ține?	în picioare. Günther jos. <i>Fierbe supa</i> <i>Da; legat.</i> <i>Verde.</i> Numai asta nu știu <i>Nu</i> <i>Da</i> <i>Pâine</i> Altceva nimic <i>Nu.</i> <i>Haină, pantaloni.</i> <i>Mănâncă pâine</i> <i>In mână.</i>

1) Cuvintele și propozițiile subliniate sunt ale copilei.

Povestirea fe- tei după luarea tabloului din fa- ță-i: (Mama: povestește tot ce ai văzut). <i>Băiatul (Gün- ther). Toni — Floare în odaie (Și mai ce?) Ușă. (Și?) — Toni Günther</i>	E o ușă în odaie? Deschisă sau închisă? Se vede ce e afară? Se vede o fereastră? Se vede o cutie? O oală cu flori se vede? Pe ce stă? Se vede un ghios- dan? Unde? Se vede un urcior?	<i>Da.</i> <i>Deschisă.</i> <i>Nu.</i> <i>Nu.</i> <i>Nu.</i> <i>Nu—da</i> <i>Pe un dulap.</i> <i>Da.</i> <i>Jos pe pământ.</i> <i>Nu.</i>
--	--	--

Iată acum și tabloul mărturiei a doua, după 4 zile:

Mărturia a doua. (După 4 zile)
(fără rearătarea tabloului).

A. Relatare	B. Amintiri provocate prin întrebări.	
(Mama: Mai	întrebare	Răspuns
știi cum ți-am	Femeia stătea în pi-	În picicare.
arătat de cu-	cioare sau pe scaun?	Günther jos.
rând aici la ma-	Ce făcea femeea?	<i>A fiert su-</i> <i>pă și era</i> <i>și ghios-</i> <i>danul pe</i> <i>masă.</i>
să un tablou?		
Ce se vedea		
pe el?		
<i>Günther, - To-</i>		
<i>ni, - Mama, - Ușă.</i>		
Și mai ce era?	Avea un șorț, de ce	<i>Da, verde.</i>
<i>Elsa (B o n ă)</i>	culoare?	
<i>Toni. Ușă. Ca-</i>	Ce avea în mână?	<i>O lingu-</i> <i>ră pentru</i> <i>supă.</i>
<i>să. Alt nimic.</i>		
	Avea un cuțit în	
	mână?	<i>Nu.</i>
	Avea ea pâinea în	
	mână?	<i>Da.</i>
	Se vedea o masă?	<i>Da.</i>
	Ce era pe masă?	<i>Pâinea.</i>
	Și ce mai era?	<i>N i m i c,</i> <i>dar pâi-</i>

Totuși tu ai spus, că
Toni a făcut supă?

*nea era pe
masă.*

*T o t u ș i
era pâine,
ce era pe
masă.*

Atunci supă de loc?

*N u m a i
pâine.*

Cum era Günther
îmbrăcat?

*Haine și
pantaloni*

Nu era desculț?

*Nu, ghete
și ciorapi*

Pe ce ședea el?

Scaun.

Ce făcea el?

*M â n c a
pâine.*

Cum o ținea?

In mână.

Ușa era deschisă
ori închisă?

Deschisă.

Nu se vedea o fe-
reastră?

*Da, era un
ghiveciu
de flori.*

Ce era pe jos?

*Un ghioz-
dan.*

Se vedea un urciior?

Nu.

Numărul total al relatărilor în întâia mărturie a fost 35, din cari 5 false, în a doua 37, din cari 8 false. Cele mai multe amintiri au fost provocate prin întrebări, ceea ce însemnează că amintirea spontană e încă restrânsă. Influența timpului scurs până la a doua mărturie nu se arată într'un progres al uitării, căci numărul relatărilor juste a rămas cel puțin acelaș, dar într'o creștere a falsificării. Greșelile comise provin în cea mai mare parte dintr'un amestec cu impresii ce derivă din alte tablouri. S. ex., în mărturia a doua, Eva întâi vorbește în mod fals despre fierberea supei, pe urmă în loc de aceasta pune în mod adevărat tăiatul pâinei. Unele obiecte ce erau prezente (cuțitul și urciorul) sunt tăgăduite, și din contră unele neprezente introduse, acest din urmă caz însă numai în mărturia a doua, și foarte rar.

Aceiași experiență s'a făcut cu fratele fetiței, de 5 ani și 5 luni, deci cu $2\frac{1}{2}$ ani mai mare. Câteva date:

Cuprinsul mărturiei îndoit (67 relatări), spontaneitatea amintirilor considerabil dezvoltată: 20 relatări spontane în comparație cu 4—5 ale copilei. Pe când copila întrebuișcă mai mult substantive, băiatul descrie acțiunile și relațiile spațiale dintre lucrurile înfățișate. Durata amintirilor a crescut, căci cu toate că a doua mărturie s'a luat după 8 zile, nici calitativ nici cantitativ nu s'a văzut o scădere față de întâia mărturie.

Autocorectura mărturiilor la copii. Ceeace Stern a observat mai de seamă la băiatul de 5¹/₂ ani e capacitatea de a se corecta singur.

Când după mărturia a doua i s' arătat iar tabloul, el era în stare dela el să îndrepte greşelile făcute: *Ghiveciul nu e așa* (spusese albastru alburii); *e verde*, etc.

Autocorectura are mare însemnătate pedagogică: greşelile pe cari și le găsește copilul, au mult mai mare însemnătate decât cele ce i se arată deagata.

Un cercetător, Scupin, relatează următorul caz de autocorectură la un copil de 4¹/₂ ani. După a doua mărturie, copilul, pus iar în fața tabloului, spuse îndată: *De pisică n'am spus adevărat, am ris că era albă cu galben, dar era albă cu negru.*

Amintirile provocate de întrebări nesusgestive și sugestive. Asupra sugestiunilor prin întrebări s'au făcut iarăși cercetări foarte interesante. S'au arătat unor copii de 4—6 ani, băeți și fete, un tablou colorat închipuind o odaie țărănească. L'au privit un minut, și fură întrebați despre 9 obiecte, însă în formă sugestivă felurită. Întrebarea privitoare la culoarea șorțului femeii (albastru) a fost adresată la 4 copii în formă nesugestivă: «*Ce culoare are șorțul femeii?*» *Trei răspunsuri juste și unul fals.*

La alți patru în forma sugestivă: «*Nu e roșu șorțul femeii?*» *4 răspunsuri false, afirmând roșul.*

Altora 4 sub forma unui fals ori... ori: «*E*

sortul roșu sau verde?». Două răspunsuri false, două nehotărâte (*nu știu*). Cum se vede, la întrebările sugestive, nici un răspuns just.

Întrebări privitoare la haina țaranului, în parte sugestive: 1. «*Are omul o haină?*». 2. N'are o haină ruptă?». Cinci răspunsuri juste, 3 nehotărâte.

Întrebări hotărât sugestive: «*E ruptă haina omului?*»

Nici unul din cei 4 copii întrebați nu dădură răspunsul just că omul n'avea haină, pentru că li s'a sugerat prin întrebare ca de sine înțeleasă existența hainei, și că întrebătorul dorește numai de starea hainei să afle.

Se simte îndată însemnătatea pedagogică a acestor cercetări pentru viața practică, în deosebi pentru învățământ. *Psihologia mărturiilor* e de cel mai mare preț pentru un judecător de instrucție, pe care-l poate ajuta considerabil în investigările lui judiciare¹⁾.

Concluzii în privința artei de a întreba. *Arta de a întreba*, de care se vorbește așa de mult în *didactică*, ar avea multe de învățat dela aceste cercetări. Ele arată neîndoios superioritatea dialogului natural, nesilit, cum se petrece în viața de toate zilele între oameni, când cel ce nu știe ceva întreabă pe cel ce știe și așteaptă răspunsul, nu cel care știe întreabă pe cel ce nu știe. Așa se

1) Vezi C. Răduleccu-Motru, *Psihologia martorului*.

instruiesc oamenii între ei în viața zilnică, așa înstrește mama pe copii, răspunzând atacului de întrebări îmboldit de curiozitatea nesătulă. În școală, forma interogativă devine de cele mai multe ori un lanț pentru copii, o manie examinatoare, copiii uită să mai întrebe și nu vorbesc decât când sunt întrebați, adică numai atunci își pun în funcțiune puterea lor de gândire. Pe urmă, s'a văzut, dialogul constrângător, tocmai pentru că e constrângător, solemn, țintind rezultate școlărești, înfricoșător, e foarte sugestiv și, deci, izvor a o mulțime de greșeli, pe cari altfel copii nu le-ar face.

Dezvoltarea memoriei la copiii de școală. Cercetările au dovedit că memoria în mersul ei e supusă unor *oscilațiuni periodice*, așa în cât uneori se dezvoltă repede, apoi dezvoltarea se încetinește ba chiar memoria dă îndărăt. La 14—15 ani memoria e mai slabă, mai puternică între 10—12 ani.

La școlarii de 9—11 ani s'a constatat o memorie pronunțat slabă pentru stări afective. Această slăbiciune a memoriei pentru stări afective durează până în epoca pubertății, când crește în mod puternic, la fete și mai mult decât la băieți.

Iată ordinea în care se dezvoltă memoria la băieți: 1) la început memoria pentru *obiecte*, apoi pentru *vorbe* cu cuprins *vizual*, apoi pentru vorbe cu cuprins *acustic*, apoi pentru sunete ori tonuri, pe urmă pentru reprezentări tactile și de mișcare,

pentru numere și noțiuni abstracte și în cele din urmă pentru stări afective.

La fete: pentru vorbe cu cuprins vizual, pentru obiecte, pentru sunete, pentru numere și noțiuni abstracte, pentru vorbe cu conținut acustic, apoi pentru reprezentări tactile și de mișcare, și în sfârșit pentru stări afective.

Memoria vizuală e mai bună la fete decât la băieți. Băieții au o memorie mai bună pentru numere, cuvinte și sunete, ceea ce însemnează că ei sunt cu o memorie înclinată mai mult spre abstracțiuni, pe când fetele au o memorie mai înclinată spre reprezentări intuitive.

În primii ani școlari băieții întrec în memorie pe fete, apoi fetele întrec pe băieți până la finele școlii primare. Dela 14 ani înainte băieții își recapătă iar superioritatea asupra fetelor.

S'a mai cercetat și raportul dintre memorie și puterea corporală și rezultatul a fost, că școlarii puternici fizicește sunt prin aceasta favorizați în puterea lor de memorie,

Refinerea imediată, adică îndată după producerea impresiilor, e mult mai rea la copilul de școală primară decât la adult. Ea se dezvoltă foarte încet, și la vârsta când părăsește școala (14 ani) ea nu e încheiată. Între 13—16 ani, dezvoltarea ei ia un mers mai repede, delo 16 ani în sus se încetinește.

Între 22—25 ani omul cult atinge cea mai

mare putere de reținere imediată, iar de aci încolo începe la cei mai mulți oameni stagnarea.

Rolul și folosul memoriei. Aplicații. Nu e funcție psihică' în care memoria să nu joace un rol hotărâtor. Așa, în percepție, știm că avem o senzație urmată de un convoi de imagini. De unde vin aceste imagini și se asociază cu senzația. dacă nu din depozitul memoriei? Feromnele de asociație, desfășurate după legile cunoscutе, nu s'ar putea produce, dacă imaginile, cari se asociază, nu s'ar fi imprimat mai întâi în sistemul nostru psihofizic. Cum vom vedea, apoi, mai departe, nici imaginația creatoare sau inventivă n'ar fi posibilă fără memorie, și nici formarea ideii despre personalitatea noastră.

«..... pentru omul învățat, obligat să se pună în curent într'un mod sumар cu progresele cunoștinței asigurate de generațiile anterioare, cunoștința a cărei întindere — cu toate simplificările fericite ce i se fac — nu încetează să crească într'un mod neliniștitor pentru educatorii ce au sarcina de învățători, uzul memoriei e constatat. Societatea noastră judecă prea adesea.... despre valoarea intelectuală a candidaților la un post oarecare după bagajul achizițiilor lor memoriale. De aci rezultă o necesitate practică de a te dedă la mari eforturi de memorie, al căror rol pedagogic ia prin urmare o importanță de mâna întâi.

Dar eforturile de memorie ce se țintesc la o îndo-

pare trecătoare sunt în general sterile, din cauza lipsei de organizări a amintirilor, din cauza lipsei stabilirii între ele a numeroase legături asociative, făcându-le ușor evocabile, adică utilizabile și ușor de mânuit.

A avea o memorie mare nu însemnează a câștiga multe amintiri, cari pot reveni la ocazie, dar nu se evocă niciodată când ai nevoie, ci însemnează a te face stăpân pe amintirile tale.

Asociațiile multirle, cari radiază în amintiri, sunt ca o rețea de drumuri care asigură comunicațiile într'o țară; ele îngăduie o activitate rodnică

Spiritul, care lucrează concentrându-se asupra lui însuși, poate să nu fac achiziții noi; dar, dacă el pune în valoare ce a câștigat mai înainte, face operă adesea mai utilă. E tocmai contrariul îndopării trecătoare, care reprezintă o sforțare, sterilă.

Afară de aceasta, rechemările de amintiri prea dese și variate slăbesc legăturile asociative cari printr'o repetiție ce se face din ce în ce mai ușoară, tind să devină automate și obsedante; devii mai mult stăpân pe memorie în măsura în care ești mai puțin prizonier al deprinderilor tale mentale. Amintirile prea puternice sunt periculoase, și, cum a arătat foarte drept Ribot, uitarea are o putere liberatoare fecundă și necesară: ea împiedecă viața noastră trecută să ne silească a o retrăi. Uzul me-

memoriei implică o alegere, și trebuie ca să fie în orice clipă stăpân pe această alegere. Acesta e scopul principal al unei pedagogii a memoriei. (W. James).

CAPITOLUL VIII

Despre Atenție

Exemple de concentrare a minții. a). Când se întâmplă, într'o conversație, să ne adreseze vorba mai mulți din convorbitorii noștri *în acelaș timp*, rămânem pentru moment încurcați neștiind cui să dăm ascultare și cui să răspundem mai întâiu. Pe urmă, sfârșim prin a da ascultare și prin a răspunde *numai unuia într'un moment dat*, bunăoară celui care vorbește mai tare și ne atrage mai mult luarea aminte prin această vorbire, ori celui cu care ne-am întreținut mai mult în tot timpul conversației, a cărui conversație ne-a plăcut și ne-a interesat mai mult, ori celui mai în vârstă pentru respectul ce-i purtăm, și așa mai departe; în orice caz, pentru un motiv sau altul, numai unuia îi dăm ascultare și răspuns într'un moment dat, fiindcă nu putem asculta bine pe toți odată, și ne e imposibil să adresăm vorba

în acelaș timp tuturor. Pe toți nu-i putem asculta de cât pe rând. *b).* Când, asistând la o reprezentație teatrală, la o operă, la un concert, auzim în toiul emoțiilor celor mai puternice ce gustăm, ne-suferitele șoapte și comentariile absurde ale unor spectatori vecini, suntem pentru moment turburați în gustarea acelor emoții, ne fuge puțin sufletul dela ele, fiindcă ne atrage luarea aminte acele șoapte și comentarii de prost gust. Dacă avem puterea să ne absorbim, să ne adâncim în simțirile pe cari ni le trezește reprezentația, uităm repede acele șoapte, și ne lăsăm câștigați numai de spectacol. A fi cu luare aminte, însă, *deopotrivă* și la ce șoptesc vecinii, și la ce se desfășoară pe scenă, e foarte greu, aproape cu neputință. *c).* Când stăm în odaia de lucru, adânciți în lectura unei cărți, nu luăm seama la șgomotul trăsurilor sau automobilelor care trec pe strada noastră, la tic-tacul ceasornicului și la duduital focului din sobă, la șgomotul pe care îl fac în vecinătate niște copii care se joacă, etc.. Acestea ne vin prea slabe la auz. Numai dacă șgomotele acestea dobândesc o intenzitate prea mare, neobișnuită: dacă, bunăoară, se întâmplă un accident de automobil sau de trăsură, și auzim țipete, vaete, vuet grozav; dacă se aprinde la un moment dat coșul, și soba dudue îngrozitor, ori dacă unul din copiii care se joacă în vecini lovește într'un moment dat geamul ferestrei cu o piatră și ni-l sparge, atunci luarea

aminte nee atrasă *fără voia noastră* de aceste sgomote neobișnuite, ne ridicăm dela lectură și alergăm îndată să vedem ce s'a întâmplat. Dar să ne continuăm lectura, și *tot atunci* să dăm *atenție* și la ceea ce s'a întâmplat, e cu neputință. Trebuie *s'alegem* ori una, ori alta. *d*). «Citind o carte, nu pot face ceea ce aș voi să fac deodată. Dacă mă preocupă înțelesul ei, frumusețea formei poate foarte ușor să-mi scape. Dacă-i urmăresc greșelile de tipar, sau alte greșeli, nu pricep întregul cărții. In regulă generală, o lectură specială e trebuincioasă pentru fiecare din aceste scopuri. Lucrarea minții nu se împacă cu sgomotul unui piano, sau cu plânsetele de copii, ori cu niște jocuri gimnastice, ori cu un mers repede» (Ebbinghaus). *e*). Dacă-i arătăm unui copil mic nu mai mult de două lucruri în acelaș timp, el se va uita pe rând și la unul și la altul, dar nu va putea în acelaș timp să se uite la amândouă, în orice caz nu se va uita cu egală luare aminte.

Noi, oamenii în vârstă, putem, ce e dreptul, privi mai multe lucruri deodată, dar numărul lor e foarte mărginit: 5 sau 6, până la 7, și chiar pe acestea nu le vedem pe toate, în aceiași clipă, deopotrivă de bine: numai unul din ele stă, cu adevărat, în centrul conștiinței într'un moment dat.

Atenția și îngustimea cercului de conștiință.

Când am studiat treptele de conștiință, am văzut, ca și în aceste exemple luate, cum din mulțimea

stărilor noastre sufletești încercate odată, numai una sau câteva pot reveni într'un moment dat în conștiință, restul rămânând în inconștient. Aceasta provine, cum ne amintim, din ceea ce am numit *strimțetea sau îngustimea cercului conștiinței*. Puterea minții noastre e îngărdită într'o clipă dată, cu toate că e foarte mare în șirul clipelor ce trăim. Când o stare ocupă centrul conștiinței, pe când celelalte stau sub conștiente sau inconștiente, se zice că suntem atenți sau în stare de atenție față de aceea, pe când față de celelalte suntem în stare de *distracție* ori de *uitare*, mai bine zis.

Am avut deseori ocazia, pân'acum, să pomenim despre *atenție*. Astfel ne amintim că, în capitolul asupra condițiilor producerii fenomenelor conștiente, spuneam că lucrurile noi cari se schimbă și se opun cari sânt complicate, etc., ne atrag *atenția* mai puternic ca acelea ce se învechesc, nu variază și sunt simple. Vorbind de modul cum se urcă în conștiință stările sufletești și cum se coboară, vorbeam în acelaș timp, deci, de cum devenim atenți sau distrați în fața lucrurilor ce ne trec pe dinaintea. Studiind, mai apoi, ceea ce mai sus am numit curentul sau fluviul conștiinței, și prefacerea necontenită a vieții sufletești, am pomenit acolo de raritatea momentelor de atenție în comparație cu cele de distracție. Când am vorbit de memorie, am spus, că ceea ce am privit cu *atenție* se păstrează mai bine în minte.

Fiecare știe, mai mult sau mai puțin, din experiența lui însuși, ce însemnează a fi atent și ce a fi distrat. A sosit, însă, ocazia să ne ocupăm mai deaproape cu fenomenul atenției, lămurind și dezvoltând cunoștințele nelămurite, pe cari le avem fiecare despre acest fenomen.

Deosebirea de grad între conștiință și atenție.
 Firea minții noastre este, cum am spus, să curgă dela un fenomen sufletesc la altul, e ceea ce am numit *poliideismul*. Când lăsăm gândurile să alerge în voie, prin centrul conștiinței trec o mulțime de reprezentări, fără s'o ocupe una din ele, cu deosebire, mai mult. Ele au o tărie egală sau aproape egală, se impun conștiinței cam tot atât, adică o interesează deopotrivă. Nu zicem nici odată, când ne fură gândurile în chipul acesta, că suntem atenți asupra unuia sau altuia, ci zicem că suntem distrați. Cineva ar putea zice însă: dacă gândurile, în zborul lor repede, ocupă fiecare un moment conștiința, însemnează că în acel moment suntem atenți la cel care ni-o ocupă, căci a trece prin conștiință, a fi conștienți de el, ce însemnează altceva decât a fi atenți la el? E oarecare dreptate în observația aceasta: într'adevăr, a fi conștienți de ceva însemnează a fi atenți la ceva, și invers, când zicem că suntem atenți, zicem c'avem conștiință deplină despre ceva. Conștiința și atenția sunt, dacă vreți, unul și același lucru. Totuși, o deosebire există între ele, și spre a ne conforma

realității adevărate, trebuie să stabilim această deosebire: O stare de atenție e pe o treaptă mai sus față de una zisă numai conștiință. Când gândurile ne zboară în voe, iute, ocupă fiecare o clipă conștiința, adică e conștient fiecare în acea clipă, dar nu zicem că suntem atenți la ele. Dacă, însă, din firul de gânduri cari se desfășură, unul din ele prezintă deodată *un interes deosebit* pentru noi, atunci firul se oprește oarecum, gândul acesta stă *mai mult timp* în conștiință, sau se întoarce mereu în conștiință, mai mult sau mai puțin schimbat, cum am spus odată, dar se întoarce în orice caz de multe ori, adică ocupă conștiința în mai multe momente, aproape unele de altele, sau, cum se mai zice, *durează* mai mult. Fenomenele de atenție se deosebesc de cele zise numai conștiente, prin aceea că *durata* cât stau ele în conștiință e mai mare ca a celor din urmă. Atenția e un grad superior, nu prea obicinuit, — și vom vedea de ce — de conștiință. Atenția e conștiința manifestată în gradul ei cel mai înalt. Prin ea se manifestă puterea spiritului nostru, activitatea sau *voința* lui.

Atenția constă dintr'un monoideism. Atenția este puterea sufletului, *de a alege* din mulțimea stărilor sufletești, cari defilează prin fața conștiinței, pe unele de preferință, spre a le opri mai mult timp în centrul conștiinței. Este, cum s'a zis și cum am spus și noi mai sus că i se

zice, un *monoidicism*, adică țintuirea mai îndelungată a unei reprezentări, a unui gând, a unei stări psihice în general, în centrul conștiinței. Atenția e, deci, o putere de oprire, de întrerupere a șirurilor de reprezentări asociate, cari, în mod obicinuit, ținesc să se desfășure *repede* în întregimea lor. Ea încetinește mersul acestor șiruri, potolește zborul repede al gândurilor, concentrează mintea, de foarte multe ori risipită.

Atenția involuntară și condițiile ei. Interesul direct, imediat. Cum ajung unele fenomene sufletești să stăpânească mai mult conștiința, să dureze mai mult sau să se impună mai mult atenției noastre?

Sunt lucruri cari *fără voia noastră* se impun atenției, pe când pe altele trebuie să *vrem noi*, să ne *silim*, să ne *'ncordăm* ca să le impunem atenției. Fără această voință, ele ar rămâne pentru totdeauna străine de conștiință. — Când în toiul unei lecturi pe care o facem în odaia de lucru, auzim deodată, pe neașteptate, pocnind o piatră în geam și căzând zornăind pe pardoseală bucăți din geamul spart, *fără să vrem* atenția ni se 'ndreaptă în spre fereastră și alergăm acolo, să aflăm pricina acestei stricăciuni. — Ori, dacă, la un moment dat, auzim în vecini strigându-se: «foc!, ajutor!, săriți!», auzim țipete, vaete, alergături neobicinuite, iarăși *fără voie* ne 'ndreptăm atenția spre locul de unde vine alarma, între-

rupem lectura și ieșim să vedem ce sa întâmplat. A rămâne indiferenți la alarma dată e cu nepuțință, întâi de toate din *teama* că incendiul ar putea să primejduiască și locuința noastră. -- Tot așa, la o reprezentatie, la teatru, tocmai când suntem în toiul emoției și interesului și tocmai pentru că suntem, niște șoapte și comentarii de prost gust ne atrag *fără* să vrem atenția, fiindcă i se impun în liniștea generală ce domnește. — *Fără să vrea*, copilul, cât de mic, întoarce ochii după lumină, după obiectele strălucitoare și de și de culori vii, aprinse, și se uită la ele cu lăcomie. — Când într'o adunare de oameni, stând de vorbă cu o persoană, auzim deodată pe alți convorbitori pronunțând numele nostru și șoptind ceva în legătură cu el, *fără să vrem* ne 'ntoarcem spre locul de unde vin șoaptele acestea și tragem cu urêchea, adică suntem foarte atenți la ce se șoptește. — Oricât de adânciți în gânduri am fi, un trăznet puternic ce se descarcă în apropierea casei noastre, ne scoate din această adâncire, ne face să tresărim, deci ne atrage cu putere atenția. În toate aceste cazuri am subliniat, că *fără voia noastră* devenim atenți. De aceea și poartă acest fel de atenție, numele de *atenție involuntară*.

Când îi dai unui copil ajuns în vârstă de școală, pentru prima dată, un abecedar în mână, (citat din Ribot) și-l silești să 'nvețe literile, cu foarte mare greu-

tate, cu multe șovăiri și pentru puțin timp poți să-l silești să privească literile; trebuie să-și încordeze mintea, să *voiască* să fie atent asupra-le. În schimb, cu câtă plăcere privește figurile din carte, mai ales dacă sunt și colorate. Pe acestea îndată își aruncă privirea și o țintește cu lăcomie, fără să vrea. Dacă e foarte grea de priceput cartea pe care o citim, (din exemplul de mai sus), ne 'ncordăm mult mintea ca s'o pricepem, fi citim și recitim de multe ori și foarte încet rândurile, ne oprim, de multe ori, minute întregi la câte un cuvânt sau la câte o frază și ne *batem capul* să 'nțelegem sensul ei; scurt vorbind, ne sforțăm s'o pricepem. Dar de ce facem această sfortare și cum o facem? Ca să pricepem lucruri grele, trebuie să *vrem* cu putere să le pricepem. Fără această voință, mintea ni-ar aluneca îndată spre alte lucruri mai ușoare, mai plăcute de la prima vedere, carii s'ar impune dela sine. *Voința* noastră are, deci, puterea să fixeze mintea asupra lucrurilor cari la 'ntâia lor vedere sunt neplăcute, fără interes, grele, asupra cărora ea ar aluneca foarte repede în lipsa acestei voinți. Atenția pe care o îndreptăm spre ceva cu greutate, cu sfortare, cu oboseală, deci cu voință, poartă numele de *atenție voluntară*.

Atenția involuntară, cum s'a putut vedea din exemplele luate mai sus, se produce la impresii tari, a) *intenze* (pocnitura pietrei în geam, sgomotul

trăznetului ce cade în apropiere, alarma din vecini la izbucnirea focului, culorile vii, aprinse, lucrurile sclipitoare, pentru copii); la impresii cari au *b) interes* pentru viața noastră (ascultarea șoaptelor convorbitorilor cari vorbesc *de noi*, ieșirea la alarma de foc de teama să nu se aprindă și la noi, etc.) și cari sunt *c) plăcute* pentru noi (copilul se uită cu multă atenție la zahăr, la bonboane, la prăjituri, un pictor nu se mai satură cu frumusețea unui colț din natură, o melodie frumoasă, *plăcută* la auz, ne atrage îndată luarea aminte și așa mai departe). *Intenzitatea, interesul și sentimentul de plăcere* al impresiilor ce se nasc în suflet, condiționează fixarea atenției involuntare asupra lor. Până a nu auzi sgomotul pietrei căzând în geam, sgomotele mai ușoare cari se produceau în casă, ca tic-tacul ceasornicului, foșnetul foilor, etc., nu erau observate sau percepute bine. În casă domnea liniște complectă, numai firul gândurilor se desfășura pe urmele rândurilor citite. Sgomotul pietrei pe geam e o adevărată explozie în liniștea ce domnește în odaie, și el pare cu atât mai puternic, cu cât cade într'o liniște mai adâncă. Aici, deci, atenția ne e deșteptată în chip involuntar de o impresie care e în *contrast*, în opoziție cu cea încercată înaintea producerii ei. *Contrastul* impresiilor e, deci, o altă condiție a deșteptării atenției.

Atenția voluntară și condițiile fixării ei. In

interesul indirect, mijlocit. Atenția voluntară din potrivă, se produce la impresii chiar slabe, puțin intenze, puțin interesante la prima vedere, puțin plăcute, și de multe ori deadreptul neplăcute. Literile nu dau copilului la început o impresie intență, aproape nici nu le observă, atenția îndreptându-i-se fără voie la figurile din carte. Ii e silă să învețe literile, nu-i plac deloc, nu-l interesează în nici-un fel. Trebuie să recurgem la anumite mijloace ca să-i ușurăm învățătura: bunăoară, când ne cere, curios, să-i explicăm ce înfățișează figurile, să-i spunem că nu poate să înțeleagă până nu cunoaște literile sau să-i promitem ceva plăcut dacă le va învăța, sau să-l amenințăm cu vre-o pedeapsă dacă nu le va învăța, și așa mai departe. În ori-ce caz, trebuie să legăm un *interes* oare-care de litere, trebuie să *prevadă* el, după învățătura lor, o plăcere sau înlăturarea unei dureri, altfel nu le poate învăța. Fără nici-un interes prin ele înșile, în mod *natural direct*, ele devin interesante în mod *indirect*, prin promisiunile ce legăm de cunoașterea lor, nu în mod natural, deci, ci în mod *artificial*. Bine înțeles, cunoașterea literilor tot grea rămâne, tot neplăcută, dar, știind ce-l așteaptă la urmă, copilul își calcă pe gusturi, se încordează, își culege puterile, face sfortarea de a le învăța. Din cele spuse reiese un lucru, adevărat pentru amândouă felurile de atenție: și în cea involuntară și în cea

voluntară, trebuie să fie la bază un interes oarecare, fără care atenția nu se poate naște. Deosebirea este însă că, pe când în atenția involuntară interesul, plăcerea sau durerea sunt *imediate*, provin *direct* din lucrurile la cari suntem atenți, în cea voluntară ele sunt *depărtate*, se produc *după fixarea atenției*, prevedem simțirea lor în viitor, dacă vom fi atenți. Pentru ca de dragul unei plăceri viitoare, copilul să se chinuască a învăța slovele, el trebuie să depună multă voință, multă efortare, lucru foarte greu pentru mintea lui fragilă; de aceea nu trebuie să abuzăm niciodată de puterea lui de voință, cum fac bunăoară acei părinți de care am pomenit mai sus, cari fac pe copii să învețe de dinafară poezii neînțelese. Cât de greu este să dea atenție unor lucruri *fără nici un interes*, de vreme ce sunt neînțelese!

Atenția voluntară face posibilă prevederea
Importanța atenției voluntare. Dacă n'ar exista în sufletul omului puterea atenției voluntare, el n'ar trăi decât în prezent, mintea lui s'ar fixa numai asupra lucrurilor cari *acum*, în momentul de față îi aduc o plăcere sau o durere; nici-odată nu s'ar gândi la o plăcere sau o durere ce va să vie. Atunci omul nu și-ar mai putea croi un viitor, n'ar fi în stare să muncească acum, adică să depună acum o efortare, o activitate, în vederea unui câștig care va întârzia. *Simțul prevederii* ar lipsi cu totul din el. Copilul, care s'a ars odată

cu focul, s'ar arde mereu, pentrucă n'ar da atenție focului decât în momentul când ar simți iar senzația dureroasă de arsură; omul odată sătul n'ar mai da atenție foamei, nu s'ar mai gândi la ea, de cât când ar mai simți-o iar; deci, ar trebui totdeauna să caute din nou atunci cu ce să și-o potolească, și se poate întâmpla să nu poată găsi hrana chiar atunci când caută; s'ar găsi deci în primejdia de a muri de foame, dacă nu s'ar gândi să mai păstreze și pentru mâine din cecece a câștigat azi; scurt vorbind, mintea lui ar încremeni numai la cecece s'ar prezenta simțurilor sale, ar trăi ca animalele, în necunoștința zilei de mâine.

Fenomenele organice însoțitoare ale atenției.

Oricine a luat seama că, atunci când cineva își încordează mintea, fie în mod spontan, fie în mod voluntar, întreg corpul său se îndreaptă spre obiectul atenției, nu numai simțul prin care-l observă. În momentele de atenție, omul își potolește mișcărilor, pe cari înainte, în stare de distracție, le risipea, răsufierea i se încetinește; uneori, cum e în momentele de *surpriză*, rămâne cu gura căscată și ochii larg deschiși, cu tot trupul fix, concentrat locului, muschiul frunții se ridică în sus, scurt vorbind atenția se oglindește în anumite trăsături ale feței și în anumite atitudini ale corpului, cari toate în general sunt caracterizate prin încetinire ori concentrare de mișcări. Înainte de ași fixa atenția, omul distrat își risi-

peste gândurile în toate direcțiile fără osteneală, și la această risipă a gândurilor corespunde o risipă a mișcărilor: răsuflă în toată voia, din adânc și iute, se mișcă dela un loc la altul, se plimbă, pe chip nu se citește nici-o urmă de încordare. Când, însă, deodată în toiul distracției, ceva îi atrage cu putere atenția, atunci începe jocul acela al fizionomiei descris mai sus, atunci oare cum își reține răsuflarea și în locul risipei de mișcări observăm acum o economie, o concentrare, o stare locului. Atenția nu se poate împăca cu plimbarea, cu mișcarea dela un loc la altul. La această concentrare de mișcări corespunde o concentrare de idei, mintea oprindu-se asupra unei idei și înlăturând pe celelalte, poliideismul încețază făcând loc monoideismului.

În timpul atenției sângele circulă mai cu putere spre creier, se produce un aflux de sânge, cum se zice, sau o năvală a sa spre centrul nervoși, și așa se explică roșeața ce se urcă pe figura întreagă a omului în stare de atenție, de meditație intelectuală.

Atenția e o stare ce nu se poate prelungi prea mult. Durata atenției voluntare. Fixarea ei cerând o sfortare puternică de voință, o cheltuială însemnată de putere mintală, urmează că ea nu poate dura prea mult în conștiință. Aceasta se agață în cele din urmă, când ajungem să simțim oboseala, de cele mai mici și neînsemnate lucruri,

alunecă foarte ușor la lucruri străine de cele ce am fixat cât a durat atenția. Iată de ce spuneam mai sus, că atenția e o stare rară a spiritului, o stare care, când se naște, nu durează prea mult timp. Fiecare a simțit, după o încordare mai mult sau mai puțin îndelungată a minții, un *sentiment de oboseală, trebuința de a mai râsufla puțin, de a se mai mișca, de a se mai distra.*

Sentimentul de sfortare. Semnul atenției voluntare chiar este așa zisul *sentiment de sfortare* care o însoțește totdeauna. A susține multă vreme atenția însemnează, deci, a avea mult timp acest sentiment de sfortare. Să luăm câteva exemple în care să se vadă bine acest sentiment de sfortare. Când citești o carte tipărită cu caractere prea mici, trebuie să depui o mai mare sfortare ca atunci când tipăritura e cu litere ușor perceptibile. De aceea ea și obosește prea mult ochii, atenția vrând nevrând șovăește, alunecă în alte direcții, nu se susține într'una fără întrerupere.

Copilul nu simte un sentiment de sfortare, ori cât ar privi pozele dintr'o carte, și-l simte foarte puternic când descifrează slovele din ea. — Ori când el stă închis la masa de lucru, silit de mai marii lui să-și facă lecțiile pe a doua zi, și aude în vecini glasurile gălăgioase și voioase ale copiilor vecini care se joacă, gândul îi fuge și lui la joc, și ca să-l readucă la lecția ce are să învețe, și ca să continue să învețe, trebuie să depună o sfortare

mai mare, ca atunci când gândul jocului nu s'ar trezi în el. Noi înșine, oameni în vârstă, când suntem siliți s'ascultăm un discurs sau o conferință plictisitoare, ori să întreținem din politețe o convorbire cu o persoană care ne displace și care ne spune totdeauna banalități, facem o sfortare mare de atenție, ne *silim* să-i ascultăm cuvintele, deschidem larg urechile și simțim o greutate că le deschidem. Răbdarea are însă o margine: prea mult timp nu putem să ne chinuim mintea în chipul acesta; oricât de politicoși am fi, căutăm mai la urmă un pretext oare-care, să ne sustragem acestei convorbiri.

Monoideismul actului de atenție e *relativ*, nu absolut. Prin urmare, durata atenției voluntare are, o limită peste care nu se trece. A fixa prea multă vreme în conștiință o stare sufletească e o imposibilitate. Și de fapt nici nu se fixează în minte, chiar în atenția cea mai concentrată, o singură stare, absolut o singură stare. Dece e așa, am explicat în capitolul asupea curgerii stărilor de conștiință, dar mai revin și aici. Când privim *fix* un obiect, după un timp oarecare, chipul lui începe să ne apară din ce înce mai șters, se întunecă treptat în fața ochilor, până nu-l mai vedem de loc. Dacă însă, în loc de al privi fix, pe o față, îl luăm în mâini și-l privim pe toate fețele, ne uităm cu deamănuntul la el și-i căutăm aspecte cât mai multe și mai variate, atunci putem fi atenți mai mult

timp la el, observarea lui nu ne obosește privirea ca în primul caz. În primul caz, în conștiință cădea în fiecare din clipele cât a durat atenția *o singură senzație*, în al doilea caz cad în fiecare clipă *senzații diferite, mai multe*. În primul, deci, atenția se susține mai puțin timp, în al doilea durează mai multă vreme. — Când examinăm cu atenție o chestiune oare care, *un* subiect, examinăm *mai multe idei în care se dezvoltă acea chestiune*. În atenția pe care am dat-o eu, în acest capitol, subiectului acesta despre atenție, am fixat în mintea mea rând pe rând *toate ideile* desfășurate până aici relativ la atenție, și, cum se vede, am avut atâtea de spus, și tot am mai avea, despre acest subiect unic. Incerce cineva să fixeze în minte numai *ideia nedezvoltată despre atenție*, să repete în gând mereu cuvântul de atenție, fără nici un alt adaos. Va simți repede de tot ce însemnează a ține o idee în loc, a o imobiliza: însemnează a o distruge, a o goni din minte. A avea în minte mereu *o singură idee*, e tot una cu a nu o avea de loc. Ori, când se încăpățânează de a veni totdeauna singură în minte, ea devine *o idee fixă* ceeace e semnul unei deranjări, unei îmbolnăviri a spiritului, a cărui stare de sănătate consistă în schimbare, în curgere, în înaintare. O idee dată tinde să cheme pe toate cari au legătură cu ea, să întregească tot lanțul din care face parte. Mo-

noideismul unui act de atenție nu e, deci, absolut ci *relativ*.

«Vor fi totdeauna, zice James, obiecte cari nu vor voi să se *desvolte* la un moment dat, și care nu vor putea atunci de cât să *plece* din conștiință, A forța spiritul să le mențină în conștiință și să le privească cu încăpățănare sub toate fețele lor cere o așa îngrămădire de sforțări reînoite, în cât voința cea mai energică sfârșește îndată obosită prin a alunecă la gânduri mai atrăgătoare, după ce va fi resistat, spre cinstea ei, cât va fi putut mai mult. Sunt pentru orice om subiecte de acestea supărătoare; pus în fața lor spiritul sare alături. ca un cal speriat... Astfel e pentru un risipitor, care duce o viață luxoasă, gândul datoriiilor sale care cresc mereu. Orice om cu adevărat pasionat seamănă cu acest risipitor: ideile care ciocnesc pasiunea sa străbat numai o clipă mintea lui. Câți pot să și fixeze multă vreme atenția la ideia morții lor?»

— Din toate aceste considerații rezultă că, spre a susține mult timp atenția asupra unui subiect dat, trebuie să străbatem acel subiect în toate înfățișările lui, să-l *secăm* de tot ce poate el da. În creșterea și instruirea copiilor, tot secretul stă numai în știința aceasta de a prezenta lucrurile în chipuri mereu nouă și deci atrăgătoare. Cine știe să facă subiectele cele mai sterpe să devină cât mai fecunde, acela e stăpân pe meșteșugul de

a se face ascultat. Vorba lui e plină de înțelesuri, cuvântarea lui *sugestivă*, ea trezește o furtună de gânduri.

Insemnătatea atenției

(Lectură din W. James)

Tinerii, cari voesc să lucreze spre a-și pune în valoare aptitudinile lor, trebuie să cunoască cele două unelte ale perfecționării lor, atenția și memoria.

Stăpânirea atenției e ceea ce deosebește pe înțelept de nebun și pe omul distins de cel mediocru. Înțeleptul știe să facă așa încât să nu se gândească mereu la supărările de neînălțurat ale vieții, supărări pe cari un hipochondric le mestecă într'una, ca să scoată din ele toată amarăciunea....

Nu mai atenția poate să ne facă oameni liberi, persoane. Într'adevăr, nu se poate socoti liber acela care e bătut de toate vânturile, cari suflă din toate colțurile văduhului, cum e bătută o corabie fără cârmă. A fi liber însemnează a-ți conduce printr'o alegere chibzuită sentimentele, gândurile și acțiunile tale. Nu le poți conduce în amănunt, dar poți să le dai o direcție în totalitatea lor. Așa face căpitanul corăbiei, care nu poate să se ferească de acțiunile vânturilor contrarii și ale curențelor întâlnite, dar care-și îndreaptă mereu mersul, cu ochii țintă pe compas. Tot astfel, eu sunt liber, când alegându-mi calea mea potrivit gusturilor mele și aplecării mele adânci, îmi țin direcția, cu toate ispitele lenei, cu toate miile de distracții cari seduc voința. Dar nu pot să păstrez o direcție decât dacă sunt capabil să

țiu totdeauna în fața atenției o idee dominantă. Cel care e distrat nu e în stare s'o facă: în fiecare clipă, el o uită, părăsește drumul cel bun și se rătăcește....

A face așa încât o idee să lucreze într'una ca un magnet puternic, care e de față fără să-l vezi, iată forma cea mai înaltă a voinței. Dacă ambiția e totdeauna de față, avem pe un Napoleon I. Dacă e ideea mântuirii, avem pe sfinți și pe martiri.... Dacă e o ipoteză științifică, avem pe Newton și pe Pasteur.

La polul opus acestor eroi ai atenției stăruitoare sunt demenții incapabili să țină în fața atenției mai mult de cât câteva clipe ideea realităților, apoi, în grade mai înalte, pe distrați, pe cei cu mintea risipită, cari formează mulțimea cea mare.

Graba și distracția sunt relele cele mai mari ale vremurilor noastre. Cei mai mulți oameni suferă de o *criză de atenție*. Școlarii nu mai știu să asculte. Ei nu sunt în stare să mai repete corect o chestiune din momentul ce nu e elementară. Ei nu pot prinde lanțul unui raționament, legătura între mai multe propoziții, un raport ceva mai complex între mai multe idei....

Aceasta fiind situația, elevul a cărui educație a voinței și a atenției n'au fost făcute, trebuie să se așeze cu curaj la lucru. El cunoaște răul de căpetenie, care e slăbiciunea atenției,.... sfârșiturile ei fugitive, oscilatorii. Această inferioritate a atenției voluntare e agravată de vagabondajul spiritului. Suntem «totdeauna ispitiți în afară», totdeauna la plimbare, la plimbarea leneșe a spiritului, care nu vrea de loc să se supună atenției, ordinei, regulilor.

.....Actele de atenție voluntară, cum arată Ribot, sunt rare

Progresele reale ale omenirii sunt datorite unei cantități minime din această prețioasă atenție voluntară care face minuni când, peste prejudecăți, peste deprin-

deri, ea trece până la aurul viu al realităților și până la raporturile esențiale, cum au făcut-o inteligentele creatoare în științe, arte, în politică, în litere.

În tăcerea din afară, în calmul pasiunilor, în potolirea furtunei lăuntrice, a isbuti să menții câteva minute înaltă și strălucitoare flacăra curată a atenției — a face ca aceste minute sfinte să se înoiască de mai multe ori în timpul orelor de reculegere cari le pregătesc, iată scopul suprem la care trebuie să țintească cel ce vrea să devină cineva. În acelaș timp, el va scurta timpul de ședere de geaba, care nu e nici muncă, nici repaoz curat: el va câștiga răgaz în proporție cu energia clipelor lui de atenție. E deci cea mai mare însemnătate să devii capabil de sforțări puternice de atenție.

CAPITOLUL IX

Atenția și Apercepția

Apercepția e priceperea cunoștințelor nouă prin cele mai vechi asemănătoare, e o asimilare. Se vorbește totdeauna în legătură cu atenția, despre așa zisa apercepțiune. Ce e apercepția se va înțelege bine din exemplele ce vom înșira mai jos.

a) La vederea unui cal, un pasionat de curse va căuta să privească în el numai calitățile cari l'ar face potrivit pentru curse; un negustor de cai se va gândi îndată la prețul cu care l'ar vinde dacă ar fi în posesia lui; un căruțaș s'ar gândi la transporturile ce ar putea face cu el; un copil ar rămâne impresionat mai ales de frumusețea lui, de culoarea, de statura, de umbletul lui; un militar și l'ar închipui îndată pe un câmp de război; un medic veterinar va lua seama la calitățile lui de sănătate, și așa mai departe. Fiecare vede calul în felul său, după cum s'a obișnuit să-l vadă, îi apre-

ciază calitățile cari satisfac cerințele profesiunei sale; scurt vorbind, îl apreciază cu sufletul pe care și l-a format, — *b*) Intr'o pădure, un pădurar va lua seama numai la calitatea lemnelor de foc, un tâmplar le va privi din punctul de vedere al folosirii lor în industria lui, un botanist va fi atent să grupeze copacii după speciile căror aparțin, un pictor va fi atent la coloritul pădurei, un poet va privi acele frumuseți cari pot să-l inspire, etc. — *c*). Vederea unui munte vă atrage luarea aminte a unui păstor de turme numai în privința pășunelor ce cresc pe la poalele lui, unui turist îi va face impresie mai mult prin frumusețile sale și prin farmecul suirei anevoioase în vârful lui, un proprietar de cherestea va privi în el numai calitatea lemnelor pe care i le-ar procura exploatarea pădurii ce crește pe el, iar un om de știință va căuta să vadă constituția muntelui, forma și înălțimea lui, vechimea lui, felul cum s'a format el, și așa mai departe.

Nu mai înmulțim exemplele. Orice lucruri, fie ele nouă, fie vechi, sunt privite de fiecare din noi într'un mod deosebit. Unii suntem atenți mai mult la unele fețe, după cum se leagă ele de viața fiecărui din noi, de profesia ori meseria noastră. Tot sufletul nostru închegat până la un timp, își pune pecetea lui pe tot ce mai trece prin el dela acel timp încolo. Obiectele necunoscute încă, deci impresiile nouă produse de ele, sunt percepute, devin

cunoscute prin unele părți de ele cari ne sunt cunoscute din percepții anterioare. Aceste impresii nu cad într'un gol sufletesc, sau într'un fond sufletesc cu care să nu poată avea absolut nici-o legătură. Dacă într'adevăr ele nu s'ar putea lega în niciun chip de sufletul nostru de până la vederea lor, dacă nu ne-ar aminti nimic, *absolut nimic* din ce am mai cunoscut odată, noi nu le-am putea înțelege niciodată, am avea numai niște senzații de la ele, dar niciodată *percepții*, adică senzații înțelese.

Prin urmare, atenția noastră se fixează călăuzită de întreg sufletul nostru format. Ea face înțelese lucruri nouă prin toate lucrurile vechi pe care le știm, și cari au legătură cu cele nouă. Această înțelegera a lucrurilor nouă prin mijlocirea unor lucruri dinainte cunoscute, poartă numele de *apercepție*. Ideile cunoscute poartă numele de *idei apercceptive* sau *aparat apercptiv*, iar cele nouă numele de *idei apercpute*.

Se înțelege ușor, că aproape toate actele de fixare a atenției sunt în fond niște apercepțiuni. E adevărat că, *până la o vârstă*, copilul vede aproape toate lucrurile ca nouă, ca ne mai văzute cu toate că poate au mai fost văzute. El nu poate face o legătură între cunoștințe anterioare și cunoștințe nouă. De aceea, în tot acest timp el n'are percepții, ci numai senzații. Toate lucrurile nouă îi atrag *atenția*, dar ele rămân despărțite în suflet

ori câtă asemănare, ori câtă legătură ar fi între ele; scurt vorbind, n'are a percepția lor. Cu timpul însă, *memoria lui îmbogățindu-se și puterea sufletului de a observa asemănările lucrurilor întărindu-i-se*, el va apropia lucrurile nouă de cele vechi, va pune o legătură între ele, toate actele lui de atenție vor fi atunci niște a percepții. În instrucția copiilor, a percepția joacă cel mai important rol. Scopul învățaturii e, negreșit, să dea copiilor cât mai multe cunoștințe posibile, adică să le înfățișeze lucruri mereu nouă de cunoscut. Știm cu toții cum e de viu deșteptată atenția la lucrurile nouă, care i se prezintă. O cerință a învățaturii este, deci, înnoirea neconținută, aducerea minții în fața a nouă fenomene ori înfățișeri ale lumii. Această înnoire, însă, presupune neapărat o condiție de realizat: să se facă în legătură cu ceea ce se știe dinainte. Un lucru nou nu e interesant numai prin însușirea aceasta că e nou, ci și prin aceea că, *oricât de nou ar fi, el ne este mai mult ori mai puțin cunoscut ori înțeles*. Dacă un învățat mare, spre exemplu un astronom, ar vorbi în fața unei adunări populare despre știința cerului așa cum a învățat din cărțile lui, sigur că întreaga adunare, oricât s'ar sili să fie atentă, ar înceta dela primele vorbe să mai fie atentă. Și totuși, tot ce spune el, calculele pe care le face, nenumăratele semne ce'nșiră pe tablă, sunt lucruri nouă, *absolut*

nouă pentru publicul acela. De ce, atunci, nu poate fi mulțimea adunată atentă la toate aceste lucruri *absolut nouă* ce aude, dacă, după cum știm, lucrurile nouă au puterea să atragă atenția? Pentru că, aceste lucruri *absolut nouă* rămân absolut neînțelese. Publicul nu e *pregătit* să înțeleagă calculele astronomului. El nu știe nimic, aproape nimic din cele ce va spune astronomul, el nu cunoaște operațiile matematice înalte, complicate, pe baza cărora astronomul face calculele sale. Necunoscând baza, nu poate pricepe clădirea întrecăgă. Și nepricepând, nu poate fi atent. Astronomul nu se adresează la nimic *cunoscut* de public. Poate să repete de milioane de ori calculele lui, nimeni nu le va pricepe și nu se va osteni în zadar să le priceapă. Scurt vorbind, vorbele astronomului nu vor fi ascultate, tocmai pentru că sunt vorbe despre lucruri *absolut nouă*.

Acelaș învățat ar putea să se facă foarte ușor înțeles, ar putea fermeca, fura atenția aceluiaș public, dacă, în loc de a-i face calcule grele, pentru care n'are pregătire, i-ar vorbi despre frumusețea stelelor înfipite pe bolta cerească ca niște cue de aur sau ca niște lampioane, i-ar aminti de diferitele nume pe cari chiar poporul le dă diferitelor grupări de stele de pe cer, și treptat, treptat, pornind dela lucruri de acestea *cunoscute* publicului, i-ar vorbi despre felul cum învățații cred că s'au format aceste lampioane de aur, despre cum se

mişcă ele pe bolta cerului, despre mărimea unora în comparație cu a altora, despre chestia dacă sunt oameni în alte corpuri cerești în afară de pământ dacă i-ar arăta fotografiile — cari s'a putut lua — înfățișând tablouri din aceste lumi cerești, și așa mai departe. În cazul din urmă, el se adresează la lucruri *în parte* cunoscute de lumea din sală, și de aceea e ascultat cu atenție. Publicul e foarte mulțumit, că astronomul îi vorbește și de lucruri pe cari le mai cunoaște și el. Numai astfel vorba lui are un *răsunet* în mintea ascultătorilor.

Desvoltarea atenției la copii. 1. La copiii cei mici atenția e întovărășită de o mulțime de mișcări, cari, la prima vedere, par absolut de prisos, dar în cari desigur ei găsesc un sprijin al atenției lor. Astfel, când sunt la lucru, la citit și mai ales la scris, își încrețesc fruntea, își leagă partea superioară a trupului, mișcă din buze, se scarpină în cap, mușchii feței se contractă în fel de fel de strâmbături. Aceste fenomene motoare subzistă până la 12—13 ani, apoi încep să se rărească treptat cu înaintarea spre vârsta adolescenței și cea adultă. De sigur, însă, că tot acest joc de mișcări susține numai momentan atenția, efectul lor ultim fiind o mărire a oboselei generale. Pe măsură ce copilul înaintează în etate, începe să-și disciplineze aceste mișcări, să și le stăpânească, rărindu-le din ce în ce, ceea ce nu aduce o slăbire a concentrării atenției, din contră, *orice exces de*

încordare musculară, spune E. Meumann, e păgubitor pentru reușita muncii psihice.

2. Un om adult poate trece printr'o stare de distracție într'una de atenție, sau dintr'o atenție îndreptată într'o direcție la alta îndreptată într'altă direcție, mult mai repede decât copilul. Intre copiii înșiși există, apoi, mari deosebiri individuale.

3. Odată pusă în mișcare atenția adultului, poate, în condiții grele de intenzitate și concentrare, să se întrețină mai mult timp fără îmboldiri repetate. Acest fel de atenție se numește *statică*.

Din potrivă, atenția copilului are nevoie de impulsuri sau îmboldiri nouă, repetate, spre a se susține mai mult timp. Atenția lor se cheamă, de aceea, *dinamică*.

4. Atenția copilului se îndreaptă mai mult spre obiecte exterioare, spre intuiții sensibile, din care cauză se cheamă *sensorială*. La adulți ea se îndreaptă mai mult spre reprezentări și idei și spre stări lăuntrice, psihice, e mai mult atenție *intellectuală, reflexivă*.

5. Atenția copilului e mai mult provocată de *intenzitatea* impresiilor ori de *interesul* pe care-l are pentru el obiectul observației, e, adică, mai mult atenție spontană, involuntară; atenția adultului e mai mult *voluntară, intenționată, premeditată*.

Atenția spontană a copilului e, însă, de o mare putere de concentrare. La jocuri, s. ex., el, dacă

e lăsat în voia lui neturburat, stă ceasuri întregi concentrat, uitând de totul, de masă, de casă, de odihnă, de somn, de toată lumea.

6. La început și până prin anul întâi de școală se observă la școlari o mare limitare sau *îngustime* în ceace ei pot cuprinde cu atenția deodată, *simultan*. Deasemenea, se observă la ei o mare înclinare ca să-și împartă *succesiv* atenția la cât mai multe obiecte, ceace se chiamă *distribuirea* atenției.

7. Atenția copilului oscilează, mai repede ca a adultului, *deviază* în mersul ei. El are o putere de rezistență redusă la impresii turburătoare în timpul atenției lui. Această putere de rezistență crește cu vârsta prin *exerciții*.

8. S'au făcut diferite cercetări pentru a se constata cât pot cuprinde copiii și oamenii adulți dintr'odată cu atenția lor. S'au făcut pe tablă linii și puncte așezate unele lângă altele la distanțe egale în șir orizontal, *fără altă aranjare deosebită*. S'au constatat că:

Copiii de 6 ani pot percepe deodată 2-3 elemente (puncte ori linii)

„ 12 „ „ „ „ 3 4 „ „ „

„ 15 „ „ „ „ 5 „ „ „

Adulții „ „ „ 4-6 rar 7-8.

Dacă elementele de pe tablă se grupează *într'o ordine simetrică*, atunci puterea de a cuprinde a atenției crește cu 1 până la 2 elemente. S. ex., dacă se aranjează liniile astfel: |||| ||||, sau astfel: |||||. Ba încă atenția copilului poate cu-

prinde și mai multe elemente dacă din elemente: linii, puncte, se formează grupe parțiale, din care fiecare pentru sine e *cunoscută* de observator. S. ex., în aranjamentul următor:

```

  |||  ||   |||  ||   |||  ||
  |||  ||   |||  ||   |||  ||
  
```

Se vede, aici, numni decât că fiecare grupă parțială cuprinde 5 elemente, și că sunt 6 grupe parțiale la fel deci 30 de elemente. În felul acesta se pot recunoaște repede, cu un act de atenție, elemente foarte multe. Atenția e aici ajutată de *recunoașterea* fiecărei grupe parțiale cunoscute, apoi de recunoașterea repede a numărului de grupe, de unde urmează o *deducție* printr'un calcul repede de înmulțire.

Măsurătorile multe, pe cari le-au întreprins cercetătorii, par a dovedi următoarele:

1. Copiilor de 6—8 ani le e greu să-și fixeze atenția *iute* și *hotărât* într'un moment dat la impresia așteptată, s'o fixeze sigur și puternic în momentul apariției ei;

2. Să se libereze de înrâurirea falsificatoare a reprezentărilor ce are în minte înainte de impresia nouă așteptată;

3. Să privească obiectul nou mai mult pentru sine, decât prin reprezentările anterioare, prin idei preconceptuate adică;

4. Să nu se lase turburați de o mare mulțime de impresii, și

5. În fine să redea cele observate cu exactitate.

Aceste constatări, cum vom vedea, sunt de o foarte mare însemnătate pentru învățământul copiilor mici.

Dezvoltarea apercepției la copil. Apercepția, după cum am văzut, e partea din suflet, datorată unei experiențe anterioare, care mijlocoste înțelegerea unei experiențe nouă.

Sufletul nostru format până într' anumit moment își pune pecetea sa pe nouile impresii ce bat la poarta lui, le colorează, le modifică, le tălmăcește în felul în care s'a deprins. Avem deci în sufletul nostru *deprinderi* de a percepe lucrurile nouă ce ni se 'nfățișează sau, cum s'au numit *categorii, puncte de vedere* în observație.

Aceste deprinderi sau categorii au fost cercetate la copii de mulți învățați. Iată una din metodele de cercetare întrebuintată de psihologul *W. Stern*: se arată copiilor tablouri ori obiecte intuitive simple, pe urmă tablourile și obiectele sunt acoperite, și li se cere să spună ce au observat, ce au reținut din ele. S'a constatat următoarele:

1. La 'nceput copiii observă lucruri sau persoane izolate, fără legătură între ele. Deci, în prima copilărie copiii s'au deprins să observe lu-

cruri întregi izolate, categoria lor de observare e concretă. Acest stadiu al apercepției e numit, de aceea, *stadiul substanței*, adică al observării de lucruri denumite prin *substantive*.

2. Pe urmă copiii încep a se deprinde, cam la 8 ani, să observe și *acțiuni*, lucrări omenești sau de animale. Acum copiii au categoria sau cadrul de observare a acțiunilor, și acest stadiu e numit *stadiul acțiunii*. Copiii spun însă în mod izolat acțiunile ce observă, *fără să prindă legătura dintre ele*.

3. Mai târziu, la 9—10 ani, copiii pot spune în ce parte se află lucrurile văzute pe tablou: sus, jos, la dreapta, la stânga, înainte, înapoi; descoperă legăturile dintre acțiuni, explicându-le unele prin altele, adică cauzal. Acum s'a format în ei alt cadru apercceptiv, alți ochelarii de observație, și stadiul acesta se numește acela al *relațiunii*.

4. La urmă apare observarea însușirilor sau calităților lucrurilor, *stadiul calității*.

Următorul caz, citat de Meumann, arată foarte limpede acest mers evolutiv al cadrelor apercceptive: O fată de 7 ani descrie, din amintire imediată, în chipul următor un tablou ce reprezintă o odaie țărănească: «Un bărbat, o femeie, un leagăn, un pat, o cruce, un lacăt, un tablou». Se vede cât de colo că e în stadiul întâi. Un băiat de 14 ani descrie acelaș tablou, din amintire, astfel:

«In mijlocul odăii e o masă (arătarea spațiului) la ea ședeau un bărbat și fiul lui, bărbatul pe un scaun, fiul pe o bancă, mama pune un urcior pe masă, la stânga se afla leagănul, în el era un copil, pe peretele stâng atârână un tablou și o cruce, la peretele din fund e o fereastră și un tablou. La dreapta e un ceasornic, ceasul arăta $12\frac{1}{2}$ ». Se vede, din exactitatea cu care redă legăturile dintre obiecte, locurile lor în spațiu, că acest copil era în stadiul al treilea, al relațiunei. Copilul însă descria *obiectele întregi, fără a intra în analiza proprietăților lor*, nu intrase, deci, în stadiul calității.

Ceeace caracterizează mai mult ca orice apercipția copilului e, că ea este mai mult *fantastică, sentimentală, decât analitică, intelectuală*. Copiii, ca și oamenii primitivi au o puternică înclinare spre a însufleți lucrurile, spre a le *personifica*. În jocurile lor, bățul e privit ca un cal adevărat, și e tratat ca atare, pietrele ca niște soldați, copiii vorbesc cu lucrurile ca și cum ar fi ființe ome-nești. În niște compoziții de elevi de școli primare găsim următoarele personificări: Unul, vorbind de jocurile copiilor, când e soare afară, zice: «Un băiat lăsa o rază să *danseze* încoace și încolo cu o oglindă mică». Altul, povestind despre primă-vară, spune: «Dar azi *râde* soarele din cer». Un altul spune: «*Aprilie e un mare glumeț*. Intâi iese soarele, și toți oamenii ies din casă, și deo-dată începe o ploae zdravănă».

Despre o iarnă blândă, unul spune: «Iarna asta e o foarte bună prietenă. Ea nu se plimbă așa de mult cu sania ca iarna cea trecută». Unul scrie despre o carte poștală: «Stam atârnată în librărie și găsi curând un cumpărător; căci veni unchiul. El îmi scrise tot spatele și lipi o marcă pe el. Apoi fui aruncată fără milă în cutia de scrisori, unde tocmai așteptau nerăbdătoare multe camarade». Se vede foarte bine, din aceste exemple, caracterul personificator al apercepției copiilor. În tocmai ca oamenii primitivi în stare naturală, cari atribuesc plantelor, pietrelor, obiectelor de artă simțire și voință ca ale oamenilor.

Aplicări pedagogice. Caracterul acesta fantastic, sentimental, nu realist, al apercepției copiilor nu se împacă de loc cu felul în care se predă azi în școală învățământul intuitiv, mai ales. Obiectele, ce se studiază în acest învățământ, plantele și animalele, sunt supuse unei analize seci, uscate, ce rămâne rece pentru sufletul copiilor. Descrierea lor uscată, după modele sau tablouri, numărarea părților și a părților părților, disecția aceasta verbală ce se face și care omoară orice viață din aceste fapte cu viață, pe lângă că ține pe elevi în loc la cunoștințe de cari ei sunt mai mult decât sătui, nu ține seamă de loc de acel caracter personificator, poetic al apercepției copilului. Deci, în loc ca la stejar, s. ex., să se vorbească despre rădăcină, tulpină, crăci, ramuri, frunze și flori,

despre formă și culoare și mărime în șir sistematic, e mai bine să se istorisească viața unui stejar anumit în legătură cu viața omului și a copiilor. Stejarul, bătrân de 3—4 veacuri, istorisește ca un moșneag sfătos:

Despre toți oamenii, cari s'au odihnit la umbra lui, despre durerile și plăcerile lui, despre furtunile, cari au mugit în preajma lui, despre coroana lui cea mândră și cuiburile de păsărele clădite printre ramurile lui, despre iernile aspre, când rămânea pleșuv, iarăși despre oameni, cari împodobesc pe cei mai buni din ei cu coroane din frunzele lui, etc.

«De sigur nu în clasă sau înaintea tabloului sărăcăcios trebuie să se țină lecția, ci tocmai la umbra lui, unde murmurul și freamătul lui umple inimele de pietate)» (I. Kühnel).

Se 'nțelege, trebuie să vină și vremea când elevii să fie obișnuiți și cu a percepția intelectuală, analitică, cu spiritul realist; dar, în primii ani școlari, trebuie să se țină seama de caracterul a percepției copiilor, cu care nu trebuie să se rupă brusc. Tocmai peste acest caracter estetic, poetic trece brutal forma actuală a învățământului intuitiv, omorând în copii orice dispoziție spre desfătarea estetică.

Apercepția

Lectură din W. James

Apercepția e un cuvânt care are mare trecere în pedagogia modernă. E un cuvânt foarte comod pentru a denumi procese cu cari pedagogul are adesea a face. În realitate el vrea să zică numai atât: actul de asimilare al unei idei de către spirit, act care nu corespunde nici unei particularități psihologice elementare și care nu e decât unul din nenumăratele rezultate ale asociației ideilor.

Chestiunea principală de rezolvat e următoarea :

Orice impresie venind din afară — un obiect zărit, o frază auzită, un miros ce ajunge la nasul nostru — nici n'a apucat bine să intre în câmpul conștiinței noastre, că și e târâtă într'o direcție determinată, că și se leagă cu materialele prezente, pentru a produce în cele din urmă ceea ce numim o reacțiune: Legăturile particulare, în care ea intră, sunt determinate de experiențele noastre trecute și de asociațiile pe care impresia nouă le va produce în contact cu ele. Dacă, s. e., mă auziți zicând: A, B, C, sunt zece sorți contra unuia, că veți reacționa la această impresie articulând interior sau zicând D, E, F. Impresia redeșteaptă pe vechile ei asociate, acestea merg întru întâmpinarea ei, o primesc și spiritul o recunoaște ca «începutul alfabetului». Soarta fiecărei impresii este de a sosi astfel într'un spirit deja ocupat de amintiri, idei, interese, și de a fi prinsă de toate acestea. Educați cum suntem, niciuna din experiențele noastre noi nu rămâne cu totul nedefinită; fiecare din ele ne reamintește totdeauna ceva asemănător în ce privește calitatea sau în ce privește legătura de

idei cari poate au înconjurat-o odată și pe care ea le sugeră acum spiritului nostru.

Această escortă organizată de acesta din urmă e luată, firește, din proviziile lui. Noi concepem o impresie într'un mod definit. Dispunem de ea după puterile noastre câștigate, numeroase sau rare. Această punere de stăpânire a spiritului pe un obiect e propriu vorbind apercipția. *Herbart* numește concepțiile, cari întâlnesc noua ideie și o asimilează, «massa apercipitivă». Impresia e înglobată în această massă și atunci se formează un nou câmp de conștiință din care o parte (adesea cea mai mică) vine din lumea externă, iar cealaltă (uneori cea mai mare) provine din conținutul spiritului.

E ușor de văzut, cred, că procesul apercipției e un rezultat al asociației ideilor. Din acest fenomen ia naștere un amestec de idei vechi și de idei nouă, în care adesea e cu neputință de a deosebi aceste două elemente. S.e. unul din noi vorbește, sau citim. O mare parte din ceea ce credem că vedem sau auzim provine din memoria noastră; trecem atunci peste greșalele de tipar, imaginând literile exacte acolo unde ele nu sunt. Pentru a ne da seama cât de puțin auzim noi în realitate într'o conversație, e de ajuns să ne aflăm într'un teatru din străinătate. Ceea ce ne turbură atunci mai mult, nu e atât faptul că nu 'nțelegem actorii cât acela, că n'auzim toate vorbele pe cari ei le pronunță. De fapt, nici la noi n'auzim mai mult, dar spiritul nostru, plin de asociații verbale din propria noastră limbă, ține loc la ceea ce lipsește pentru a înțelege vorbirea.

O lege generală stăpânește toate operațiile apercipției; legea economiei. Când ne asimilăm o nouă experiență, căutăm instinctiv să turburăm cât mai puțin posibil mănunchiul de idei pe care le avem dinainte în spirit. Încercăm totdeauna să definim această experiență așa

în cât s'o asimilăm cu ceea ce cunoaştem de mai 'nainte. Urim lucrurile absolut nouă, cari n'au nume, şi pentru care trebuie să făurim unul pe deantregul. De aceea le dăm un nume apropiat, chiar dacă nu e termenul apropiat. Copilul va zice zăpezii, ce vede pentru întâia oară, zahăr sau fluturi albi; pânda corăbiei va fi un cearşaf; un ou, o frumoasă portocală, şi o portocală, o minge.

La o vârstă mai înaintată, această pornire de a economisi fără a turbura vechile păreri duce la o stare caracteristică. Se zice în mod familiar că spiritul e «vieux jeu». În această stare, orice idee, orice fapt nou care aduce cu sine o modificare a unui sistem de păreri sau de credinţe, sunt sau ignorate, sau date afară din cugetare, afară dacă nu sunt în mod greşit răstălmăcite, așa în cât să pară în armonie cu sistemul cel mai vechiu.

Am discutat toţi cu unii adulţi; i-am zdrobit sub greutatea motivelor noastre şi i-am constrâns să admită punctul nostru de vedere. O săptămână mai târziu, ei erau tot așa de tenaci, de închişi în părerea lor veche, ca şi când n'am fi conversat niciodată cu ei. Se găsesc, de altfel, şi tineri cari sunt «vieux jeu». Mi-e aproape frică s'o spun: cea mai mare parte a oamenilor încep să devină spre etatea de 25 de ani.

D-l Perez, într'una din lucrările sale asupra copilăriei, dă un exemplu excelent despre diferitele moduri ale percepţiei în diferitele momente ale experienţei personale.

O casă luă foc şi un copil, văzând, din braţele doiceii lui, focul ce mistuia totul cu furie, nu arată de cât o bucurie puternică înaintea flăcărilor strălucitoare; dar, la sgomotul clopotului pompei cu aburi, fu cuprins de o spaimă îngrozitoare, căci se ştie că sunetele necunoscutе sperie uşor pe copii. Cât de deosebit fu chipul

în care părinții privă respectiv focul și sosirea pompei de stins!

Aceeaș persoană, după cugetările ce are sau emoția ce poate încercă, *va apercepe* aceeaș impresie foarte deosebită în prilejuri deosebite.

CAPITOLUL X

Oboseala intelectuală. Aplicări pedagogice.

Am văzut că atenția e o stare ce nu poate dura prea mult fără a pricinui o mare cheltuială de putere și, deci, o mare *oboseală*.

Chestiunea aceasta a oboselii minții e una din cele mai importante chestiuni pedagogice. Vechea pedagogie făcea marea greșală, de a stabili ce *trebuie* să facă școlarul, adică un program, fără a-și pune întâi întrebarea ce *poate* să facă, adică dacă acel program se 'mpacă cu puterile copilului.

Insemnătatea pe care pedagogia cea nouă a înțeles că trebuie s'o dea acestei chestiuni, a îndemnat pe foarte mulți cercetători să studieze oboseala, condițiile în care ea se produce, în ce timp al școlii ce produce mai mult, la ce obiecte de studiu, cum se poate măsura.

S'au făcut o mulțime de încercări de *măsurare* a oboselei la școlari. Iată câteva din metodele acestor cercetări :

A. 1. Se *dictează* școlarilor, la 'nceputul clasei,

câteva rânduri, ca să le scrie. Se numără greșelile făcute, făcându-se abstracție de greșelile comise din neștiință. Pe urmă se mai dictează după o oră, după 2, după 3 ore, fără ca între ele să fi intervenit o pauză, și se numără greșelile comise și în dictatele ulterioare. S'a constatat :

40	greșeli	dimineața,	înainte de clasă,
70	»	după un ceas,	
160	»	»	2 ceasuri,
190	»	»	3 »

Numărul crescând de greșeli dovedește o mărire a oboselii.

Acest procedeu poartă numele de *procedeu dictărilor*. E foarte lesnicios și la îndemâna oricărui învățător.

2. Școlarii li se cere să numere repede literele dintr'un text imprimat. S'a constatat că numărul literilor scade la sfârșitul orei întâi, și apoi treptat pe măsură ce înaintează munca școlară, adică pe măsură ce școlarii obosesc.

Acest procedeu se cheamă al *numărării literilor*.

3. Li se dă școlarii caete imprimate cu șiruri de numere de o singură cifră. Aceste numere trebuie să le adune și rezultatul adunării să-l scrie într'o coloană alăturată, punând numai cifra unimilor. După un minut se dă un semnal cu un clopoțel, la care școlarii trebuie să tragă o linie, care are să arate cantitatea de muncă psihică desfășurată în acel minut. Iată o pagină dintr'un astfel de caet :

5 9 7 3 4 2 6 8 4 6 9 5 2 7 9 8 5 4 7 1 6 9 4 3 5 2 9 7 — 8 7 6 7 5	5 2 7 9 8 7 6 1 5 4 3 2 9 8 1 7 — 2 7 8 6 5 6 0 4 3 9 6 8 3 5 7 9 9 — 8 3 5 7 9 6	8 7 2 6 9 5 1 3 9 3 8 4 5 1 6 2 7 4 7 8 6 5 6 9 4 5 1 7 4 3 9 6 8 3 5 7 9 6	4 6 3 8 6 3 9 5 2 6 9 8 1 4 7 2 7 9 3 6 6 3 4 8 9 4 7 2 6 7 7 5	7 5 4 7 1 6 9 8 6 3 5 1 8 7 2 7 4 6 7 4 2 6 1 5 4 9 4 4 3 8 7 2 4	8 9 4 3 9 6 5 2 6 6 1 6 7 8 6 6 5 3 4 7 5 3 5 2 6 8 7 6 8 7	3 1 6 8 2 5 9 8 4 6 7 1 9 4 7 3 5 4 3 2 7 1 8 6 9 3 2 7 5 9 4 8 6	3 5 2 9 2 5 6 7 3 8 7 5 9 4 3 9 1 7 8 6 7 5 3 9 2 7 5 9 5 6 6	1 5 7 8 6 9 5 6 9 5 7 2 9 3 8 5 8 6 9 7 1 8 3 9 6 3 5 2 7 5 2 7	5 4 3 8 5 7 8 6 7 9 3 1 2 5 7 4 8 6 2 9 2 3 7 5 5 6 4 5 7 5 8
--	---	--	--	---	--	---	---	--	---

4	8	3	1	8	9	3	8	4	3
5	1	6	3	7	5	6	3	3	2
9	5	1	6	6	8	9	9	9	6
8	3	5	9	2	6	8	3	6	8
5	9	4	8	5	9	5	6	1	4
4	7	3		1					7
3	3								

Fiecare pagină din aceste caete cuprinde 10 şiruri de cifre aşezate vertical unele sub altele, fiecare rând e alcătuit din 36 cifre din care totdeauna trebuie să se adune două între ele: întâia cu a doua, a doua cu a treia, ş. a. m. d. Rezultatul adunării celor două cifre, se aşează deoparte între cele două cifre, lăsându-se la o parte cifra zecilor. Copiii sunt aşezaţi într'o cameră liniştită, departe de orice impresii turburătoare. În odaie se găseşte un ceasornic, care nu face sgomot şi care, după fiecare minut, dă un semnal de clopoţel.

După arătările conducătorului experienţei, la un anumit semnal de clopoţel şcolarii încep cât mai repede să adune cifrele şi fac această lucrare cât timp a plănuit cercetătorul să dureze. Ori de câte ori răsună semnalul clopoţelului, ei trag o linie orizontală în dreptul cifrei la care au ajuns. La sfârşitul lucrării se socoteşte ce au putut calcula, observându-se deoparte suma totală a adunărilor operate în fiecare zi de experienţă între cifre două câte două, de altă parte câte adunări au făcut pe fiecare minut; pe lângă aceasta, se socoteşte şi numărul greşelilor din fiecare minut.

Dacă se exprimă în mod grafic rezultatele fiecărui minut, din această muncă continuă, obținem la deosebiți copii niște linii curbe cu mers neregulat, pentru că suma și calitatea muncii nu e egală în fiecare minut, ci oscilează; de aceea curba aici se ridică, aici se coboară, având o înfățișare foarte variată. Procedeu acesta se cheamă *procedeul calculelor*, iar curba rezultată *curba muncei psihice*.

4. Li se dă elevilor să copieze în timp de cinci minute un șir de litere; a, e, i, o, u, v, n. Aceste exerciții se repetă în diferite momente ale zilei. Oboseala se măsoară după numărul greșelilor sau omiterilor. Acesta se cheamă *procedeul copierii de litere*.

5. În sfârșit, un procedeu imaginat de Ebbinghaus, *procedeul refacerii*, care constă în reconstituirea lacunelor, arătate printr'o linie, dintr'un șir de propozițiuni. Cu cât elevul e mai obosit, cu atât împlinește mai puține lacune.

Toate aceste 5 procedee se aseamănă prin aceea, că în toate se măsoară *micșorarea capacității de muncă* din pricina oboselei.

B. Alte procedee urmăresc să măsoare oboseala prin cercetarea schimbărilor pe cari le suferă din cauza ei anumite funcțiuni organice.

1. Un procedeu constă în încercări asupra sensibilității pielii cu compasul, așa cum am văzut că a cercetat-o Weber. (vezi senzațiile tactile). S'a încercat să se vadă depărtarea necesară a ce-

lor două vârfuri, pentru a fi simțite ca două, în diferite momente ale zilei, și s'a constatat:

Dimineața la 8	la un elev de 16 ani	depărtarea necesară	3 m. m.
" "	10	" " " " " "	3.5 "
" "	12	" " " " " "	4.5 "
După amiază la 2 ore	(după repaos)	.	2.5 "
" "	5	.	2. "

Se vede ușor cum sensibilitatea tactilă scade proporțional cu producerea oboselei.

2. Se provoacă copiilor o durere printr'o apăsare exercitată prin greutateți pe fața palmei sau a unui deget. S'a constatat:

La 8 dimineața	provoacă durere	45 g.
» 10	»	» 39 g.
» 12	»	» 29 g.

Prin urmare, *oboseala face pe copii mai sensibili la durere, dacă scade greutatea care o poate provoca.*

3. Se măsoară cu un aparat numit *dinamometru* [fig. 5] puterea musculară a copiilor. S'a constatat următoarele:

Fig. 8.

a. După o muncă intensă și prelungită de două ore, forța musculară scade.

b) După o muncă potrivită nu se observă nici-o scădere însemnată.

c) Înainte de munca intelectuală crește forța musculară.

Iată o statistică.

Elevi, înainte de munca intelectuală, după.

A.	43.2 kilo.	36.2
B.	33.4 »	27.3
C.	45.6 »	39.9
D.	42.2 »	37.7
E.	46.5 »	42.

Imprejurări sau factori cari influențează asupra oboselei:

1. *Vârsta.* În general oboseala scade cu vârsta, dar curba descreșterii nu e regulată. Spre 8 ani se urcă brusc, adică atunci crește oboseala, de asemenea spre 13—14, 16 ani, în epocile când creșterea copilului e mai repede, fiindcă atunci organismul lui dispune de mai puțină putere.

2. *Sexul.* Se pare că băieții obolesc mai mult.

3. *Inteligența.* La școlarii mai slabi oboseala e mai mică, dar aceasta din cauză că ei lucrează mai puțin. La muncă egală, însă, cel inteligent obosește mai puțin.

4. *Tipul individual.* Cercetările par a dovedi anumite tipuri de școlari în ce privește oboseala. *Kemsies*, la Berlin, a cercetat 55 elevi, dându-le să facă calcule un timp oarecare, 12 minute. La sfârșit făcea procentul greșelilor. El a găsit:

a) Că unii copii făceau 40 greșeli la 8 dimineața, 29 la 9, 27 la 10, 28 la 11 și 23 la 12. Puterea de muncă la aceștia merge crescând, de unde numele *tip de muncă crescândă*.

b) Alți copii făceau 58 greșeli la 8 dimineața, 77 la 12.

Tip de muncă descrescândă.

c) La alții a observat la început o fază de creștere, apoi o fază de descreștere: *tip de muncă cu curbă convexă*.

d) În sfârșit la alt grup la început o fază descrescândă, apoi una crescândă: *tip cu curbă concavă*:

Se vede că fiecare copil poate să dea la un moment dat un maximum de muncă. Kemsies l'a găsit la o treime din elevi la 10 dimineața.

5. *Timpul zilei.* Spiritul copiilor e mai dispus la muncă dimineața. După masă munca e mai grea și mai puțin rodnică, pentru că activitatea digestivă de după masă împiedică jocul activității cerebrale-mintale. *Plenus venter non studet libenter.*

Aceasta e o observare generală, dar sunt multe diferențe între persoane. Au fost întrebați unii

matematicieni, când preferă să lucreze, și au răspuns:

30 pentru dimineață,
 24 » seară,
 3 » după prânz, și
 7 și dimineața și seara.

6. *Deprinderea.* Când ești deprins cu o muncă oarecare, obosești mai puțin, ca atunci când o faci pentru întâia oară, de oarece exercițiul micșorează rezistența de învins și, deci, munca ce trebuie să faci.

7. *Antrenarea la muncă* face ca oboseala să scadă. După vacanță copiii obosec mai repede în munca lor intelectuală, până se antrenează iar.

8. *Interesul* ce însoțește munca micșorează oboseala.

9. *Poziția corpului.* Activitatea minții atârână strâns de circulația sângelui în creier și asupra acestei circulațiuni influențează mult poziția corpului. Mulți oameni pot citi mai bine răsturnați pe un fotoliu, ori chiar culcați, pentru că această poziție a corpului favorizează circulația sângelui la creier. Când, deci, elevii stau rău în bănci, aplecați într'o parte sau alta, e antipedagogic din partea învățătorului să isbucnească în dojeni îndată, căci această poziție a corpului poate fi involuntară, instinctiv pricinuită de cerința aceasta organică a favorizării circulației cerebrale.

19. *Regimul alimentar.* S'a constatat că regimul

vegetal e mai favorabil pentru munca intelectuală. Alcoolul e capabil să mascheze pentru moment conștiința oboselei, în total însă micșorează cantitatea de muncă.

Gradul de oboseală pe care-l pricinuesc diferitele obiecte de studiu. S'au întreprins cercetări foarte importante spre a se stabili cari obiecte de învățământ sunt mai obositoare, spre a se determina ceea ce se cheamă *coeficientul lor ponogenic*—dela cuvântul grecesc ponos—oboseală. Vom cita câteva date statistice făcute de diverși cercetători (din E. Claparède).

1. După *Dr. Wagner*:

Matematica	100
Latina	91
Greaca	90
Gimnastica	90
Istoria, Geogr.	85
Franceza, Germana	82
Istoria naturală	80
Desen, religie	77

2. După un cercetător japonez, *Sakaki*.

Școala primară

Calcul	50
Lectură și dictare	50
Compoziție	44
Morală	44

Istorie		37
Caligrafie		31
Cusut		25
Jocuri, cântece, gimnastică		19
Geografie		13
Engleza		8
Desen		0
Fizică	18) Acestea nu numai că nu obosec, dar odihnesc.
Șt. Naturale	25	

3. După Kemsies:

Gimnastica
 Matematica
 Limbi streine
 Religia
 Limba maternă
 Istoria naturală, geografia
 Istoria
 Cântul, desenul

Obiectele sunt aranjate în ordine descrescândă de oboseală.

Nu se poate intra aici în mai multe detalii în această chestie așa de importantă a oboselii. Cele câteva pomenite mai sus sunt, însă, îndestulătoare spre a ne face să simțim însemnătatea adevărată a acestei chestiuni pentru instrucția copiilor. Ori cât ar fi de deosebite și nesigure rezultatele obținute de cercetători până acum, un lucru e sigur: că oboseala e o stare cu care trebuie să contăm

foarte mult la copii, că la ea trebuie să ne gândim mai întâi, iar nu la mijloace disciplinare pripite, că avem o mare răspundere pentru sănătatea copiilor, și deci, e o mare datorie pentru fiecare învățător de a se ocupa cu această chestie, a *higienei muncii intelectuale*. Varietatea rezultatelor nu trebuie să descurajeze și să aducă încredințarea, că aceste cercetări sunt de prisos, căci această varietate provine de multe ori din condițiile variate ale muncii școlarilor, ori din varietăți individuale între școlari, și deci ea e reală și ne ordonă să cercetăm fiecare copil în parte în această privință. În orice caz, învățătorul, care va fi frunzărit, măcar, o carte în care această chestiune e tratată, va simți cât de puțin însemnătatea întrebării premergătoare: oare vor putea școlarii să facă ce le pretind, fără vătămarea sănătății? Orarul, extinderea lecțiilor în diferitele clase, aranjamentul obiectelor înăuntrul orarului, felul de tratare a lecțiilor țin ele seamă de puterile mintale ale copiilor? Nu le dau prea multe lucrări acasă? Incordarea aparență a atenției, adică figurile atente ale copiilor, înseamnă că sunt într'adevăr atenți? Iar dacă sunt și răspund foarte bine, acest rezultat nu e prea scump plătit? Iată întrebări, pe cari și le va pune fiecare învățător, care a simțit importanța chestiunii puterii școlarilor. Ori cât am ține la un scop, trebuie să menajem forțele fragede cu cari vrem să-l atingem. Graba în încordare și conti-

nuitatea excesivă a ei pot avea urmări foarte grave.

Cu toată nesiguranța rezultatelor de până acum unele sunt sigure și de respectat în practica imediată a învățământului: Că munca dimineții e mai ușoară și mai rodnică; în perioada creșterii mai rezezi a corpului copiii au mai puțină energie și deci, obosec mai repede; că unele obiecte — rezultă din toate statisticile — sunt extrem de grele, și de aceia trebuiesc la începutul școlii evitate sau tratate într'o mică măsură; că deprinderea sau exercițiul micșorează oboseala și că, deci, de cât graba învățării e mai rodnică încetineala prin exerciții repetate; că poziția fixă a corpului în bancă defavorizează circulația cerebrală; în fine, că *interesul* pe care-l trezește lecția micșorează oboseala, putând s'o reducă la 0 chiar.

Interesul la copii. Concluzii pedagogice. Interesul, iată pârgia cea mai de preț, unica, care susține învățământul, cel puțin în anii d'ântâi de școală. Se cuvine de aceia, în acest capitol privitor la atenție, s'atingem puțin și problema interesului. Intre organism, cu cantitatea lui de putere disponibilă, și atenția intelectuală, îndreptată spre diferite obiecte de studiu: aritmetică, gramatică, citire, scriere, etc., pentru care mintea copilului n'are înclinare naturală, instinctivă, *căci ele nu au legătura imediată cu viața copilului*, se 'ncepe o luptă aprigă. Când organismul începe a obosi din pricina muncii intelectuale îndreptată în aceste

direcții pomenite, atunci el, cum arată foarte frumos Claparède în lucrarea lui pomenită, își deschide anumite supape de siguranță, menite să împiedice urmările rele ale oboselii care s'ar prelungi: atunci copilul, ca și adultul dealmintreli, începe să caște, să-și schimbe poziția corpului, să facă fel de fel de mișcări, să dea drumul gândurilor ușoare și plăcute în locul celor grele, și neplăcute la care s'a încordat, el păstrează numai o aparență de atenție sau o atenție superficială. Aceste supape de siguranță se deschid îndată ce organismul simte începutul atacului oboselei, și Claparède le numește *reflexii de apărare*. Cum să iasă mintea, în preocupările intelectuale, învirgătoare asupra corpului cu reflexele lui de apărare? Se cere o singură condiție, aceea care se cere în orice luptă spre a o câștiga. Să fii mai tare, mai bine înarmat ca dușmanul. Ei bine, arma cea mai bună a minții în contra corpului, care se revoltă cu reflexele lui de apărare, e *interesul*. Interesul e starea sufletească în care se află un om față de un lucru care nu-l lasă rece, indiferent, ci influențează asupra *sentimentului* său, producându-i o *plăcere*. Atunci acel lucru îl determină să-și îndrepte spre el atenția cu plăcere, cu poftă, și, ca orice muncă plăcută, această activitate nu e obositoare, sau nu e așa de obositoare ca aceea îndreptată asupra lucrurilor neplăcute, și efectele oboselii sunt mult atenuate în cazul muncii plăcute.

Insemnătatea pe care pedagogii au văzut că o are chestia interesului, i a îndemnat pe mulți să cerceteze de aproape cum se manifestă el la copii și cum se dezvoltă. Cercetările acestea sunt de o mare valoare pedagogică, căci tind a stabili ordinea în care apar diferitele interese la copii, ordine de care învățământul trebuie să țină seama, spre a-si adapta mersul lui la mersul natural al interesului. Ce mijloace avem spre a cerceta mersul și natura interesului la copii? Mijloacele sunt multe și felurite, și la îndemâna oricărui învățător: Să observe lucrările școlarilor, jocurile, desenele, zugrăvelile lor, povestirile lor, graiul lor mai ales, căci orice progres în graiu provine din aceia că un grup nou de calități, de sentimente sau noțiuni au deșteptat interesul copiilor. Pe lângă aceasta, cercetătorii au întrebuințat sistemul anchetelor în clasă, punând școlarilor următoarele întrebări și cerând să motiveze răspunsul: *Cu ce persoană cunoscută personal sau din învățatură vreți să semănați? Ce vreți să fiți și de ce? Ce lecții sau studii vă place mai mult și de ce? Ce carte vă place mai mult și de ce?* Mulți sunt de acord în a stabili următoarele trepte în dezvoltarea interesului:

1. *Treapta interesului sensibil*, când pe copil îl interesează mai mult impresii senzoriale izolate, sunete, culori.

2. *A interesului subiectiv* (dela 3 ani în sus),

când atenția copilului e atrasă de *obiecte întregi* dar nu din cauza proprietăților lor obiective, ci din cauza legăturilor lor cu el. O bucată de lemn nu-l interesează ca lemn, ci pentrucă se poate juca cu ea.

3. *A interesului obiectiv* (dela 7—10 ani). Acum pe copil îl interesează lucrurile nu ca obiect de joc, ci ca lucruri reale, cu valoare obiectivă. Acum îl atrage dorința de a cunoaște realitatea cum e ea.

4. *A interesului statornic* (dela 10—15 ani). Se formează în sufletul copilului domenii de interes, cu cari copilul se ocupă *statornic* precum colecție de mărci, de desenuri, de tablouri, de insecte, etc.

5 In sfârșit, treapta *interesului logic*, începând cu perioada adolescenței, când e atras de raporturile dintre fenomene, în deosebi cele cauzale.

CAPITOLUL XI.

Despre Abstracție și Generalizare

Formarea noțiunilor sau ideilor generale

În percepțiile pe cari le avem despre lucruri, nu toate părțile lucrurilor ne interesează de-o potrivă, adică ne atrag atenția în mod egal. Din diferitele însușiri ale unui măr, spre exemplu, un copil își va fixa atenția mai mult asupra gustului său, și mai puțin asupra celorlalte însușiri, cum sunt culoarea, forma, netezimea, etc. Dacă-i arăți un ceasornic, ceace va observa el cu luare aminte va fi tic-tacul ceasornicului sau culoarea strălucitoare a cutiei lui de aur: într'un câine va percepe mai ales lătratul lui, ori cele patru picioare; într'o uniformă mai ales culoarea ei roșie strălucitoare și nasturii de metal». (Ebbinghaus). Tot astfel, într'o lampă, cu toate că percepe și diferitele părți cari alcătuiesc lampa, va ținti

ochii mai ales la flacăra ei. Ceeace face copilul, facem și noi oamenii mari în toate percepțiile pe cari ni le dau lucrurile. Nu toate părțile lor ne atrag atenția la fel. De regulă, unele din ele i se impun mai mult, celelalte rămân mai în umbră, mai pe planul al doilea. Dacă ascultăm o operă, ori cât am observa jocul actorilor și decorurile de pe scenă, suntem mai mult atenți la cântecul lor. În percepțiile ce avem atunci domină, deci, senzațiile de auz.

Intr'o masă rotundă, ceeace ne atrage mai mult luarea aminte e însușirea aceasta a rotunzimei, iar celelalte rămân mai puțin percepute. Deci, în percepția mesei rotunde, domină senzația de văz și de mișcare prin care iau cunoștință de forma ei. În toate percepțiile domină senzații de un anumit simț, cari întunecă, le lasă în umbră pe cele ce provin dela alte simțuri. *Simțurile sunt, în general, niște aparate de alegere*, adică din toate însușirile unui lucru din lumea din afară, ele aleg numai pe unele, și lasă deoparte pe celelalte: prin văz alegem însușirile lucrurilor de a fi luminoase ori în umbră, colorate cu diferite forme, etc.; prin auz, însușirile lor de a produce sunete, și așa mai departe. Mai departe, după ce un simț alege unele însușiri, și între aceste însușiri mai pot face o alegere, fixând cu atenția pe unele mai mult decât pe altele: într'un măr pot să privesc mai mult culoarea, decât forma, ori invers, mai mult forma

decât culoarea; când privește cum cad fulgii de zăpadă, privește mai ales mișcarea lor de cădere și mai puțin albeața, dar în zăpada așternută pe pământ privesc mai mult însușirea ei de a fi albă, decât forma în care se așterne.

Din toate aceste exemple rezultă, că există o putere în sufletul nostru, de a alege din însușirile lucrurilor pe unele pentru a le fixa mai mult în minte, înlăturând pe celelalte în părțile mărginașe ale conștiinței. *Această putere de alegere se numește în psihologie abstracțiune.* Când copilul remarcă mai mult nasturii sculptori dintr'o uniformă, el face o abstracțiune. Când în percepția zăpezii ne gândim mai ales la culoarea ei albă, și uităm celelalte însușiri: că e rece, că se topește, etc., facem o abstracție. În toate actele noastre de atenție noi facem niște abstracțiuni. Abstracțiile sunt, deci, niște urmări sau rezultate ale puterii noastre de atenție, și ca și puterea aceasta, ele sunt de două feluri: *abstracțiuni involuntare și abstracțiuni voluntare.*

Mai toate abstracțiunile copiilor mici sunt involuntare. *Fără să vrea* copilul e atent mai mult la lătratul unui câine, decât la înfățișarea lui generală, mai mult la tic-tacul ceasornicului decât la forma lui, și așa mai departe. Din contră, noi *ne silim* cu *voința* să ascultăm mai mult ariile unei opere, oricât de grele ar fi ele, cu toate că atenția ar aluneca mai de grabă, fără voia noastră,

mai mult spre frumusețea decorurilor, spre costumele actorilor și spre jocul lor. Copilul s'ar uita numai la figurile din abecedar, dacă n'ar fi nevoit să se uite și la litere. În timpul când se uită la litere, fiind atent asupra lor să le 'nvețe, chipurile din carte rămân mai în umbră oricât de greu ar fi să se abțină de a le privi. Fixarea îndelungată a literilor, numai, e o abstracție voluntară.

Nu numai în percepțiile pe care le avem despre lucruri, dar și *în imaginile sau reprezentările* lor noi putem face abstracțiunea unor însușiri reprezentate ale lor, lăsând sub conștiință pe celelalte. Mai departe, în șirurile de reprezentări pot trece cu vederea pe unele, fixându-mi atenția de preferință asupra altora. Dintre clădirile, cari se înșiră pe Calea Victoriei din București, îmi reprezintă mai ales pe cele mai principale: Academia Română, Ateneul, Palatul Regal, Teatrul Național, Palatul Poștelor, Casa de Depuneri, etc... *Aproape fără voe* imaginile acestor clădiri se trezesc în mine când mă gândesc la Calea Victoriei, cu toate că am văzut o mulțime și din casele celelalte care se înșiră pe ea.

Când ne-am ocupat cu asociația reprezentărilor am arătat, cum asociația prin contiguitate ne-ar sili să reproducem șirurile de reprezentări mereu în ordinea în care s'au produs, adică n'am putea face abstracția nici-unora, dar cum, *grație asociației prin asemănare*, putem aduna la un loc reprezen-

tările avute în cele mai depărtate locuri și timpuri, cari nu s'au legat niciodată prin vecinătate în timp sau spațiu. Cu chipul acesta, putem rupe lanțurile de reprezentări cari s'au produs unele lângă altele, în vecinătate de timp și spațiu, introducând în locul verigelor frânte altele din alte asociații. A trece peste unele și a duce în lumina conștiinței pe altele, este a face o abstracțiune. Și în aceste cazuri, abstracțiunile sunt ori involuntare, ori voluntare sau căutate cu dinadinsul. Deci, prin *asociația pe baza asemănării* facem niște abstracțiuni. Reprezentările ori imaginile parțiale scoase din reprezentările sau imaginile totale ale lucrurilor, poartă numele de *imagini sau reprezentări abstracte*.

Făcând de multe ori, pe baza asemănării, abstracția aceleiaș însușiri din mai multe obiecte cari o au, ajungem la ceea ce se cheamă o *generalizare*. Intr'o foaie albă, în zăpada albă, într'un zid alb, în bucata albă de zahăr, într'o rochie albă, în toate lucrurile albe pot face abstracția acestei calități că sunt albe, trecând cu vederea celelalte calități. Dacă am la un loc, unele lângă altele, toate aceste lucruri albe, constat îndată că toate se aseamănă prin însușirea aceasta a albeții. Oricât s'ar deosebi între ele sub alte priviri, eu uit pentru moment deosebiile acelea și sunt atent mai mult asupra acelei însușiri pe cari o au toate — *însușire comună* cum i se zice — că sunt albe.

Aproape fără să vreau albeața acestor corpuri îmi atrage atenția mai mult ca celelalte însușiri ale lor, pentru că o au toate, o văd în toate, deci de mai multe ori, și o *sensație repetată de mai multe ori se'ntipărește mai bine în minte*. Această întipărire mai pronunțată face, cu vremea, să pot considera albeața ca ceva *aparte* de corpuri, cu toate că în realitate ea nu există decât în niște corpuri cari sunt albe. Dacă n'aș fi văzut în viața mea decât un singur lucru alb, n'aș putea niciodată să mă gândesc la albeață, să vorbesc de calitatea aceasta a albeței, și s'o numesc cu vorba aceasta de «albeață». Dar, pentru că am văzut *albeață când într'un corp, când într'altul*, iar nu totdeauna legată numai de un corp, ea face în suflet *oarecum* impresia că e ceva care stă deasupra corpurilor, în neatârnaire de ele, în orice caz, *mintea poate gândi albeața ca aparte de corpuri*, ca *abstrasă* din ele, deși în realitate, înc'odată, ea nu există decât în corpuri.

În *minte*, deci, în *gând* sau în *idee*, dar numai în *idee*, pot considera albeața ca *aparte* de corpuri. Albeața se zice că e o *idee abstractă*, pe când închipuirea *unui singur lucru, privit numai în calitatea lui de alb*, e o imagine sau o reprezentare abstractă. Care e deosebirea dintre o reprezentare abstractă și ceea ce am numit o idee abstractă? Când mă gândesc că zahărul e alb, mă gândesc numai la însușirea aceasta a lui, o

abstrag numai pe aceasta din toate celelalte însușiri pe care le are, dar o abstrag numai din reprezentarea zahărului, și de aceea mă gândesc numai la zahăr că e alb, și nu la alte lucruri albe. Când mă gândesc însă în general la un lucru alb, sau pur și simplu la alb sau albeață, pot să-mi reprezint și o foaie de hârtie albă, și un guler alb, și o cretă albă, și un zid alb, și zăpada albă, și în sfârșit toate lucrurile albe, pe care le-am văzut și pe care mi le aduc aminte. Reprezentarea abstractă de alb e relativă la un lucru alb numai, ideea abstractă de alb e relativă la toate lucrurile albe care sunt; ea mă face să mă gândesc la o totalitate sau generalitate — cum se mai zice — de lucruri cu însușirea aceasta. Tot așa, ideea abstractă de roșu mă face să mă gândesc la toate sau la cele mai multe din lucrurile roșii pe cari le-am cunoscut, pe când reprezentarea abstractă de roșu îmi aduce în minte numai chipul unui singur lucru roșu, și numai cu imaginea că e roșu. Orice idee abstractă, pentru că mă face să mă gândesc la o mulțime sau la o generalitate de lucruri cari au o însușire în comun, mai poartă și numele de idee generală. Toate ideile, — să se noteze bine: ideile, nu reprezentările — abstracte sunt în acelaș timp și generale, adică trezesc în mintea noastră sau mai bine zis — și vom vedea de ce — pot trezi în mintea noastră reprezentarea a o mulțime de lucruri, în

cari se cuprind însușirile gândite prin aceste idei.

Exemple de idei generale. Când zic *cal*, nu mă gândesc numai decât și numai la cutare cal, ș. e. la calul unui vecin, sau la alt *cal anumit* pe care l'am văzut, cu toate că poate să-mi vină în minte și chipurile acestora așa cum sunt ele, în întregimea lor. Mă gândesc în general la ființa aceasta numită cal. În mintea mea există știința aceasta, că în *orice cal* sunt anumite însușiri comune cu alți cai pe cari, dacă ași vrea, aș putea să le arăt în toți caili cari sunt pe fața pământului, dacă i-aș avea la îndemână și aș avea vreme să mă uit la fiecare, spre a descoperi în fiecare acele însușiri comune. Știința aceasta a însușirilor de care am convingerea, că sunt în fiecare cal, că sunt *comune* tuturor cailor, e o știință sau un gând ori o idee *generală*. — Mai departe, când zic animal nu mă gândesc numai la cânele meu ori al vecinului, ori numai la câne în general; nu mă gândesc iarăși, numai decât, la pisică ori la leu, ori la tigru, ori la șarpe, cu toată că pot să mă gândesc și la ele, să mi le reprezint și pe ele la pronunțarea vorbei de animal. Vorba animal poate să nu înlătore din mintea mea pe nici una din aceste ființe, dar poate și să nu le aducă numai decât în minte. Se poate întâmpla, când zic animal, să mă gândesc la alte animale decât cele înșirate mai sus, dar pot, *ori când, dacă vreau*, să mă gândesc și la acelea, să mă gân-

desc că-s și ele animale. Când, mergând și mai departe cu gândul meu, zic în general *ființă*, adică *existență*, *ceva care este*, spre deosebire de ceva care nu e, mi-e greu, mult mai greu ca în primele cazuri să mă gândesc numai la o existență sau la câteva existențe și să nu mă gândesc și la alte existențe. La ce să mă gândesc mai întâi? La persoana mea, care e și ea o existență, ori la tocul cu care scriu, care e și el ceva existent?; la cetitorii mei care și ei există, ori la averea, la banii, la proprietățile lor, care și ele există?; la globul pământesc care e ceva, are ființarea în lumea aceasta, ori la globurile din toată lumea, din tot universul, care și ele au o ființare în tot universul acesta? La atâtea lucruri mă pot gândi că există, încât mi-e foarte greu să mă gândesc la unele în deosebi, și de obicei nici nu mă gândesc la unele în deosebi, nu-mi reprezintă numai pe unele în minte cu excluderea altora, nu-mi reprezintă de fapt nici nici unele, dar mă gândesc la toate. Ori când, dacă vreau, pot la pronunțarea vorbei de existență, să-mi reprezintă pe oricare din existențele văzute de mine, dar n'am nevoie să mă gândesc la una din ele în deosebi, spre a înțelege ce însemnează o existență. Acest lucru e adevărat despre toate ideile generale. Când zic om nu-mi reprezintă pe nici unul în deosebi, dar pot să-mi reprezintă pe toți oamenii sau pe foarte mulți oameni, mai bine zis, dacă vreau: când zic

munte nu mă gândesc la un munte oare care, bunăoară la Negoitul sau la Omul din Carpații noștrii, ci mă gândesc la toți munții existenți pe fața pământului, dar nu-mi reprezintă pe unul în deosebi. Pot însă să-mi reprezintă și pe Negoitul, și pe Omul, și pe oricare altul, dar pot foarte bine să nu-mi reprezintă nici unul. În mintea mea, când zic munte, *par'că* se formează o imagine cam nedeslușită a ceva înalt, *par'că* văd un munte oarecare, dar nu prezint bine conturul acestui munte, nici forma lui, nici înălțimea lui, nici numele lui propriu. În acelaș timp, însă, cu trezirea acestei imagini nedeslușite ori nedesvoltate a unui munte, în mintea mea am *știința* sau *gândul*, că *orice* munte, că *toți* munții au ca însușiri comune: o înălțime care trece peste mijlociu și o alcătuire dintr'o materie tare, pietroasă, iar nu dintr'un pământ moale, lesne's fărâmicios. În toate cazurile, în care am în minte idei generale, n'am nevoie, spre a pricepe înțelesul lor, să-mi reprezintă un obiect oare care particular ori individual, la care se referă acest înțeles. Știu foarte bine ce e calul, ce e omul, ce e arborele, ce e masa, ce e pălăria, etc., fără să-mi închipui numai decât un cal anumit, cunoscut ori un om cunoscut, ori un arbore, o masă, o pălărie anumită, în întregimea ei. Spre a mă convinge că știu, n'am decât să-mi reprezintă un cal anumit, un om anumit, un arbore, o masă anumită, n'am

decât să-mi reprezint toate lucrurile cunoscute de felul acesta, dacă am vreme să mi le reprezint: atunci voi vedea, că ceea ce am spus în general despre cal, om, arbore, masă, pălărie, însușirile pe care le-am *gândit* că aparțin lor, sunt în fiecare din ele. — Chestiunea aceasta a ideilor generale e una din cele mai grele chestiuni din psihologie; de aceea vom fi siliți să stăruim mai mult asupra ei și să și repetăm de multe ori cele zise, pentru a ușura înțelegerea lor.

Multă lume ar putea să răspundă, foarte ușor, astfel la afirmările de mai sus: Noi nu știm, n'am văzut calul *în general*, omul, masa, scaunul, pălăria *în general*. Noi am văzut o mulțime de cai și de oameni, în carne și oase, fiecare existând *aparte, el singur*, cu toată făptura lui; am văzut o mulțime de mese, de pălării, de scaune, etc., dar *fiecare* din cele văzute avea înfățișarea sa proprie, particulară, deosebită de a celorlalte mese, pălării, scaune văzute, oricât ar fi fost și asemănătoare — și au fost negreșit, de vreme ce toate au fost pălării, mese, scaune. Cum poate fi atunci vorba de cal *în general*, de om, de masă, de scaun, *în general*, cum ne-am putea noi închipui un astfel de lucru *în general*, când nu vedem decât lucruri particulare ori *individuale*, cum li se mai zice? Unde e omul *în general*? cum e el?, care e el?

S'a spus, mai sus, că ideile generale constau în considerare *aparte* a însușirilor comune din mai

multe lucruri, cu uitarea deosebirilor dintre acele lucruri. Dar cum poți uita deosebirile acestea, cum poți să te gândești numai la însușirile comune ale lucrurilor, când în realitate, în lucrurile acestea cu însușiri comune, însușirile comune sunt alături cu însușirile lor deosebite, iar nu aparte de acestea?

La aceste întâmpinări răspundem că, într'adevăr, în lucruri nu sunt numai însușiri comune, ci și deosebite, dar noi putem în *mintea* sau *gândul* nostru să trecem cu vederea pe cele deosebite, să nu le dăm atenție deloc, să privim numai însușirile comune, să le fixăm numai pe acestea în centrul conștiinței, adică, după noii termeni învățați, să le *abstragem* ori să le *extragem* pe acestea din lucrurile cari le au. Să ne înțelegem însă bine: numai în mintea noastră ori în cugetul nostru putem considera numai calitățile comune ale lucrurilor; în afară de mintea noastră, în realitate sau în lucruri, ele nu există, o repetăm, decât alături de însușirile deosebitoare. Numai în gândul nostru există calul, omul, masa, pălăria *în general*, adică închipuirea calităților, numai *comune*, din cai, oameni, mese, pălării; în afară de mintea sau gândul nostru, există numai cai, oameni, mese, pălării, de tot felul: cai roși, suri, albi, negri, cai de curse, de povară, de trăsură etc.; oameni de rasă albă, de rasă neagră, galbenă, măslinie, oameni mari sau mici, buni sau răi, cu unele profesii sau cu alte profesii; mese dreptunghiulare ori rotunde, de brad

ori de stejar; pălării tari ori moi, cu marginile mari sau mici, de forme nouă sau vechi, etc. În ideia generală ce am de aceste lucruri, toate aceste deosebiri dintre ele sunt înlăturate de conștiință, și în centrul ei stă numai *extractul* ori *rămășița* însușirilor lor comune.

Prin urmare, mintea noastră are puterea să abstragă ori să extragă din percepțiile lucrurilor numai calitățile lor asemănătoare, are deci puterea să se depărteze de realitate, să *creeze* ceva care n'are existență în afară. Dar tocmai fiindcă le-a extras — dacă le-a extras — din percepții avute despre lucruri, ea poate ori când are nevoie, să le regăsească în lucruri, adică, având o idee generală, să dea un exemplu particular care să conțină însușirile gândite în ideea generală.

Ideile generale mai poartă și numele de *noțiuni* sau *concepte*. Să vedem, de aproape, cum se formează în mintea noastră noțiunile sau conceptele. Văzând aceasta, ni se va lămurii și mai bine chestia noțiunilor sau a ideilor generale.

Formarea noțiunilor. Toate operațiile sau lucrările minții, pe cari le-am cercetat până acum: *atenția, memoria, asociația reprezentărilor*, iau parte la formarea noțiunilor, și iată cum: Spre a dobândi noțiunea unor lucruri, trebuie să-mi fi rămas în minte ori în *memorie* reprezentări relative la aceste lucruri. Aceste reprezentări relative la aceste lucruri, sunt reprezentări relative la lu-

cruri asemănătoare, și, pe baza *asociației prin asemănare*, când miaduc aminte de unul din aceste lucruri, tind și celelalte, asemănătoare cu el să-mi vină în minte. Trecând de mai multe ori prin minte șiruri de reprezentări de lucruri asemănătoare, partea lor asemănătoare trecând și ea de mai multe ori, trecând ori de câte ori trec și aceste șiruri, atrage mai cu putere luarea aminte sau atenția, se păstrează mai bine în memorie, se'ngroașe, dacă putem spune astfel, urma sau reprezentarea părții asemănătoare, pe când a părților deosebite rămâue subțire, nevăzută bine, în umbră, pentru că nu se repetă.

În reprezentarea O , a unui om anumit, sunt însușirile sau calitățile a, b, c, d, e, f ; în reprezentarea altui om văzut O_1 întâlnim însușirile a, b, c, d , din primul om, dar nu le întâlnim și pe e și f , ci altele nouă: g, h, i , așa încât reprezentarea lui O_1 ar fi în deosebire de a lui O , următoarea:

$$O_1 = a, b, c, d, g, h, i$$

Reprezentarea altui om, O_3 , va fi alcătuită din a, b, c, d , și ea, plus, însă, j, k, l, m .

$$O_2 = a, b, c, d, j, k, l, m.$$

Notând într'un tablou general mai multe reprezentări relative la oameni văzuți, am avea:

$$O = a, b, c, d, e, f$$

$$O_1 = a, b, c, d, g, h, i$$

$$O_2 = a, b, c, d, j, k, l, m$$

$O_3 = a, b, c, d, n, o, p, r, \text{ etc.}$

(Notăm pe a, b, c, d, din ce în ce cu litere mai groase, pentru că ele se întipăresc din ce în ce mai bine în minte, pe măsură ce se repetă în reprezentările cari urmează după O, în O_1, O_2, O_3 , pe când pe e, f, g, h, i, j, k, l, etc., le notăm cu caractere deopotrivă de subțiri, pentru că ele nu se repetă și deci nu se întipăresc așa de bine în minte). Când reprezentarea lui O vine în minte, ea aduce după sine, pe baza însușirilor asemănătoare a, b, c, d, fără să mai trec prin cele deosebitoare e, f, g, h, i, etc. pe multe din cele asemănătoare ei: $O_1, O_2, \text{ etc.}$. Iată cum am putea închipui această înșirare de reprezentări asemănătoare:

$$O(a, b, c, d) + O_1(a, b, c, d) + O_2(a, b, c, d) \\ + O_3(a, b, c, d)$$

(Literile din paranteză a, b, c, d, arată că se trece dela O, la O_1, O_2, O_3 , prin a, b, c, d, adică prin părțile lor asemănătoare).

Asociind prin asemănare pe O cu O_1, O_2, O_3 , etc. și aducând prin această asociere pe a, b, c, d, de mai multe ori în minte, mi se impune credința că a, b, c, d, sunt însușirile de căpetenie ale tuturor oamenilor, fără cari însușiri ei n'ar putea exista. Aceste însușiri comune se urcă pe primul plan în conștiință, și mintea ajunge din cauza aceasta să le considere ca neatârinate de

lucruri, ca de sine stătătoare. Această considerare a lor ca de sine stătătoare e noțiunea sau ideea generală de om, și am putea-o nota cu O_n :

$$O, O_1, O_2, O_3, O_4, = O_n.$$

Baza formării noțiunilor e puterea minții de a aduna la un loc reprezentări de lucruri asemănătoare, din cari să poată extrage părțile lor asemănătoare și să le considere aparte de lucrurile din cari le extrage. Noțiunile, mai putem zice, ies dintr'o comparație pe cari o facem între lucruri.

Această comparație poate fi, și ea, ori involuntară ori voluntară. De cele mai multe ori e involuntară, și se poate zice că noțiunile cele mai multe se formează prin comparațiuni involuntare. Fără să vrem facem comparație între diferiți arbori pe cari îi vedem, și tot fără să vrem ne atrage atenția partea lor comună, adică aceea pe care o vom considera mai târziu, după mai multe comparații, ca afară din lucruri.

Legătura dintre noțiunile sau ideile generale și reprezentările particulare sau individuale din cari le extragem. Noțiunea sau ideea generală de om constă în gândirea sau gândurile următoare: 1) omul e un animal, 2) cu judecată sau rațiune. Insușirea de a fi animal am găsit-o în toți oamenii, pe cari i-am cunoscut, și pentru că am găsit-o într'o mulțime de oameni, fără să vreau sunt pornit să cred că există în toți pe care nu

i-am văzut și în toți pe cari nu-i voi vedea, care vor mai fi după moartea mea. Tot așa, și calitatea de a fi cu *judecată* am întâlnit-o în toți oamenii văzuți și o cred existentă și în toți cei nevăzuți. Aceste însușiri comune oamenilor văzuți și atribuite și celor nevăzuți formează ceea ce se chiamă *notele* sau *semnele* noțiunii de om, cari adunate la un loc alcătuiesc *conținutul* noțiunii acesteia, *cuprinsul* ori *înțelesul* ei. Ori când vreau pot să găsesc aceste însușiri în oamenii pe care îi văd: în Gheorghe, în Petre, în Radu, în Stroe, etc.. Numărul tururilor oamenilor, în cari pot să găsesc însușirile de *animal* și de *judecată*, formează ceea ce se chiamă *sfera* sau *întinderea* noțiunii. Noțiunea de om *se'ntinde* la mulțimea oamenilor văzuți, și se atribue tuturor celor nevăzuți.

Noțiunea de *animal*, numai, are un *conținut* *mai sărac*, *mai mic* ca noțiunea de om, fiindcă ea nu mai are nota sau semnul «cu *judecată*». În schimb are o *sferă* sau *întindere* *mai mare*, fiindcă prin *animal* înțelegem și pe om, dar mai înțelegem și pe alte animale, pe toate animalele existente pe fața pământului. Noțiunea de *ființă* sau *existență*, numai, are un conținut și mai sărac, căci n'are decât semnul sau nota aceasta: *ceva care este, există*, dar, în schimb, are o sferă mult mai mare ca a noțiunii de om și de animal, are o sferă enormă, pentrucă existențe sunt, pe lângă

oameni și animale în genere, și plantele de tot felul, și pietrele ori mineralele de tot felul, și tot ce există, în sfârșit, în universul acesta.

Din comparația acestor noțiuni rezultă că, *cu cât conținutul unei noțiuni e mai bogat, mai plin de note ori semne, cu atât sfera ei e mai mică, adică notele sau semnele acestea se găsesc în mai puține obiecte; și invers, cu cât conținutul e mai sărac, mai lipsit de note ori semne, cu atât sfera e mai mare, semnele acestea se găsesc în mai multe obiecte, sau, și altfel zis, cu atât noțiunea e mai generală.* Noțiunile cele mai generale sunt cele mai sărace în conținut și cele mai întinse în sferă. Există, deci, *trepte de generalitate* în mintea noastră. Noțiunea de *plugar* e pe o treaptă mai joasă de generalitate față de noțiunea de *muncitor*, care e pe o treaptă mai înaltă: toți plugarii sunt muncitori, dar nu toți muncitorii sunt plugari. Mai sus în treaptă de generalitate de cât noțiunea de *Român*, stă noțiunea de *European*, spre exemplu, și mai sus acea de *om*; mai generală ca noțiunea de *om* e noțiunea de *animal*, și deasupra acesteia stă noțiunea cea mai generală, de *existență*.

Care este însemnătatea noțiunilor? Am spus mai sus, că noțiunile sunt niște creațiuni ale minții, pentru că nu sunt, ca simplele reprezentări, niște *răsfârânger* ai domului lucrurilor din afară, ci considerarea aspectelor ori fețelor numai asemă-

nătoare din lucruri, ceea ce însemnează că sunt o depărtare a minții de lucruri, o modificare a lor, modificare care nu corespunde realității lucrurilor, de vreme ce în lucruri nu sunt numai fețe asemănătoare. Noțiunile sunt niște *năluci* ale minții noastre.

«Aceste creațiuni, spune psihologul *Ebbinghaus*, au o nespūsă însemnătate... *Prin ele spiritul se depărtează de lucruri, dar grație naturii mijloacelor sale, el izbutește și mai bine să le stăpânească.* Abstracția are din acest punct de vedere două urmări însemnate.

În primul rând,..... lucrurile care ne 'nconjoară și pe cari le percepem *formează de cele mai multe ori pentru noi un tablou foarte pestrîț și neînțeleș, ale cărui culori sunt aruncate la întâmplare. Când în cugetul nostru readucem impresiile noastre, numai unele trăsături ale lor devin conștiente, și de obicei, cele comune unei mulțimi de lucruri.* Astfel noi deslipim ori desprindem din reprezentări însușirile ori caracterele *generale*, și prin aceasta grupăm lucrurile în *clase și specii.* Noi desprindem lucrurile de împrejurările întâmplătoare, în cari le vedem în fiecare dată. Le aducem unele lângă altele după legăturile lor strânse, după *rudenia* lor, cum se zice. Frunzișul des și greu de străbătut întâi, în care totul era aruncat la întâmplare, se luminează și face loc unui aranjament ordonat. După asemănările mai mult sau

mai puțin mari, se formează grupuri de lucruri înrudite în grade apropiate sau în grade depărtate. Ajungem astfel încetul cu încetul să privim cu ochii minții în tablouri ori *sisteme orânduite* toată mulțimea lucrurilor risipite în toate părțile și fără legătură între ele. În acelaș timp, pe lângă noțiunea de ceva general, câștigăm și cunoștința că lucrurile *se supun unor legi sau reguli*, cunoștință care ne dă puterea să fim noi stăpâni pe lucruri. Fiecare caz individual și singuratic e prea bogat și prea complicat. Iei bucățile de lemn așa cum se văd, ca să faci focul. Unele ard ușor, repede, altele ard greu și fumegă, altele nu ard de loc. De unde provine aceasta? Numai repetarea fenomenului — necesară și ea, fără'ndoială, — nu va putea s'o spună aceluia care privește bucățile de lemn *cu toate* calitățile, pe cari le au ele. Numai când spiritul va fi sfărâmat, ca să zicem așa, și va fi descompus bucățile întregi în părțile lor, numai atunci se va recunoaște prezența sau lipsa acestor părți în fiecare bucată, și re va recunoaște ușor, că ușurința sau greutatea lor de a arde n'atârnă nici de forma, nici de culoarea, nici de alte însușiri ale lor, ci de umezeala sau uscăciunea lor. Prin urmare, *descoperirea unor legi în lucruri* e un efect al abstracțiunii și generalizării.

A doua urmare e, că ne permite să *trecem hotarul ridicat în fața minții de strâmtețea conștiinței*. Mă gândesc la un arbore sau la arbori.

Ceea ce ocupă atunci mintea mea este foarte puțin lucru. Mă gândesc la cuvântul arbore, poate la ceva înalt, cu ramuri, și atâta tot. Toate amănuntele nenumărate, cari caracterizează unii arbori sau un soi oarecare de arbori, și tot așa mulțimea cea mare a felurilor de arbori sunt departe de conștiința mea și nu încurcă spiritul. Prin urmare, cum am spus mai sus, când am în minte o idee generală sau o noțiune, noțiunea de arbore, spre pildă, se trezește în minte numai o imagine de arbore foarte nedeslușită, care fuge repede, pâlpaie în conștiință: pare că aș vedea un arbore, dar nu e nici unul din arborii văzuți bine, în toate amănuntele lor. Intr'adevăr, în noțiunea de arbore se cuprind notele ori semnele caracteristice următoare: un trunchiu mai mult sau mai puțin gros, cu ramuri cari se întind până la o înălțime oarecare și cari sunt preserate de frunze. Când mă gândesc la arbore, notele acestea trezesc ele o imagine de ceva înalt, și cu ramuri și frunze, par'că am vedea așa ceva, dar imaginea aceasta e foarte nedeslușită, foarte slabă, ea pâlpaie în fața ochilor minții, e o adevărată fantomă care apare și dispare mereu.

Noțiunile, oricât de generale ar fi, trezesc în minte o oarecare imagine sau reprezentare, dar nu o reprezentare întreagă, vie, luminoasă, ca reprezentările de lucrări particulare sau individuale. Așa săracă cum e, așa ștearsă, imaginea a-

ceasla ce însoțește o noțiune e totuși foarte de folos, căci pronunțând vorba de arbore, înțeleg îndată ce e un arbore, măcar că nu mi închipui un adevărat arbore, un arbore întreg cu toate amănuntele lui, ci numai o fantomă de arbore. Tocmai pentru că nu se trezesc toate imaginile întregi de arbori văzuți, ei numai o nălucă de arbore, mintea mea se poate gândi la arbore în general și poate să spună despre arbore în general, bunăoară că e o plantă, ori că are o vârstă oarecare, ceea ce n'ar putea-o face dacă toate imaginile de arbori ar da năvală în conștiință, căci ar trebui la fiecare în parte să constate cele zise mai sus, ceea ce ar fi o pierdere de vreme grozavă. «Indată ce jocul gândurilor mele aduce o mărturisire, care nu se potrivește cu vreuna din însușirile arborilor sau soiurilor de arbori la cari nu mă gândeam în deosebi, îndată acestea se înviorează și alungă ceea ce nu se potrivește. Deci, chiar dacă nu erau reprezentate în chip conștient, ele nu erau absolut neexistente pentru spirit. Ideea generală din spirit a dat drumul, ca să zicem așa, amănuntelor în tovărășia cărora ea ne ajunsese prin simțuri, și din care fusese desprinsă (vezi mai sus formarea noțiunilor). Aceste amănunte sunt, oarecum, pe pragul conștiinței, și dacă vreunul din el e ciocnit (de vre-o afirmare), ele sunt chemate (în minte) toate prin asociație. Ele vin în minte, cum se zice Astfel, într'o idee generală nu ne gândim, de fapt,

numai la puţinul ce alcătueşte conţinutul ei, şi care singur e gândit cu conştiinţă limpede. Numeroase reprezentări de a'vănunt, cari au legături cu aceasta, sunt oarecum gândite în acelaş timp. Ideea generală e oarecum *reprezentanta lor în cugetare*.

Atâta vreme cât ele n'au o importanţă deosebită pentru conştiinţă, atenţia nu se ocupă de ele altfel. Dar îndată ce e nevoie, adică îndată ce alte reprezentări, cari sunt în legătură cu amănuntele, apar, ele, (amănuntele) devin, în regulă generală, conştiente, şi apar ele înşile, în loc de a apărea numai reprezentantul lor, ideea generală, cum era deajuns pân'atunci. *Astfel viaţa sufletească are tot ce-i trebuie. În toate momentele ea e în stare să'mbrăţişeze cu conştiinţă o mulţime redusă de impresii şi reprezentări. Dar aceste câteva reprezentări sunt în acelaş timp totdeauna reprezentantele unui convoiu neisprăvit de alte reprezentări dependente, a căror ivire la momentul dorit e pregătită de primele. Şi pe când spiritul mănueşte uşor, cum îi place, aceste reprezentări (idei generale) cari ţin locul altora, el stăpâneşte şi foloseşte totuşi până la un grad oarecare toată mulţimea celorlalte, aproape ca şi cum ar fi acum conştiente».*

Pentru o mai uşoară înţelegere, am putea compara legătura dintre noţiune sau idee generală şi reprezentările particulare din care am extras-o, cu

legătura dintre sentimentul stării generale a corpului nostru sau *cenestezia*, cum i-am spus mai sus, și starea fiecărei părți sau celule din corp. Fiecare parte a corpului funcționează și trimite o impresie în creierul nostru, care înștiințează de starea funcționării ei. În conștiință, însă, nu simțim fiecare impresie venită din fiecare parte a corpului, ci simțim o *impresie generală*, rezultată din contopirea tuturor celor parțiale, privitoare la starea *întregului* nostru corp. Dar dacă nu simțim *aparte* lucrarea ce se petrece în fiecare parte a corpului, aceasta nu însemnează că nu se petrece o lucrare în fiecare parte. Ea se petrece, negreșit, dar nu ne atrage în deosebi atenția. Ideea generală sau noțiunea e tocmai ca cenestezia ori sentimentul general al existenței noastre. Fiecare reprezentare particulară a unui lucru stă undeva în suflet, în timpul când în centrul conștiinței stă ideea generală a acelui lucru, și fiecare, mai mult sau mai puțin, țintește să se ridice în acest centru, fără să isbutească pe deplin, ci reușind numai să pâlpe în ochii conștiinței ca o fantomă. De aceea, cât timp stă și poate sta în minte ideea generală *singură*, niciuna din reprezentările particulare nu isbutește să ajungă în minte întreagă, vie, perfect luminoasă, după cum, cât timp corpul nostru e în perfectă stare de sănătate, nu simțim lucrarea ce se petrece în vre-o parte a corpului, n'o simțim, cel puțin, destul de

bine și cu siguranță că știm unde ea se petrece. Dar, după cum lucrarea aceasta există, cu toate că n'o simțim, tot așa imaginile particulare există și ele în suflet, cu toate că nu le avem în centrul conștiinței. Probă că există e că, dacă vrem să le aducem în minte, dacă vrem să *regăsim* notele din conținutul ideii generale în imaginile sau reprezentările particulare din care le-am scos, putem să facem să defileze prin fața conștiinței oricâte din aceste imagini vrem, adică, cu alte vorbe, să dăm oricâte *exemple* de lucruri înțelese prin acea noțiune. Această putință de a da exemple presupune, însă, *neapărat*, că am avut în fața ochilor măcar odată aceste exemple, și că din ele am scos noțiunea sau ideea generală. Sunt însă și noțiuni cari se'nvață făcute *deagata* de alții. Acestea, însă, nu sunt noțiuni adevărate, nu-s câștiguri reale pentru suflet, ci sunt cunoștințe seci, goale de înțeles, și cine le'ntrebuințează în vorbirea lui, le'ntrebuințează fără să le'ntelegă el însuși; el spune numai vorbe, dar nu și idei. Luându-l din scurt, constați îndată la ce se reduce știința lui. Pe un copil mic poți foarte ușor să-l înveți să *zică* numerele 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, etc., după cum poți să-l înveți și pe un papagal să rostească o mulțime de cuvinte. Dar dacă copilul n'a numărat de *multe-ori lucruri*, el nu va ști numărătoarea; va putea pronunța vorba *trei*, dar nu va înțelege ce sunt trei lucruri. Numai dacă

a avut de multe ori în fața ochilor trei, ori patru, ori cinci lucruri, strânse unele lângă altele, prin urmare numai dacă i-au rămas în minte *reprezentări de grupuri de trei, patru, cinci ori mai multe lucruri*, numai atunci el va avea cu adevărat noțiunea de trei, patru, cinci, etc. Altfel el pronunță cifrele fără să le înțeleagă, după cum papagalul poate rosti o mulțime de cuvinte fără să le înțeleagă vreodată. *Învățarea unor noțiuni pe din afară, fără să poți, la nevoie, să dai exemple că ai înțeles la ce se referă ea, e o învățare de papagal.*

Noțiunile la copii. La început noțiunile copiilor au un caracter individual. Când au învățat să rostescă vorba *papușe*, o rostesc relativ la aceiaș păpușe cu care se joacă, *vorba mamă* relativ la aceiaș persoană care-i îngrijește și le face gusturile.

Mai târziu ei încep a și da seama că o vorbă s. ex. *cal*, nu numește numai pe un anumit cal particular văzut, ci că mai poate numi și pe altul așa. Probă e că, dacă mai văd unul, îi zic și lui cal, dacă mai văd încă unul, îi zic și lui, ș. a. m. d. Însă această extindere a numelui de cal la fiecare exemplar concret ce întâlnesc sau de care își aduc aminte, nu e o dovadă că au ajuns la noțiunea generală de cal, că toate exemplarele ce întâlnesc le aranjează sub noțiunea generală de cal. Ei extind numele acesta numai atunci, când îi provoacă un cal nou văzut sau amintit. Am putea zice că no-

țiunea generală există, dar că e sclava percepției sau a reprezentării. E aici jumătatea drumului spre noțiune. Iată câteva exemple, din care se vede limpede această urcare dela noțiunea individuală la cea generală independentă de percepție:

Când copilul începe a întrebuința vorba *papa* sau *ta-ta* numai pentru tată, iar vorba *nene* pentru toți ceilalți bărbați din jurul lui, vorba *papa* sau *ta-ta* e semnul unei noțiuni individuale, iar *nene* al uneia aproape generale sau, după foarte nimerita denumire a lui Stern, al unei noțiuni *plurale*.

2. Când are mai multe lucruri de acelaș fel înșirate în față, s. ex. mai multe scaune, mai multe mingii, păpuși, etc., rostește numele lor în fața fiecăruia. În mintea lui nu e încă formată noțiunea generală de scaun, ci noțiunea plurală a scaunelor înșirate în față. Înșirarea sau juxtapunerea aceasta de lucruri de acelaș fel în față îl ajută mult pe copil în urcușul lui spre noțiunea generală. Căci mai puternice, mai vii sunt comparațiile între percepții de cât cele între o percepție și o reprezentare și alta de acelaș fel. E dela sine înțeles, că mai bine se stabilește comparații între intuiții, de cât între reprezentări. Aceste comparații sunt mai rodnice, când se lasă pe seama puterii spontane a copiilor, de cât când li se fac intenționat.

«Strâns înrudită cu această capacitate logică (a noțiunii plurale) este activitatea numărării. Căci adevărata numărare (naturală că simpla rostire a

numelui numerelor nu e adevărată numărare) începe cu înșirarea conștientă de obiecte de acelaș fel. Dacă un copil de doi ani are dinaintea lui mai multe mere sau mai multe piese de construit, el constată repetiția succesivă a impresiilor concordante prin repetiția acelaș vorbe: *unu, unu unu*, sau *încă unu*, *încă unu*.... Niciodată nu s'a observat o aranjare de acelaș fel a lucrurilor neomogene; așa dar e vorba aici de formarea unor noțiuni plurale. Încetul cu încetul la numărări scurte, în locul acestor vorbe omogene (încă unul, încă unul) apare șirul numelor numerelor (unu, doi, trei), prin care oarecum, deci, fiecărui exemplar i se atribue un loc în șir. Dar copilul se agață încă de obiecte individuale; trebuie multă sforțare până să vadă, că ultimul număr numit e totodată denumirea generală cuprinzătoare a tuturor exemplarelor numărate; noțiunea cantității sau numărul cardinal, care reprezintă o noțiune generică, se dezvoltă așa dar mai târziu de cât numărul de ordine care e o noțiune plurală». Exemplu: Fata lui Stern, la vârsta de 3 ani și 7 luni, fiind întrebată câte degete are la o mână, zise: *vreau să număr*, și numără exact dela 1 la 5. Dacă după numărul 5 era întrebată: așa dar câte degete sunt? ea începea din nou să numere și asta de câte ori era întrebată. «Ultimul deget e pentru ea desigur al cincilea, dar totalitatea degetelor nu însemnează încă pentru ea suma 5».

3. Al treilea stadiu în formarea noțiunilor e stadiul *noțiunei generice* propriu zise. Acesta are loc atunci când un cuvânt auzit sau rostit de copil nu designează numai cutare obiect perceput sau amintit, ori un șir de obiecte omogene percepute sau reprezentate, ci toate obiectele de acelaș fel. Negreșit, însă, că niciodată noțiunea generică nu poate fi lipsită la copil — și chiar și la adult — de sprijinul unei imagini generice schematicice, (altfel noțiunea ar fi o vorbă goală); dar pe când la noțiunea individuală și la cea plurală sprijinul unui obiect concret sau unui șir de obiecte concrete e absolut indispensabil, aici e nevoie numai de o *imagine generică*, de o *schemă* pentru ca gândirea copilului să se poată desfășura. Acum gândirea lui e eliberată de povara intuițiilor, nu însă și de a imaginilor generice—schematicice. Acestea nu pot lipsi niciodată, sub primejdia de a avea numai cuvinte goale, fără înțeles. Gândirea cea mai abstractă are totdeauna fire de legătură cu intuițiile concrete, e până la un punct gândire intuitivă și așa rămâne toată viața. Dacă se rup firele de legătură cu terenul intuitiv, ea se transformă în *verbalism* și *frazeologie*.

Aplicări pedagogice. Din aceste constatări asupra stadiilor de dezvoltare a funcțiunii generalizării la copii putem scoate învățăminte prețioase pentru instrucția lor. E aproape dela sine înțeles, că generalizările pripite la lecțiuni sunt condamnate

de aceste constatări. În școala primară, și mai ales în cei dintâi ani, trebuie să se înlătore aproape cu totul generalizările explicite, intenționate, mințea copiilor nefiind coaptă pentru ele. Astăzi, însă, se abuzează cu copii mici de generalizări forțate. Nu e lecție care, după un proces greoi de așa zisa asociere, să nu se isprăvească cu o definiție sau regulă, destinată memorării mecanice. Prin astfel de definiții și reguli tăiem prea de timpuriu firele ce leagă mințea copiilor de terenul intuițiilor, lăsând-o să plutească în norii abstracțiunilor verbale. Aceste generalizări sunt bășici de săpun, ba mai puțin, căci acestea, în efemera lor existență, au cel puțin un colorit atrăgător, pe când acelea nici atât.

Fiind evident, din constatările de mai sus, că multă vreme copiii au noțiuni individuale și plurale, că multă vreme vorbele auzite nu-s înțelese de ei decât cu sprijinul percepțiilor de obiecte individuale sau de serii de obiecte individuale omogene, să nu întrebuițăm în lecțiile noastre cu copiii mici decât cuvinte intuitive, capabile să trezească lesne reprezentări, de cari copiii să se agate când aud vorbele noastre ce denumesc de fapt idei generale. Noțiunea generică există la copiii de școală primară, dar în chip latent, potențial, implicit, nu explicit. Când descriind o plantă sau un animal, ori narând întâmplări din viața lor, rostim numele lor, copiii le 'nțeleg, desigur, prin acea că li se trezește în mințe imaginea

unei plante sau unui animal particular din genul sau specia de care le vorbim. *Cu atât mai bine dacă le și arătăm, dându-le pe lângă imagini și intuiții despre ele.* Și într'un caz și într'altul, însă, în mintea copiilor se naște cugetarea că ceea ce spunem despre acest animal concret reprezentat sau intuit, ori despre această plantă concretă reprezentată sau intuită, se aplică la toate de acelaș fel câte poate el întâlni sau cari străfulgeră prin închipuirea lui, de care își aduce aminte cu această ocazie. Copiii, deci, generalizează, dar o fac în chip spontan, subconștient, involuntar, fără să recurgă la procedeul laborios al înșirării asociative voluntare și la desprinderea chinuitoare a elementelor comune din lucrurile omogene, cari străfulgeră repede prin mintea lor. Să rămânem, deci, multă vreme la aceste generalizări spontane, potențiale, căci ele corespund mai bine puterii și plăcerii copiilor.

Rezumat: 1. Puterea minții de a alege unele elemente ale reprezentărilor și de a le privi aparte se cheamă *abstracție*.

2. Abstracțiile sunt involuntare și voluntare.

3. Abstracția aceleiași însușiri din mai multe lucruri omogene conduce mintea la o idee generală.

4. La formarea noțiunilor participă *memoria, asociația de idei și atenția*.

5. Intre conținutul și sfera noțiunilor e un raport invers.

6. Insemnătatea noțiunilor stă în putința ce ne dă de a trece hotarul ridicat în fața minții de îngustimea cercului de conștiință. N'au valoare însă decât, când, la nevoie, putem întregi imaginile flotante ce străfulgeră prin minte, când gândim noțiunea generală, în imagini întregi, individuale, deplin concrete.

7. La copii noțiunea trece prin următoarele stadii: al noțiunii individuale, al celei plurale și al celei generice.

8. Aplicări pedagogice: Să se evite cu copiii mici generalizările pripite.

Exerciții (după Liard):

1. Să se compare sfera și conținutul următoarelor noțiuni:

Mineral	Oxid de fier
Drum de fier	Cale de comunicație
Compoziție	Poezie lirică
Geometrie	Matematică
Psichologie	Știință.

2. Să se înșire în ordine descrescândă de generalizare următoarele noțiuni: Animal, om, ființă organică, mamifer vertebrat, Român, European, Ardelean, ființă.

CAPITOLUL XII.

Despre Judecată și Raționament

În vorbirea noastră de toate zilele, întrebuițăm foarte des vorba de «judecată». «Judeci bine», ori «judeci greșit», «ești om cu judecată», ori «ești fără judecată» sunt laude ori învinuiri, pe cari oamenii sunt aduși să și le facă aproape la fiecare pas. Ceeace deosebește pe omul matur și serios de un copil necopt la minte și neserios, și chiar de un tânăr fără multă experiență și zvelturatic, e că are «mai multă judecată» decât aceștia. Cea mai mare măgulire ce se poate aduce unui om este să-i lauzi puterea de judecată, să-l consideri ca pe un om care *gândește și știe ce gândește*, cari își dă bine seama de lucruri și de oameni. În înțelesul acesta pe care i-l dăm în viața de toate zilele cuvântului «judecata», e vorba de ceeace, cu alte cuvinte, numim puterea de a *gândi* sau de a *cugeta*. Înțelesul acestor din urmă

cuvinte îl are orice om, fără să fie nevoie de explicații mai întinse. Orice om simte în el puterea gândirii ori cugetării, și știe foarte bine ce este cugetarea.

În psihologie, însă, înțelesul cuvântului judecata se depărtează de înțelesul dat în vorbirea de toate zilele. În vorbirea de toate zilele «judecata» însemnează, în general, «gândire» ori «cugetare». În psihologie, înțelesul vorbei «judecată» se restrânge. El însemnează *unirea intenționată, voită, ori conștientă, numai a două idei generale ori noțiuni, așa încât să iasă un înțeles relativ la amândouă, să se vadă o legătură între ele.*

Să luăm câteva exemple pentru a înțelege mai bine aceasta. Când pronunț cuvântul *soare*, ori văd soarele, ori numai mă gândesc la el, pot să-mi aduc deodată aminte de vreuna din poveștile noastre pline de frumuseți și cari ne-au încântat în copilărie, în care la fiecare pas întâlneam vorbele: «*la soare te puteai uita, dar la el ba*»; amintirea acestui basm ne aduce în minte o mulțime de întâmplări ori fapte din copilăria noastră, când ne plăcea să ascultăm povești; ne aducem aminte de bunicul ori bunica noastră care știau să istorisească așa de frumos; de viața de copii, de jocurile și sburdălniciile de atunci, de tovarășii de joc pe cari de mult i-am dat uitării și de a căror soartă nu mai știm nimic; ne cuprinde regretul acelor vremi trecute și cari nu se vor

mai întoarce; comparăm starea noastră de acum cu cea de atunci, și, uitându-ne înapoi pe drumul pe care l'am străbătut, stăm și ne gândim cum am ajuns ceea ce suntem; în sfârșit, retrăim o mulțime din clipele trăite odinioară. Vorba «soare» a făcut să se depene prin fața ochilor minții un fir foarte lung de stări sufletești: reprezentări, simțiri, etc. Soarele a chemat ori a *evocat*, cum se mai zice, din întunericul uitării, o mulțime de tablouri, cari nu mai dăduseră până atunci semne de existență. În loc de a desfășura firul de amintiri pomenit mai sus, vorba «soare» poate aduce un alt șir de amintiri, din alte asociații avute; ea poate să-mi aducă în minte ideea de *lună*; luna de *semi-lună*, care e semnul puterii turcești; aceasta îmi va aduce aminte luptele pe cari le-am purtat noi Români în trecut cu Turcii: luptele cu Turcii pot să-mi aducă aminte de luptele celelalte purtate cu alte neamuri vrășmașe: Unguri, Tătari, Poloni, etc.; în sfârșit, pornind dela reprezentarea soarelui pot să mă trezesc deodată că-mi aduc aminte de întreaga istorie a neamului nostru. Pot să continuu mai departe și să găsesc și alte fire de amintiri ori reprezentări, trezite în minte de reprezentarea soarelui. În toate așa găsesc acelaș lucru: reprezentarea soarelui e o *reprezentare centrală*, dela care se desfășoară o mulțime de fire de alte reprezentări, care au fost odată asociate cu ea, ori se pot asocia acum, fie prin contigui-

tate, fie prin asemănare. Aceste fire de amintiri se desfășoară de cele mai multe ori într'un mod neatârnat de voința noastră, *involuntar*. Fără să vrem soarele ne-a făcut să ne gândim la atâtea lucruri, și așa de deosebite, încât ar fi fost cu neputință să prevedem la 'nceput unde ne va ajunge gândul. El a curs din imagini în imagini, din amintiri în amintiri, culese la întâmplare, mai bine zis cum au vrut ele să se întovărășească, pe care noi le-am lăsat să se întovărășească cum au vrut ele, pe al căror curs noi n'am vrut să-l influențăm, dându-i o direcție propusă mai dinainte. Ne-am lăsat noi în voia gândurilor, iar nu gândurile în voia noastră. S'a obișnuit să se numească starea aceasta a sufletului, în care amintirile curg în voia lor, starea de *visare* sau de *reverie*. Toți avem momente în viață, când visăm chiar deștepți fiind. Și mai bine se arată această curgere a reprezentărilor în *visele* adevărate, din timpul somnului. În vis pot să mă văd, la un moment dat, plimbându-mă într'o zi cu soare pe o câmpie frumoasă; apoi deodată să mă văd plutind pe o apă mare, nesfârșit de mare; deacolo să mă înalț îndată în slava cerului, ori să mă văd pe un vârf de munte lat cât muchia unui cuțit, privind deacolo un ocean nesfârșit de apă ce stă la poalele lui și care stă gata să mă cuprindă în valurile sale; mă văd aici rege ori împărat, aici muncitor de rând; comit, în sfârșit, cele mai mari nebunii

posibile, văd tablouri din cele mai ciudate, din cele mai fantastice. Toate aceste tablouri se înșiră unul după altul cu o repeziciune uimitoare, ele aleargă nebune prin fața ochilor minții. Insușirea lor de căpetenie e, că se depărtează grozav, de cele mai multe ori, de realitate.

Când cineva își comunică impresiile, amintirile, gândurile în felul descris mai sus, fără ordine, cum îi vin, zicem că vorbește fără șir, în mod popular că «*bate câmpii*», în mod mai învățat că e *incoherent*.

Dacă în sufletul nostru s'ar desfășura gândurile numai în chipul arătat mai sus, adică în virtutea asociațiilor lor întâmplătoare, îndeplinite departe de privirile voinței noastre, n'am putea avea niciodată o *cunoștință întreagă* despre un lucru, n'am avea răgazul să ne oprim privirea, odată, mai mult asupra lui, spre a-i observă toate părțile, toate însușirile, fiindcă ar veni alte reprezentări, alte cunoștințe să se amestece cu ele înainte chiar de a se fi format, și de aici ar urma o încălecare a cunoștințelor între ele, o îngrămădire de reprezentări absolut nedisciplinată, fapt care de altminterlea se și întâmplă, în stările descrise mai sus sub numele de *reverie* și *vis*.

În minte însă există, după cum am arătat, puterea *atenției*, care naște *puterea abstracției*, și aceasta pe aceea a *generalizării*. Grație acestor trei puteri, sufletul poate să pună o margine înșirării

stărilor sufletești, el poate împiedeca îngrămădirea nedisciplinată de reprezentări, alegând pe unele și depărtând pe altele, și aranjându-le pe cele alese într'o ordine oarecare. Considerând tot soarele, spre exemplu, ca centru de adunare a unui șir de reprezentări, eu pot, mulțumită atenției, să fixez în minte, *timp mai îndelungat* numai una din reprezentările asociate cu soarele, spre exemplu reprezentarea unei însușiri a soarelui: fixez în minte reprezentarea *căldurii*, pe care am simțit-o dela razele soarelui, și zic: *Soarele e călduros ori dă căldură*. Nu sunt, însă, silit să fixez *întâi*, numai *decât*, reprezentarea însușirii lui de a da căldură; pot foarte bine să fixez *întâi* o altă însușire a lui, *dacă vreau*: spre exemplu însușirea de a fi luminos și de a lumina corpurile peste cari își aruncă razele, și atunci pot spune că *Soarele luminează*; ori, pot foarte bine să nu mă gândesc nici la această însușire, ci la aceea că el apare și dispare la anumite timpuri depe bolta cerească, și atunci în minte unesc aceste gânduri, pe cari pot să le comunic prin grai și altor oameni, că *Soarele răsare și apune*. În toate aceste ziceri: *Soarele dă căldură*, *Soarele luminează*, *Soarele răsare și Soarele apune*, avem niște împerecheri ori *asociații de gânduri sau idei*: ideea de Soare asociată cu ideea de căldură, ori cu cea de luminare, ori cu cea de răsărire, ori cu cea de apunere. Asociația aceasta de gânduri ori idei, exprimată în formele

de mai sus, aduce în mintea noastră un *înțeles* oare-care: *pricepem* ceva despre soare, *înțelegem* rostul acestui corp ceresc în lume, îl aranjăm ori îl *clasificăm* printre lucrurile cunoscute existente: ori îl punem în categoria lucrurilor cari dau căldură — căci sunt și altele care dau — ori în aceea a celor cari dau lumină, ori, în sfârșit, în aceea a fenomenelor cari apar și dispar la anumite timpuri, și aceasta cu *regularitate*. Asociațiile ori legătura aceasta a două idei, din cari rezultă un înțeles relativ la ele, poartă numele de *judecată*. *Judecata e arătarea legăturii sau raportului dintre două idei sau noțiuni*. Ea arată că două idei se potrivesc una cu alta, *se pot spune* una despre alta, dar poate să să arate și că *nu se potrivesc*, că *nu se pot spune* una despre alta. Când spun: *Soarele luminează*, arăt că între soare și lumină e o potrivire sau o legătură; când spun însă: *Soarele nu îngheață*, ori *Soarele nu e rece*, arăt că între soare și răceală nu e nici-o potrivire, că unde e soare nu poate fi răceală.

Ce deosebire e între asociațiile de idei din cari rezultă niște judecăți, și asociațiile descrise mai sus, în cari de Soare se aninau atâtea și atâtea reprezentări cari n'aveau de a face cu soarele? Asociații sunt și unele și altele, dar de specii felurite. Asociațiile descrise mai sus sub numele de reverie sau visare se îndeplinesc *independent de voia noastră*, mintea nu stă ea să

aleagă reprezentările pe cari să le anine de reprezentarea soarelui, ci ele se anină singure fără voia ei, și ea e silită numai să constate modul cum s'au aninat. Soarele poate să ne aducă, prin *contrast*, aminte de *noapte*, de *întuneric*, întunericul de *stafii* ori *fantome*, fantomele de *vârsta copilăriei noastre* când credeam în ele, și așa mai departe. O legătură, însă, între soare și aceste reprezentări din care să iasă un înțeles relativ la soare, nu pot face. Nu pot zice: Soarele e noapte, e întuneric, e fantomă, e copilăria noastră, etc.. Ar fi ceva cu totul neînțeles, și cine ne-ar auzi ne-ar spune că n'avem mintea sănătoasă, că nu suntem cu *judecată*.

Când, însă, oprind în loc toate șirurile de reprezentări cari ar ținti să dea năvală în minte după reprezentarea soarelui, aleg *cu voia mea*, dându-mi seama de ce le aleg, numai reprezentările cele mai strâns legate de soare, și le unesc ori asociez așa, încât să capăt un înțeles despre soare, atunci fac niște acte de *judecată*. Asociații sunt și cele dintâi, asociații sunt și judecățile; dar primele sunt *asociații involuntare*, cari se conduc singure, judecățile sunt *asociații voluntare* și cari duc la un înțeles; ele sunt *condușe, îndreptate ori dirijate de mintea mea*. Și în cele dintâi și în cele depe urmă reprezentarea ori id-*ea* soarelui e sâmburele, centrul în jurul căruia se anină celelalte reprezentări, cu deose-

birea însă că, în primele, ele se adună în jurul centrului fără voia lui, pe când în ultimele centrul acesta le atrage cu deplină știință ori conștiință spre el.

Mai putem spune: în asociațiile de reprezentări *propriu zise* ajungem la anumite reprezentări *fără să ne fi propus dinainte* de a ajunge la ele, fără să fi avut *intenția ori scopul* să le ajungem; în asociațiile din cari rezultă judecăți, ne propunem dinainte la care judecăți *viem* s'ajungem, ne-am fixat *un scop* de ajuns: îmi propun dinainte să vorbesc numai de însușirea soarelui de a fi luminos și numai de ea și vorbesc și când zic: Soarele e luminos; ori, îmi propun să mă ocup numai cu proprietatea lui de a răspândi căldură, și spun numai atât, că Soarele încâlzește, și așa mai de parte.

Formarea judecăților și felurile lor. Judecățile pe cari le exprimăm despre lucrurile bine cunoscute, ori, mai bine zis, despre părțile ori însușirile lor bine cunoscute, se formează prin puterea sufletească a *abstracției*. Prin abstracție putem să considerăm aparte de celelalte partea ori însușirea din lucruri asupra căreia exprimăm o judecată; cu alte vorbe, cari ne sunt cunoscute dela examinarea chestiunii noțiunilor, din *notele conținutului noțiunilor câștigate* despre lucruri abstragem una singură într'un moment dat și o arătăm prin vorbe ca aparținând acestor lucruri, ca fiind le-

gată de ele; în timpul când formează o asociație de acest fel, arătând că un lucru întreg cuprinde cuate parte ori însușire, celelalte părți ori însușiri rămân neluate în seamă; atenția se concentrează numai asupra acelei părți, lăsându-le pe celelalte mai în umbră. Din toate însușirile ori proprietățile cari formează conținutul ideii de Soare, eu pot într'un moment dat să abstrag numai una, și pe cari vreau mai întâi, spre exemplu pe aceea de a da căldură. În mintea mea se formează atunci judecata, că soarele încălzește, și pot exprima această judecată prin vorbe, zicând chiar astfel: *Soarele încălzește*, formând adică o *propoziție*. După ce am făcut prin abstracție această judecată, pot privi o altă însușire a soarelui și numai pe ea într'un moment dat, bunăoară pe aceea de a fi strălucitor, și atunci formează o altă judecată exprimată prin propoziția: *Soarele strălucește ori e strălucitor*. În chipul acesta pot considera, rând pe rând, toate însușirile cunoscute ale soarelui și să formează cu fiecare câte-o judecată spusă prin câte-o propoziție. În toate aceste judecăți, noțiunea ori ideia de soare e *supusă* puterii mele de abstracție, conținutul ei e descompus în părțile ori notele cari îl compun, despre soare spun, *afirm* ceva în fiecare din judecățile exprimate mai sus. Noțiunea despre care afirm ceva, pe care o supun abstracției mele ori judecății mele, poartă numele

de *subiect*. În judecățile de mai sus, subiectul gândirii mele e soarele.

Descompunând prin abstracție ori *analizând*, cum se mai zice, conținutul ideii de Soare, și expunând rezultatul acestei analize prin judecăți relative la Soare, eu fac, cum am spus în treacă mai sus, o aranjare ori o *clasificare* a Soarelui printre toate celelalte lucruri existente. Spunând că Soarele încălzește, eu îl așez cu deplină știință printre corpurile care dau căldură, îl clasific, adică, în grupa ori *clasa* ori sfera corpurilor cari încălzesc. Deci, prin judecată arăt și o notă din conținutul unei noțiuni despre cari spun ceva, și arăt prin aceasta și sfera din care face ea parte. Arătând sfera, în care intră, însemnează că-i *atribui* însușirile unei clase mai mari de lucruri din cari face și ea parte. Afirm despre soare însușirea de căpetenie a corpurilor strălucitoare; strălucirea. Insușirea care se atribue unei noțiuni, care se afirmă despre ea, constituie *atributul* ori *predicatul* judecății care se formează. În judecata: Soarele strălucește, predicatul sau atributul este ideia *strălucirii*. Subiectul și predicatul sunt părțile ori *elementele* judecăților.

Judecățile formate astfel, prin descompunerea ori analiza conținutului noțiunilor câștigate, poartă numele de judecăți *analitice*. Înțelege oricine, că judecățile analitice nu duc la cunoștințe nouă despre lucruri. Știu de mult, în urma multor per-

cepții avute dela Soare, că el dă căldură, lumină, că răsare și apune, etc... Notele noțiunii de Soare: că dă căldură, lumină, apune și răsare sunt cuprinse, în urma percepțiilor avute despre Soare, așa de bine în această noțiune, în cât spre a spune, că Soarele luminează, încălzește, răsare și apune, n'am nevoie să mai văd Soarele răsărind și apunând încălzind și luminând, ci e destul să mă gândesc la ideea de Soare, ca să mă gândesc îndată și la aceste însușiri ale lui. Prin simpla desfacere ori analiză a conținutului ideii de Soare, scot aceste însușiri și le spun despre Soare.

Pentru un om neștiutor de carte, Soarele nu e altceva de cât un corp cu suma însușirilor de mai sus. Dacă unui astfel de om i-ai pomeni despre Soare ca despre un corp cereșc din milioanele nenumărate de corpuri cerești cari mai există, dacă i-ai spune că răsărirea și apunerea Soarelui nu se petrece în realitate, ci e o aparență care rezultă din mișcarea pământului însuși. nu din aceea a Soarelui, foarte tare s'ar minuna și ar refuza să-ți dea crezare. Pentru el Soarele răsare și Soarele apune, adică *se mișcă el* în realitate pe bolta cerească. Afirmarea că Soarele stă pe loc și că pământul se mișcă, nu intră în cuprinsul ideii lui despre Soare, e o afirmare ori o *cunoștință nouă*. Dacă reușești să-l convingi despre aceasta, răsturnându-i ideile de pâu'atunci el va primi și va face el însuși afirmarea că Soarele pare că răsare

și apune, dar că în realitate aceasta e o aparență rezultată din mișcarea de rotație a pământului în fața soarelui în timp de 24 de ore. Această cunoștință privitoare la Soare e o cunoștință nouă pentru el, ea nu derivă din analiza ideii lui despre Soare, pentru că, văzurăm, în această idee se cuprindea cunoștința, că *într'adevăr* Soarele răsare și apune.

Pentru acelaș neștiutor de carte, pământul e ceva întins ca o masă, are forma care se desfășură totdeauna în fața lui: forma unei *suprafețe întinse plane*. Judecata, pe care o face el asupra pământului ca întins, e o judecată analitică, scoasă din desfacerea noțiunii lui despre pământ. Dacă-i spui că pământul numai *pare* întins ca o masă, dar că în fapt e rotund ca o portocală, el află ceva nou; ideia de rotunjime nu e cuprinsă în ideia lui despre pământ, ci o află acum ca o cunoștință nouă despre pământ. De aci înainte, dacă se va convinge, ideia rotunjimei va intra în conținutul ideii lui despre pământ.

Judecățile cari aduc o cunoștință nouă, necuprinsă în conținutul noțiunilor despre care facem aceste judecăți, pe care o aflăm chiar atunci când formăm judecățile acestea, fie prin observarea noastră înșine fie prin spusele altora, poartă numele de *judecăți sintetice*, de la vorba *sinteză*, care însemnează unire, contopire. Cele analitice se formează, deci, prin desfacerea conținutului unei noțiuni în notele

din care se compune; cele sintetice prin unirea sau contopirea unei note ori cunoștințe nouă cu cele știute până la aflarea ei.

Se'nțelege ușor, că toate judecățile sintetice ajung pe urmă analitice, căci, din momentul ce o cunoștință nouă a intrat în cuprinsul unei noțiuni, și a intrat temeinic, motivat, așa în cât să nu mai fim în îndoială că face și ea parte din cuprinsul ei, din acel moment în viitor ea se va putea găsi, ca și celelalte dinainte, numai prin desfacerea cuprinsului noțiunii, fără să mai fie nevoie iar de observația noastră prin care am cunoscut-o întâi ori de explicarea celui care ne-a adus-o la cunoștință. Atunci judecata, spre exemplu, că pământul e rotund, e o judecată analitică, nu sintetică, cum a fost atunci când am făcut-o ori am auzit-o de la alții prima dată.

Despre raționament. Am văzut, că judecata e arătarea legăturii dintre două idei ori noțiuni. *Raționamentul* merge mai departe: *el leagă două sau mai multe judecăți între ele.*

Când un copil se'nțeapă cu un ac, el face o judecată: unește imaginea ori ideia acului cu însușirea lui de a putea produce o înțepătură. Această judecată el o exprimă prin propoziția: acul (sau, dacă n'are ideia generală de ac, lucrul acesta) m'a înțepat. Inchipuind cu litera S subiectul acestei judecăți, acul, și cu litera P predicatul acestei judecăți, acțiunea înțepăturii, judecata aceasta se poate înfățișa astfel:

(1) S e P.

Cu altă ocazie, numai văzând un ac, copilul își închipue îndată că și acesta l'ar înțepa, dac'ar pune mâna pe el, și de aceia se ferește să mai pună mâna. A doua oară copilul face următoarele două judecăți: 1) acest lucru ce văd acum e la fel cu cel văzut odată, și care m'a înțepat cu acea ocazie; 2) *deci* și el mă va înțepa ca și cel de atunci. Inchipuind acum cu litera R al doilea ac văzut, judecata, că el se aseamănă cu cel d'ântâi, se poate reprezenta astfel:

(2) R e Ca S

Dacă R e ca S *urmează* că va face și el ce a făcut S, adică îl va înțepa și el, și judecata aceasta din urmă s'ar exprima astfel:

(3) R e P

Cum se vede, judecata aceasta din urmă s'a produs nu ea singură, ci prin mijlocirea celorlalte două judecăți d'ântâi. Copilul n'ar fi putut să se gândească, că acul cel de al doilea ar fi putut să-l înțepe, dacă nu s'ar fi gândit întâi, că e și el un lucru ca cel d'ântâi, (judecata 2) și că cel d'ântâi l'a înțepat (judecata 1). Aflarea acestui din urmă adevăr ori judecăți se întemeiază pe cele d'ântâi două. Acestea *mijlocesc* cunoașterea aceleia. Formarea unei astfel de judecăți, nu în mod direct,

ci prin mijlocirea ori ajutorul altor judecăți, poartă numele de *raționament*. În exemplul dat, întreg raționamentul pe care-l face copilul se poate înfățișa prin litere în modul următor :

S e P.

R e S.

R e P.

Se vede, deci, bine, că raționamentul constă într'o asociație sau înșirare de judecăți, cari sunt în legătură între ele.

La formarea raționamentului de mai sus contribuiesc cele două legi de asociație bine cunoscute: legea *contiguității* și aceea a *asemănării*. Judecata cea dintâi, că acul l'a înțepat (S e P), e o asociație prin contiguitate între ac, pe care întâi l'a văzut și l-a pipăit, și senzația dureroasă a înțepăturii, care s'a produs *după* vederea și pipăirea aculului, în vecinătate ori contiguitate de timp cu ele. Judecata a doua, că acul văzut a doua oară e un lucru ca și cel dintâi, (R e S) e o asociație prin asemănare: imaginea ori percepția celui de al doilea ac trezește în minte, din cauza *asemănării* dintre ele, pe aceea a celui dintâi ac. Inșă, pentru că cel dintâi se asociase prin contiguitate cu senzația înțepăturii, și cel de al doilea, asemănător cu primul, se va asocia prin contiguitate cu re-

prezentarea înțepăturii, și astfel va ajunge la judecata de a treia: că și al doilea ac ar putea să-l înțepe (R e P).

Din experiența noastră am văzut, că o mulțime din semenii noștri: A, B, C, D, E, au murit. Din această observație, foarte des repetată, ajungem la ideea că oamenii sunt supuși toți morții, că și noi, deci, vom muri într'o zi. Cum ajungem la această judecată *generală*, privitoare la toți oamenii, anume că toți oamenii sunt muritori? Printr'un raționament, adică printr'un șir de judecăți bine legate între ele. Prima judecată din acest raționament este aceasta, că semenii noștri cunoscuți, A, B, C, D, E, au murit. A doua judecată e, că toate aceste ființe cari au murit se aseamănă prin aceea, că sunt oameni și, dacă foarte mulți din ei, nenumărat de mulți, au murit, atunci e foarte sigur, că toți ceilalți, cari n'au murit încă, vor muri și ei odată. În mintea noastră se naște siguranța, că ceiace s'a întâmplat cu foarte mulți, se va întâmpla cu toți.

Raționamentul acesta s'ar putea înfățișa în chipul următor:

- 1) A, B, C, D, E, au murit S e P.
- 2) A, B, C, D, E, sunt oameni S e M.
- 3) Oamenii toti sunt muritori M e P.

Odată încredințat pe deplin, că oamenii sunt muritori, voi putea spune despre fiecare om în parte că e muritor, și pentru aceasta trebuie să fac următorul raționament:

1) Oamenii sunt muritori S e P.

2) Cutare e om . . . M e S.

3) Deci, cutare e muritor M e P.

În primul raționament luat ca pildă, acela cu copilul care a doua oară se ferește de a se mai înțepa cu un ac, el, din observarea *unui caz singur*, scoate învățătura, încheerea, că și acul al doilea, pe care-l vede, ar putea să-l înțepe. În al doilea exemplu luat, din observarea mai *multor cazuri* de moarte printre semenii noștri, scoatem încheerea că *toți*, nu numai câțiva, sunt muritori. În al treilea exemplu, după ce am ajuns dinainte la încheerea *generală*, că toți oamenii sunt muritori, putem spune despre oricare om *în parte*, pe care-l vedem sau de care numai auzim, că și el e muritor, de vreme ce e om. Acestea sunt formele obicinuite în care facem raționamentele noastre: Ori dela un singur caz observat scoatem o încheere relativă tot la un singur caz, asemănător, (exemplul 1) și atunci se zice că *raționăm ori scoatem o încheere de la un caz particular la alt caz tot particular*; ori de la câteva cazuri particulare observate scoatem o încheere relativă la *toate* cazurile asemănătoare, (exemplul 2) și se zice atunci că *raționăm ori tragem o concluzie dela câteva cazuri particulare la clasa întreagă sau generală a cazurilor la fel cari se prezintă*, — acest raționament se mai cheamă și *inductiv*; ori, în sfârșit, știind ceva despre o clasă întreagă, despre o ge-

neralitate de lucruri pot să spun ceea ce știu despre acestea și despre fiecare în parte, și despre orice lucru nou asemănător cu clasa întreagă (exemplul 3), în care caz fac un *raționament de la o generalitate la ceva particular ori individual*, — acest raționament se mai numește și *deductiv*, și mai poartă și numele de *silogism*.

Se poate înțelege ușor, că raționamentul, sub ori care din formele de mai sus s'ar înfățișa, se întemeiază pe o convingere statornică a omului, anume, că acelaș lucru sau lucrurile la fel, din aceeași clasă sau categorie, se înfățișează totdeauna la fel, și au totdeauna, în aceleași condiții, aceleași efecte sau urmări. Acul e ac, în orice loc și în orice timp ar fi observat de copil, și convingerea că e el acelaș totdeauna, îl face să formeze judecata, că acul îl poate înțepa oricând. Ideea de om cuprinde totdeauna în sine ideea de muritor; omul e om, și ori unde și ori când, și tocmai încredințarea aceasta, că omul e om, și rămâne totdeauna om, ori cât s'ar schimba în multe alte privințe, ne face să afirmăm, cu siguranță, despre orice om, că e muritor. Convingerea statornică a minții noastre, că acelaș lucru sau aceeaș clasă de lucruri păstrează totdeauna însușirile lor de căpetenie, poartă numele de *principiu al identității ori statorniciei ideilor*, principiu care se arată prin litere în felul următor: $A=A$. (A e totdeauna A).

Actul judecăței la copil. Cele d'ântâi judecăți ale copilului sunt în general afirmative: ele cuprind constatarea unui fapt, care îi atrage în deosebi atenția. Judecățile negative, adică acelea în care predicatul se tăgăduște despre subiect, apar relativ mai târziu. În primul rând, ele apar față în față cu o judecată afirmativă, în *antiteză* cu ea, cum se spune. Iată câteva exemple:

O fetiță [franceză] de 1 an și 9 luni strigă într'o zi: *Badon pas à Zazan, non, à bébé*, (Balonul nu e al Suzanei, nu, al lui bébé), (adică al ei). (Copilul lui W. Stern zicea la 2 ani și 9 luni; *nell e Günter Babe e macht, Hilde nell emacht nich* = G. hat schnell, H. hat nicht schnell einen Sandkunhen gemacht, (G. a făcut repede un un cozonac de nisip, H. n'a făcut repede).

O formă superioară de judecată negativă e constatarea și exprimarea unei lipse: O fetiță de 2 ani și 1 lună uitându-se într'un tablou cu pomi pleșuvi zise: *nu bazi, nu* (nu-s brazi). Un băiat de 3 ani, uitându-se cu atenție la un vagon de persoane al unui tren de joc, strigă: *da unde e ușa mamă?* Forma poziției e interogativă, dar se vede procesul de judecată negativă: observarea lipsei ușei.

O formă și mai înaltă de judecată negativă de cât constatarea unei lipse, e constatarea unui *cusur*: Băiatul lui W. Stern, de 2 ani și 5¹/₂ luni, când tatăl său îi arată un tablou într'o carte și-i zise

«fein» (adică frumos), răspunse: *hässlich* (urât). La 3 ani și 11 luni spuse unei surori care îi arătă o mășgălitură a ei drept un ghiveciu de flori: *eu nu văz că e ghiveciu*.

Un pas mai departe face copilul când începe să se critice pe sine: *autocritica și autocorectura*: Unui băiat de 2 ani și 3 luni, când făcea ceva nepermis, i se întâmpla des să-si vorbească el însuși ca unul mai mare ce-i face observație; dacă se agăța, își zicea însuși: *ai să cazi acum, ai să cazi! Băete, nu te lovi!*

Încetul cu încetul se formează pe calea asta «vocea conștiinței». La vârsta de 5—6 ani unii copii sunt foarte conștiințioși: nu se mulțumesc repede, s. e. cu desenele ce fac, rup multe până s'ajungă la o formă care să-i mulțumească.

La'nceput fiecare act de judecată al copilului e însoțit de credința în siguranța faptului constat, e o judecată, cum se zice, *dogmatică*. Mai târziu începe să apară îndoiala, care se traduce în grai prin expresii ca acestea: *poate se poate, așa cred*. Judecata aceasta se cheamă *problematică*.

Conștiința cauzalității la copil. Când copilul începe să pună întrebarea «de ce»? e semn că s'a trezit în el conștiința cauzalității, că în fața lucrurilor și fenomenelor nu se mulțumește numai cu constatarea, ci caută raportarea lor la alte lucruri sau fenomene, la cauzele lor. Exemple:

1. O fetiță de 2 ani și 5 luni, văzând într'o

zi în grădină un om stropind cu furtunul, întrebă:
De ce stropește?

2. Fiind oprită de a pune mâna pe cutia de zahăr zise: *nu am mâinele murdare, închipuindu-și că oprirea dictată e în legătură cu curățenia mâinilor.*

3 Spunându-i-se să nu stea în nisip, că e încă umed, întrebă: *a plouat?*

4. La 2 ani și 11 luni întrebarea «de ce?» ajunge la culme: *Mamă, de ce ai inel? Omul din poză e așa de gros, de ce mamă? Cine nu știe că pe la vârsta de 3—4 ani copilul întrebă de pricina tuturor lucrurilor ce vede, punând uneori întrebări caraghioase, privitoare la cele mai neînsemnate detalii? O fetiță a mea la 3 ani întreba totdeauna, când putea să dea ajutor la vre-o treabă din casă: mamă, eu de ce pot? eu de ce am putul? Dusă la cinematograf sau la teatru pune totdeauna întrebări de felul acesta: De ce fata asta are bonetă în cap?; de ce mișcă piciorul așa?; de ce țipă așa? de ce a sărit pe ferestră? l-o fi certat că a venit așa târziu?, etc., etc.*

Răspunsurile ce se dă copiilor la astfel de întrebări nu le mulțumește așa de ușor trebuința de a ști cauzalitatea lucrurilor, ci îi atâță să pună alte întrebări. O fetiță la 4 ani și 2 luni are cu mama ei următoarea conversație: *Cine a fost cu mine, când mama a fost mică? Mama: Atunci, tu nu erai; când eu eram mică, eram cu mama*

mea, cu bunica. Fata: *Cine era cu bunica, când era ea mică?* Mama: străbunica. Fata: *Dar cu toate mamele?* Acum se mulțumește cu răspunsul: Cu fiecare mamă a fost mama ei.

Mulți copii nu se mulțumesc cu răspunsul că D-zeu a făcut toate, și întreabă: *da pe D-zeu cine l-a făcut?* Băiatul lui Stern zise într'o seară, la cât-va timp după ce auzi povestea creației: *ce minune, că D-zeu s'a făcut tot el pe el!*

Raționamentul la copil. Se știe, că orice raționament constă în mersul gândirii de la o judecată dată la una nouă. La copiii mici domină raționamentul *de la particular la particular.*

Dacă i-ai adus unui copil odată o jucărie sau bomboane, la o nouă vizită te'ntreabă: *ce mi-ai adus?* Prin urmare de la o întâmplare la fel — vizita — conchide la o urmare la fel: aducerea unui dar. Stern numește concluziile de felul acesta, *concluzii prin identitate.* O inteligență mai dezvoltată ne-o dovedește concluziile zise *prin deosebire:*

1. O fată de 3 ani stătea în brațele tatălui ei, cu spatele spre el, pe un fotoliu într'un balcon. Pentru a fi apărați de soare, era fixată o umbrelă de parmaclâc așa, în cot copila nu-i vedea bastonul. Fetița, văzând deasupra lor umbrela, dar că tatăl ei o ține în brațe cu amândouă mâinile, avându-le libere din partea umbrelei, întreabă îndată: *«umbrela e singură?»* Tatăl fiind cu amân-

două mâinele libere, fata conchise că umbrela nu era, ca de obicei, ținută în mână.

2. Un băiat de 3 ani și 6 luni observă pe o punte pentru întâia dată, că apa râului se mișcă și întrebă încotro curge. Când mama îi răspunse că ori ce apă se varsă în mare, el o întâmpină cu următoarele cuvinte: *da, da când toată apa a curs, atunci nu mai pot să înnoate de loc corăbiile*. Observând plutirea corăbiilor pe apă și închipuindu-și, la răspunsul mamei, că apa ar putea curge toată în mare, el conchise prin deosebire, că atunci corăbiile n'ar mai putea pluti, cum plutesc când râul e cu apă.

3. Un caz și mai pronunțat de concluzie prin deosebire e următorul: La o masă, la care erau 5 persoane, un băiat de 4 ani și 10 luni fu pus să numere, între alte lucruri, obrajii celor 5 persoane ce erau la masă și el numără exact 10. La întrebarea: câți ochi aveam toți la un loc? el a răspuns la fel: 10. La întrebarea: câte capete? zise întâi 10, dar se corectă îndată: ah nu, să număr, și numără 5. Și când fu întrebat: Cum se face că avem 10 obraji și numai 5 capete, el răspunse: *Fiindcă obrajii sunt totdeauna doi și capete totdeauna unul*. După puțină încurcătură, această deosebire de număr în privința obrăjilor și capului la o singură persoană l-a dus la concluzia, că și suma acestor organe la mai multe persoane trebuie să fie deosebită.

Raționamentul inductiv și deductiv la copil.

Se știe că tragerea unei concluzii de la mai multe cazuri particulare la o idee generală se cheamă inducțiune. Iată câteva exemple din care se vede formarea raționamentului inductiv la copii:

1. O fată de 3 ani și 6 luni, uitându-se într'o carte cu chipuri de animale, întrebă la o pasăre, dacă face ouă? Mama răspunde: «Da, toate păsările fac ouă». Inșă această concluzie generală nu-i fu accesibilă, căci la toate păsările ce mai văzu în carte întrebă din nou: *Și asta face ouă?* Mama îi răspunde mereu «Da, toate păsările fac ouă», dar fără rezultat. Deci, la vârsta aceasta concluzia generală inductivă, că toate păsările fac ouă, nu-i era accesibilă.

2. La vârsta de 3 ani și 8 luni încep să apară zorii raționamentului inductiv: Văzând într'o zi un cal roib cu o pată albă în frunte întrebă: *Toți caii au pete albe?*

3. Un băiat de 3 ani și 5 luni văzând un dulap cu uși cu geamuri întrebă: *sunt în toate dulapurile geamuri ca astea?*

Forma întrebătoare arată că nu avem de a face încă cu o generalizare propriu zisă, ci numai, cu o bănuială, cu un presentiment de generalizare.

Pe la vârsta de 6 ani începe inducțiunea propriu zisă: Acum copiii știu că *toți* oameni au câte doi ochi, două urechi, doi obraji, două mâini 10 degete la mâini, etc., că toate pisicile sgărie și miaună, că toți câinii latră, etc..

În ce privește raționamentul *deductiv*, de la general la particular, el se constată mai rar la copii. «Aceasta provine nu atât din greutatea lui logică, cât din nevoile naturale ale gândirii, căci unde copilul constată ceva deosebit, rar are ocazia să se refere la premisele generale, din care el poate fi dedus. De cele mai multe ori atunci devine conștient de acele idei generale, când e provocat prin întrebări să motiveze susținerile lui». (W. Stern).

1. Un băiat de 4 ani căpătase ghindă, pe care voia s'o semene, ca să iasă pomi din ea. Atunci își aduce aminte de ce a spus mama lui într'o zi «că muștele vin din pomi». Atunci el spuse: *atunci sunt în ghinde și muște? Din ghindă ies totdeauna pomi, și atunci trebuie să fie totdeauna și muște în ea.* «Acest trebuie» din ultima propoziție arată că băiatul are deja sentimentul necesității rezultatului deducțiunei». (W. Stern).

2. Glumind într'o zi cu fetița mea de 3 ani și 10 luni la masă, îi spusei că nu eu sunt tata ci «tante» (o mătușă a fetei). La aceasta ea răspunse: «Nu, e tata, fiindcă tante n'are mustăți» Premisa implicată aici este: *Tatăii au mustăți.* Ea nu e mărturisită, dar e sigur că în mintea copilei a existat.

Rezumat: 1) Înțelesul popular al cuvântului judecată e: gândire, cugetare în *general*.

2. Înțelesul psihologic e: Unirea intenționată a două noțiuni.

3. Orice judecată e o asociație de idei, nu, însă, orice asociație de idei e și o judecată. Judecata stabilește un raport logic, inteligibil între două noțiuni, e rezultatul unei asociații voite, conștiente. Simpla asociație e rezultatul jocului mecanic al legilor de asociație.

4. Judecățile sunt afirmative, când constată o potrivire între predicat și subiect; negative, când constată o nepotrivire, o opoziție.

5. Analitice, când rezultă din desfacerea noțiunii subiectului în elementele componente ale conținutului ei; sintetice, când o experiență sau constatare nouă duce la descoperirea unor însușiri cari nu erau cunoscute înainte ca aparținând lucrului arătat de noțiunea subiectului.

6. Raționamentul e scoaterea unui adevăr nou din altele cunoscute. El e de trei feluri: a) de la particular la particular, b) de la particular la general-inductiv; de la general la particular-deductiv.

7. Baza oricărui raționament e principiul indentității.

CAPITOLUL XIII.

Despre Imaginația Creatoare

Visul. Creațiunile de Artă. Invențiunile în Știință.

Visul. De mai multe ori am avut prilejul, în cursul studiului nostru, să pomenim despre fenomenul sufletesc al *viselor*. Toată lumea are visuri în somn, și cunoaște cari sunt însușirile lor de căpetenie. Cum am arătat în alte ocazii, în vis imaginile de lucruri aleargă prin suflet cu o *iuteală wimitoare*. Tablouri, uneori de toată frumusețea, alteori înfiorătoare, curg prin fața ochilor minții *nebune*, scânteiază câteva clipe și se sting în întunericul sufletului, pentru a lăsa locul altora, cari vor avea aceeaș soartă, și așa mai departe. Mai mult de cât atât, aceste tablouri sunt *fără șir*, sunt cu totul *fantastice*; multe sunt niște năluci, care nu ne-au trecut o clipă prin minte în

stare trează. De aceea mult ne uimim când ne deșteptăm și ne aducem aminte de *nebuniile* ce am visat în timpul somnului. Oricum ar fi visele noastre, fie că sunt niște năluci fantastice fără a corespunde realității, fie că ar prezenta tablouri cari să copieze aproape întocmai realitatea — lucru foarte rar însă — toate au această însușire de căpetenie, că sunt însoțite în suflet de *credința*, că situațiile în cari te vezi în vis sânt *reale, adevărate*. Visezi că *deodată*, de aici, din țara ta, ai trecut peste nouă mări și nouă țări în America, și te crezi deabinelea în America; vizitezi țările cele mai ciudate și crezi că'ntradevărar le vizitezi; te vezi atârnat, în spre o prăpastie căscată, pe o culme de munte îngustă ca muchea unui cuțit, înconjurat de o mare uriașă, și te'nspăimânți într'adevăr, ca la o amenințare reală de prăbușire; te vezi rege sau împărat și te crezi serios așa; vezi persoane absolut necunoscute, și crezi că le vezi în carne și oase, scurt vorbind, tot ce ți se arată în vis se'nsoțește de *iluzia, de credința în realitatea sa*. În stare trează îți dai numai decât seama, de multe ori cu multă mâhnire, că ceea ce ai văzut a fost numai un vis care a trecut.

Ce sunt visele? Cum iau naștere în minte acele tablouri fantastice, uimitoare, cari contrazic așa de isbitor realitatea? Ori cât de ciudate ar fi ele, prin *noutatea* lor fără pereche, ele conțin

totuși totdeauna un *grăunte de realitate*. Un munte, spre pildă, e ceva existent în realitate, și mai toți am avut percepții de munți, fie în natură, fie în fotografie. Imaginea unui munte e scoasă din realitate; o muche de cuțit e iarăși o imagine scoasă din realitate; o prăpastie, de asemenea, e ceva real, și tot așa și o mare uriașe, cu valuri cari se înalță în văzduh. Diferitele părți sau elemente ale tabloului de mai sus, cu prăpastia ce se deschide dela coama unui munte îngustă ca muchea unui cuțit, sunt împrumutate din realitate. Și totuși, din împreunarea acestor elemente, a ieșit tabloul de mai sus, imposibil în realitate, deci *cu totul nou* față de ceea ce e cu putință să existe. Deci, acel tablou e o plăsmuire sau o *creație* nouă, e o născocire sau o *inventie*. Ce e nou e *combinarea* elementelor vechi, percepute în realitate. Puterea minții, de a combina elementele din realitate așa, încât să plăsmuiască un tablou inexistent în realitate, — cel puțin pân'atunci, — cu totul nou, poartă numele de *imaginație combinătoare, creatoare* sau născocitoare.

Visurile sunt niște creațiuni ale imaginației creatoare. De ce sunt așa de ciudate, de *nebune* — am putea zice, — de ce lovesc așa de puternic realitatea? De ce aleargă așa de iute prin minte, încât dispar ca niște scânteii ce se sting repede în întuneric? De ce n'au șir, n'au regulă, n'au logică sănătoasă? Pentru că ele se desfășoară *departe*

de controlul conștiinței — conștiința fiind adormită în timpul somnului; pentrucă, fiind conștiința adormită, *atenția e adormită și ea*, și de aceea tablourile aleargă iute, fiindcă lipsește puterea minții care poate ține mai mult timp în centrul conștiinței stările de suflet, adică tocmai atenția; sunt fără sir, împreunate *fără legătură de judecată*, pentru că în timpul somnului nici *judecata nu funcționează*.

Dacă mintea n'ar fi în stare să facă combinații nouă, să ia imagini din cele mai depărtate locuri și timpuri și să le îmbine într'un mod fantastic, noi n'am avea visele pe cari le avem în timpul somnului. Poate nici odată în realitate, noi n'am văzut unul după altul un munte, un cuțit, un ocean de apă; — o prăpastie am putut vedea, fiindcă prăpastia învecinește totdeauna un munte. Să ne'nchipuim că aceste imagini, pe care le notăm cu litere *m, c, o*, s'au produs în timpuri depărtate unele de altele; că de când am cunoscut pe *m* și până am cunoscut pe *c*, am cunoscut alte lucruri, *a, d, f, i*; și că între *c* și *o* am cunoscut pe *l, m, r, s*; Să ne'nchipuim, deci, că imaginile tabloului înfiorător de mai sus au fost prinse în stare trează, despărțite una de alta, în următorul lanț de imagini:

$$m + a + d + f + i + c + l + n + r + s + \\ o + v + z + t$$

Dacă mintea n'ar putea trece de la *m* la *c* de

cât prin a, d, f, i, și tot așa dacă de la c la o n'ar putea sări îndată, ci ar fi silită să dea atenția și stărilor l, m, r, s, înțelege oricine că n'ar fi posibilă combinația lui m cu c și cu o, adică asociația lor în lanțul; $m+c+o$ lanțul tabloului de mai sus. Minte în realitate trece peste stările dintre m, c, și o, le uită, și le combină pe acestea în tabloul de mai sus, le asociază în forma aceasta în care nu le-a asociat în realitate, în stare trează. Cum le asociază așa? Ce legătură există între ele, de le combină așa? O legătură *trebuie* să fie, *fiindcă stările sufletești, cari n'au niciun punct de legătură între ele, nu se pot asocia*. O muche de munte seamănă cu una de cuțit, și, în virtutea asemănării acesteia, eu pot la gândul muchei de cuțit să mă gândesc la muchea unui munte; nu seamănă în mod absolut bine'nțeles, pentru că o muche de munte, ori cât de îngustă ar fi, nu poate fi ca aceea a unui cuțit; dar, în orice caz, e un punct de asemănare, și de aceea li se zic amândorora *muchi*, pentru că seamănă în privința aceasta. În stare trează pot, deci, în virtutea *asociației prin asemănare* (vezi capitolul IV partea II), să mă gândesc la un munte când văd sau mă gândesc la un cuțit, pot, adică, avea lanțul acesta: $c+m$. Imaginea unui munte poate trezi, apoi, în minte imaginea unei mări, fie pentru că în realitate am văzut stânci uriașe înălțându-se din mare, ori lacuri de apă la poale de munți,

fie printrucă prin ideia comună de ceva mare, muntele și marea se asociază, pe baza *asemănării*. Cât privește imaginea unei prăpăstii, ea se leagă în mod natural, prin vecinătate, cu imaginea de munte.

Deci, în virtutea asociației prin asemănare imaginile m, c și o, se'mbină una lângă alta, deși percepțiile lor n'au fost una lângă alta, nu s'au învecinat în timp. Dacă ele se aseamănă și pot să le înșir una după alta pe baza asemănării, cu toate că în realitate nu s'au înșirat, nimic nu mă'mpiedecă ca în stare de somn, *când mintea nu judecă*, să le contopesc așa în cât să am tabloul de mai sus. Atunci mintea *exagerează*, mă'rește proporțiile *asemănării*, fiindcă nu e trează conștiința să ne aducă la realitate, și vedem din cauza aceasta muchea muntelui îngust ca muchea unui cuțit.

Așă e cu toate tablourile din visele noastre: pe baza asociației de imagini prin asemănare și prin exagerarea proporțiilor *asemănării*, mintea unește în mod ciudat imagini cari niciodată nu s'au asociat așă în realitate.

Și în stare trează imaginația născocitoare lucrează și dă naștere la o mulțime de închipuiri, cari contrazic realitatea. *Copiii, în jocurile lor*, cred deabinelea că bățul pe care încalecă e un cal adevărat, și se poartă cu el în consecință: îi pun frâu, îi dau de mâncare, îl țin în grajd, îl călă-

resc; când se joacă de-a soldații — ce copil n'a vrut să se facă soldat? — se cred într'adevăr soldați, și așa mai departe, cu toate combinațiile lor de jocuri. Și aceste închipuiri ale copiilor se întemeiază tot pe asociația prin asemănare: Intre bățul pe care-l călărește și un cal, copilul în mintea lui găsește o asemănare oarecare, *crede* că găsește, și exagerează până'ntr'atât asemănarea încât să creadă că e un cal adevărat. Născocirile din *basmele* noastre, în cari întâlnim cai ce mănâncă jăratec, balauri ce varsă foc, cai năsdra-vani ce ghicesc gândurile stăpânului, smei, etc., sunt tot niște creațiuni ale imaginației omului. În realitate noi n'am văzut cai cari să mănânce jăratice; am văzut cai și am văzut și jăratice; dar n'am văzut aceste imagini la un loc combinate în cai cari să mănânce jăratice; ei bine, mintea omului contopește la un loc aceste două imagini din realitate, pe baza *asemănării* dintre însușirea calului de a fi iute, sprinten, «*focos*», cum am zice, și însușirea focului de a fi arzător; diferitele zâne, vrăjitoare, smei care populează *basmele* noastre sunt alcătuiți după chipul și asemănarea noastră, numai cu exagerarea calităților noastre de putere, frumusețe, viclenie, răutate, etc.

Imaginația creatoare în operele de artă. Toate *comparațiile* frumoase cari umplu *poeziile*, și pe care le-am cercetat în capitolul asupra asociației prin asemănare, sunt niște creațiuni ale imaginației

noastre, și, fiindcă rezultatul lor în sufletul nostru e că ne *plac, ne par frumoase*, ele se numesc creațiuni *frumoase, estetice* sau de artă. Când poetul Bolintineanu, în cunoscuta lui poezie «*Cea din urmă noapte a lui Mihai-Viteazul*», spune:

Ca un glob de aur luna strălucea.....

face comparația aceasta întemeiat pe *asemănarea strălucirii de lună cu strălucirea unui glob de aur*.

Marele nostru poet, Alexandru Vlahuță, face o comparație foarte frumoasă în poezia sa «*Cugetări*», între un om ajuns la capătul vieții și care ar vrea să se întoarcă înapoi pe drumul timpului spre a-mai trăi odată, și un «*copil ce umblă s'adune stele de pe oglinda blânderor ape*». De unde până unde această apropiere între un om ce vrea să mai trăiască odată dela'nceput, și un copil ce dă să prindă stelele ce se resfrâng pe luciul unei ape? Există o *asemănare* între aceste două fapte, oricât de depărtată, dar există: Cum e cu neputință să aduni stelele de pe luciul apei, tot așa e cu neputință să mai trăiești înc'odată viața pe cari ai trăit-o până într'o clipă oarecare.

Eminescu, în poezia lui «*Singurătate*», face următoarele foarte frumoase comparații:

Stoluri, stoluri, trec prin minte,

Dulci iluzii, *amintiri*

Țârâiesc încet ca greeri

Printre negre, vechi zidiri.

Ce asemănare e între niște amintiri și niște greeri, cari țărăiesc prin crăpături de ziduri vechi? Există o depărtată asemănare: cum într'o casă pustie, părăsită, cântecul greerilor întrerupe liniștea adâncă, și pare că mai înveselește casa aceea, tot așa în sufletul întristat, melancolic al poetului, amintirile dulci ale vremurilor plăcute pe care le-a trăit odată, adânc o mângâiere, o alinare, o înveselire. Toate operele poetice furnică de asemănări de felul acesta, asemănări cu atât mai frumoase, cu cât sunt mai depărtate și mai rare, mai neobicinuite. Unde un om de rând nu găsește nici-o asemănare, un poet găsește dintr'odată și face o comparație, care nici prin gând nu i-ar fi trecut celui dintâi.

În muzică, în pictură, sculptură, arhitectură, în toate artele, însfârșit, imaginația omului combină în șiruri nouă elemente existente în realitate: sunete, culori, marmură, materialul de clădire, și creiază melodii nouă, ne mai auzite, tablouri originale, statui cum n'au mai fost, edificii în stiluri necunoscute altor vremuri, și așa mai departe.

Cu cât artiștii: poeții, muzicanții compozitori, pictorii, sculptorii, arhitecții, au cunoscut mai multe modele din arta lor specială cu atât vor avea un material mai bogat pe care să-l combine în forme nouă, originale. Bogăția imaginației lor atârnă de bogăția reprezentărilor pe cari le au avut în domeniul artei lor. Felul cum combină ei aceste

reprezentări n'atârnă totdeauna de o lucrare conștientă a minții. De multe ori, fără să voiască cu dinadinsul, fără să știe, fără să prevadă, artistul se trezește cu o imagine cu totul nouă: un poet găsește o comparație întâmplător, fără s'o caute, un muzicant o arie nouă în acelaș mod, și așa mai departe. În cazul acesta lucrează *inconștientul*, și combină elementele cunoscute în chipuri noi. Creațiunile artiștilor nefiind toate opera conștientă a minții, ci petrecându-se de multe ori în inconștient și sub conștiință, oarecum *fără voia* artiștilor, din această lucrare inconștientă se naște în sufletul lor impresia că ar fi *inspirați* de o putere mai mare ca voința lor.

Imaginația creiază și în domeniul *Științei*. Un inventator în știință, al unui nou aparat spre exemplu, al unei mașini, al unui aeroplan, nu născocoște aparatul, mașina, aeroplanul *pedeantregul*. Aceasta nu se poate. El împrumută câte ceva din aparatele, mașinile și aeroplanele existente până la el, și combină elementele împrumutate în forma pe care o crede el că realizează un progres față de cele de mai înainte. «Nimic nu se naște din nimic» e o bătrână vorbă foarte înțeleaptă și ea se aplică foarte bine sufletului nostru: Nimic în suflet nu se creiază pe deaîntregul, ci se întemeiază pe ceea ce ai avut în suflet înainte. Vrei să produci mult, să creezi forme cât mai frumoase și mai bogate de artă? Ocupă-te mult cu formele

existente până la tine, îmbogățește-ți memoria cu imagini cât mai multe de lucruri de artă: dintr'o memorie bogată în imagini de artă va răsări și o imaginație artistică bogată.

Imaginația la copii. Visele lor. Visele copiilor se pot studia din manifestările exterioare ce le însoțesc: strigăte, țipete în timpul somnului, și din cele ce pot ei povesti în chip *spontan* din amintire. Amintirile lor despre visele avute sunt, însă, foarte vagi și adesea, cum observă W. Stern ¹⁾, au loc confuzii între imaginile din vis și cele din starea trează, ori cel puțin la cele din vis copiii adaogă foarte multe detalii născocite de ei. Așa că, cine vrea să studieze visele copiilor, trebuie să separe cu multă băgare de seamă imaginile desfășurate realmente în vis de cele reale din starea trează, cu cari se amestecă adesea, și de cele adăogate lor de fantazia trează a copilului.

După W. Stern ²⁾, și în cursul anului întâi al vieții, copiii visează: copilul de țâță, care doarme, reacționează adesea prin timpul somnului prin strigăte, prin mișcări de sugere neașteptate, și chiar prin răs, ceea ce se datorește, negreșit, unor imagini din vis. Tot acest psiholog crede, că numai în stările de somn mai puțin adânc visează copiii: la'nceput, când abia au ațipit, cu puțin timp înainte de deșteptare, și în cazurile de boală, când somnul

1) W. Stern, *Psichologia celei d'ântâi copilării.*

2) W. Stern, *idem*

e agitat și când copiii se deșteaptă foarte ușor.

În anumite stări organice anormale, s. e. indigestie, turburări în circulația sângelui, umflarea bășicii udului, copiii visează urât și se sperie. Iată câteva vise cu spaimă citate de Stern din observații minuțios făcute:

1. Un copil de 2 ani și 9 luni strigă odată prin somn plângând, că i-a luat cineva pietrele de construit căsuțe din cutia lor, altădată că a venit un urs și l-a mușcat de mână. Atunci părinții făcură lumină și căutară să încredințeze pe copil că nu era nici un urs în odaie și că mâna îi era teafără. (De sigur că influențează asupra imaginilor acestora înfricoșătoare din vis, imaginele din povestirile ce le spun cei mai mari în starea trează și cari, impresionând puternic pe copii, îi urmăresc până în somn. De aceea trebuiesc riguros evitate, cel puțin cu copiii prea mici, povestirile cu imagini înfriorătoare).

2. Un altul de 3 ani, visă într'o noapte că un păianjen voia să-l muște, — un păianjen fictiv cu care adesea îl speriau cei din jurul lui ca mijloc de astâmpărare. Acest vis îl sperie într'atât, încât ceru prin somn să treacă în patul mamei. Și când se deșteaptă, tot mai credea că e păianjenul în pat și se uita cu frică într'un colț al patului.

Nu numai stările organice anormale pot provoca vise cu spaimă, ci și împrejurări exterioare turburătoare de somn:

3. O fetiță de 4 ani și 9 luni fu dusă cu pătuțul ei într'o cameră mai depărtată, într'o noapte în care se născu o surioară a ei, ca să fie sustrasă turburărilor produse de tapajul ce are loc în casă într'o asemenea ocazie. Dar ea se deșteptă și nu mai putu adormi adânc în ceasurile ce urmară, căci străbăteau până la ea sgomote, voci străine încâlcite. Tresărea deseori înspăimântată și striga după tatăl ei: *Vin mereu copii așa de urâți și femei așa de negre, și pe urmă pleacă. Așa de urâți! Și când închid ochii iar îi văd.* Se făcu lumină și se mai liniști. Dar numai după ce tatăl ei rămase cu ea, putu adormi. Propriu zis la această fetiță se observă un semi-vis, o stare mijlocie între deșteptare și somn. «Tablourile fantaziei erau destul de puternice, ca s'o sperie, dar conștiința ei destul de trează ca să poată recunoaște totdeauna iar, îndată, neadevărul viziunilor».

Foarte multe din visele copiilor nu sunt cine știe ce tablouri cu imagini fantastice, ireale, ci cu imagini din viața zilnică, îndeosebi împrumutate din jocurile lor în casă, relative la jucăriile lor, la copilașii mai mici din casă, la acte de a ale părinților, etc.. Exemplu :

Aceiași fetiță (de la 3) la vârsta de 4 ani și 9¹/₂ luni, visează și povestește următorul vis dimineața la îmbrăcat: *Azi am visat despre toți oamenii: Cum Eva (surioara de curând născută) face: ua, ua! și cât de drăguță e Eva, și cum*

strigă Günther (un frățior) și cum vrea să-mi ea toate, și cum era mama bolnavă, și că iubesc pe mama și că iubesc pe tata, și că mă duc la plimbare cu Fräulein W.—Cum se vede, țesătura visului acesta e alcătuită din imagini familiare din viața zilnică.

Imaginația copiilor în stare trează. Am spus, că la copiii mici, în stare trează, imaginația e foarte activă și totdeauna întovărășită de *iluzia realității* plâsmuirilor fantastice din jocurile lor ori din poveștile ce ascultă. Această iluzie a realității e un izvor de mari plăceri pentru ei. «In capacitatea de iluzie a fantaziei e un puternic izvor de plăcere pentru copil. Căci cu cât omul învață să vadă seriozitatea realității, cu atât îi simte constrângerea și înguștimea. Copilașul, care în slăbiciunea lui se lovește peste tot de piedici, care în acțiunea lui reală e atât de dependent de adulți, poate încerca de pe urma acestei apăsări un sentiment mai mult sau mai puțin penibil, și atunci se descătușează de el printr'un potop de imagini din lumea fantaziei, în care el însuși e stăpân, creator și făuritor. Cu cât e mai puternică însă iluzia, cu care se adâncește în lumea vizionară creată de el însuși, cu atât e mai puternic sentimentul liberării, cu atât mai mare plăcerea».

Cu fantazia lui bogată, copilul lărgeste orizontul altfel îngust, al mediului lui real în care trăește: pereții locuinței, membrii familiei și servitorii,

plimbarea zilnică și jucăriile. «Restul lumii largi aruncă numai de departe reflexul ei în existența copilului, dar primind acest reflex în lumina propriei lui activități fantastice și a jocului, el își lărgeste sfera lui de viață. Prin aceasta el dă formă imaginativă în bogăția lui de jocuri nu numai *obiectelor* lumii din afară, cal și căruță, tren și corabie, etc., ci și — ceea ce e mult mai important — *oamenilor*, punându-se în chiar rolurile lor. Confundarea propriei personalități cu a altuia... poate uneori să capete o intenzitate surprinzătoare.» (W. Stern).

Iată un exemplu, în care se vede limpede această iluzie a realității:

O fetiță a mea, când era de aproape 4 ani, a început deodată să arate o foarte mare iubire față de un ursuleț de pânză, pe care l-a căpătat de mult și căruia cu câtva timp înainte nu-i dădea nici-o atenție. Această atașare puternică față de această jucărie se datorește marii plăceri pe care ea a căpătat-o pentru copilașii mici de leagăn. Ea cere zilnic cu stăruință să fie dusă la «bébé», înțelegând prin aceasta pe doi copilași de țâță ai unor familii cunoscute, copilași pe care fetița mea i-a văzut și-i vede des cu o plăcere de nespus. În marea ei plăcere pentru copii mici, când e acasă și nu-i vede pe micii ei cunoscuți, își imaginează că ursulețul ei de pânză e «bébé» și-l îngrijește, îl spală, îl șterge, îl înfașă, îl leagănă, îi dă să mănânce, cum ar face-o cu un copil adevărat,

imitând în această îngrijire toate actele văzute de ea la mamele copilașilor de care vorbim. Dacă vreunul din cei mari zice de ursuleț că e ursuleț, ea protestează cu tărie, zicând: «nu e ursuleț, e bébé, e Chistina». Intr'o zi mamăsa îi spuse: «Ce ai pus ursul în pat? Ia-l de aici, că are purici». Fetița începù să plângă cu hohote, să-l ia în brațe și să-l apere, zicând: «E copil, copilul n'are purici». Niciodată nu vreà să audă zicându-se ursulețului ei urs, atunci protestează aproape plângând și zice că e «Chistina». E evident, că avem aici de a face cu o credință puternică în realitatea închipuirii plăsmuite.

Acest iluzionism, această credință în realitatea plâsnuirilor fantastice atârnă de vârsta copiilor. Incetul cu încetul iluziile inconștiente ce întovărășesc produsele fantaziei lor, se transformă în *iluzii conștiente*, adică ei încep a-și da seama, că lucrurile transfigurate de imaginație — bețele în cai, scaunele înșirate în vagoane, o nuiă ținută pe umăr în sabie sau pușcă — sunt ceea ce sunt în realitate, și că «se joacă» atunci când le închipuesc drept altceva. Atunci copiii devin conștienți că jocul e joc, jocul ajunge, cum se zice, în stadiul *estetic*.

Exemplul următor arată limpede deosebirea aceasta între iluzionismul inconștient și cel conștient, adică cu valoare estetică:

Fetițele mele se jucau deseori de-a fotografiatul:

Așezau două bețe încrucișate pe dușumea, pe vârful lor de sus așezau un postav negru, una din ele stătea jos pe un scăunaș, în timp ce cealaltă privea pe sub postav pe cea de jos și-i da sfaturi cum să stea. La mișcările acesteia, cea dela aparat, imitând cele văzute într'un atelier de fotografie, agitâ mâna goală ori un lucru ce aveâ la îndemână, zicând «puiu, puiu», pentruca cea dintâi să se liniștească în fața aparatului. Această manevră o făcea întâi fetița cea mare, pe atunci de 7 ani, și după ea o repeta și cea mică, atunci de 3 ani. Cea mică credea serios în realitatea fotografierii, erâ în stadiul iluziei inconștiente. Cea mare ajunsese în stadiul celei conștiente, căci întrebând-o: «*Fotografiezi de adevărat?*», ea răspunde: «*Nu dar ne jucăm, așa e jocul ăsta*».

Ceeace caracterizează imaginația copiilor e, în primul rând, *elasticitatea* ei: copilul sare cu o mare iuțeală dela un lanț de imagini la altul, dela un joc la altul, *fără legătură sintetică* între aceste lanțuri ori jocuri, așa cum la adulți numai în vise sau în stările mentale patologice se constată. Iată câteva exemple interesante adunate, în această privință, de W. Stern:

1. Un băiat de 3 ani și 2 luni stătea pe sofa și întreba pe tatăl lui, în cotro vreâ să călătorească cu trenul; el fluerâ, pufâiâ, și se jucâ câteva minute de-a trenul. Nu trecù mult și se așezâ pe sulul sofalei, zicând că e cal, iar el

călăreț ori vizitiu. Dar numai decât se dădù jos, adună câteva scaune, se așeză pe unul, spunând că e în vapor ori în corabie ori în barcă cu motor. Spunea că are coș, flueră, apoi debarcă, și pe urmă zise că scaunele așezate unele lângă altele sunt odaia în care stă el, și că vine Hilda în vizită la el, ori sunt grajd cu o mulțime de cai de circ.

2. Unui copil i se spuse să deseneze o cămilă și el trase o linie tremurată și pe ea un pătrățel tremurat, închipuind cocoșa. Dar uită numaidecât cămila, căci acest pătrățel tremurat așezat pe linie îi aduse aminte de o aripă de fluture. Atunci zise: *Să fac un fluture?*, și șterse linia și, alături de întâiul pătrățel, în fața lui și lipit de el, mai făcù unul închipuind o altă aripă a fluturelui. Apoi mai făcù un fluture. Pe urmă, o pasăre, o muscă, apoi felul cum desenă musca îi amintì de chipul lunei și desenă chipul lunei, acesta îi amintì chipul soarelui și desenă chipul soarelui, apoi se 'ntoarse iar la muscă. Ii venì apoi în gând să deseneze o pasăre dintr'un tablou din perete și făcù ciocul așa: Dar în această figură el văzù un început de stea și întrebă: *Să fac o stea?* și o făcù:

«In contrast ciudat cu această săritură caprițioasă a imaginilor pare a sta un alt caracter, care

se constată tot așa de des în cea dintâi copilărie: *perseverarea*. Există lanțuri imaginative, cari constau într'o repetiție monotonă a aceluiași inele; și adulții, uimiți până atunci de fuga ideilor și de lipsa de răbdare a copilului, stau tot așa de perplecși în fața acestei răbdări și acestei mulțumiri cu care el face mereu aceeași mișcare uniformă de joc ori cu care cere acelaș versuleț ori cântecel».

Exemplu: Preyer povestește că un copil al lui de 1 an și 1 lună ridică și puse din nou capacul unei oale de 79 de ori pe rând. Alt psiholog, Scupin, istorisește că fiul lui, la 2 ani și 11 luni, s'a amuzat 5 sferturi de ceas neîntrerupt să mestece, cu un făcăleț, făină, apă și sare. El vărsa mereu dintr'o oală într'alta materialul, și-i plăcea așa de mult această ocupație monotonă, în cât protestă plângând, când cineva din casă vru să-i ia făcălețul. Săritura caprițioasă a copiilor dela o imagine la alta, de la un joc la altul, ori de la un epizod la altul în narațiunile lor, se bazează, totuși, pe legile cunoscute de asociație, în deosebi pe legea asemănării. Numai că elementul comun, similar, care duce de la o verigă la alta, e un element cu totul exterior: adesea simpla asemănare de sunete, când e vorba de trecerile din imagini în imagini exprimate prin cuvinte, o asemănare foarte vagă de formă, de contur ori schemă, când e vorba de trecerile caprițioase de la un desen la altul, etc. Nu se sta-

bilește între elementele componente ale acestor șiraguri de stări sufletești o legătură sintetică propriu zisă, rațională, ci numai una întâmplătoare mecanică.

Cellalt caracter al imaginației copilului, *perseverarea* în anumite imagini, vorbe ori ocupațiuni, n'are nici ea un caracter sintetic. «..... chiar la repetiție sub aceiaș formă, zice Stern, elementele particulare se'nșiruesc ca niște mărgelile, fără o legătură organică între ele»¹⁾.

Incetul cu încetul fantazia copiilor începe să piardă caracterul ei deslânat ori monoton, și să dobândească unul mai sintetic: «copilul își făurește, deși încă tot neclar, un *program* a ceea ce vrea să deseneze, să povestească ori de a ce vrea să se joace. Și pe de altă parte această determinare e menținută și urmată într'adevăr, un timp mai îndelungat, așa în cât numai *compoziții imaginative* au loc»²⁾.

Această determinare, care duce oarecum la un program, presupune o voință oarecum puternică, o atenție disciplinatoare, care introduce în șiragurile deslânate ale imaginației caprițioase de pân'atunci o legătură mai sintetică. Dacă copilul rămâne prea mult în stadiul imaginației prea elastice, e semn de slăbiciune de voință și aici rolul educatorului e ușor de indicat.

1) W. Stern, opera citată.

2) W. Stern, idem.

Aplicațiuni pedagogice. Fiindcă, după cum s'a văzut din câteva exemple, pe cari toți observatorii copiilor le pot înmulți indefinit, canavaua pe cari se brodează visele copiilor sunt stările afective, vom veghea să înlăturăm din creșterea lor toate acele imagini înfricoșetoare, pe care foarte des părinții le utilizează ca mijloace disciplinare. Nu poate fi disciplină mai penibilă și mai primejdioasă de cât aceasta. Foarte adesea, copiii supuși acestui tratament disciplinar rămân bolnavi de o timiditate incurabilă. Lăsând la o parte faptul, că o creștere cu biciul înfricoșării întuneacă și amărăște copilăria, ea e funestă și din punct de vedere *național*. Trăim într'un veac a cărui deviză e: munca, cultul sfortării, al energiei. Și poporul nostru trebuie să fie condus de această deviză. Dar nu o educație înfricoșetoare poate crea voinți oțelite, caractere active. În lături, deci, la o vârstă prea crudă, cu aceste mijloace disciplinare barbare: ficțiunile înspăimântătoare.

Copilul e, de sigur, un mare iubitor de ficțiuni. În ele, după cum am spus, el simte ca un sentiment de eliberare din dependența prea strânsă de adulți, sentiment din cele mai plăcute. De aceea, exceptând ficțiunile înfricoșetoare la o vârstă prea fragedă, când știința lui e prea redusă, vom nutri, însă, pofta lui de ficțiune prin povestiri de tot felul, povestiri vii, scilpitoare, pline de imagini familiare, copilărești, în deosebi povestiri pline de

umor sănătos, accesibil priceperii copiilor, dar și de duioșie față de ființe apropiate: animale de casă, de muncă, copii mai sărmani, etc.

Dată fiind marea plăcere a copiilor pentru produsele fanteziei omenеști, vom face din ele și când au atins vârsta școlii un cadru al învățămîntului serios. Povestea e cel mai bun mijloc de a introduce pe școlarii începători în toate felurile de lecțiuni. În deosebi, cunoștințele despre animalele ori plantele cunoscute nu li se pot strecura mai minunat de cât în haina povestirii. De la efectul pe care-l poate produce în sufletul lor predarea acestor cunoștințe după metoda uscat discriptivo-analitic întovărășit de forma interogativă: ce e calul? Câte picioare are calul? Cum e trupul calului? etc., și până la acela, pe care-l poate produce o poveste despre cal, e o distanță ca de la cer la pămînt. Acest lucru se va demonstra mai amănunțit în didactică.

Chiar și pentru copiii mai mari, din clasa III și a IV-a, povestea rămîne un cadru interesant în care trebuie să se înrămese cunoștințele ce li se predă, în deosebi la științele naturale și la geografie.

«Ne închipuim, zice Nietzsche, că povestea și jocul ar fi numai ale copilăriei. Ce miopi suntem! Ca și când am putea trăi în vreo clipă din viață fără poveste și joc! Le numim și le simțim de sigur altfel, dar tocmai aceasta e o probă, cum

că sunt acelaș lucru, căci și copilul simte jocu ca munca lui și povestea ca adevărul lui». Dacă ficțiunea e așa de necesară adulților, mai e nevoie de demonstrat cât de necesară e copiilor?

Consequent acestei înclinații bine dovedite a copiilor, s'a propus în multe părți, ca în școli să se introducă și *ore speciale de povestiri*. E un mijloc de recreație spirituală aproape fără pereche, și totodată și de disciplinare a atențiilor celor mai risipite, mai oscilatoare. Căci s'a constatat, că până și copiii cei mai incapabili de atenție la lecțiile obicinuite, încep a deveni capabili de atenție prin povestiri.

Jocurile, fiind și ele creațiuni ale imaginației, trebuiesc cultivate ca mijloace pentru dezvoltarea imaginației. Seriozitatea cu care se joacă copiii, însă, iluzionismul care întovărășește jocurile lor, de se cred deabinelea ceea ce își imaginează că sunt, e mreața cea mai fină pe care natura a țesut-o pentru a ridica mintea copiilor din întunerecul neștiinței cu care vin pe lume. Jocul e cea d'ântâi și cea mai bună școală, atât despre natură (jocurile cu lucruri naturale, numite culturale), cât și despre întocmirile omenești (jocuri sociale).

Rezumat. 1. Visele sunt creații ale imaginației. 2. Rolul asociației prin asemănare e hotărâtă în imaginația creatoare. 3. Visele copiilor se brodează pe stările afective. 4. În ele, ca și în jocurile lor, se vede iluzia realității. 5. Aplicații pedagogice; trebuie cultivată imaginația copiilor prin povestiri și jocuri.

PARTEA III-A

Funcțiunea Sentimentului

INTRODUCERE

Rădăcina sentimentelor sau a vieții afective: instinctul de conservare

De când deschidem ochii în lume și până la ruperea firului vieții, noi, făpturile umane, ca și toate celelalte făpturi viețuitoare, dealtfel, suntem stăpâniți clipă cu clipă de năzuința de a ne *prelungi cât mai mult viața*, de a ne-o păstra sau *conserva*. Această năzuință sau *tendință* de a ne conserva viața nu o câștigăm învățând-o dela alții. Ne naștem cu ea, căci ea începe să se manifeste imediat ce ne naștem, nu e rezultatul unei deprinderi sau unei învățături.

E o lege a vieții tendința aceasta de conservare, o lege fără de care de mult viața s'ar fi stins

pe pământ, care ar fi rămas atunci mort, numai cu mineralele lui moarte. N'a putut apărea un sămbure sau o scântee de viață, fără să-i fi fost dată în acelaș timp, odată cu apariția ei, și această năzuință de prelungire sau conservare.

Această tendință cu care ne naștem, și pe care n'o învățăm la nici o școală, poartă numele de *instinct de conservare*.

În ce constă acest instinct de conservare și cum se manifestă el? Constă, după teoriile cele mai noi, într'un număr de *tendințe* sau *trebuițe*: *Trebuița hrănirii, a băuturii, a mișcării, a jocului, a apărării de pericole, reale sau imaginare, a reproducerii sau perpetuării speței, etc.*

Nu toate apar imediat după naștere, negreșit, dar toate, când apar, apar fără a fi învățate, în virtutea unor mecanisme moștenite, unor resorturi ce sunt înscrise în centrul nervoșilor ai ființei, *anterior oricăror experiențe personale*. Ființa, în care aceste trebuințe instinctive încep să se manifesteze, nu-și dă la început seama de scopul lor, mișcărilor ce face pentru a-și potoli aceste trebuințe, scopul lor îi rămâne inconștient. Mai târziu, când se dezvoltă în ea cugetarea sau reflecșiunea, și numai la aceea în care aceasta se dezvoltă, scopul îi devine conștient.

Dar fie că e inconștient, fie că e conștient, scopul acesta tinde să se realizeze, și el este: prelungirea sau conservarea vieții.

Caractele instinctului de conservare sunt:

1) antereoritatea față de orice experiență individuală; 2) preciziunea și siguranța mișcărilor cari duc la satisfacerea tendințelor sau trebuințelor; 3) iuțeala, cu care se deslănțuesc aceste mișcări.

E destul să ne uităm la viețuitoarele din jurul nostru și la noi înșine, și vom lua ușor seama, că rostul tuturor alergăturilor noastre e această tendință sau acest instinct de conservare: Cum deschid ochii în lume, copiii caută sânul mamei lor, execută din buze mișcările de sugere și pot îndată să sugă, fără să fie învățați de cineva să facă aceste mișcări, și fără să cunoască scopul pentru care le fac. Dar, deși nu-și dau seama de scopul lor, ele au totuși un scop: *acela de a procura trupului hrana necesară viețuirii mai departe.* Pornirea de a se hrăni se arată deci, dela început, cu o putere oarbă, ce nu se poate înfrâna fără primejduirea vieții. — Puișorii de găină, din primele zile după ce au spart coaja oului și au ieșit la lumina zilei, știu să scormonească prin țărână, în căutarea grăunțelor, cu toate că nu înțeleg rostul acestei căutări. — Pisicile, aproape cum se nasc, învață, cu o iuțeată uimitoare, să prindă șoareci, și să se joace cu ei, iar când foamea le încolțește, să-i sfășie cu gură și să-i înghită, fără să înțeleagă scopul tuturor actelor acestora.

Omul își desfășură viața într'un mediu dat. In

acest mediu instinctul lui de conservare poate fi întâmpinat de condiții favorabile sau de condiții nefavorabile, adică mișcările sau actele, prin care tendințele sau trebuințele lui pot fi satisfăcute pot fi sau împiedicate, stânjenite, ori ajutate, înlesnite. În cazul întâi, viața întâlnește piedici în desfășurarea mersului ei, și simțirea acestor piedici provoacă în suflet o *durere*, o *suferință*. Viața e atunci în descreștere sau *diminuare*.

Când în desfășurarea actelor menite să ne satisfacă trebuințele noastre, întâmpinăm condiții favorabile în mediul ambiant, adică actele acestea se pot desfășura lesne, fără opoziție sau contradicții, sufletul nostru simte lipsa acestor opoziții sub forma unei *satisfacții* sau a unei *plăceri*. Aceasta e pentru noi un *semn* că tendința de conservare se desfășură fără obstacole, viața e în *spor*, în *creștere*.

Durerile și plăcerile, cari se nasc astfel în sufletul nostru, prin contrarierea sau favorizarea actelor prin care se manifestă instinctul nostru de conservare, sunt deci niște *efecte*, niște *semne* sau *indicii*, că acest instinct e oprit sau ajutat în funcțiunile lui. *Rădăcina sentimentelor sau a vieții afective e, deci, instinctul de conservare.*

Ceea ce nu interesează viața noastră în niciun fel, necontractând de loc legături cu ea, nu poate trezi în suflet niciun sentiment, nici de durere, nici de plăcere, *nu-l afectează în niciun chip.*

Teoria aceasta, care leagă funcția sentimentului de a instinctului de conservare, e o teorie *biologică*. Reprezentantul ei principal în psihologia modernă e *Th. Ribot*.

CAPITOLUL I

Despre dureri și plăceri.

Definiția lor. Durerile și plăcerile sunt fapte sau manifestări prea generale ale vieții sentimentului, spre a se putea defini. Dacă am ține cu orice preț să le definim, n'am putea spune de cât niște simple tautologii sau cuvinte de prisos: Durerea e atunci când ne doare, plăcerea atunci când ceva ne place. E tot așa cași cum am spune, bunăoară, că focul e atunci când ceva arde.

N'avem, însă, nevoie să definim durerile și plăcerile, căci experiența internă a fiecăruia din noi ne spune limpede ce sunt ele. Ceeace putem face — și o vom face — e să dăm o listă cât mai completă de plăceri și dureri, să observăm cum și în ce condiții iau ele naștere, ce influențe exercită asupra corpului nostru, cum se transformă ele în suflet de când se nasc și până pier, cum se amestecă ele între ele și cum se combină, etc.

Am spus că durerile și plăcerile sunt manifestări sau modalități generale ale vieții sentimentului. Intr'adevăr, să'nșirăm o listă cât de lungă posibil de sentimente, și, dacă le vom analiză la lumina simțului intern, vom găsi în ele sau modalitatea *durere*, sau modalitatea *plăcere* sau *pe amândouă combinate în proporții variate*.

Iată o serie de sentimente: căința sau remușcarea, regretul, rezemnarea, gelozia, invidia, ura, necazul, mânia, ranchiuna, vanitatea, orgoliul, amorul propriu, iubirea, melancolia, evlavia, mila, speranța, desnădejdea, jalea, întristarea, bucuria, frica, spaima, groaza, timiditatea, modestia, curajul, aroganța, avariția, sentimentul religios, sentimentul moral, sentimentul estetic, admirația, sublimul, comicul, disprețul, desgustul, trufia, îngâmfarea, umilința, mândria, sentimentul onoarei, mirarea, surpriza, sila, plictiseala, urâtul, simpatia, antipatia, îndoiala, încântarea, fericirea, farmecul, desfătarea, nostalgia, etc.

Analizându-le, constatăm că unele din ele sunt modalități sau nuanțe ale durerii; altele nuanțe ale plăcerii, iar altele cuprind în amestec de proporții variate și elementul durere și elementul plăcere. Distribuindu-le din acest punct de vedere în coloane separate, vom avea următorul tablou:

Dureri:	Plăceri:	Sentimente compuse:
căința invidia regretul necazul desnădejdea jalea întristarea frica spaima groaza timiditatea desgustul umilința sila plictiseala urâțul antipatia îndoiala	bucuria admirația comicul simpatia încântarea desfătarea farmeeul curajul	rezemnarea gelozia ura mânia vanitatea orgoliul amorul propriu iubirea melancolia evlavia mila speranța avariția sentim. religios » moral » estetic disprețul sublimul mirarea surpriza nostalgia etc.

La timp vom vedea cum se înfățișează aceste sentimente compuse din amândoi polii vieții afective: din durere și plăcere. Ne mulțumim, aici, să arătăm numai la unele din ele caracterul acesta de a fi compuse.

În rezemnare, de pildă, avem și durere și plăcere. Durere, pentru că e o întristare potolită, plă-

cere tocmai pentru că, în măsura în care întristarea se potolește, sufletul se ușurează până la un punct de durere. În milă simțim și durerea de a vedea pe cineva în suferință, și plăcerea de a ne înduioșă la suferința ei și de a o ușură măcar prin înțelegerea ei, prin adresarea măcar a unei vorbe de mângâiere.

În sentimentul religios simțim și plăcerea de a admiră pe D-zeu, și teama de atotputernicia lui. În speranță simțim și plăcerea pe care ni-o dă închipuirea făptuirii unui bun dorit, și neplăcerea nesiguranței cât de mici pe care o încercăm (de aceea e speranță) ș. a. m. d.

Clasificarea sentimentelor din punctul de vedere al provenienții lor. O înțepătură în deget sau o sete și o foame chinuitoare, o lovitură pricinuită de un accident, o durere de dinți, senzația de sufocare sau înăbușire, durerile reumatismului, și în general ale tuturor boalelor *trupești*, provin toate din schimbări sau modificări cari se petrec în trupul nostru și, din această cauză, au fost denumite *dureri trupești* sau *fizice*. Punctul de plecare al acestor dureri este în corp sau organism. Cele mai multe din durerile copiilor mici de felul acesta sunt, dar nici oamenii mari nu sunt scutiți de loc de ele.

Durerea pe care o simțim la vestea unei întâmplări nenorocite, ori a ruinei unei întreprinderi în care am intrat, ori la cuvintele de dojană pe

cari ni le adresează cineva etc., nu provine din modificări ale organelor trupului nostru, ci din *înțelegerea* faptului numit întâmplare nenorocită ori ruină în întreprindere etc.. Fără înțelegerea acestor fapte și a urmărilor lor, n'am putea încerca aceste dureri, lucru care se întâmplă cu copiii cei mici, în capul cărora nu s'a născut încă ideea de nenorocire, ori de ruină. Nici ei nu sunt, însă, cu totul scutiți de acest soi de dureri, fiindcă și în sufletul lor se desfășoară procese psihice de înțelegere. Astfel e durerea provocată de plecarea mamei de acasă, durere ce presupune *cunoașterea* mamei, *reprezentarea* ei limpede; durerea ce simt la pierderea unei jucării, pe cari, deci, și-o pot reprezenta când le dispare; mai târziu, când încep a umbla la școală, durerea unei muștrări din partea învățătorului, ceea ce presupune înțelegerea sensului vorbelor de muștrare. La baza acestor dureri fiind fenomenul intelectual al înțelegerii, adică un fenomen psihic sau moral, ele au primit denumirea de *dureri psihice* sau *morale*.

La fel e și cu *plăcerile*: unele provin din modificări ce au loc în organe ale corpului nostru, cum sunt, spre pildă, plăcerile mâncării unor lucruri dulci, ori cele provocate de parfumul dulce al unui trandafir, ori de răsuflarea unui aer curat, de simțirea unei sănătăți depline a trupului, și multe altele. Pentru că au punctul lor de plecare în modificări din corpul nostru, ele se numesc *fizice*,

ca și durerile descrise mai sus în primul rând. Alte plăceri provin din reprezentări, au punctul lor de plecare într'o cunoștință: plăcerea pricinuită de primirea unei vești bune, aceea pe care o simțim când primim o laudă, ori când asistăm la desfășurarea pe pânză a unui film frumos de cinematograf, ori la reprezentarea unei piese de teatru. Fără înțelegerea vesteii celei bune nu ne-am putea bucură; dacă n'am înțelege vorbele de laudă, ele ne-ar lăsa reci, nepăsători; dacă n'am pricepe scenele cari aleargă pe pânza cinematografului ori cari se joacă de actori la teatru, n'am putea simți nici-o plăcere.

Având punctul lor de plecare în niște acte de înțelegere, ele se numesc plăceri *sufletești* sau *morale*.

Senzul real al cuvântului «fizic». Trebuie să fim bine înțeleși asupra atributului acesta de «fizic» ce'l aplicăm durerilor și plăcerilor. În realitate, cum observă Ribot, durerile și plăcerile nu pot fi toate de cât psihice sau morale, fiindcă, fiind sentimente, ele sunt stări sufletești sau de conștiință. Li se zice, însă, fizice, numai pentrucă provin din cauze fizice (fiziologice-organice), pe când cele zise psihice provin din cauze interne intelectuale, deci psihologice. Punctul lor de plecare e diferit, pentru conștiință, ca esență, durerile și plăcerile sunt toate psihice, fiind fenomene sufletești.

1. *Durerile și plăcerile fizice*. Corpul nostru, din ale cărui modificări provin durerile sau plă-

cerile fizice, e alcătuit din două feluri de *organe*: 1. *interioare* și 2. *exterioare*. Din funcționarea acestor două feluri de organe provin o mulțime de plăceri și dureri fizice. Să cercetăm pe rând aceste simții.

A. *Înăuntrul corpului nostru* sunt diferite organe interne: inimă, plămâni, vine, artere, nervi, creier, intestine, stomac, ficat, rinichi, etc.. Știm că atunci când ele funcționează regulat, trimet fiecare în parte, știri despre mersul lor la conștiință, și că suma acestor știri formează *cenestesia* sau *simțul vital*. Din modificările cenesteziei provin o mulțime de nuanțe de sentiment. Toate însă se pot reduce, cum vom vedea, la două categorii principale.

a) *Sentimentele cenesteziei* se manifestă în două direcții deosebite: 1. Uneori ne simțim, fără să știm bine de ce, *bine dispuși, vioi, plini de putere, liberi, plini de încredere în puterile noastre, întreprinzători* sau *activi*. Aceste sentimente provin din bună funcționare a întregului corp, mai ales a funcțiunilor de hrănire și respirație. Am mistuit ușor hrana, am răsuflat un aer curat, ușor: mișcarea ușoară, neîmpiedicată a plămânilor ne face să ne simțim ușori, vioi, plini de putere, bine dispuși. 2) Alteori, din contră, ne simțim, *tot fără să știm bine de ce, slabi, abătuși, greoi, neîncrezători în puterile noastre, indispuși*. Atunci e sigur că ceva e deranjat înăuntrul nostru,

cu toate că nu știm anume ce: stomacul a funcționat rău și n'a mistuit bine, am stat într'un aer rău, etc.. Apăsarea unui aer greu asupra pieptului ne face să ne simțim greoi, par'că o piatră ni s'ar așeză pe el.

b) *Sentimentele senzațiilor interne bine localizate.* Fiecare organ intern, în parte, când funcționează anormal, provoacă dureri care se localizează bine, precis, ce simți bine din ce loc pleacă. În primele momente ale foamei și setei, simțim numai o lipsă generală în trupul nostru, o slăbiciune difuză. Dacă trece o vreme mai îndelungată și nu ni le potolim, atunci începem să simțim bine o durere de strângere în stomac, pentru foame, și de arsură a limbei și a gâtlegiului, de uscăciune a gurii pentru sete. Aceste dureri sunt fizice, fiindcă pornesc din organe fizice ale corpului. Tot așa, toate funcționările anormale ale tuturor organelor ne produc dureri pe cari putem să le localizăm bine, precis, anatomic.

B. *Organele exterioare* sunt organele cunoscute ale simțurilor. De funcționarea acestor organe se leagă, ca și de funcționarea organelor interne, nuanțe de durere și de plăcere.

a) *Sentimentele cari însoțesc senzațiile de tact sau pipăit.* Suprafețele moi și netede, pe cari plimbăm mâinile, ne produc un sentiment de plăcere, pe când atingerea celor tari și aspre ne produce o neplăcere, o durere.

b) De *diferite nuanțe de gust* (dulce, acid, amar, sărat) se leagă, cum oricine știe, diferite plăceri și dureri. În ce privește mai ales pe cele din urmă, fiecare își poate aminti ușor de *durerile degustului*.

c) *Unele mirosuri* sunt foarte plăcute; altele din contră, cu totul neplăcute, ele ne fac să ne scuturăm, să fugim din preajma obiectelor cari le produc. Exemple poate lua oricine cât de multe.

b) *Sentimentele cari întovărășesc senzațiile de vedere și auz. Lumina*, când e potrivită, produce totdeauna o impresie plăcută, *întunericul* una neplăcută. Însă lumina prea puternică, prea vie ne orbește, și deci ne produce o durere. Un întuneric potrivit nu e totdeauna neplăcut. Să ne gândim cu toții la frumoasele seri de toamnă, pe care le putem gusta în țara noastră, când ele se lasă încet încet pe pământ, seri neîntrecute și cari ne umplu sufletul de farmec, de o simțire tainică, adâncă, pe care nu ni-o dă cea mai strălucitoare și mai plină de lumină revărsare de zori.

În afară de lumină și întuneric, diferitele culori și nuanțe de culori produc în sufletul nostru felurite nuanțe de sentimente. Marele poet și filosof, *Goethe*, s'a ocupat de aproape cu aceste sentimente produse de culori și le-a împărțit în două grupuri: 1) cele pricinuite de *purpuriu, roșu, portocaliu, galben*, cari ne produc o plăcere ne așteptă acțiune, la mișcare; 2) nuanțele de *albastru*, cari ne posomorăsc,

ne *întristează*, ne *moleșesc*. Iată, bunăoară, după *Goethe*, ce simțim când într'o zi posomorâtă de iarnă privim natura printr'un geam *galben*: «Ochiul se *înveselește*, pieptul se umflă, sufletul se *înseninează*: o căldură neașteptată pare că ne însufletește». «Albastrul, zice *Goethe*, ne dă un *sentiment de răceală*.... ne face să ne *gândim la umbră*. O sticlă albastră ne arată lucrurile sub o lumină *tristă*.

Sunetul, ca și lumina, e plăcut, prin simplul fapt că face urechea să funcționeze, să asculte. Muzica asurzitoare a copiilor și sălbaticilor s'a născut pentru acest simplu motiv. *Tăcerea* e neplăcută și deșteaptă de multe ori simțirea de *spaimă*, o simțire neplăcută. Sunetele *înalte* ne *înveslesc*, ne fac vioi, ne ațâță la mișcare. De aici pornirea instinctivă a sătenilor de a juca la auzul sunetelor de vioară, cobză și nai, când se încinge hora în sat. Sunetele acestor instrumente, timbrele lor sunt înveselitoare. Sunetele *joase*, cum sunt cele de *orgă*, ne fac serioși, gravi, *melancolici*, ne dispun spre cugetare.

Iată câteva observări, făcute foarte repede, asupra durerilor și plăcerilor fizice. Ele se mai numesc și *sensaționale* ori *sensoriale*, pentru că însoțesc senzațiile organelor interne și externe.

Durerile și plăcerile morale. Am spus că aceste dureri și plăceri provin dintr'o cunoștință sau o reprezentare. «Copilul care a trebuit să înghită o

doctorie neplăcută, zice Ribot, cel care și-a scos vre-odată un dinte, când vede iar lingurița de doctorie, ori când se duce să-și scoată alt dinte, încearcă o durere care nu se poate numi fizică, fiindcă ea este legată de o simplă imagine». Fără să înghită iar doctoria luată odată, copilul își reprezintă efectul ei neplăcut asupra limbii, și pare că-l și simte, încearcă deci o neplăcere la simpla reprezentare a efectului ei. Dacă-ți aduci bine aminte de durerea ce-ai încercat la scoaterea unui dinte, simpla reprezentare a acestei operații îți produce oarecum o durere. O senzație foarte neplăcută e aceea a gădilatului. Unele persoane sunt așa de sensibile în privința aceasta, încât e destul să facă cineva gestul, numai, de a le gădila, și ele vor și simți senzația penibilă de gădilat, se vor feri, vor isbucni numai la simpla reprezentare a acestui contact în râsul dureros pe care-l provoacă. O senzație foarte neplăcută e și aceea pe care o simțim, când cineva ascute un cuțit pe o gresie. E destul să apropie cineva cuțitul de gresie, fără să-l frece, pentru ca să simțim de mult ori senzația neplăcută, numai la reprezentarea frecării de piatră, senzație care par'că ne străpunge nervii, ne face să ne scuturăm din cap până în picioare.

Când o persoană, angajată într'o întreprindere cu o mare parte din averea sa, află că întreprinderea a căzut și că, deci, s'a ruinat, simte o durere a cărei explicație stă în faptul, că ea își dă

seama de sensul vorbei ruină: se vede deodată, în închipuirea sa, îndurând lipsuri grozave, începând iar munca grea de agonisire, își vede familia nemângăiată, în lipsuri cu care poate n'a fost deprinsă, scurt vorbind un convoiu întreg de nenorociri defilează pe dinaintea minții sale, în închipuire. *Cu cât își va reprezenta mai multe nenorociri posibile, cu atât durerea va fi mai mare.* Durerea atârnă aici, prin urmare, de reprezentările sau de cunostințele nenorocirilor posibile de pe urma ruinei. Un copil al acestei persoane, în capul căruia nu s'a format încă ideea ruinei și a urmărilor ei, nu va simți nenorocirea, ori cât ar auzi în jurul lui vorbindu-se de ea, ori o va simți prin imitație, prin sugestie.

O durere morală mai înaltă de cât cele de mai sus, e aceea a unui om de știință care urmărește să născocoască ceva și nu izbutește, cu toate eforturile ce face, sau a unui pictor, care e nemulțumit de tabloul ce zugrăvește, etc. Și aceste dureri au la bază niște reprezentări sau niște idei, și încă niște idei înalte, privitoare la artă și știință, aceste creații superioare ale spiritului uman.

Când aflăm că o întreprindere ni-a isbutit și că, deci, am realizat un câștig frumos, simțim atunci o mare plăcere, pentru că ne închipuim toate bunurile pe cari ni le poate aduce; de data asta ne vedem, în închipuire, ducând un trai ușor, muncind mai puțin, familia trăind mai mul-

țumită, putând face și noi o binefacere cu mai multă înlesnire, în sfârșit un convoiu întreg de mulțumiri vedem defilând în fața ochilor minții. Cu cât avem mai multe închipuiri sau reprezentări de stări plăcute în viitor, cu atât simțim o bucurie mai mare la vestea câștigului. Această bucurie sau plăcere e o plăcere morală, pentru că atârnă de o mulțime de reprezentări privitoare la viitor.

O plăcere mai înaltă de cât aceea a unui câștig într'o afacere, e aceea pe care o simțim, bunăoară, când citim o carte frumoasă, când facem bine unei persoane de aproape, când ne îndeplinim datoria pe care o avem față de țară, și multe altele la fel cu acestea.

Influența durerilor și plăcerilor, în general, asupra organismului fizic. Fie ele fizice, fie morale, durerile și plăcerile n'au răsunet numai în conștiința noastră, sub forma aceasta sufletească de dureri și plăceri; ele au înrâuriri și asupra corpului nostru, producând în ele un șir întreg de modificări.

I. *Efectele organice ale durerii.* Durerea exercită asupra organismului o puternică influență. Din exemplele ce vom da se va vedea lesne în ce sens se exercită această influență.

1. *Influența asupra funcției circulației sanguine.* a) Pulsul de obicei se încetinește. Uleori, însă, se accelerează. b) Bătăile inimii se răresc.

- c) Aproape totdeauna tenziunea arterială scade.
 d) Vasele cele mici și capilarele se contractă. Pielea se răcește.

2. *Influențe asupra funcției respirației.* Durerea face ca respirația să devină neregulată, când repede, când înceată. «In general amplitudinea sa se micșorează considerabil. Se produc adevărate pauze urmate, fie de o inspirație profundă, fie de o serie de inspirații dese, dar superficiale. Oxidațiile se micșorează în tot organismul».

3. *Influențele asupra secrețiilor.* Sub influența durerii secrețiunile se încetinesc sau chiar se opresc.

4. *Asupra funcțiunii digestiunii* durerea exercită un rol diminuant. Pofta de mâncare dispare. Și dacă ea durează mult și e intensă, sănătatea întregului organism se resimte. Persoana suferindă slăbește și încărunțește de vreme. S'a zis că efectele durerii constituiesc o adevărată otrăvire a organismului.

5. *Efectele durerii asupra funcțiilor mișcării.* «Dacă se rănește sau se arde extremitatea unui membru, la o persoană de altfel normală și în stare trează, vom vedea producându-se:

- a) O retragere imediată a membrului, constituind un adevărat reflex de apărare și susceptibil să se producă la o persoană adormită sau oarecum anesteziată; b) mișcări ce pun în funcțiune și alte membre. . . .; c) mișcări coordonate ce constituiesc

mimica expresivă a durerii și putând să se însoțească de strigăte; d) în plus, gesturi de apărare și cuvinte anumite vor vesti participarea inteligenței și voinței la acțiunea care se deplinește».

Ribot constată două feluri de acțiuni asupra mișcărilor:

a) Când o influență de *oprire* sau *inhibiție*; persoana suferindă e abătută moleșită, abia se mai poate mișcă; b) când o influență *excitantă*: persoana suferindă se agită, strigă, aleargă de colo până colo într'o mare efervescență. Această efervescență motrice, însă, slesțe repede puterile persoanei suferinde și o aduce, deci, în cele din urmă tot la efecte inhibitorii.

Caracteristica generală a influențelor organice ale durerii. Din cercetarea aceasta asupra influențelor organice ale durerii, rezultă, că ea are în organism o rezonanță *diminuantă*, că ea scoboară forța lui vitală, o *deprimă*.

II. *Efectele organice ale plăcerii.* Ele se manifestă în senz invers aceluia al durerii

1. *Circulația sângelui* se accelerează sub influența plăcerii și se'nviorează.

2. *Respirația* capătă o amplitudine mai mare, pieptul se umflă mai tare.

3. *Secrețiunile* devin mai abundente.

4. *Pofta de mâncare* crește, *digestiunea* se activează, *asimilarea* se intensifică. În locul intoxicației generale, pe care o produce durerea, are

10) o ameliorare celulară, o îmbunătățire organică.

5. *Un lux de mișcări*: strigăte de bucurie, râsete, cântece trădează lumii întregi o bucurie ce nu se poate stăpâni. Caracteristica generală a influențelor organice ale plăcerii. Efectele ei constau în general, într'un spor al capacității vitale.

Explicația fiziologică a durerilor fizice

L e c t u r ă.

Din G. Dumas (op. cit.)

După o teorie destul de veche, durerea se datorește unei excitații intensive a tuturor nervilor, a căror excitație mai slabă determină diversele noastre senzații.

Orice fel de excitație aplicată nervilor noștri, după gradul ei de intensitate, poate determina o fază de senzație, și anume când n'a atins maximum ce-l constituie pragul excitației, o fază de senzație, când a atins acest prag, și o fază de durere, când excitația l-a depășit cu mult.

Mulți fiziologiști și psihologi au aderat la această părere, că cele mai multe senzații dureroase de diferite simțuri își datoresc coloratura aceasta sau *timbrul* acesta afectiv de durere unei excitații excesive. Așa cred fiziologul Morat, Landois, psicho-fiziologul Wundt, Richet și alții. După Richet, nu e nevoie ca excitația excesivă să se producă dintr'odată, brusc, ci e destul să se'nsumeze excitații slabe într'una forte, pentru ca durerea să fie provocată.

Unii psihologi, însă, cum e L. Barat, spun că această concepție asupra genezii durerii fizice exagerează rolul

condițiilor obiective în această geneză, neglijând cu totul rolul subiectului sensibil. Lucrul acesta a fost văzut și de Richet, care spune că durerea este percepția unei excitații puternice sau care pare puternică, *din cauza stărei de hiperestezie (excesivă sensibilitate) a nervilor sau a centrelor nervoase.*

«Astfel, în toate cazurile de artrită, de nevralgie, de flegmon, cel mai mic contact e dureros, cea mai ușoară excitație excesivă în sfera nervului hiperesteziat produce o durere intensă.

De altă parte e de nețăgăduit că starea centrelor are o foarte mare importanță în producerea fenomenului. Orice contact abia perceptibil în stare normală, devine atroce de dureros la o persoană atinsă de meningită; cutare rană gravă e suportată cu o ușurință surprinzătoare de un alcoolic sau un alienat».

În timpul unei meditații sau reflexii prelungite, adică al unei funcționări intensive a creierului, durerea e simțită mai slab, sau poate să nu fie simțită de loc. Ribot citează în această privință cazul filozofului Pascal, care, când se adâncea în meditația problemelor sale, numai simțea unele nevralgii. Mulți din martirii religioși e sigur că simțeau, în toiul torturilor, un sentiment de încântare. Invers, sunt dureri surde și profunde, cari în toiul ocupațiilor zilnice nu sunt simțite sau sunt foarte slab simțite, dar în timpul odihnei și somnului sunt simțite foarte puternic, și pricinuiesc și visele acelea grele, spăimântătoare — coșmarele.

În producerea fenomenului durerii trebuie să se țină seama, după Richet, și de rolul pe care-l joacă sistemul nervos, și de rolul excitației. Dacă puterea excitației, să-i zicem P , e egală cu puterea P^1 , de rezistență a nervului, nu se va produce nici chiar o senzație; dacă P e mai mare ca P^1 se va produce o senzație cu atât mai

tare cu cât diferența între P și P^1 va fi mai mare, și când P^1 , forța de rezistență a nervului sau a centrului motor va fi micșorată, e de ajuns să se producă o forță de excitație P minimă, ca să se nască durerea.

Rezumatul Cap. I.

1. Sentimentele provin din instinctul de conservare. Când e contrariat se nasc dureri, când e satisfăcut plăceri.
 2. Durerile și plăcerile, după proveniența lor, sunt de două feluri: fizice și morale.
 3. Durerea are asupra organismului efecte diminuante.
 4. Plăcerea are efecte excitante, tonice.
-

CAPITOLUL II

Sentimentele și nuanțele lor cari rezultă din asocierea lor cu reprezentările.

Pentru că vom cerceta aici sentimentele în raporturile lor cu reprezentările ori cunoștințele, e bine, ca introducere, să arătăm în considerațiuni generale, cari sunt deosebiriile dintre cunoștințe și simțiri, dacă totdeauna au nevoie unele de altele în producerea lor, cu un cuvânt cari sunt legăturile ce se stabilesc între ele.

Deosebiriile dintre sentimente și cunoștințe. a) Cunoștințele, după cum vorba aceasta însăși ne spune, duc toate sufletul nostru la acelaș rezultat: la știri, informațiuni ori cunoștințe despre lucrurile ce ne înconjoară. Ele îndreaptă sufletul nostru spre exterior, făcându-ne să uităm de persoana noastră. Nu tot așa fac sentimentele, când sunt prea tari. Ele turbură atunci puterea noastră

de cunoștință asupra lucrurilor, atrăgându-ne cu putere atenția asupra persoanei noastre, făcându-ne să neglijem cu privirea ceea ce e în afară de noi, ori subjugând toate lucrurile din afară interesului persoanei noastre. Când ceva din afară mă înspăimântă, *mă pune pe fugă*, n'am atunci vreme să cercetez cu deamănuntul cum e lucrul din afară care m'a înfricoșat, nu stau atunci să-l observ, sub stăpânirea fricei, cu puterea rece a minții. Ceea ce mă preocupă atunci e numai și numai *persoana mea*, singura grijă îmi e scăparea ființei mele. Spre a mă înspăimânta trebuie negreșit să știu, sau măcar să bănuiesc, ce primejdii m'așteaptă în fața aceluia lucru, astfel nu m'aș înspăimânta. Dar ceea ce e principal în starea de suflet în care mă găsesc în fața aceluia lucru, ceea ce predomină e simțirea de frică ce se trezește în *mine*, nu cunoștința despre acel lucru *din afară de mine*. Și deaceia, după cum știm, avem dreptul să-i zicem acestei stări o simțire și nu o cunoștință. Prin faptul că simt o durere, eu îmi întorc privirile *spre mine*, care sufăr, caut s'o alung din mine, să mă scutur de ea; iar prin faptul că simt o plăcere, adică o creștere de putere în toată făptura mea, atenția mi se îndreaptă vrând nevrând asupra mea, simt bine că *eu* sunt în această sporire de putere. Deci, prima deosebire dintre cunoștințe și simțiri e, că cele d'ântâi ne îndreaptă sufletul spre lumea din afară, invitându-ne s'o

cercetăm așa cum e și cum bănuim c'ar fi și în lipsa noastră din lume, pe când sentimentele ne concentrează toată atenția asupra persoanei noastre.

b) Cu cât percepem mai des un lucru, cu atât dobândim o cunoștință mai sigură, mai limpede, mai întregă despre el. Repetiția întărește cunoștințele, le fixează în suflet vreme îndelungată (vezi capitolul despre memorie din partea a II-a). De aici a ieșit dictonul, că *repetiția e mama studiilor*. Nu tot așa e cu simțirile. Vestea unei întâmplări nenorocite, care ne atinge, ne aruncă întâi într'o întristare adâncă, ne turbură cu totul, ne poate aduce chiar și până la disperare, așa încât în clipele când o avem să putem crede că n'o vom mai uita, că vecinic o vom simți. Dar trec zile, săptămâni, luni și ani. Incetul cu încetul durerea se slăbește, întristarea se retrage din sufletul nostru până n'o mai simțim de loc sau foarte puțin, cu toate că știința nenorocirii întâmplate poate trăi mereu în sufletul nostru, reamintindu-ne mereu de ea. *Vremea lecuește toate*. O durere care să *dureze prea mult*, și să rămână în toată această durată *cu aceleași grade de tărie*, e cu neputință să existe, pentru că ea ar aduce nimicirea, moartea noastră. Durerea pricinuind o slăbire de putere, o neîncetată slăbire de putere din pricina unei neîncetate dureri ar duce la moarte. Aceiaș durere, dacă se repetă mereu, se simte din ce în ce mai slabă, ea se tocește, și

ajunge după un număr de repetiții să nu mai fie simțită de loc. Atunci se zice că ne-am obișnuit cu ea

Acest efect calmant al repetiției asupra durerilor a fost foarte frumos exprimat de marele nostru poet, Grigore Alexandrescu, în următoarele versuri din cunoscuta lui poezie «Anul 1840»:

Dupe suferiri multe inima se împietrește,
Lanțul ce în veci ne-apasă uităm cât e de greu;
Răul se face fire, *simțirea amorțește,*
Și trăesc în durere ca 'n elementul meu.

La fel e și cu plăcerile. Și pe ele repetiția le tocește, le amorțește, pân'ajungem să nu le mai simțim de loc. Cea mai frumoasă melodie începe să ne plictisească, dacă o auzim de zeci și sute de ori la rând.

O altă deosebire, deci, între simțiri și cunoștințe, e că acestea din urmă se clarifică prin repetiție, pe când cele d'ântâi se tocesc, amorțesc.

Raporturile dintre cunoștințe și sentimente.
Foarte multe din sentimentele ce se nasc în noi, cele mai multe au punctul de plecare în producerea unei cunoștințe. Pentru ca frumusețile unei păduri să-mi producă o plăcere, să-mi fure sufletul, trebuie să știu ce e o pădure, un freamăt de frunze, un ciripit de pasări, un murmur de isvor, etc. Ca să mă mâni pe cineva care îmi face rău, trebuie să știu că este un rău ceeace mi-a făcut, că mă lovește în interesele mele. Altfel n'aș putea

să mă mâni. Aşa e cu foarte multe din simţirile ce încercăm.

Sunt însă unele simţiri cari, se nasc *înaintea* oricărei cunoaştinţe. Spre exemplu: Durerile pe cari le simt copiii mici de tot, durerile fizice, n'au explicarea într'o pricepere din mintea lor, ci într'o turburare din corpul lor. Cu toate că nu ştiu din ce le vin durerea, ei simt durerea. Ea se naşte deci *neatârnat* de cunoaştinţe. Alt exemplu: Oricine s'a simţit *deodată îndispus*, în toiul sănătăţii celei mai perfecte, fără să-şi poată da seama din ce i-a venit, *aşa deodată*, indispoziţia: Nimic nu făcea să se prevadă această turburare a sănătăţii, nici un organ în special nu era atins, nici-o durere nu se anunţa dintr'o anumită parte a corpului, în cât să poată fi vorba de o durere *sigur localizată*. Singura simţire ce se trezeşte în ocazii de acestea, e o nemulţumire generală, o întristare *fără pricină*, o stare de abatere *neînţeleasă* «*Nu ştiu ce am!*», exclamă oricine într'o astfel de împrejurare.

«*Intristare fără pricină*». Vorba vine că e fără pricină, căci nimic pe lume nu se naşte fără pricină. Această întristare e provocată de turburări din întregul nostru trup: se petrec anumite schimbări în sentimentul nostru vital sau în cenestezie, schimbări în sensul unei descreşteri de putere, descreştere ce se anunţă sufletului, cum ştim, printr'o durere, prin această întristare neîn-

teleasă, numită de obicei indispoziție. Schimbările acestea din sănătatea noastră generală, însă, nu pot ajunge la suflet sub forma unor cunoștințe sigure, așa încât să putem să ne dăm seama de turburările ce iau naștere în fiecare parte a corpului. Și nu putem ști sigur ce ne doare și de ce ne doare, pentru că în fiecare parte a corpului durerea e slabă, puțin intensă, și orice stare puțin intensă, cum știm, n'atrage cu putere atenția. Suma turburărilor din fiecare parte a corpului abia izbutește să nască în suflet o indispoziție generală. Cum aceasta vine din toate părțile corpului, nu putem ști ce ne doare, și de ce ne doare, ci numai atât, că avem o durere în general, o indispoziție neînțeleasă.

Se poate întâmpla, câteodată, să putem stabili pricina indispoziției noastre generale. Ne aducem aminte deodată, fie că peste noapte n'am dormit bine, că am avut vise urâte, cari ne-au impresionat rău; fie că aflasem în ajun o veste puțin neplăcută pentru noi, căruia nu i-am dat dintru început toată atenția, și așa mai departe. Imprejurări de felul acesta pot, într'adevăr, să producă uneori o indispoziție. Se întâmplă, însă, de foarte multe ori, să ne înșelăm și să punem pe nedrept pe socoteala unor astfel de împrejurări nașterea indispoziției noastre generale. În dorința de a ne explica cu orice preț de ce suntem abătuți, suntem de multe ori aduși să născocim explicări, să

căutam pricini acolo unde nu sunt. Dar în orice caz, fie că explicările căutate corespund adevărului, fie că sunt numai născociri neîntemeiate, un lucru e sigur: că *sentimentul indispoziției generale apare înaintea cunoașterii, adevărate sau numai închipuite, a cauzelor cari au pricinuit-o.*

Incheierea acestor explicațiuni este, că cele mai multe sentimente cari iau naștere în sufletul nostru pornesc dela anumite cunoștințe, fără de cari ele n'ar putea lua naștere, dar că sunt totuși unele sentimente, foarte puține, cari pot lua naștere și înaintea oricărei cunoștințe, neatârnat de aceasta. Viața sentimentelor n'atârnă în chip absolut de aceia a cunoștințelor. Iată ce avem de spus asupra legăturilor dintre sentimente și cunoștinți.

Odată lămurite aceste chestiuni generale asupra sentimentelor, putem trece la cercetarea amănăită pentru puțin timp, a nuanțelor de dureri și plăceri, cari iau naștere din întovărășirea lor cu reprezentări și cu șiruri de reprezentări.

Nuanțele de dureri și plăceri cari iau naștere din întovărășirea lor cu reprezentări.

Oricine a luat seama de aproape la manifestările sufletești ale copiilor, a putut vedea deseori, cum ei se *mânie* chiar pe *lucrurile*, cari le pricinuesc o durere, aruncându-le cu violență ori bă-

tându-le. E un mijloc prin care părinții îi împacă în astfel de ocazii: certând și bătând obiectele ce le provoacă dureri, ori punându-i pe ei să facă aceasta. Câtă vreme copilul nu cunoaște pricina durerii, el are numai o durere pur și simplu, el se vaetă, plânge, țipă, și atâta tot. Când pricepe însă de unde îi vine durerea, când află pricina ei, atunci în sufletul lui izbucnește o *mânie* pe lucrul care i-a pricinuit durerea.

La fel e și cu oamenii mari. Câtă vreme nu-ți poți explica bine ruina unei întreprinderi în care ai intrat, simți o întristare, o mâhnire adâncă, dar ești silit să te împaci cu soarta aceasta mai la urma urmelor. Când afli, însă, că ea a fost provocată de operațiunile necinstite ale unui tovarăș, în care ți-ai pus toată încrederea, dar care a abuzat de ea ca să te înșele, atunci durerea se transformă în *mânie*, în *dor de răzbunare*, în *ură*. Deci, unirea unei dureri cu *reprezentarea* ori *cunoștința* cauzei sale, fie ea reală, fie numai închipuită, provoacă de multe ori în suflet sentimentul de mânie. Ce e nou în acest sentiment de mânie? E *pornirea* de a *ataca* pricina durerii, de a o nimici, ori cel puțin a o depărta, pentru a te pune la adăpost de alte lovituri viitoare ce ți-ar putea da. Această pornire se și vede bine în afară printr'un șir de *mișcări*: mișcările ce faci ca să nimicești ori să depărtezi din juru-ți cauza durerii. Prin urmare, prin asociația unei dureri cu ideea cauzei sale,

sentimentul dobândește un *caracter activ*, te împinge să execuți un lanț de mișcări de atac.

Din cauza acestui caracter activ, a acestor mișcări cari *sgudue tot organismul* celui mâniat, mânia a mai primit și numele de *emoție*, cuvânt care cuprinde în sine înțelesul acesta de mișcare.

Expresia emoției de mânie. Emoția aceasta, am spus, *sgudue tot organismul*: *Fața* se roșește, vinele feței și frunții se umflă; vocea tremură și răgușește; tot corpul s'avântă înainte pentru atac, loviturile sunt oarbe, dai în neștire, fără să te uiți unde dai; în loc de a răsufli gâfâi, nările se umflă; când mânia e prea puternică, saliva din gură începe să curgă; «*spumegi de mânie*», cum se zice în mod popular. Arătarea aceasta în afară a mâniei, arătare care desfigurează fața noastră, a primit numirea de *expresie a emoției* acesteia.

În mânie intră, până la un punct, și un sentiment de plăcere: plăcerea ce simți că poți face la rândul-ți rău celui care ți-a făcut ție. În primele momente ale izbucnirii mâniei, ea are un caracter neplăcut, pentru că pricina ei stă încă neatinsă; însă pe măsură ce, prin loviturile ce dai, nimicești sau pui pe fugă pe cel ce ți-o pricinuește, caracterul neplăcut al mâniei se șterge și locul i-l ia un sentiment de plăcere, de mulțumire, că ai lovit la rândul-ți pe cel ce te-a lovit.

Sunt oameni cari, în mânie, își descarcă îndată furia asupra persoanei ce l-a supărat. Atacul ur-

mează îndată. Unii însă își pot înfrâna mânia și fac planul cum s'atace mai bine persoana vrășmașă. În timpul când plănuiesc astfel, în tăcere, răsbunarea, țesând cu *iscusire*, curse în care să cadă mai târziu dușmanul, ei simt o bucurie la ideia acestor curse, la gândul că el va suferi, bucurie care va fi cu atât mai mare, cu cât își vor putea reprezenta mai bine durerile pe cari acest vrășmaș le va suferi, cu cât planul de atac viitor va fi mai meșteșugit țesut. Mânia astfel potolită și amânată, pentru a putea lovi mai bine, mai sigur, ia numele de *ură* sau *resentiment*. Cum se transformă, deci, mânia în ură? De o parte, ai fi pornit să ataci îndată; de altă parte, însă, judecând că mai mult va suferi dușmanul întinzându-i cursele plănuite, amâni atacul, îți înfrânezi pentru moment pornirea de a lovi. *Judecata* intervine și pune frâu mâniei, transformând-o în ură

Mânia e momentană, ține ca o furtună, și după ce trece repede ca o furtună, ea poate dispărea cu totul din sufletul celui ce a încercat-o, ca și când nici n'ar fi încercat-o. Ura, din contră, durează mult, e rumegată multă vreme în suflet de cel care o încearcă; ea poate dura chiar și o viață întreagă, și o viață întreagă te poate îndemna la a chibzui mijloace de răsbunare. Un sentiment care, fără a avea furia imediată de furtună, durează vreme îndelungată, absorbind toate gândurile celui care e stăpânit de el, se chiamă *pasiune* sau *patimă*. Ura e

deci, o patimă. Dacă persoana vrăşmaşă se bucură, în timpul urei noastre de vreun succes, bucuria ce simte ea ne întristează, ne mâhneşte, şi atunci se zice că simţim o *invidie*. Dacă, din contră, ea suferă din vre-o pricină oare-care, simţim o bucurie, o satisfacţie care se exprimă printr'un răs duşmănos sălbatec.

Mânia, ura, invidia, sunt nişte simţiri cari pornesc din instinctul nostru de conservare. Cine ne atacă în fiinţa noastră, fie trupească, fie sufletească, cu intenţia să ne ştirbească, să ne micşoreze, deşteaptă în noi pornirea de atac, de *ofensivă*. Pentru aceasta se cere, însă, o condiţie: să putem sau, cel puţin, să credem că putem ataca cu succes pe cei ce ne atacă. Când avem, însă, reprezentarea unei puteri duşmane mai mare ca a noastră, atunci *fugim* din faţa ei, căutăm să ne depărtăm noi de ea, dacă n'o putem depărta pe ea de noi.

Atunci se naşte în sufletul nostru emoţia de *frică*.

Frica e tot o simţire pornită din instinctul de conservare a vieţii, dar care în loc de a lua forma ofensivă, ca mânia, ia forma *defensivă*, provoacă numai mişcări de *apărare*, de sustragere sau fugă din faţa persoanei ce ne atacă.

Psicho-fiziologia fricei

Frica, după origina ei, e de două feluri: Una *înăscută* sau *instinctivă*, care nu se datorește nici unei experiențe individuale; și alta *câștigată*, bazată pe *reprezentarea unei experiențe individuale*.

În grupul întâi se pot cita cazuri ca acelea constatate de Spalding: puișorii de curând ieșiți din ou au o frică instinctivă de uliu; cățelușilor le e frică de pieile de lup și de ale altor fiare, și chiar de blănuri preparate.

În grupul al doilea intră fricile determinate de reprezentările limpezi ale unor pericole posibile. Firește, aceste reprezentări nu trebuie să fie niște reprezentări pur intelectuale, deci *fără o coloratură afectivă*. Cu drept cuvânt, Ribot zice: «Ca să-mi fie frică de extragerea unui dinte, trebuie ca amintirea unei operații anterioare să se renască *cu tonul ei dureros*, cel puțin sub o formă slabă. Dacă n'am decât o amintire seacă, fără rezonanță fiziologică, frica nu va lua naștere».

Frica se manifestă în două feluri: a) într'o formă *pasivă*; b) într'una *activă*.

«În forma pasivă, când frica e intensă, subiectul prezintă în acelaș timp cu reprezentarea clară, confuză abstractă, schematică, dar în deosebi obsedantă a pericolului, o anestezie senzorială și sensibilă, o tocire, o incoordonare a tuturor func-

țiilor mentale superioare și, în cazurilo extreme, ea se apropie de stupoare. În forma ei activă, când frica e intensă, se pot constată aceleași fenomene de obsesiune, de anestezie, de incoordinare mintală, cu, în plus, mișcări desperate de fugă, și uneori așa de puțin gândite, că pot conduce pe individ la peire, ca în cazul bine cunoscut al panicelor. Se poate de altfel ca aceste două forme ale emoției să se succedă la scurte intervale la aceeași persoană. . . . Se poate în fine ca ele să se amestece, și ca tendința spre fugă, cu toate că prezintă și puternică, să fie anihilată de slăbiciunea și necapacitatea motrice; dar ambele forme pot există și una fără alta, și simțul comun le-a distins de mult timp, fiindcă vorbește de frica care taie picioarele și de frica, care dă aripi.»

Un foarte frumos exemplu de frică trecând prin aceste două faze mai sus descrise, cea pasivă și cea activă, găsim în nuvela istorică a lui C. Negruzi, *Alexandru Lăpușneanu*. E frica boerului Moțoc, când află că mulțimea răsvrătită și adunată în fața palatului domnesc îi cere capul lui:

«—Ce ai? întrebă Lăpușneanu, văzând pe Armaș intrând.

—Capul Vornicului Moțoc, răspuse.

—Cum? ce? strigă acesta, sărind ca un om ce calcă pe un șarpe; n'ai auzit bine fârtate! vrei să șuguești, dar nu-i vreme de șagă.

Ce vorbe sunt acestea! Ce să facă cu capul meu? îți spun că esti surd; n'ai auzit bine!

—Ba foarte bine, zise Alexandru Vodă, ascultă singur. Strigările lor se aud de aici.

—Oh! păcătosul de mine! strigă ticălosul.

Maică prea curată Fecioară, nu mă lăsa să mă prăpădesc! . . . Dar ce le-am făcut eu oamenilor acestora? Născătoare de Dumnezeu, scapă-mă de primejdia aceasta, și mă jur să fac o biserică, să postesc cât voi mai avea zile, să ferec cu argint icoana ta cea făcătoare de minuni de la Mănăstirea Neamțului! Dar milostive Doamne, nu-i asculta pe niște proști, pe niște mojici.

Pune să dea cu tunurile într'ânșii! . . . Să moară totii! Eu sunt boier mare; ei sunt niște proști!

—Proști, dar mulți, răspunse Lăpușneanul cu sânge rece; să omor o mulțime de oameni pentru un om, nu ar fi păcat? Judecă d-ta singur. Du-te de mori pentru binele moșiei d-tale. . . .

—Oh! nenorocitul de mine! strigă Moțoc smulgându-și barba, căci pe vorbele tiranului înțelegea că nu mai este scăpare pentru el. Incai lăsați-mă să mă duc să-mi pun casa la cale! fie-vă milă de jupuneasă și copilașii mei! lăsați-mă să mă spovedesc! și *plângea* și *șipă* și *suspina*.

—Destul! strigă Lăpușneanul, nu te mai boci ca o muiere! Fii român verde. Ce să te mai spovedești? Haide! luați-l de-l dați norodului,

și-i spuneți că acest fel plătește Alexandru Vodă celor ce-i pradă țara.

Indată Armașul și căpitanul de Lefegii înce-a-l târâ. Ticăitul boer *răonia cât putea, vrând să se împotrivească*; dar ce puteau bătrânele lui mâni împotriva a celor 4 brațe sdravene care-l trăgeau! Vrea *să se sprijinească în picioare* dar se împiedică de trupurile confrăților săi și lunecă pe sângele ce se închegase pe lespezi. In sfârșit *puterile îi slăbiră* și sateliții tiranului ducându-l pe poarta curții *mai mult mort decât viu, îl îmbrânciră în mulțime.*»

O admirabilă zugrăvire a emoției de frică ne-a dat și Caragiale în nuvela sa: *O făclie de poște.*

Sub influența fricii, care-i cuprinde toată făptura în momentul când Gheorghe împreună cu complicii lui încep să opereze călcarea dughenii, evreul Leiba Zeibal dă cu închipuirea lui aprinsă lucrurilor proporții colosale. Ideaticia lui întreagă ia coloratura acestei emoții de groază:

«Leiba își trage repede mâna stângă: vârful instrumentului pătrunzând de partea asta, l-a înțepat în palmă.

A mai gândi la scăpare? . . . absurd. . . .

În creerul, care ardea, imaginea sfredelului lua niște dimensiuni ne mai închipuite. Unealta, învârtindu-se mereu, creștea la infinit, și borta devenia tot mai mare și mai mare, așa de mare însfârșit, în cât în cadrul ei rotund, monstrul

putea s'apară în picioare fără să se plece. Ceeace se petrecea în acel creier ieșea din sfera gândirii umane: viața se ridicase la o treaptă de exaltare din care toate se vedeau, se auziau, se pipăiau enorme, de proporții haotice... Lucrarea din afară urmează cu metodă și stăruință.

Leiba a văzut acum de patru ori pe rând din-tele răsucit de oțel pătrunzând în partea lui și trăgându-se înapoi afară.

Și acelaș sfredel, peste câteva minute, are să fie instrumentul casnei lui Zeibal și a tuturor ai lui. . . . Doi găzi ori să țină victima restignită jos, și Gheorghe, cu călcâiul pe pântecul ei, o să vâre încet, ca în blana de lemn moartă, sfredelul în osul viu al pieptului, adânc, mai adânc, până să atingă inima, pe care s'o oprească din *svâcniturele-i nebune* și s'o țintuiască pe loc.

O sudoare de moarte scaldă tot corpul lui Zibal; omul se înmuie din încheeturi și încet se lăsă să cază în genunchi, ca o vită ce-și plecă sub lovitură din urmă grumazul, pătrunsă că de acum ea însăș trebuie să se părăsească pe ea însăș.

«Da! s'o țintuească pe loc!» . . . gândi el pierdut . . . «da! s'o țintuească pe loc».

Și rămase tâmp cu ochii holbați pe lumina de la fereastră. . . . Câteva momente el sta astfel încremenit pe altă lume.

Plăcerea, devine *bucurie*, *atracție*, *iubire*, când e însoțită de cunoștința cauzei care o produce. Devenind astfel, în urma acestei însoțiri, ea se arată prin pornirea de a păstra ceea ce ne produce plăcere, de a pune în siguranță obiectul sau persoana care ne-o pricinuește, de a ni le *înșuși*.

O formă înaltă a acestui sentiment de atracție, e *simpatia*, atunci când ajungem să ne bucurăm de plăcerea unei persoane la care ținem, și să ne ntristăm la întristarea ei. Cum se explică această simpatie? Când ajungem să ne atașăm cu iubire de o persoană, pentru că relațiile în cari suntem cu ea ne produc numai plăcere, orice bucurie simțită de acea persoană îi sporește. cum știm, puterea de viață, o menține mai mult în viață, și, fiind mai puternică și trăind mai mult, ne poate face și nouă plăcere mai mult. Din contră, orice durere pe care o suferă îi slăbește puterea, tinde să-i scurteze existența, și deci ne întristează și pe noi, fiindcă prevedem o încetare de plăcere și pentru noi.

S'ar putea zice, în urma acestor explicații, că simpatia se naște numai din *interes personal* din ceea ce se chiamă *egoism*. Lucrul nu e așa, dacă ne gândim, că legăturile noastre de prietenie și iubire cu anumite persoane se întemeiază, de multe ori, pe simpla plăcere a tovarășiei, a prieteniei și iubirii. Prietenia și iubirea în sine e o plăcere pentru noi, o plăcere a firii noastre sufletești, care

nu are totdeauna la bază niște judecăți interesate. E o plăcere, poate, numai pentru schimbul de impresii și de gândiri pe care-l facem, numai pentru că ne place societatea și nu singurătatea ori, poate, pentrucă putem în această tovărășie să realizăm mai bine, mai ușor o faptă binefăcătoare pentru toată lumea. Deci, nu *interesul personal material* numai decât, nu câștigul egoist e la baza simpatiei. În prietenia adevărată nu se caută nici odată un astfel de câștig. Ea nu se întemeiază pe maxima «*îți dau ca să-mi dai*». Dacă cineva ar spune, că tot interesul personal e la baza simpatiei, pentrucă din faptul că ții la cineva, că-i faci bine, simți o *mulțumire personală*, o mândrie sufletească că ești bun și binefăcător, la o astfel de judecată noi n'am putea da decât următorul răspuns: Să dea Dumnezeu să existe pe lume cât mai mulți oameni astfel interesați, cu mândria aceasta de a fi buni și binefăcători pentru semenii lor. (Despre *egoism și simpatie*, vom mai vorbi mai jos, într'un capitol special).

Speranța, Teama, Disperarea, și Resemnarea. Când poți prevedea, cu o siguranță mai mică sau mai mare, încetarea durerii, când, adică, poți avea reprezentarea unei cauze care va înlătura cauza ei, atunci se naște în suflet un sentiment de *nădejde* sau de *speranță*.—Dacă însă, în loc de a prevedea încetarea durerii, prevezi continuarea ei, dar tot fără siguranță deplină, atunci încerci un

sentiment de *teamă* de *neliniște*. Când ai siguranța deplină că durerea e înlăturabilă, că pierderea nu se poate repara nici decum, atunci ești cuprins în primele momente de *desnădejde* sau *disperare*. Incetul cu încetul, pe măsură ce *judicata* îți spune limpede, că e zadarnic să lupți cu neînlăturabilul, că ceace ai pierdut nu se mai poate pune la loc, disperarea se potolește și se transformă apoi în *resemnare*. Resemnarea se întemeiază pe acea *judicată* (adică pe o stare *intelectuală*), că e zadarnică orice silință să înlocuești pierderea încercată. — Când și înlăturarea și neînlăturarea au pe rând sorți egali, adică dacă ți reprezintă când una, când alta, pe rând, atunci se naște un sentiment de *îndoială*, sentiment care e mai dureros chiar decât disperarea; sufletul plutește în *nesiguranță*, între nădejde și *desnădejde*, e în *veșnică așteptare*, de mai bine ori de mai rău. Această așteptare e foarte dureroasă; ai prefera să știi odată într'un fel ceva, oricât de tristă ar fi această știință, decât să n'ai nicio siguranță, pentru că la urma urmelor cea mai mare durere se transformă, cu ajutorul vremei a tot tămăduitoare, în *resemnare*, și *resemnarea* are ceva plăcut în ea, are un caracter de potolire, de odihnă a sufletului.

Sentimente mixte sau compuse. În multe împrejurări sufletul plutește, în modul arătat mai sus la sentimentul de *îndoială*, între simțiri și gânduri deosebite, opuse. Atunci se creiază în suflet

niște simțiri foarte ciudate, cari ar părea cu neputință, pentru că în acelaș timp sunt și plăcute și neplăcute. Gândul pierderii unei persoane care ți-a fost scumpă îți produce un sentiment de întristare; în timpul acestei stări de suflet, poate veni un moment când, reprezentându-ți o mulțime de scene din trecut, încetul cu încetul întristarea și plăcerea se amestecă bine între ele, și ne dau sentimentul de *melancolie*. În melancolie ești și trist și vesel, *în acelaș timp*. Mai limpede se vede această compunere de simțiri opuse în sentimentul foarte cunoscut al *geloziei*. O persoană geloasă are în minte, mai întâi, reprezentarea unui bun posedat sau dorit. La această reprezentare sau închipuire a bunului stăpânit ori dorit ea simte o plăcere. Dar această închipuire e pusă în cumpănă de o altă închipuire, care provoacă o întristare: închipuirea răpirii bunului avut ori dorit de către un rival. Iar la reprezentarea rivalului răpitor, adică a cauzei pierderii ce încearcă, simte un sentiment de mânie ori de ură. Prin urmare, simțirea foarte cunoscută a *geloziei* e compusă din trei simțiri, cari se îmbină foarte bine între ele, de par una singură: una de plăcere, alta de neplăcere și cealaltă de mânie, simțiri provocate de trei reprezentări deosebite.

Vom mai lua câteva exemple de astfel de simțiri combinate, pentru a pricepe și mai bine natura lor, și a vede că ele sunt destul de numeroase în viața sufletului nostru. Vederea unei mări răscolite de

furtună, spumegândă de mânie, nu poate naște în sufletul călătorilor de pe un vapor, surprins de ea în largul apei, decât un sentiment de groază, adică un sentiment neplăcut. Cine însă stă pe malul mării și privește *dela adăpost* goana nebună a valurilor, clocotirea uriașe a mării înfuriate, simte un *sentiment de înfiorare* amestecat cu unul de *admirație*, de minunare în fața puterilor mărețe ale naturii. Din amestecul ori combinarea acestor două simțiri opuse, rezultă un sentiment care te face să exclami: e fioros, dar e *sublim*, sentiment care și poartă acest nume, de *sublim*. În el trebuie să existe amândouă aceste simțiri; de înfiorare și de admirație: căci, dacă ar dispărea cel de admirație, atunci ar rămâne cel de înfiorare și acesta ne-ar pune pe fugă, și atunci n'am mai putea să ne minunăm de forța sublimă a vântului ce umflă marea cu turbare; iar dacă ar pieri sentimentul de înfiorare și ar rămâne cel de admirație, acesta ar pierde mult din intensitatea lui, încântarea s'ar slăbi, lucrul ne-ar apărea numai frumos, dar nu și sublim, măreț, grandios. În sentimentul sublimului trebuie neapărat să între ca element component un fior de teamă. «Sentimentul sublimului, în formele sale cele mai simple, zice Hoffding, e înrudit în acelaș timp și cu mirarea și cu teama. Sublimul este ceea ce apare producând o atare supraabundență de impresii, că proprietățile ordinare ale intuiției noastre sunt mult depășite, fără

ca totuși obiectul să'nceteze a lucra asupra noastră cu toată forța sa. Incercăm să-l îmbrățișăm cu privirea, fără a isbuti într'un mod oarecare, sau cel puțin isbutind numai cu mare greutate. Acesta e efectul pe care-l produc munții înalți și abrupti, un pustiu întins, suprafața mării, cerul înstelat». Gândul la *infinitatea spațiului și timpului* trezește în noi sentimentul sublimului. Amețim când ne gândim la distanțe enorme, de miliarde și trilioane de kilometri, cari se'ntind între diferiții aștri depe bolta cerească; amețim când ne gândim la viteza enormă cu care se propagă lumina, de 300.000 km. pe secundă; amețim când ne gândim la eternitatea timpului.

Marele nostru Eminescu are în *Luceafărul* descripții cari ating sublimul:

Pornì luceafărul. Creșteau
 În cer a lui aripe,
 Și căi de mii de ani treceau
 În tot atâtea clipe.

Un cer de stele de desupt,
 De — asupra-i cer de stele, —
 Părea un fulger neîntrerupt
 Rătăcitor prin ele.

Și din a chaosulni văi,
 Jur împrejur de sine,
 Vedea, ca'n ziua cea d'ntâi,
 Cum isvorau lumine,

Cum, isvorând, îl înconjur
 Ca niște mări, dea'notul,
 El sboară, gând purtat de dor
 Pîn pierce totul, totul;

Căci unde ajunge, nu-i hotar,
 Nici ochi spre a cunoaște,
 Și vremea'ncearcă în zadar
 Din goluri a se naște.

Mai mult decât imaginația lumii și vremei infinite, remarcă Höffding, *contemplarea sau imaginația forței uriașe*, debordante, produce impresia sublimului, cu toate nuanțele lui de înfiorare. «Sentimentul sublimului e desigur întâi și întâi consecința ideii unei forțe umane extraordinare și superioare. Sălbatecul încearcă acest sentiment în fața unui puternic rășboinic, înaintea forței și abilității în luptă a căruia ale lui proprii nu mai există în ochiul lui, tot așa cum simțim neantul existenței noastre în comparație cu infinitatea spațiului și timpului. Sublimul imensității în timp și spațiu (numit de Kant sublimul matematic) nu lucrează fără îndoială asupra noastră numai provocând în facultatea noastră de intuiție o activitate mai intensă decât de obicei, dar mai ales și dându-ne impresia unei forțe imense care lucrează în masa formidabilă a spațiilor și timpurilor parțiale». În ordine evolutivă, întâi s'a născut sentimentul sublimului față de forța umană, căci și forțele naturii erau la început concepute

în chip antropomorfic. În forța vânturilor, a mării agitată în măruntaele ei de furtună, în goana nebună a norilor, omul a văzut întâi puteri analoage cu ale lui, dar de proporții hiperbolice, și le-a întrupat în concepția zeilor și zeițelor. Ne-aducem aminte de comparațiile grandioase ale lui Homer, din Iliada.

La tot pasul forța umană a rășboinicilor eroi e comparată cu forțele naturii, sau, invers, forțele naturii cu forțele eroilor. Aceste comparații ating înălțimea sublimului. În literatura noastră, descripția bătăliei dela Călugăreni, de N. Bălcescu, episodul când Mihai se repede singur, cu un curaj nebun, în rândurile dușmane, și începe să secere capetele celor dintâi întâlniți, se apropie de sublim. Descripția bătăliei dela Rovine, din Scrisoarea a IV-a de Eminescu e, fără exagerare, proprie a trezi sublimul, acest sentiment mixt de admirație și înfiorare.

Și abia plecă bătrânul... Ce mai freamăt, ce mai sbucium!
 Codrul clocoti de zgomot și de arme și de bucium,
 Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase
 Mii de coifuri lucitoare ies din umbra'ntunecoasă.
 Călăreții umplu câmpul și roesc după un semn
 Și în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
 Pe copite iau în fugă fața negrului pământ,
 Lănci scântee lungi în soare, arcuri se întind în vânt.
 Și ca nouri de aramă și ca ropotul de grindeni
 Orizontu'ntunecându-l, vin săgeți de pretutindeni,

Văjâind ca vijelia și ca plesnetul de ploae...
 Urlă câmpul și de tropot și de strigăt de bătae.
 Mircea însuși, mân'n luptă vijelia îngrozitoare
 Care vine, vine, vine, calcă totul în picioare.
 Durduind soseau călării ca un zid înalt de sulți,
 Printre cetele păgâne trec rupându-și large uliți.

Intâi, deci, sublimul s'a născut la contemplarea forțelor omenești, apoi, printr'o evoluție lentă, s'a extins și la contemplarea forțelor grandioase ale naturii. Cel care a contribuit mai mult la trezirea sentimentului naturii, descoperindu-ne sublimul din ea, e Jean Jacques Rousseau. Cine nu cunoaște descrierea lui măreață privitoare la răsăritul soarelui?

«On le voit s'annoncer de loin par les traits de feu qu'il lance au devant de lui. L'incendie augmente, l'orient paraît tout en flammes: à leur éclat on attend l'astre longtemps avant qu'il se montre: à chaque instant on croit le voir paraître; on le voit enfin. Un point brillant part comme un éclair et remplit aussitôt tout l'espace: le voile des ténèbres s'efface et tombe. La verdure a pris durant la nuit une vigueur nouvelle; le jour naissant qui l'éclaire, les premiers rayons qui la dorrent, la montrent couverte d'un brillant roseau de rosée qui réfléchit à l'oeil la lumière et les couleurs. Les oiseaux en chœur se réunissent et saluent de concert le Père de la vie; en ce mo-

ment pas un seul ne se tait; leur gazoillement faible encore, est plus lent et plus doux que dans le reste de la journée, il se sent de la langueur d'un paisible réveil. Le concours de tous ces objets porte aux sens une impression de fraîcheur qui semble pénétrer jusqu'à l'âme. Ily a fà une demi-heure d'enchantement auqeule nul homme ne résiste: un spectacle si grand, si beau, se délicieux, n'en laisse aucun de sang froid" . (Emile).

Plăcerea ce simțim de a merge la vânătoare nu e numai pentru vânatul ce realizăm, ci și pentru alergătură însăși, pentru osteneala, pentru primejdiile ce întâmpinăm. De aci și zicătoarea bine cunoscută, că e *mai plăcut să alergi după iepure decât să-l prinzi*. De o parte simți o neplăcere, căci oboseala și primejdiile nasc o astfel de simțire; de altă parte simți o plăcere, plăcere că *tu* ești în stare, poți să înfrunți oboseli și primejdii.

Sentimentele și Asociațițe de Reprezentări.
Când ne mâniem pe cineva, toate obiectele lui și toate persoanele din jurul lui ne devin urâte, cu toate că nu ele ne-au mâniat. Cum se explică întinderea aceasta a simțirii de ură la toate obiectele și persoanele din apropierea celui ce ne-a produs-o? Se explică printr'un joc de imagini sau reprezentări. Reprezentarea persoanei, care ne-a făcut rău, R, se întovărășește prin contiguitate cu toate lucrurile lui l, m, n, o, și cu toate persoanele, scumpe lui,

s, u, v, z. Șirul de reprezentări unite prin contiguitate e acesta :

$$R + l + m + n + o + s + u + v + z. (1)$$

R însă ne-a provocat sentimentul de mânie S; dela R, S se întinde, în virtutea asociației lui prin vecinătate cu l, m, n, a, etc., și la acestea, și ajung și ele să ne deștepte un sentiment de ură, pentru că ele ne amintesc totdeauna de persoana pe care o urâm.

$$(R \text{ cu } S) + l + m + n + o + s + u, \text{ etc.}, (2)$$

$$\underline{R + l + m + n + o + s + u} (3)$$

Trezesc toate pe S.

În ele, obiectele și persoanele din jurul celei pe care o urâm nu pot fi urâte, căci nu ele ne-au mâniat. Dar, pentru că ele ne aduc mereu aminte de persoana care ne-a mâniat, ajung cu timpul să ne irite și ele, tocmai pentru că ne aduc mereu în minte o reprezentare neplăcută, pe care mintea noastră ar voi s'o alunge în inconștient. Ne displace tot ce e în stare să ne țină mintea pironită asupra unei reprezentări neplăcute.

Copilul la început se simte atras prin simpatie, prin iubire numai de mama sa, de tatăl său, de frații și surorile sale, adică dragostea lui e mărginită numai la cercul familiei. Când se mai mărește și leagă prietenie de joc cu copiii vecini, și vede că și ei sunt ca și cei de acasă, că au și ei

chip omenesc și că simte plăcere și în tovărășia lor, începe să simtă dragoste și de ei, cercul iubirii lui se mai *lărgeste*. Mai târziu, în școală, întinde cercul iubirii la o totalitate de colegi cu cari se *aseamănă* prin scopuri și străduinți. Când intră în societate, își mărește și mai mult cercul cunoștințelor, și cu el și pe al iubirii de semenii. O iubire mai întinsă e aceea pentru toți oamenii de un neam cu el, și una și mai întinsă, și *mai generală*, e iubirea pentru omenirea întreagă, care se arată prin pornirea de a face bine oricui, de a respecta demnitatea ori cărei fețe omenesci. Cum se explică această *generalizare* a sentimentului de iubire, de la aproape către toată lumea? Prin convingerea, că sub fețe *asemănătoare* se ascund suflete asemănătoare, cu suferinți și cu bucurii ca și ale noastre, că toți alcătuim o mare familie. Dacă, atunci când vedem pe un semen în suferință *ne amintim bine de suferințele noastre*, ca și cum le-am simți din nou, suntem vrând nevrând mânați să ușurăm suferința semenului nostru. Deci, reprezentarea persoanei mele cu simțirea unei suferințe încercate odată, $E + S$, se'ntovărășește prin *asemănare* cu reprezentarea unei persoane ca și mine E .

$$(E + S) + E_1.$$

Dacă E se aseamănă cu E_1 , atunci poate încerca și E_1 un sentiment S , ca E :

$$\underbrace{E + E_1}_{S.}$$

Dar cu E se aseamăna, pe lângă E_1 , și E_2 , E_3 , E_4 , E_5 , etc. Deci toți vor simți sentimentul S .

$$\underline{E + E_1 + E_2 + E_3 + E_4 + E_5, \text{ etc.}}$$

Vor simți sentimentul S ,

Atunci pornirea de a mă ușura pe mine, E , de niște suferinți încercate, poate să se întindă la toți E . Notând această pornire de a face bine lumii întregi cu O (omenire) vom avea :

$$\underline{E + E_1 + E_2 + E_3 + E_4}$$

Trezesc toate pe O .

Memoria și imaginația afectivă

Marele nostru scriitor, Ion Creangă, evoacă în *Amintiri din copilărie*, o mulțime de întâmplări din copilăria lui, unele triste, cele mai multe vesele și pline de haz, dar cu atâta vioiciune și așa de adânc cufundat în închipuirea lor, în cât par'că le retrăește în momentul când le istorisește, *cu sentimentele ce ele i-au pricinuit atunci când s'au întâmplat*.

«Nu știu alții cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul nașterii mele, la casa părintească din Humulești, la stâlpul hornului unde legă mama o sfoară cu motocei la capăt, de crăpau mâțele jucându-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit de care mă țineam când începusem a merge copăcel, la cuptorul pe care mă ascundeam, când ne jucam

noi băeții de-a-mijoarca, și la alte jocuri și jucării pline de hazul și farmecul copilăresc, *par'că mi saltă și acum inima de bucurie!*».

Puterea aceasta psihică de a evocă amintiri de sentimente în mod așa de viu, în cât să ți se pară că le simți și acum, așa cum le-ai simțit odinioară, poartă numele de memorie a sentimentelor sau *memorie afectivă*, în mod popular memorie a inimii.

De altfel, toți scriitorii de memorii sau amintiri, concepute cu caracter literar, adică afectiv, trebuie, spre a isbuti să redea cu vivacitate amintirile lor, să fie înzestrați cu o bună memorie afectivă.

Un frumos exemplu, ca și al lui Creangă, ne oferă scriitorul Brătescu-Vcinești în «Moartea lui Castor»¹⁾.

Memoria afectivă se poate aplică sau mai mult asupra sentimentelor dureroase, și atunci se cheamă *pesimistă*; sau mai mult asupra celor plăcute, și atunci se cheamă *optimistă*.

Memoria sentimentelor e baza *imaginației sentimentelor*, căci există și o imaginație în direcția această a afectivității. Sunt persoane care își imaginează așa de viu anumite situații posibile în viitor, încât par'că le-au și realizat și încearcă

1) Elevii vor face analiza acestei povestiri din punctul de vedere al memoriei afective.

toate sentimentele, pe cari astfel de situații sunt susceptibile să le producă. După coloratura acestor sentimente, în senzul durerii, ori în acela al plăcerii, imaginația afectivă e *pesimistă* sau *optimistă*. Au o imaginație afectivă pesimistă aceia, cari au o memorie afectivă pesimistă, cari, adică, încercând multe dureri sau suferințe în cursul unui trecut strănutat, și amintindu-și limpede acele suferințe, au despre ele nu o pură amintire intelectuală, ci una afectivă, retrăind aproape acele sentimente.

Exemplul citat mai sus al evreului Leiba Zibal, din O făclie de Paște, e un caz, minunat descris, de imaginație afectivă pesimistă.

Au o imaginație afectivă optimistă aceia, cari în viață au încercat mai mult bucurii, satisfacții, și n'au sufletul format să anticipeze suferințe. Ei vor anticipa mai ales bucurii, dar cu o intenzitate ce pare că le actualizează.

Povestea din fabula lui La Fontaine, cu femeia care socotea tot ce câștigă din vânzarea oalelor cu lapte, și care, la un moment dat, de mare bucurie, cași cum s'ar fi înfăptuit toate iluziile frumoase ce-și făcra, sare în sus și răstoarnă oalele cu lapte, răsturnând astfel și din inimă bucuriile pe cari le anticipa, nu e o simplă legendă fictivă, ci traduce în mod plastic o atitudine psihică foarte obișnuită, atitudinea iluzioniștilor exagerați a făuritorilor neobosiți de planuri mari.

Imaginația afectivă poate fi la aceeaș persoană când optimistă, când pesimistă, trecând de la un pol la altul. Un exemplu frumos avem în poezia lui *Coșbuc, El Zorab*.

Când bietul Ben Ardun ia din mâna pașei mia de țechini, imaginația îi deschide perspectivele unui viitor fericit și sufletul i se umple de bucurie la această închipuire optimistă:

Arabul ia cu ochii plini
De zâmbet, mia de țechini:
De-acum, de-acum ei sunt scăpați,
De-acum vor fi și ei bogați,
N'or cere la străini!

Nu vor trăi sub cort în fum,
Nu-i vor cerși copiii 'n drum,
Nevasta lui se va'ntremă
Și vor avea și ei ce dă
Săracilor de-acum!

El strânge banii mai cu foc
Și pleacă beat de mult noroc,
Ș'aleargă dus de-un singur gând,

Deodată însă alte gânduri dau năvală în mintea și inima lui și-i distrug toate ideile de fericire ce-și făurise:

Deodată însă, tremurând,
Se'ntoarce, stă pe loc.

Se uită lung la bani, și pal
Se clatină ca dus de-un val.

Apoi la cal privește drept;
 Cu pașii rari, cu fruntea'n piept
 S'apropie de cal.

Cuprinde gâtul lui plângând
 Și'n aspra-i coamă îngropând
 Obrajii palizi: «Pui de leu»
 Suspină trist, «odorul meu,
 «Tu știi că eu te vând?»

Și la gândul că-l vinde, că-l înstrăinează, se asociază un convoi întreg de imagini pesimiste asupra soartei viitoare a calului, imagini cari culminează în reprezentarea calului dus la război de mâini străine și reprezentarea morții lui posibile:

• Nu vor grăi cu tine blând,
 Te-or înjură cu toți pe rând,
 Și te vor bate, — odorul meu,
 Și te-or purtă și mult și greu,
 Lăsa-te-vor flămând!

Și te vor duce la războiu
 Să mori tu, cel crescut de noi; —

Acest convoi de imagini pesimiste cu reprezentarea culminantă a morții calului în război, nu numai că orientează imaginația lui afectivă în direcția pesimistă, de unde la început eră foarte optimistă, dar îi schimbă și hotărârea cu totul: nu mai vrea să vândă calul.

Ia-ți banii, pașă! Sunt sărac,
 Dar fără cal eu ce să fac?
 Dă-mi calul înapoi!».

Rezumat: 1. Cunoștințele ne informează despre lumea externă, au un *obiect*, sentimentele sntt *subiective*, atrag atenția asupra eului.

2. Cunoștințele se'ntăresc, se clarifică prin *repetiție*, sentimentele se slăbesc, se tocesc.

3. In general sentimentele se produc în legătură cu reprezentări și raporturi de reprezentări, afară de sentimentele copiilor mici și de cele ce provin din turburări, neexplicabile ale stărei generale organice.

4 Durerea asociată cu reprezentarea cauzei ei provoacă: *mânia, ura, răsbunarea, frica, teama*, etc... Plăcerea asociată cu reprezentarea cauzei provoacă: *bucurie, atracție, iubire*.

5. Sentimente *mixte* sunt cele ce rezultă din combinare a două sentimente contradictorii: *gelozia, sent. sublimului, în-doiala, melancolia*, etc...

6. Extinderea, generalizarea sentimentului se aplică prin *jocul legilor de asociație prin contiguitate și asemănare*.

7. Retrăirea într'un grad oarecare a sentimentelor, la amintirea cauzelor lor, se cheamă *memorie a inimei*.

Exerciții. Elevii vor analiza pe caete descrierea fricei din nuvela „O făclie de paști“ și din nuvela „Alexandru Lăpușneanu“.

CAPITOLUL III.

Sentimentele egoiste și altruiste

(Inferioare și superioare)

Sentimentele cari provin din cunoașterea conștiință a persoanei sau *eului* nostru, poartă numele de *egoiste*. Așa e amorul propriu, vanitatea, orgoliul, îngâmfarea, etc. Aceste sentimente presupun neapărat că am ajuns la conștiința eului nostru. Altfel, nu s'ar putea produce.

Cum se formează conștiința de sine sau ideea eului? Știm că întâi se formează conștiința eului *fizic* sau *corporal*. Copiii încep a-și cunoaște corpul lor și a-l distinge de celelalte încetul cu încetul. Întâi fac cunoștință cu mâinele. Cu ce curiozitate își privesc degetele și le mișcă în fața ochilor! Le cercetează și cu buzele și limba, ducându-și-le neconținut în gură și sugându-le. Mai târziu își privesc și picioarele, fie stând culcați în sus și ridicându-le, ba ducându-le și la gură,

fie stând în sus și luând seama la ele. «Marele interes cu care copilul se uită la membrele lui și la mișcările lor, zice Höffding, vine poate de acolo că, în acest caz, e ceva ce se vede, ce se poate pipăi și resistă, care totuși se mișcă. Copilul face atunci ca și câinele, care se'nvârteste după propria lui coadă». Lovirea ce-și pricinuesc uneori membrilor lor face pe copii, prin *durerea* ce simt, să distingă și mai bine lucrurile străine, cari nu reacționează la lovituri prin dureri — cel puțin ei nu le simt — de lucrurile acestea ale lor, cari le provoacă durere.

Scurt vorbind: în geneza conștiinței eului fizic iau parte: senzațiile de vedere ale propriilor membre, senzațiile de mișcare ale acestor membre, asociate cu cele de vedere, și sentimentele pricinuite de aceste mișcări, în special durerile provocate de loviturile ce membrele suferă.

Cunoștința eului *psichic* începe a se forma când începe traiul deslușit al *reprezentărilor libere*. La început viața intelectuală a copilului constă numai în *sensații*. Senzațiile țin pe om, însă, în sclavia lumii externe, fiindcă producerea lor atârnă de prezența lucrurilor exterioare în fața simțurilor; când însă încep să licărească *reprezentările*, amintirile, —și știm cum se desvoltă ele treptat în copii— atunci spiritul începe a se descătușa din sclavia impusă de lumea externă, simte puterea lui lăuntrică, de a fi activ și eman-

cipat de impresii din afară. Ideea eului sufletesc tâșnește din exercitarea acestei puteri lăuntrice, — emancipate de lumea externă — de reprezentare.

Nu numai că puterea lăuntrică a spiritului se emancipează de lumea externă, dar se emancipează și de șiragurile de contiguitate în care se produc întâi reprezentările. Copiii încep să se joace cu amintirile, înșirându-le și în virtutea asemănării și contrastului, nu numai în ordinea rigidă a contiguității. Și când începe să funcționeze și imaginația creatoare, care duce la jocuri și mai libere de reprezentări, impresia, conștiința puterii lăuntrice libere a spiritului sporește și mai mult.

Un element sufletesc de cel mai mare preț în clădirea conștiinței eului psihic e *mișcarea voluntară*. Copilul se simte, prin numeroasele mișcări ce poate face dela sine, ca un centru dela cari pornesc astfel de mișcări. Sfortarea intelectuală ce face, deliberând asupra acțiunilor ce-și propune ca țintă și asupra mijloacelor de a o atinge, dă un contur și mai precis impresiei privitoare la puterea lui lăuntrică, de a face o alegere liberă a unui act sau a altuia.

Odată încheată în suflet conștiința eului nostru, cum se explică faptul că, cu toate schimbările mari ce suferim în cursul timpului, noi ne recunoaștem mereu pe noi ca fiind aceiași, cum se explică adică, *sentimentul identității persoanei noastre?* Se explică prin următoarele elemente: a) prin sen-

timentul oarecum statornic al făpturii noastre fizice, *cenestezia*. În mod normal simțirea trupului nostru e cam aceeaș, nu suferă schimbări profunde în cursul vieții. Când suferă schimbări profunde, sentimentul indentilății noastre se alterează, începem să pierdem sentimentul recunoașterii, să ne credem a fi alții și să vorbim de noi ca de persoane străine. Cum spune Eminescu:

«Cine e acel ce-mi spune povestea pe de rost,
De-mi țin la el urechea și rîd de câte-ascult
Ca de dureri străine? Par'c'am murit de mult!»

(Eminescu, Melancolie)

Cazurile acestea sunt, însă, mai rare și poartă numele de *boale ale personalității*. b) prin faptul că schimbările prin cari trece persoana noastră, ori cât de mari ar fi, *nu sunt repezi și neexplicabile*. Noi le simțim și le explicăm. c) Prin faptul că între stările nouă în cari ajungem și cele trecute în cari am fost se stabilește o strînsă legătură, prin *aducerea aminte* de acestea din urmă. Aducându-ne aminte de acestea, căpătăm impresia vie, luminoasă a *continuității* vieții noastre psihice. *Memoria trecutului* ne dă sentimentul, că viața sufletească actuală se desfășoară *în acelaș suflet*. Dacă tot trecutul nostru ne-ar pieri definitiv din conștiință, sentimentul identității noastre s'ar nimici fără leac.

Am explicat pe scurt formarea ideii eului, care

e o condiție a dezvoltării sentimentelor *egoiste*, sau personale, ego-centrice. Acestea sunt: Frica, mânia, ura, invidia, speranța, amorul propriu, ambiția, sentimentul onoarei, vanitatea, orgoliul, etc. Pentru a se produce, trebuie să fi ajuns la conștiința instinctului nostru de conservare, fizică și sufletească.

Ribot împarte sentimentele egoiste în două categorii: sentimente ce provin din *conștiința puterii* noastre fizice sau morale, b) sentimente ce iau naștere din *conștiința slăbiciunii* noastre. În general, sentimentele ce provin din conștiința puterii sunt *plăcute*, și lucrul e lesne de înțeles. Iată câteva din aceste sentimente: *încrederea în sine, amorul propriu, ambiția, curajul, îndrăzneala, orgoliul, vanitatea, aroganța, trufia, etc.* Din conștiința slăbiciunii ia naștere o altă gamă de sentimente, cari în general sunt neplăcute: *frica, slăbiciunea, timiditatea, umilința, resemnarea, lipsa de încredere în sine, blazarea, lașitatea, și altele înrudite cu ele.*

Din gama sentimentelor ce își au rădăcina în conștiința puterii foarte interesante sunt *vanitatea și orgoliul.*

Vanitosul e, de sigur, un om care se crede, are o idee superioară despre însușirile lui, fizice sau morale. Dar nu găsește îndestulă plăcere în credința lui însuși despre superioritatea lui. Suferă intens dacă nu-i e recunoscută și de alții, umblă

după recunoașterea altora, îi place să simtă *admirat*, lăudat, lingușit.

Sunt felurite specii de vanitate: vanitatea *mondenă*, a femeilor cari se gătesc pentru a stârni admirația unora și ciuda altora, sau a tinerilor sclivisiți de prin saloane, pe care-i biciuește așa de fin Grigore Alexandrescu în «*Satira Duhului meu*». Vanitatea *intelectuală*, a celor ce fac caz neconținut de știința lor, o trâmbițează pe toate drumurile, vorbesc totdeauna ca din cărți și judecă toate numai prin prisma cărților. Acest soi de vanitate a fost zugrăvit în mod neîntrecut de marele comic Molière, în «*Les femmes savantes*» și în «*Les précieuses ridicules*».

Orgoliul e sentimentul încrederii în sine, al puterii proprii, care găsește o satisfacție îndesulătoare în propria judecată a celui stăpânit de el, *independent de judecata altora*. Orgoliosul n'are nevoie, ba chiar disprețuiește părerea altora despre sine.

Sentimentele Altruiste

Simpatia. Sentimentul moral și social, religios, estetic și intelectual.

Nașterea simpatiei, a altruismului. Cum se ridică omul dela egoism la altruism, la sentimente binevoitoare pentru alții?

Cel mai *interesat* om, care cultivă prietenia cu alții numai în vederea *folosului personal*, trebuie mai la urma urmelor să le fie și el folositor acestora. Cu cât va fi mai des folositor și el altora, cu atât se va obicinui încetul cu încetul să uite că le face bine numai din interes, să simtă plăcere la binele altuia și durere la durerea lui în mod dezinteresat. Aceasta o face mai ales dacă, după ce și-a atins scopurile personale, mai are destulă putere în el pentru a putea sări și în sprijinul altora.

În general, când ne rămâne un prisos de putere peste cea trebuincioasă conservării noastre, simțim nevoia să cheltuim și acest prisos, și atunci facem multe fapte de binefacere, *fără intenția hotărâtă de a le face*, așa, ca să umplem timpul, să ne ocupăm cu ceva.

Îți intră într-o zi în curte un cățeluș rătăcit. Întâmplător îl zărești și-i arunci resturi dela masă. El se deprinde să vină mereu, și tu simți plăcere să vezi efectul acesta al primei tale acțiuni. Cățelul se atașează de curtea ta, tu îl îngrijești, el crește mare, se face frumos, și-ți devine iubit, te atașezi și tu de el, așa în cât pierderea lui să-ți producă o durere adâncă. L'ai văzut crescând sub ochii tăi, el e opera ta, și omul simte plăcere la vederea operilor lui, fiindcă sunt semnele puterii lui. Iubirea de câine e, în cazul

acesta, *dezinteresată*, pentru că n'a pornit din gâdul să te folosești odată de el, ci din milă.

Traiful *în comun*, la care suntem supuși de mici copii, deșteaptă în noi sentimente de simpatie sau *altruism*, chiar înainte de a ajunge la deplina cunoștință a eului nostru. Când între noi și alții observăm ceva asemănător în modul nostru de a fi, în înfățișare, în felul de trai, în interesele noastre, ne obicinuim a nu privi persoana noastră a parte de a acelora, zice Höffding; ori de câte ori li se întâmplă ceva, vrând nevrând neînchîpuim în locul lor, suferim și simțim cu ei. Fără să vrem, și grație *asociației prin asemănare*, interesul alunecă, cum știm, dela noi însine la ceilalți. Convingerea că toți avem *acelaș destin*, că suntem supuși la fel greșalelor, suferințelor și în cele din urmă morții, contribuie să nască în noi pornirea de a ne iubi unii pe alții, de a fi *solidari* în bucurii și neazuri.

Solidaritatea aceasta presupune, că *interesele comune* devin mai mari decât cele personale, și că în sufletul celor ce o au s'a format destul de limpede *ideea acestor interese comune sau obștești*. Dacă puterea de a ne închipui suferințele altuia e mică, dacă înțelegerea comunității de interese cu societatea în care trăim e redusă, simpatia, altruismul va fi și el redus. Istoria arată că simpatia se dezvoltă mai întâi în cercuri mărginite, și pe urmă se 'ntinde spre altele mai largi. Fie-

care din cercurile restrânse (familie, clasă socială, națiune) e egoistă față de sferile mai largi. Simpatia are deci o desfășurare sau o evoluție, în care întâlnim mai multe faze sau perioade.

Simpatia în viața de familie. Cel mai important sentiment din familie e iubirea maternă, a cărei bază e trebuința instinctivă de a îngriji de copii. Instinctul de mamă, al cărui rost e să asigure conservarea vieții neamului sau speciei, se desparte uneori până într'atât de instinctul de conservare personală, încât mamele se expun de multe ori foamei, primejdiilor, pieirii, pentru a-și apăra copiii lor. Acest sentiment, cum știm bine, se'ntâlnește și în lumea animalelor. «Rândunelele intră în casele cari ard pentru a-și scăpa puii. Când un pui de balenă a fost ajuns de cange, mamă-sa nu-l părăsește, câtă vreme mai trăiește. Când urșii de mare, fugind, sunt siliți să-și părăsească puii' nu 'ntârzie să se 'ntoarcă înapoi, îi caută, plâng cu hohote, și în disperarea lor înnoată timp de mai multe zile înceoace și încolo dealungul țărmlui. Multe animale caută să atragă asupra lor înșile atenția celui ce atacă pe puii lor» (Ribot). Iubirea de mamă e cel dintâi sentiment simpatice, e cea d'ântâi legătură, cea d'ântâi societate ce se stabilește între oameni, și în acelaș timp sâmburele din care încolțesc celelalte sentimente simpatice mai largi. Pe lângă iubirea maternă, mai există

în familie și iubirea de tată, și apoi iubirea între frați și surori, iubirea fraternă.

Simpatia în viața socială. Iubirea fraternă se întinde apoi în virtutea asociației prin asemănare, dincolo de familie, la cercul de prieteni de joc, la cel de colegi de școală, și așa mai departe, la toate cercurile mai largi în care copiii intră, pe măsură ce înaintează în vârstă. Dar ar fi foarte greu ca simpatia să se lărgească în felul arătat, *dacă n'ar fi învățată încă din viața de familie.* Simpatia câștigă cea mai mare întindere în sentimentul, care se uită la toți oamenii ca la frați, ca fiind cu aceeași făptură și supuși aceeași soarte. Acest sentiment se cheamă *umanitarism.*

Sentimentul moral. În simpatia desinteresată sentimentul de plăcere sau de durere se naște *îndată*, atunci când ai ajuns să recunoști și dreptul altora la viață și la mulțumire, când nu te consideri numai pe tine ca un centru, ci ca un ins într'o mulțime de oameni. Atunci nu mai judeci actele tale numai după plăcerea sau durerea ce produc în tine, ci și după binele sau răul pe care-l faci altora cu ele. Când simpatia a ajuns la așa treaptă, încât simțim în noi ca o poruncă de a face bine altora, atunci în conștiință s'a încheșat așa zisul *sentiment moral.* Cine e stăpânit până în adâncul sufletului de acest sentiment, nu stă mult pe gânduri când e vorba să sară în ajutorul semenilor: el sare îndată, ca mânat de un instinct, de o putere mai mare decât

voința lui. «*Trebuie*» îi spune atunci o voce din conștiință, și el se supune acestei voci poruncitoare, oricâte greutăți ar avea să întâmpine pe drumul datoriei. Simțirea acestei *constrângerii* a conștiinței de a face binele, se chiamă *sentimentul datoriei*. Îndeplinirea datoriei naște în suflet un sentiment de *multumire*, de *satisfacție*, sentiment cu atât mai puternic, cu cât ai avut să lupți cu piedici mai mari în îndeplinirea ei. Călcarea datoriei, un *sentiment de remușcare*, de căință. Pedeapsă mai grozavă ca *mustrarea propriului tău cuget* nu poate, de sigur, exista. Nici pe departe nu se poate asemui gradul ei, cu acela al sentimentului ce-ți pricinuește condamnarea dictată ție de *alții*.

Sentimentul de justiție sau dreptate. E sentimentul pe care-l produce în noi cunoasterea *obligățiunilor* ce avem față de societate, care nu îngăduie dreptul de desfășurarea liberă a puterii noastre decât pân'acolo, până unde nu *abuzăm* de ea în paguba dreptului asemănător al celorlalți inși din societate. Pentru a preîntâmpina acest abuz, societatea a creiat *legi*, cari ne spun ce avem *dreptul* să facem și ce nu.

Cine ar crede-o? Sentimentul acesta, pe care se întemeiază buna viațuire a oricărei societăți, s'a născut dintr'un sentiment cu totul inferior, anume din *mânie*, din *răsbunare*. Cine suferă o violență răspunde îndată printr'un atac necugetat, își face singur dreptate. Aceasta e treapta cea mai de jos

a dreptății. Ea n'are o margine decât în puterea insului care-și face dreptate. El poate ataca cu atâta violență pe dușman, încât să-l nimicească, cu toate că el a suferit mai puțin din partea lui.

O treaptă mai sus e aceea a răsbunării amânate prin *judecată*. Ea țintește la ceea ce se cheamă *equivalență*, adică atât cât ai suferit din partea unui ins, să sufere și el din partea ta. E' faimoasa lege a *talionului*: *ochiu pentru ochiu, dinte pentru dinte*.

Despăgubirea e pân'acum *individuală*, adică fiecare își face dreptate cum poate, fără sprijinul societății din care face parte. De timpuriu, însă, societatea a simțit nevoia să mijlocească ea despăgubirea, fiindcă interesul ei e, ca fiecare ins să trăiască neștirbit în sânul ei. Garantarea exercițiului drepturilor indivizilor e condiția sine qua non a unei organizări sociale durabile.

În societățile primitive, comunitatea constrânge pe cetățeni să se răsbune, chiar dacă ei n'ar vrea.

Dacă fiecare individ, însă, își face singur dreptate, societatea e într'o vecinică stare de război, ceea ce nu e spre bunul ei mers. Atunci caută ca să mijlocească despăgubirea, și creiază așa zisul arbitraj. Cei mai bătrâni ori cei mai puternici din societate decid ei pedeapsa, despăgubirea. Se crede, că la început hotărârea arbitrilor era obligatoare, fără *sanețiune*. Ea fixa o îndemnizare celui ce avea dreptate. După acest arbitraj vremelnic și lipsit

de sancțiune, s'a creiat un arbitraj statornic și cu garanție, arbitraj ce sta în mâna șefului, ori clasei nobile, ori în a adunării poporului. Despăgubirea devine obligatoare și e impusă cu forța. Cel condamnat trebuie sau să se supună, sau să iasă din societate. Pe lângă aceasta, din daunele impuse o parte o lua cel nedreptățit, o parte statul. Acum ideia dreptății a ajuns o funcțiune a societății.

Pe urmă ea a trebuit să se *generalizeze*. Mult timp a rămas închisă între hotarele grupului social. E bine tot ce ajută la binele material și moral al grupului și invers: în afară de comunitate, actele nu sunt nici bune nici rele, sunt *amurale*, cum se zice. Pe urmă a început să trateze și pe cei din alte comunități, după regulile de dreptate din comunitatea lui, dreptatea a trecut hotarele națiunii și a devenit universală ¹⁾.

Sentimentul religios s'a născut din pricina *fricii* de puterile mari, *necunoscute* ale naturii și din *neștiința viitorului tainic, nepătruns*. Ceva din acest sentiment de *frică de necunoscut și de viitor ascuns* a rămas în sentimentul religios și al oamenilor de azi, cu toate că această *frică* s'a mai înblânzit, cedând din ce în ce locul unui *sentiment de iubire* față de puterea divină.

Sentimentul religios s'a născut din *instinctul de conservare*. În fața puterilor vrăjmașe necunoscute ce se deslănțuiau în jurul lui, omul s'a

1). T. Ribot. *Psychologia Sentimentelor*.

simțit slab, neputincios. De aici un sentiment de spaimă. Dar cum, în definitiv, el țintea să trăiască mai departe, cu toată spaima aceasta, a căutat să se poată folosi de puterile vrășmașe, așa cum în viața de toate zilele se folosea de semenii lui mai puternici. *Prin simțul intern* descoperind în el că puterea cu care îndeplinește actele zilnice, îi vine din voința sau hotărârea sa, prin *asemănarea cu sine* și-a închipuit și puterile naturii, și obiectele materiale din juru-i înzestrate cu voință ca a lui, cu suflet. *A însuflețit* astfel toate puterile din preajma lui, închipuindu-și-le *după chipul și asemănarea sa*, cu simțiri și patimi și năzuinți ca ale lui. *Prin imaginația sa* a populat toate lucrurile dintre cer și pământ: animale, plante și chiar corpurile neînsuflețite: stânci, păduri, fluvii, mări, vânturi, ploii, stele, etc., cu o mulțime de *spirite, de demoni, înzestrați cu puteri ca ale omului*, numai cu mult mai mari. Tot ce se'ntâmplă în lume se'ntâmplă prin puterea acestor spirite. Închipuirea existenței acestor spirite în lucruri e o *explicație* pe care și-a dat-o omul, față de natura necunoscută. Dar, această explicație el nu și-a dat-o din *curiositatea* de a ști, dintr'o trebuință neinteresată de a fi luminat, ci din *interesul practic, de a putea mînuî lucrurile după folosul lui*, în slujba vieții lui. Intr'adevăr, lucrurile fiind însuflețite, ca oamenii, e posibil să te conduci față de ele, ca față de aceștia, poți să-ți asiguri bunăvoința

și ajutorul lor în urmărirea scopurilor tale, și astfel câștigi asupra lor o oarecare putere.

«In mod firesc, zice Ebbinghaus, s'au închipuit două feluri (de spirite). *Cele două feluri cari deosebesc și pe oameni în purtarea lor, unii față de alții.* Unele sunt dușmănoase, răuvoitoare... Ele aduc oamenilor nenorocirea, boalele, și primejdiile de cari nu se pot apăra prin propriile lor puteri. Tot ce se poate dobândi dela ele, e să'nceteze de a fi vătămătoare. Simțirile pe cari ele le stârnesc sunt *teama și neliniștea*: înaintea lor tremuri. Celelalte din contră, sunt binevoitoare, ajutătoare, bune. Ele ajută pe om să se apere în contra relelor pricinuite de spiritele rele, îl încurajează în luptele cu semenii lui... Poți să te'ncredințezi cu nădejde în voia lor. Le ești recunoscător și poți să le iubești. Pe treptele de jos ale civilizației, când omul se simte încă foarte slab și pândit la fiecă pas de primejdii înfricoșătoare, e ușor de înțeles că *sentimentul fricei* e mai puternic ca oricare, și deci e mai puternică credința în spiritele rele... Pe treptele mai de sus, din contră, când priceperea fenomenelor naturii și, deci, o mai mare putere asupra lor dau omului mai multă încredere în el și mai multă speranță, trece pe primul plan *sentimentul încrederii* în aceste puteri nevăzute, și, prin aceasta, credința în spirite bune și binevoitoare (și *iubirea* față de ele). Dar în total cele două sentimente, frica și iubirea, rămân amestecate

unul cu altul... proporția lor variind după împrejurări.

Pentru a dobândi dela acești zei, ajutorul așteptat, trebuie... să te adresezi lor întocmai ca oamenilor, pe cari vrei să-i câștigi în favoarea ta. Trebuie să-i rogi stăruitor, să-i lingusești, poate să-i și ameninți, să le făgăduiești, în caz de te ajută, daruri în schimb, o adorare neîntreruptă și o supunere fidelă, dar mai ales să nu uiți a le face daruri și dinainte.

Deci, rugăciunea, jurământul și jertfa sunt, după împrejurări, mijloacele de întrebuințat. Iată cum s'a născut credința în omenire. Nevoile vieții și frica sunt părinții ei. Printr'un șir lung de transformări, de care nu ne putem ocupa aici, religia a ajuns la forma înaltă de azi, în care se admite existența unui singur D-zeu atot puternic, care e întruparea perfecțiunii și bunătății absolute. În forma aceasta, frica de D-zeu e mai îmblânzită și se amestecă cu iubirea față de El. Cum să nu iubești ființa cea mai bună pe care ți-o poți închipui? Totuși frica, nevoia, instinctul de conservare rămân la rădăcina sentimentului religios. «Bisericile se umplu, și pelerinajele se înmulțesc în timpul războaelor și epidemiilor. În toiul luptelor, în cursul unei boli grele, pe o corabie spartă de o stâncă, o rugăciune se înalță din o mulțime de guri, cari de obicei nu rosteau de loc» (Ebbinghaus).

Prin urmare, prin elementul de frică pe care-l cuprinde, sentimentul religios e un sentiment egoist; prin iubirea față de puterea divină, iubire care apare în formele superioare ale religiei, e un sentiment altruist.

Sentimentul estetic. Toți călătorii cari au vizitat țări locuite de oameni, cari trăesc încă în stare sălbatecă, povestesc într'un glas, despre plăcerea pe care o simt acești oameni, să se găsească cu fel de fel de obiecte socotite de găteală (cu pene, pietre, își sapă pe piept o mulțime de figuri etc.) Chiar înainte de a simți nevoia îmbrăcămintii, omul a simțit-o pe a gâteli. Sunt sălbateci cari, pe vreme frumoasă, cu soare arzător, se răsfață la dogoreala lui în mantale de piei de capră, dar la cea d'ântâi picătură de ploae, le scot îndată, și rămân goi să tremure în ploae. O femeie care n'ar sta la îndoială să iasă din coliba ei fără o umbră de îmbrăcăminte, n'ar îndrăzni să iasă fără să se zugrăvească pe față și pe corp cu fel de fel de vopseli. Deci, prin acest gust al gâteli *omul contrazice adese ori instinctul de conservare*, care i-ar porunci să pună manta pe ploae, și s'o desbrace pe arșița soarelui. Oamenii sălbateci simt, apoi, plăcere desinteresată la privirea propriului lor corp, *neatârnat de folosul ce le poate aduce puterea lui și caută să stârnească și admirația celorlalți asupra-i.* Un pas mai departe îl fac atunci, când simt

plăcere să-și vadă armele și celelalte unelte nu numai în luptă sau la lucru, dar și în stare de odihnă, când n'au ce face, *când toate trebuințele vieții sunt satisfăcute*. Atunci ei le lucrează cu artă și le împodobesc cu fel și fel de chipuri. Deci, *mijloacele luptei pentru trai* devin ele înșile niște isvoare de plăcere, *fără considerația folosului lor practic*. Odată ce trebuințele vieții sunt mulțumite și au răgazul să se odihnească, se naște o trebuință de mișcare *fără scop, pentru plăcerea neinteresată a mișcării*. Animalul însuși, când nu mai e chinuit de foame, de oboseală și pericole, se joacă: pisica se joacă cu ghiarele pe un covor, aleargă după bucăți de sfoară, sare după ghemuri, pe cari le joacă ca pe niște șoareci; câinii aleargă unii după alții și se prefac că se luptă, se mușcă, se mânia unii pe alții, *în glumă* am putea zice, dacă acest cuvânt n'ar fi cam nepotrivit pentru animale. Sălbatecul are jocurile sale de luptă, în care găsește un prilej de a-și cheltui puterea ce-i rămâne, după ce s'a odihnit de alergătură; copiii, barem, au mulțime de jocuri, cari se deosebesc după vârstă, după sex, după caracter, după orașe și sate, etc. Aceste jocuri n'a scopul de a mulțumi instinctul de conservare al copiilor, ci numai de a le place, de a-i ocupa cu ceva. Găteala, ca și jocul, arată că oamenii se pot, până la un punct, *despărți de gri-*

jile vieții zilnice, că pot face ceva și fără ținta câștigului.

Lucrurile de artă: un tablou frumos, un palat măreț, o melodie dulce la auz, o poezie frumoasă sau un roman captivant, care-ți pironeste atenția de nu-ți mai vine să-l lași din mână, o statuie frumoasă, o dramă emoționantă sau o comedie înveselitoare, toate aceste obiecte ne produc plăceri foarte mari, cu toate că nu satisfac niciuna din trebuințele materiale ale vieții; un tablou nu se poate consuma, și tot așa și un cântec frumos, și o dramă frumoasă, și multe alte lucruri frumoase. Aceste obiecte ne produc o *desfătare curată*, ne fac să uităm, în clipele când le privim grijile vieții, luptele dintre noi, ne fac, deci, mai buni, mai *neinteresați*. Mai mult decât atât, pentru a gusta frumusețile obiectelor de artă, unii oameni cheltuesc averi întregi și se supun multor lipsuri, neglijând trebuințele obicinuite ale vieții. Plăcerile pe cari ni le produc operele frumoase sunt *dezinteresate*, au scopul în ele înșile. Omul n'a putut niciodată suferi să piardă vremea de geaba, fără să lucreze ceva. Neocupația e plictisitoare, și plictiseala e tot ce poate fi mai neplăcut în viață. Ca să remedieze la relele plictiselei, omul a născocit jocurile de tot felul, dansul, cântecul, teatrul, poezia, povestirile de tot felul, cu un cuvânt, toate artele frumoase. Acestea îi umplu timpul rămas liber după mulțumirea tuturor nevoilor

vieții, născându-i în suflet plăcerea numită *estetică*. O condiție se cere, însă, ca omul să guste plăceri estetice: când are răgaz, după ce scapă de ocupațiunile vieții practice, să mai aibă și *putere de prisos*, să nu-și fi sleit toată energia în lupta pentru trai. Numai așa poate gusta plăcerile estetice. Deci, plăcerile estetice provin din *cheltuiala prisosului de putere ce ne rămâne*, după satisfacerea trebuințelor vitale. Ele au scopul lor în ele înșile sunt, o repetăm, dezinteresate. Un tablou se poate privi de mii de privitori din locurile cele mai depărtate, din veacurile cele mai deosebite — dacă tabloul se păstrează într'un muzeu vreme de secole —; o muzică frumoasă desfătează mii de urechi, etc., fără ca între privitori sau auditori să se nască vre-o vrajbă; pe când lucrurile destinate satisfacției trebuințelor vitale nu se pot împărți între atâția. Deși plăcerile estetice n'au în ele înșile alt scop, decât acela de a ne place, obiectele de artă nefiind create de artiști pentru satisfacerea trebuințelor vitale, ci numai pentru a-și cheltui puterea lor de prisos și a ne invita și pe noi s'o cheltuim pe a noastră, ele au ca *rezultat* că ne fac mai buni, mai neinteresați, mai nepăsători de grijile vieții, și, deci, mai fericiți. *Ele pot fi gustate de toți fără luptă*, ne produc nu *poște*, ci numai *desfătări*. Poștele nasc concurență între oameni, desfătările apropie pe oameni, îi împrietenesc, îi solidarizează. Fără să aibă *scopul*

acesta: de a ne apropia de a ne face mai buni, mai morali, arta ajunge la acest rezultat.

Sentimentul intelectual. Lucrarea minții ome-nești îndeplinită cu scopul de a cunoaște cât mai multe din fenomenele naturii se 'nsoțește de plăceri sau de dureri, neatârnat de foloasele pe cari această cunoștință ni le poate aduce. La 'nceput de tot, cunoștința e pusă în serviciul instinctului de conservare. «Gândirile sunt felinarele instinctului de conservare. Judeci cunoștințele ca mijloace de a-ți spori puterea»: «*Ai carte, ai parte*» Când omul ajunge la dorința de a ști cât mai multe, din *curiozitatea* de a ști, când ajunge să simtă plăcerea la aflarea unui adevăr nou, *fără să-i treacă prin minte gândul folosului ce i-ar aduce în viață acel adevăr*, când simte o mulțumire sau nemulțumire la simpla exercitare ușoară sau anevoioasă a minții, atunci încearcă ceea ce se cheamă un sentiment *intelectual*. După cum sunt oameni cari nu pot suferi o nearmonie de sunete, o înșirare de note false, tot așa sunt oameni cari nu pot suferi contrazicerile, nedeslușirea și încâlceala ideilor. Sunt oameni cari ajung la o adevărată patimă sau *pasiune intelectuală*. Iată un caz foarte frumos de patimă intelectuală. Un ungar, Mentelli, și-a consacrat toată viața studiului, fără nici o țintă hotărâtoare, numai pentru plăcerea de a învăța și de a satisface trebuințele minții sale. Felul cum trăia arată până la ce grade poate.

ajunge patima aceasta. «Trăind la Paris, într'o cocioabă murdară ce i se dăduse de milă, el suprimase din cheltuelile lui tot ce nu erea neapărat necesar pentru viața de toate zilele. Toată cheltuiala lui, în afară de cumpărătura de cărți, era de 35 de bani pe zi, din care 15 pentru hrană și 20 pentru lumină; căci el lucra 20 de ore pe zi, întrerupându-și munca numai o singură zi ca să dea lecții de matematică, plătite atât cât îi trebuia ca să trăiască. Apa pe care și-o aducea singur, cartofii pe care îi cocea la lampă, niște gaz pentru aprinsul acesteia, niște pâine soldățească, iată tot ce-i trebuia. El se culca într'ocutie mare, unde peste zi își ținea picioarele înfășurate într'o cuvertură de lână sau în puțin fân. Un scaun vechiu, o masă, un urcior, un ibric.. iată tot mobilierul lui. Mentelli tăiase toate cheltuelile pentru spălatul rufelor, fiindcă le suprimase și pe acestea. O tunică de soldat cumpărată la cazarmă și pe care n'o schimba decât la extrem, niște pantaloni de dimie, o șapcă de piele și niște papuci cât toate zilelele, iată toată îmbrăcămintea lui... În timpul unui război ghiulele cădeau pe lângă cocioaba lui, dar el nuse turbura de loc. În timpul unei epidemii de holeră, trebuî să fie silit cu forța să-și întrerupă studiile, pentru a i se curăți odaia lui murdară. El trăi așa 30 de ani, fără să fie odată bolnav, fără să se plângă, foarte fericit. În fine, în ziua de 22 Decembrie 1836,

în etate de 60 de ani, ducându-se ca de obicei să-și aducă apă din Sena, piciorul îi lunecă, căzu în râu și se îneacă. Mentelli n'a lăsat nici-o operă, nici-o urmă din îndelungatele lui studii». (După învățatul Letourneau). Puțini oameni sunt în stare să se jefască studiului în mod așa de *dezinteresat*.

Rezumat :

1. Conștiința eului e întâi corporală, apoi psihică.
 2. Sentimentul identității eului se explică prin : a) permanența cenesteziei. b) Prin schimbările lente ale conștiinței și c) prin aducerea aminte a trecutului.
 3. Sentimentul eului sunt de două feluri : a) de putere ; b) de slăbiciune.
 4. Sentimentele altruiste se bazează pe simpatia din viața familiară.
 5. Sentimentul moral constă în simțirea unei porunci a conștiinței.
 6. Sentimentul justiției are isvorul în ură, în răsbunare.
 7. Sentimentul religios s'a născut din frică de necunoscut și s'a dublat cu sentimentul de iubire față de D-zeu.
 8. Sentimentul estetic constă într'o desfătare dezinteresată ce ne produc lucrurile frumoase.
 9. Sentimentul intelectual provine din exercițiul dezinteresat al minții.
-

CAPITOLUL IV

Despre Pasiuni

Pasiunea se deosebește de emoție. «Emoția zice Kant, lucrează ca o apă care-și rupe zăgăzul; pasiunea ca un torent care-și sapă o albie din ce în ce mai adâncă».

Am văzut mai sus cum se manifestă *emoția de mânie*, s. e. Ea se deslănțue repede și violent, fiind o mișcare instinctivă, o reacție bruscă, neașteptată. Emoția e, după cum se exprimă medicii, o stare *acută*.

Pasiunea, din contră, e o stare statornică, durabilă sau, cum spun medicii, *cronică*. Ea concentrează spiritul într'o direcție unică, absoarbe toate gândurile asupra obiectului ei.

Emoția întunecă rațiunea sau inteligența; pasiunea o pune exclusiv în serviciul ei.

Mâniosul nu poate judeca în momentul exploziei de mânie, cum să se comporte față de per-

soana ce l-a atacat. De aceea, loviturile ce dă, reacțiunile lui la acest atac, sunt necugetate și de multe ori în opoziție totală cu acelea, pe cari le-ar fi meritat cel ce a fost provocatorul. De câte ori o glumă sau o ironie n'a provocat încăereri, cari au dus și la crime!

O dovadă a diferenței dintre emoție și pasiune o constituie și faptul, foarte des observat, că persoanele prea emoționale nu sunt capabile de pasiune. Oamenii de temperament explozive, care reacționează iute la anumite excitații, nu sunt proprii să devină niște adevărați pasionați, zice Ribot. «Ei sunt niște focuri de artificiu; ceilalți (cei pasionați) sunt cuptoare înalte cari ard totdeauna».

Un exemplu de pasiune este *avaritia*.

Se vedem cum se naște această pasiune. «Fie un om trecut prin școala aspră a mizeriei, în mod natural lacom de plăceri materiale, și, în plus, torturat de ideea trebuințelor materiale, și de greutatea de a și le satisface. Acest om va deveni avar. Un sentiment unic, exclusiv, se va instala ca la el acasă, în sufletul lui, îl va goli de orice altceva și va alunga orice alt sentiment. Avarul într'adevăr nu mai e decât avar. El nu mai e tată: copiii lui nu mai sunt pentru el de cât niște «sarcini» de cari caută să se despovăreze; astfel Harpagon nu se gândește de cât cum să se scape de un fiu risipitor, de cât să-și mărite fata «fără

dotă». El nu mai e om: «e dintre toți oamenii omul cel mai puțin om (cum zice Molière); el nu vede în semenii lui de cât unelte pe cari să le mânuiască sau piedici de răsturnat; el e închis la sentimentele altruiste cele mai elementare, cum e mila de animale; își lasă caii să moară de foame. Cu atât mai mult avarul e străin de sentimentele dezinteresate, de iubirea de artă, de natură, etc. El nu e capabil nici măcar de sentimente egoiste: e aspru și cu el însuși ca și cu ceilalți: moare de foame pe o saltea de paie în care sunt îngropate comorile lui”.¹

Delavrancea în «Hagi Tudose» zugrăvește foarte frumos această pasiune a avariției.

Când răsbit de foame și frig, pune pe nepoatăsa să-i facă foc și o ciorbă de pasăre, Hagi Tudose simte o remușcare chinuitoare pentru bieții lui bani aruncați pierzării:

«Leano, foc că mor», și întinse un bănuț de aur, închizând ochii. Ii fu rușine ca să nu-l vadă acel ochiu de aur cu câtă ușurință îl aruncă în mâinile nemiloase ale lumii. Oftă dureros.

— «Ce pui atâtea lemne? Prea multe lemne! Leano, n'auzi? Și tot mi-e frig... Prea multe lemne! Mi-e foame... O să dai foc casei!... Ah! pâinea nu mă satură, picioarele nu mă mai țin!

— «Ii fi bolnav, răspunse Leana. Să chem pe cineva. Lângă spițerie e un doftor...

1) G. Dumas, *Traité de Psychologie*.

— «Să nu calce nimeni în casa mea! strigă Hagiul. Cât scrie doftorul pe hârtie nu plătești cu viața toată! Sunt sănătos, voinic, mai bine ca oricând!

Când îi aduce supa, i se pare că în ea se to-pesc bulgări de aur:

«Se văzù topind, el, cu mâna lui, bulgări de aur, turnându-i în strachină și sorbindu-i cu lingura.

Se apropiè de pat. Incepu să mănânce. Plescăi; își supse gropile din obraji; se încruntă; își acoperi ochii cu sprâncenele; se răști la Leanca, aruncând lingura:

— «Una de lemn.... asta e coclită!...

Leana, râvnind la ciorbă și înghițind în sec, eși afară și-i aduse una de lemn.

Hagiul începù iarăși a sorbi sgomotos. Se scu-tură și scui-pă de mai multe ori.

— «Ia ciorba de-aici! M'am săturat... Simț pe gât o cocleală acră... sărată... un miros nesuferit... Ia-o.. fugi cu ea.. nu vezi?... îmi sorb viața! Leana luă strachina și eși.

Hagiul își trânti capul pe o pernă de paie. Trupul lui, o flacăără. Ce friguri? Sub el se des-chisese ca o mare fără fund. Și se duceà adânc, tot mai adânc. Și pe gât gustul aurului, sângele viu al aurului! Nefericit părinte. Gustase din carnea copiilor lui. Ciorba îi mirosise a aur!

Când Leana intră în odaie, el se ridică în coate și-i strigă:

— «Stinge focul.... să dai cărbunii și cenușa înapoi!.. Aruncă ciorba.... și să dai fulgii și bucățelele înapoi!.. Vreau banii pe jumătate, dacă nu toți!

Și începu să plângă cu hohote.

— «Ucigaș!.. nebun!.. nelegiuit.. în veci n'o să te sature.

Leana înmărmurită se uită la el. Tocmai atunci se auzi miorlăind la ușa cotoiul, tovarășul ei de foame și de tremurat, singura ființă care o mângâie și pe care o mângâie.

Leana crăpă ușa. Hagiul se uită speriat și, văzând cotoiul strecurându-se pe ușa, se răsti:

— «Să-i tai coada!.. Să-i tai coada!.. o coadă de un stânjén.... până să între se răcește odaia! Să cheltuesc și pentru el?.. Unde e toporul?... Am să i-o taiu eu!

.....

A doua zi, de dimineață, Leana intrând în odaia Hagiului, îl găsi numai în cămașe, în cămașa sa petec de petec, trântit cu fața în jos pe aur, îngropat în galbeni cu fruntea pe un purcoiu de lire, cu ochii închiși. Cum îl văzu începu să plângă. Dar, ca prin minune, trupul hagiului se cutremură. Banii sunară de-alungul, dela picioare până la frunte. Săltă capul; deschise ochii stinși și-i îndreptă, ca niște sticle reci, asupra Leanii, bolborosi câteva cuvinte nedeslușite; mușcă în vânt cu gingiile albe și isbuti să slomnească:

— «Nu te uita !... închide ochii.. ochii fură...
închide ochii !

Căscă gura ; limba i se mototoli în gât ; capul
îi căzu într'o parte ; picioarele i se lungiră ; mâi-
nile i se înfipseră în bani... și adormi de veci, cu
ochii deschiși și țintă asupra Leanii.

Rezumat.

1. Emoția e violentă, iute și trecătoare.
2. Pasiunea e o stare afectivă *cronică*, care poate dura o viață întreagă. Exemplu : Avariția.

CAPITOLUL V

Desvoltarea vieții afective la copii

Aplicări Pedagogice

Viața afectivă a copilului mic e foarte simplă : e alcătuită mai mult din *plăceri și dureri fizice* întovărășind anumite senzațiuni. Când îi e foame, când simțurile sunt atâțate de impresii prea tari, când e obosit, ori suferă o turburare organică, el simte durere. Când e sătul, când simțurile primesc excitații moderate, simte plăcere.

Orientarea generală a vieții lui afective e *egoistică*. Tot ce face și tot ce simte e în legătură numai cu binele și răul lui. Insuși sentimentul de *gelozie* pe care-l simte, când, spre exemplu, i se arată mamei lui simpatie și de o altă persoană, are rădăcini egoiste. Copilul mic de tot nu știe ce e *frica*, pentru că nu cunoaște bine lucrurile exterioare și n'are experiența efectelor lor. Numai o oarecare cunoaștere a primejdiei poate deslănțui

sentimentul de frică cu expresiile lui externe bine cunoscute.

În anul întâi copilul *nu se teme de întuneric*. Frica de întuneric apare pe la 1 $\frac{1}{2}$ an. La unii, ea dispare repede, la alții, și anume la cei nervoși, durează ani îndelungați, uneori toată viața. Sunt și persoane adulte, cărora li-e frică să doarmă fără lampa aprinsă.

Un sentiment care apare înaintea fricei la copil e *mirarea*: copilul rămâne în fața unor obiecte nouă cu ochii larg deschiși și ficși, cu gura deschisă. Tot așa, și sentimentul *mâniei* e anterior sentimentului de frică (De multe ori cauza că mai târziu apare sentimentul de frică chiar la copii din fire nefricoși, e educația greșită, imaginile de spaimă cu cari părinții și educatorii le nutresc închipuirea, ca să-i liniștească, «să fie cumiți»). E un procedeu comod pentru cei dintâi, dar foarte primejdios pentru cei din urmă).

Mai târziu mama, nerăbdătoare, poate ceti pe fața copilului semnele *iubirii*. Totuși iubirea copilului rămâne multă vreme egoistă, în deosebire de a mamei. La mamă iubirea e instinctivă și dezinteresată, la copil e câștigată și interesată, copilul învățând a recunoaște în mama sa pe cea mai mare binefăcătoare a lui. Dovadă e că, dacă nu-l crește mamă-sa ci o doică, el își întoarce toată iubirea lui spre aceasta. Copilul are inconștient deviza: *do ut des*.

Expresia exterioară a iubirii constă mai ales în *surâs* și *râs*, cari sunt moduri de expresie ori reacțiuni hereditare, moștenite. Unele din expresiile iubirii, însă, se învață prin *imitație*: așa mângâierea, îmbrățișarea, sărutatul, pe care le învață dela mamă, doică ori fata îngrijitoare.

La vârsta de doi, sau doi ani și ceva, apare sentimentul *compătimirii*: copilul plânge când vede pe mamă-sa plângând. Cine nu știe jocul încercător al părinților, cari simulează unul contra altuia lovitori, spre a stărni compătimirea și durerea copilului și spre a se convinge de întinderea iubirii lui? Mai târziu apare la copil și sentimentul mai complicat de *rușine*. În primii doi ani nu se observă. În al treilea an apare pronunțat. Acest sentiment e în legătură și cu *frică de pedeapsă*, dar nu se confundă cu ea. Copilul se rușinează, și se roșește, chiar când știe că nu va fi pedepsit, și când nu vede la mai marii lui nici măcar un gest de dojană. Se înțelege că sunt grade de sensibilitate în această privință, ea variind mult de la copil la copil.

Nota caracteristică a vieții afective a copilului e *neîncetată și repede mobilitate*, trecerea cu o repeziciune uimitoare dela plâns la râs, și vice-versa. E un instrument care cântă mereu, una după alta, și game minore și game majore, într'un amestec neîntrerupt. Durerile le uită foarte repede, pornirile de ură și de mânie sunt ca furtunile repezi

de vară, după oare urmează iar zâmbetul și râsul razelor de soare. Plăcerile sunt în schimb mai durabile, mai intenze și obiectele cari le stârnesc — jocurile și jucăriile — țin pe copii pironiți cu poftă asupra lor de dimineață și până seara. Adorm sdrobiți de oboseală cu inima la ele. Plăcerile sunt pentru copii ca și hrana zilnică, ba o hrană mai substanțială ca cea materială. Jocul și plăcerile îi nutresc și îi desvoltă. Câtă dreptate avea Rousseau, când implora pe educatori, să nu știrbească fericirea copiilor, pentru că nu se știe mai târziu cum vor fi luați cu asalt de durerile și necazurile vieții! E o crimă a *scurta copilăria* și a-i usca rădăcinile, cum facem așa de des cu școala noastră de azi, abstractă, greoaie și neinteligibilă.

Am spus că durerea, mânia, ura, nu durează prea mult la copil, e ceva neobicinuit această durată. Când ea se vede totuși, e semnal unei desvoltări anormale, la copiii normali aceste sentimente au o durată scurtă. Se atribue adesea copilului sentimentul *cruzimii*. Faptele arată, într'adevăr, cum de multe ori copiii se comportă cu animalele și camarazii de joc în aparență fără simțire, orud, cu o aparentă plăcere.

Desigur că la unii copii cruzimea e un fapt real. Nu se poate generaliza însă. Cum au dovedit mulți cercetători, și cum poate fiecare observa prin propria experiență, cruzimea la copii e numai aparentă, ea provine din lipsa conștiinței că face rău altora.

De regulă, cruzimea e expresia unor anumite impulsiuni, sub influența cărora copilul se uită și nu percepe suferința altora: impulziunea de a atinge obiectele cu mâna, de a experimenta, impulziunea curiozității de a desface lucrurile, impulziunea jocului. Uneori adulții sunt de vină de cruzimea copiilor față de animale, prin exemplul ce le dau.

Sentimentele estetice sunt prea puțin vizibile, în general, la copiii prea mici. Ele se dezvoltă încetul cu încetul, pe măsură ce se dezvoltă inteligența și fantazia. Copiii au dispoziții naturale pentru asta, însă manifestarea lor nu e așa de timpurie.

Sentimentul naturii atârnă, în primul rând, se înțelege, de mediul în care trăește copilul; la copilul de sătean el se dezvoltă mai mult, mai intenț.

Sentimentul religios e înrudit cu sentimentul naturii. El e la început greu de studiat, spune Gaupp, pentru că educația religioasă începe prea devreme, înainte ca el să fie destul de copt, pentru a-și forma prin sine reprezentare religioasă și dispozițiuni religioase.

Prietenia cu camarazii, atașarea de animale, se vede și la copiii de doi ani. Uneori, de multeori chiar, sentimentul de prietenie e în legătură cu *sentimentul frumosului*. S'a observat că copiii frumoși au mai mulți prieteni. Urâtenia e neplăcută copilului.

Asupra *sentimentului moral* și evoluției lui a

mai fost vorba înainte, dar revenim. Evoluția sentimentului moral pleacă dela egoism spre altruism, generalizându-se treptat prin mecanismul descris al asociației prin asemănare. Drumul său e prin egoism, supunere oarbă, teama de pedeapsă, iubirea de părinți, spre compătimire, simpatia și sentiment de dreptate. «O bună bucată de timp a fi bun pentru copil egal cu: a face mamei plăcere; afecțiunea e aici resortul puternic al buneii purtări. Numai mai târziu, sub influența exemplului și cu coacerea inteligenței, se formează reprezentarea de bine și de rău, judecata în motivele buneii purtări. Din supunerea oarbă, care nu întreabă pentru ce, se formează dorința voluntară, de a fi bun lăudat și iubit. In joc cu alții crește înțelegerea pentru dreptul lui și dreptul altuia, o experiență, pe care de cele mai multe ori o face cu multe suferinți. Cu coacerea puterii de gândire vine apoi timpul, pentruca în educația sistematică să opunem impulsziunilor și sentimentelor egoiste, motive raționale și să deprindem pe copii cu buna purtare. Această deprindere ridică temelia caracterului, care nu e altceva decât felul conduitei morale transformat în deprindere puternică»¹⁾).

Viața afectivă a copilului de școală. Ne-am ocupat pân'acum cu viața afectivă a copilului mic, dinainte de școală. Viața afectivă a copilului școlar

1) R. Gaupp, *Psychologie des Kindes*.

a fost și ea foarte de aproape studiată, în deosebi s'a cercetat *sentimentele estetice* la copii. În cele ce urmează voi rezuma unele din rezultatele acestor cercetări.

S'au făcut cercetări asupra *simțului culorilor* la copii. Rezultatele lor arată că cele mai plăcute culori pentru ei sunt albastru, roșu și galben, pe când la adulți galbenul nu prea e plăcut. *Combinările de culori* sunt în general apreciate ca și de adulți. Cele mai plăcute combinații sunt cele de culori contrastante. Juxtapunerea culorilor contrastante produce un sentiment estetic elementar foarte viu.

De asemeni s'a cercetat judecata estetică a copiilor asupra *tablourilor*. Care e însemnătatea pedagogică a acestor cercetări?

Adulții sunt înclinați foarte adesea, și în acest domeniu, ca și în altele, să creadă că copiii au aceleași judecăți estetice ca și ei, că ceea ce li se pare lor, frumos, li se pare sautrebuie să li se pară și copiilor. Cu câte lucruri frumoase pentru noi nu chinuim pe copiii mici — poezii, narațiuni, deseneuri, tablouri — închipuindu-ni-le frumoase și pentru ei, fără ca totuși în realitate să fie. Copiii judecă altfel frumosul, îl văd în altă parte de cât îl văd adulții, tot așa după cum *interesul* față de lucruri are altă direcție la ei decât la adulți. Cercetările au arătat, într'adevăr, că judecata estetică

a școlarilor e *fundamental deosebită* de a adultului, și că ea se dezvoltă foarte încet.

Din cercetările savanților Dr. Albien (Königsberg), Hasserodt (Hamburg), Fr. Müller și G. Dehning (Leipzig) (citați de E. Meumann) rezultă că :

1. Copiii mai mici preferă expunerile reale de *amănunte și acțiuni complexe*, nu prea îi interesează ansamblul, conturul general al obiectului estetic—desen, narațiune, descriere, tablou, etc.

Incetul cu încetul încep să prefere conturul general, totalul.'

Judecata copiilor rar de tot se referă la ceea ce sunt *elementele formale* ale obiectului de artă, adică forma, proporția părților, simetria. Aproape exclusiv judecata estetică a copilului e materială, se referă la *conținutul sau materia* obiectului estetic, exact ce se petrece și cu adulții incuți.

Și la unii și la alții considerațiile de formă, proporție, simetrie sunt cu totul eliminate. Nici o idee despre artist, despre tehnică, despre arta tratării, despre mijloacele întrebuințate, (culoare, desen, compoziție, etc). Dacă tabloul cuprinde o corabie, un leu, niște copii, etc., e judecat ca obiect, în ce el reprezintă. Nu e judecat, deci ca o *operă de artă*.

2. Numai relativ târziu se formează judecata din punctul de vedere al artistului, a intenției, a darului de a realiza ceva frumos. Judecata această estetică se mărginește la început la detalii izolate,

spre exemplu la o culoare, la un efect de lumină etc.

d. Treptat treptat, tot tabloul începe să fie judecat sub punctul de vedere că e opera unui artist.

e. O treaptă mai înaltă e aceea a adulților cuți diletanți, care se ocupă nu ca artiști de artă, ci ca *amatori*.

f. In sfârșit treapta cea mai înaltă, e cea a artistului, care judecă orice lucru frumos numai din punctul de vedere al elementelor formale, al tehnicii, al mijloacelor artistului compozitor, al manierei lui artistice de lucru, etc.

Consecințele pedagogice ale acestor constatări sunt următoarele :

1. Copilul lăsat în voia lui însuși ajunge numai la o prea mică dezvoltare a plăcerii estetice, deci plăcerea estetică *are nevoie de educație*.

2. Din cauză că judecata copilului în fața obiectelor de artă e, cum am văzut, materială, extra-estetică, educatorul trebuie înainte de toate să deștepte gândul privitor la artist, la munca lui, la intențiile lui, la mijloacele întrebuințate de el, etc. De aici o întreagă direcție pedagogică numită a *educației estetice*. Această educație e o reacțiune în contra educației prea materiale, prea intelectuale care a dominat și domină încă școala. Apostolii educației estetice spun, că școlarii mici n'au interes pentru abstracțiuni științifice, adică *interes științific*, și de aceia nu trebuie cultivat la 'nceput, exclusiv, cum face școala de azi, acest interes pe care nu-l

au. În special în școala primară, în care se face abuz de descrieri științifice searbăde și fără viață, și de narațiuni istorice la fel, schematic și abstracte, trebuie să dăm mai multă atenție aspectului estetic al lucrurilor ce cad sub intuiție, trebuie să prezentăm obiectele cu o haină frumoasă, care să creeze în jurul lor o atmosferă de simpatie, grație căreia putem strecura pe nesimțite în sufletul copiilor și judecăți obiective, materiale, științifice despre ele. Ei recomandă o împletire meșteșugită de detalii artistice cu detalii științifice. Această directivă pedagogică, care prinde, pe zi ce trece, rădăcini din ce în ce mai adânci în lumea școlară, a fost întâi privită cu indiferență, și chiar cu mare vrășmășie de adepții școlii intelectualiste, abstractă, tipică și formalistă. Foarte viu e zugrăvită lupta aceasta dintre aceste două școli în piesa lui Otto Ernst «*Institutorii*».

Dehning, Hasserodt și Meumann au făcut cercetări și asupra educației judecății estetice a copiilor de școală și au constatat:

1. O influențare bogată a receptivității artistice e posibilă numai după 10 ani. Pe la 13 ani se arată începuturile unei *aprecieri spontane a întregii opere de artă*; dela 16 ani aceasta poate fi atinsă prin înrâurirea instrucției.

2. Dela 10 ani ei pot face în general, și dela 13 ani cu siguranță, deosebirea între tablouri fără valoare artistică și cu valoare artistică.

3. Deosebiri de sex nu s'au arătat.

Din faptul că sentimentul și judecata estetică sunt supuse unei evoluții încete rezultă că: 1. Trebuie să alegem tablourile și operele de artă mai mult după priceperea crescândă a școlarului, nu ca pân'acum. Pentru școlarii mai mici trebuie să se aleagă expuneri realiste de acțiuni omenești, de scene de animale și dela țară, care nu oferă prea mult priceperii școlarului și care sunt interesante mai ales *obiectiv*, material. 2. Pentru școlari mai în vârstă sunt mai potrivite operele de artă expresive *din punct de vedere psihologic*, nu pur obiectiv.

S'a studiat și *desenul* la copiii, studiu foarte interesant, nu numai din punct de vedere estetic, ci și psihologic. Din desenele copiilor putem vedea cum percep ei obiectele și le înțeleg, ce imaginație și memorie au, cum redau forma lucrurilor, ce obiecte îi interesează mai mult, etc.

Cercetătorii deosebesc trei trepte în desenul copiilor.

1. *Treapta mășgăliturii fără scop și fără senz.* Impulsul către mișcare și impulsul imaginației fac pe copilul de $2\frac{1}{2}$ - 3 ani să lucreze cu creionul pe hârtie. Nu se vede încă intenția de a reda din memorie ceva determinant.

2. *Treapta mășgălirii cu credință de a fi făcut ceva determinat.* Copilul plimbă creionul pe hârtie încoace și încolo și apoi declară mândru:

uite pe tata. Acelaş lucru se petrece şi cu scrisul: câteva linii fără senz sunt pentru el o scrisoare către mama, pe care o şi citeşte când ea o doareşte.

În faza aceasta nu se vede încă memoria optică. Zugrăvirea ori desenul e o simplă activitate, fără a expune ceva.

3. *Treapta când copilul începe să redea obiectul intuit realmente, din fantazie ori memorie* deşi reproducerea e încă rudimentară. Stadiul acesta îl atinge prin anul al 4-lea.

Dacă copilul e lăsat să deseneze ce are el plăcere, fără a-i da o anumită indicaţie, se observă că oare care chipuri revin mereu. Mai des de tot e desenat omul (tata, mama, fratele), adesea şi animalele (câine, cal, pisică, pasăre), case, rar plante, flori, obiecte uzuale, rar înainte de şcoală şi chipuri geometrice şi ornamente.

S'a cercetat şi *desvoltarea sentimentului religios şi moral la şcolari*, şi s'a ajuns la următoarele rezultate:

1. Toate noţiunile religioase *dogmatice* rămân pentru şcolar multă vreme cu totul neînţelese, sunt prea abstracte şi prea grele.

2. Imaginile religioase poartă un caracter cu totul omenesc-sensibil (antropomorfic).

3. Nenumărate imagini religioase constau în aceea, că şcolarul îşi închipuie situaţia corespunzătoare vieţii religioase intuitiv sensibil, spre pildă

situația și ținuta la rugăciune, în biserică în lecțiile de religie.

4. În sfârșit o mare parte a vieții religioase e primită numai pe calea autorității: tata și mama zic așa, de aceea e așa.

Viața religioasă a copiilor se dezvoltă din sentiment și intuiție, nu din dogme religioase. Materialul intuitiv al vieții religioase se află însă pentru copil în exemplul și în graiul părinților și al educatorului, relațiile lui cu ei formează punctul de plecare al tuturor analogiilor, cu care își închipuie pe D-zeu, relațiile lui cu oamenii, cerul, îngerii, păcatul și greșala, credința, etc. De aceea prin viața intuitivă și afectivă trebuie deschis treptat drumul către viața religioasă a copilului, numai ceea ce din religie are valoare sentimentală și e închipuit intuitiv, e accesibil copilului. Limpezirea și purificarea noțiunilor religioase trebuie să aibă loc încet, treptat de tot.

În privința *sentimentului moral*, s'a cercetat părerile copiilor asupra minciunii, furatului, asupra *idealelor* lor în viață. Meumann a cercetat deaproape această chestiune a idealelor, în chipul următor: A pus copiilor de 6—14 ani următoarele 5 întrebări, cerând *motivarea* răspunsului. 1. *Ce vrei să te faci și de ce?* 2. *Ce persoană îți place mai mult și de ce?* 3. *Care studiu îți place mai mult și de ce?* 4. *Care e ocupația ta cea mai plă-*

cută și de ce? 5. Ce-ți place mai mult să citești și de ce?

Iată câteva din rezultatele generale.

1. Se arată un *mers evolutiv determinat* al ideilor copiilor, care, cu numeroase abateri, totuși se regăsește în mijlociu la toți. Copiii mai mici au preferință totdeauna pentru persoane din familia lor și din cercul de cunoscuți (idealul celor deaproape). Pe măsură ce cresc, preferința pentru cunoscuți descrește uniform — și în felurite școli cu iuțea felurită — și crește preferința pentru personalități *istorice* sau marcante din viața publică *prezentă*; 3. Copiii mai mici preferă bunurile materiale, fericirea externă, buna stare și bogăția, cu vârsta apar în locul lor ideile intelectuale și morale. 4. Dacă se urmărește și dezvoltarea progresivă a *motivării*, în care se trădează, conținutul propriu al idealului, se vede și aici un mers treptat. Înaintând în vârstă, pe de o parte apar în locul predicatelor generale și vagi ale persoanelor preferate, precum «bun», «vesel», calități mai speciale, pe baza cărora sunt preferate, precum înțelept, viteaz, milos, etc.; pe de altă parte însușirile inferioare fac treptat loc celor mai înalte, intelectuale, etice, estetice și religioase; astfel, cum am spus, copiii mai mici prețuiesc întâi, îndeosebi, bunurile materiale, și asta cu atât mai mult, cu cât sunt din straturi mai sărace; pe urmă încep să prețuiască virtuțile, cum e bravura, curagiul, iscusința răsboinică, puterea

trupească, frumusețea externă, apoi puterile intelectuale, morale și artistice. Foarte instructive în privința dezvoltării sentimentelor *simpatice* sunt cercetările asupra prieteniiilor copiilor și asupra motivării alegerii lor. Cercetări de felul acesta a întreprins Monroe în școlile primare din Massachusetts. El a pus întrebări la 2336 școlari (7—16 ani) cerându-le să răspundă în scris: *ce tovarăși de joc iubești tu mai mult și de ce?* Rezultatele sunt: tovarășii sunt căutați întâi mai mult din acelaș sex, numai 20 băeți doresc fete, 28 de fete preferă băeți. *Insușirile*, după care sunt aleși tovarășii, arată *e evoluție a valorilor personale*, dela calitățile afective (prietenos, vesel) la cele sufletești și morale (iubirea de adevăr, credința, altruismul), și dela calitățile morale mai inferioare (curaj, ascultare) la cele mai înalte (altruismul) 6 băeți și 32 fete exprimă anumite dorinți asupra părului, ochilor, nasului, etc., prietenilor doriți. Silința nu prea e apreciată.

PARTEA IV-A

Funcțiunea Voinței.

Infățișarea activă a sufletului nostru.

Pentru cei mai mulți oameni, cunoștințele ce dobândesc despre lumea inconjurătoare au un caracter *practic*: ei le *folosesc* în viață, se ajută cu ele spre a putea trăi cât mai bine. «Ai carte, ai parte».

Cunoștințele sunt, deci, mijloace puse în serviciul *dorinței* sau *voinței de a trăi*, iar sentimentul urmări sau efecte ale ei.

E adevărat că sufletul poate ajunge să dorească a ști numai pentru plăcerea neinteresantă de a ști, (vezi sentimentul intelectual, în partea III-a); dar acest lucru se întâmplă cu foarte puțini oameni, și în ori ce caz nu s'a putut întâmpla cu primii oameni ce au apărut pe fața pământului. *Știința* omului s'a născut *din nevoile vieții*, nu din curiozitate. Ceace e principal, primitiv în om și în

deobște în orice ființă viețuitoare este, deci, voința de a trăi.

Pentru a-și putea împăca dorința aceasta de a viețui mai departe, toate ființele au fost înzestrate de fire cu putința de a se *mișca* în sânul naturei înconjurătoare, pentru a smulge din ea tot ce le e trebuincios vieții: hrana, îmbrăcămintea locuința, etc., și a alunga din preajma lor tot ce le e vătămător. Viața presupune neapărat *mișcarea, activitatea*. Rezultatul mișcării sau activității e că pune ființa în legătură sau în *relație* cu lumea înconjurătoare, din care își scoate mijloacele ei de trai. Dacă natura e darnică în roade, relația aceasta e plăcută, ființa trăește ușor, se deprinde lesne cu mijlocul în care trăește, cu un termen învățat *se adaptează ușor la mediu*. Din contră, în sânul unei naturi vitrige, sgârcită în roade, ea trăește greu, se adaptează anevoie. Lesne sau anevoie, ea trebuie însă să se adapteze, altfel n'ar putea trăi. Putem deci spune, că știința sau *cunoștința e un mijloc de adaptare la mediu*, iar sentimentele de plăcere și durere niște urmări ale adaptării sau neadaptării. Puterea sufletească, care folosește cunoștințele, care le mănuește în scopul de a ne adapta la lumea înconjurătoare, poartă numele de *voință*.

În această ultimă parte a cărții vom cerceta funcțiunile de *voință*.

Am spus, că pentru a ne adapta la mediul

Încojurător trebuie să ne *mișcăm* în acest mediu. *Mișcările* ce le facem le îndeplinim prin ajutorul *mușchilor* ce acopăr scheletul trupului, deci prin niște *organe corporale*. Sufletul pune în mișcare aceste organe numite mușchi. Dar cum le pune în mișcare? Cum ne mișcăm în sânul naturii și ne punem în relație cu ea? Această întrebare se va deslega în capitolul ce urmează.

CAPITOLUL I

Despre mișcările involuntare.

Voința în înțeles larg și restrâns.

În înțeles mărginit, voința cuprinde numai acele mișcări, pe cari le executăm după o *gândire* sau *chibzuială* oarecare, ale căror urmări le dorim dinainte, deci le *prevedem*. În psihologie, însă, se cuprinde sub denumirea de voință și acele mișcări, pe cari le executăm *îndată*, fără să ne gândim mult dacă trebuie să le executăm, pe care la prima lor producere nu le-am putut prevedea. *Orice fel de mișcare* intră în categoria fenomenelor de voință. În acest înțeles general vom vorbi în acel capitol despre voință. Vom cerceta deci toate felurile de mișcări posibile.

1. *Mișcările spontane*. Ființele cele mai simple, chiar, potă să se miște și fără să fie îmboldite la mișcare de vre-o ațâțare din afară. Puterea ce

se îngrămădește în organism caută să se descarce în afară singură, dela ea.

Așa se explică cum dimineța, după odihna din timpul somnului, ne deșteptăm singuri, fără nici-o ațâțare din afară. Puterea care s'a îngrămădit în noi, mulțumită odihnei, caută o ieșire în afară, și atunci ne deșteptăm. Trebuința de joc, pe care o simt animalele și copiii, se explică printr'un prisos de putere, care tinde să se cheltuiască dela sine, fără nici-o excitare din afară, pur și simplu pentru că starea pe loc, inactivitatea e neplăcută. Oamenii numiți «aventurieri», cari sunt stăpâniți de mania de a încerca mereu senzații nouă, de a căuta întâmplări peste tot locul, o fac împinși de o putere ascunsă a ființei lor, de o energie prea abundentă, care trebuie să se cheltuiască într'un chip oare care. În fine copiii cei mici, cari nu mai stau din mâini și din picioare, și gânguresc într'una, o fac tot din pricina unui prisos de putere, care cere să fie cheltuit.

Deci, se pot produce mișcări și înaintea ori cărei excitații din afară, mișcări numite *spontane*.

Insemnătatea mișcărilor spontane. La întâia vedere, mișcărilor spontane par a fi fără senz, fără scop. În realitate ele joacă un rol covârșitor în viața psihică și fizică a copiilor, se poate chiar zice, că ele sunt o *condiție vitală a conservării și dezvoltării acestei vieți*. Țipătul, de pildă, slujește și ca mijloc de *exprimare* a diferitelor stări

lăuntrice: foame, durere, situația incomodă, etc.

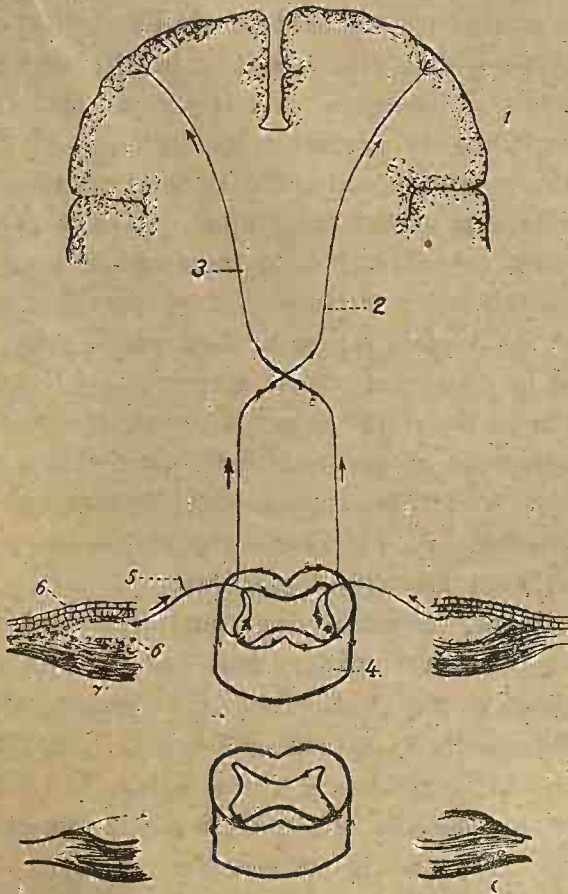

Fig. 9

- 1 Creerul. 2. Veronul sensibil. 3. Nervul motor. 4. Secțiune în măduva spinării. 5. Ganglion. 6. Pielea. 7. Mușchiu. 8. Placa motrice.

Prin aceasta el se pune în slujba instinctului de

conservare, înștiințând lumea înconjurătoare de ajutorul de care ei au nevoie. Nu numai că se pune pentru un moment în slujba instinctului de conservare, dar, prin repetițiile lui, țipătul exercită plămâni și laringele, exercițiu ce creiază capacități viitoare de mișcare foarte utile în viață. Celelalte mișcări spontane, neastâmpărul membrelor inferioare și superioare, slujesc, pe de o parte, să ferească organismul de o îngrămădire prea mare de energie, de o depunere leneșă de carne și grăsime, de o *pletoră*; pe de altă parte, prin exercițiul la care sunt supuși mușchii, cari le execută, aceștia se dezvoltă, *se pregătesc pentru mișcările voluntare ce se vor face mai târziu*. Gânguririle, și ele, traduc o supraabundență de energie, dar *slujesc totodată să exercite organele vocale pentru funcțiunea viitoare a graiului*.

Mișcările spontane, deci, împlinesc două roluri în dezvoltarea vieții: 1) sunt puse în slujba conservării vieții, și 2) în slujba perfecționării ei. Rolul cel dintâi e dela sine înțeles. Să zăbovim puțin mai mult la cel de al doilea. Din mișcările spontane derivă *actele de imitație* ale copiilor, începuturile graiului și jocurile.

1) *Mișcările imitative* sunt posibile numai mulțumită spontaneității. Există în orice ființă o *memorie a mișcărilor*. Senzația kinestezică, ca orice senzație, lasă urme: *imaginea motrice*. Repetiția *voluntară* a unei mișcări nu e posibilă decât prin

imaginile motoare lăsate de cele dintâi mișcări făcute spontan, involuntar. Ar fi fost absolut cu neputință executarea unei mișcări *voluntare voluntară pentru întâia dată*. E un adevăr dela sine evident. Întâi trebuie ca această mișcare să se execute involuntar și să lase urma ei în minte, pentru ca apoi să poată fi executată voluntar sub conducerea imaginii motoare rămasă în minte.

2) *Inceputurile jocului* își au origina în spontaneitatea mișcărilor. Mișcările spontane servesc, pe de o parte, să libereze organismul de un prisos de putere, care cere să fie cheltuit; pe de altă parte, aceste mișcări, cari traduc surplusul de energie, nu pot fi, dela o vreme, decât *imitații* de acte *la fel* cu actele vieții practice, pe cari le execută adulții sub imboldul nevoilor vieții. Aceste imitații ale acțiunilor adulților *n'au un scop conștient pentru copii*, nu țintesc *în mod direct* la conservarea vieții, sunt *jocuri*. Fără îndoială, desfășurarea exterioară a jocurilor se face sub imboldul unor excitații externe; copiii văd pe alții jucându-se și-i imită, sau văd pe adulți făcând un lucru, și îi imită în jocurile lor, dar origina primă, *primum movens* îl formează surplusul de energie. Copiii bolnăvicioși, slabi, lipsiți de energie și cari consumă cea mai mare parte din mica energie ce au în mișcările de întreținere a vieții, nu se joacă, *nu pot să se mai și joace*. Această explicație biologică a jocului, ca derivație din surplusul de e-

nergie, se datorește lui Spencer. Ea nu e în contradicție cu explicația cunoscută și ingenioasă a lui Groos, că jocurile *sunt o ucenicie a vieții serioase*. «Im vorschulpflichtiger Alter ist das Spiel die Schule der Erkenntnis» zice Itschner. E școala cea mai rodnică pentru copii, pentru că învață în ea cu poftă, din imbold intern, fără silă.

3) Rolul mișcărilor spontane în *formarea graiului* l-am atins în treacăt mai sus. Surplusul de energie, o repetăm, se descarcă și în mișcări de ale organelor vocale — gânguririle acelea ale copiilor, cari fac deliciul mamelor și tuturor celor ce iubesc copiii. Aceste gânguriri sunt primele încercări involuntare ale graiului. Ele traduc întâi acel prisos de putere, dar servesc și scopului de a exercita organele vocale. În urma acestui exercițiu, acestea se dezvoltă; în conștiința copilului rămâne un șirag de imagini motoare, cari formează baza repetărilor voluntare ale gânguririlor lor — autoimitație — și a articulațiilor emise prin imitația celor din jurul lor. Ar fi absolut cu neputință atât autoimitația articulațiilor, cât și imitația vorbirii altora, fără rezerva de imagini motoare, lăsate de întâile mișcări spontane involuntare.

Imitarea unui act văzut e o mișcare voluntară, dar ea a trebuit să fie executată spontan.

Copilul întâi se imită pe el însuși, *autoimitație*. Întâi a emis un sunet fără să vrea, din belșugul de energie acumulată. Mișcarea de emisiune și so-

noritatea sunetului emis i-au cauzat o plăcere. Cum tendința prelungirii plăcerii e firească, copilul vrea acum să repete, pentru că are experiența ei, o știe. În această posibilitate de autoimitație a găngurilor spontane, trebuie să vedem un factor important ai învățării graiului, precum și primii germeni ai actului voluntar propriu zis.

S'ar putea obiecta că mișcările, cari ne par nouă a fi o autoimitație, nu sunt decât tot mișcări spontane, automate. De sigur, că unele sunt. Dar când auzim copilul rostind de mai multe ori în șir anumite sunete, bunăoară: *pa-pa, ma-ma, da-da, etc.*, atunci nu începe îndoială, că avem de aface cu o autoimitație, cu o îngânare de sine, care e și un joc plăcut în acelaș timp.

Pe lângă imitația propriilor lor gănguriri ori propriilor lui mișcări de alt gen văzute și simțite — autoimitație —, copilul începe să imite, și încă foarte de vreme, *mișcările văzute la alții*. O poate face, însă, tot grație unei provizii de imagini motoare, rămase în memoria lui în urma unor mișcări executate întâi spontan. Dacă un act văzut la alții ar necesita mișcări absolut nouă, copilul nu l-ar putea imita. De sigur, însă, că intervenția imaginilor motoare, rămase în memorie din acte executate spontan, nu se face într'un mod conștient, intenționat, în aceste imitații ale altora, ca de altminterlea și în autoimitație. Imaginile motoare că-

lăuzesc mai mult în mod subconștient și inconștient aceste acte imitative.

De altmintrelea, rolul inconștientului în actele de imitație e așa de mare, încât se constată la copii adesea imitarea unor acte, de cari nici un semn anterior nu dădea dovadă că le-ar fi posibile.

W. Stern distinge două feluri de imitații: *imediate* în cari nici o pauză n'are loc între percepția actului văzut la alții și executarea lui imitativă, 2) *mediate* sau *prin puteri latente*, cari se execută mai târziu, când nici nu ne-am aștepta la ele. Impresiile actelor percepute și imaginile lor motrice s'au acumulat în suflet, au lucrat acolo latent, până deodată, cu un prilej neașteptat, s'au exteriorizat în acte. «Fi-rește, aceasta se'ntâmplă, zice W. Stern, cu im-presiile des repetate: urmele lăsate de ele se în-sumează, până capătă puterea să se descarce pe căile motoare. În asemenea cazuri, exteriorizarea anumitor sunete, executarea anumitor acte e nu-mai încheierea unui lung proces de învățare; dar fiindcă el s'a desfășurat cu totul tainic, momentul exteriorizării te surprinde cu totul; copilul poate deodată cecace, după *toate aparențele*, nu era încă de loc în cercul intereselor lui, ca și cum le-ar fi prins din sbor».

2. *Mișcările reflexe*. Mișcarea reflexă e forma cea mai simplă a acțiunii sistemului nervos. Ea se produce, însă, *în urma unei ațâțări dinafară*. Existența unui corp supărător în nas ne face să

strănutăm *îndată* fără să vrem. Strănutat l constă într'un șir destul de complicat de mișcări. Tot așa ceva supărător pe drumurile respiratoare ne face fără să vrem să tușim.

Toate aceste mișcări care se deslănțuesc *îndată*, după o ațâțare dinafară, *fără voia noastră*, poartă numele de *mișcări reflexe*, și ele, cum se poate lesne vedea din exemplele de mai sus, sunt niște ajutoare ale pornirii noastre de conservare. Corpii străini de nas și în piept ne supără, ne produc o durere și, grație mișcărilor reflexe pomenite, alun-gând acei corpi din noi, durerea încetează. Iată mecanismul în virtutea căruia se produce o miș-care reflexă: În figura 9 (pag. 557) avem reprezentată în partea dreaptă o parte din pielea corpului nostru. Să ne închipuim că această piele e ațâțată de un obiect din afară, de un ac care o înțeapă, spre exemplu:

Această ațâțare sau excitare se transmite pe firul de nerv sensibil ce se vede pornind în sus din piele, până la măduva spinării, care se vede sus, într'o tăetură, în forma unui cilindru. Din mă-duvă excitația se ridică mai sus spre creierul nostru prin mijlocirea altui nerv sensibil ce pleacă din măduvă. Ațâțarea ajungând la creier căpătăm conștiință de ațâțarea pielei, de înțepătură, căpătăm adică o senzație, o cunoștință a stării pielei din acel moment. Pe un drum învers, prin mijlocirea unui nerv motor, ațâțarea se coboară în jos, ajunge din nou în măduvă, suferă și acolo anumite mo-

dificări, și apoi, printr'alt nerv de mișcare ce pleacă din măduvă, ațățarea ajunge să se descarce într'un mușchiu, pe care îl pune în mișcare: mișcarea de a ne trage mâna înapoi când am simțit înțepătura. Așa se execută toate actele noastre reflexe involuntare.

Instinctele. *O descriere a lui Fabre.* Celebrul entomolog, I. H. Fabre, zugrăvește foarte frumos în volumul «*Les Auxiliaires*» obiceiurile curioase ale cucului. Femeia cucului nu clocește ouăle, ci lasă această operație în seama altor păsări. Dar ca să asigure conservarea speței ei prin această înstrăinare, execută un șir lung de mișcări foarte ingenioase, la cari s'ar părea că prezidă o minunată inteligență, făclia unui spirit de prevedere foarte ascuțit și foarte minuțios. Femeia cucului face oul pe jos, undeva, în iarbă. Apoi îl înghite, până ajunge într'o pungă din gâtlej. Cu oul ascuns în punga aceasta din gâtlej, începe să sboare prin pomi, ca să găsească un cuib, unde să-l depună. Și pentrucă s'ar putea întâmpla să fie surprinsă de stăpânele cuiburilor în această încercare a ei — în care caz operația i-ar fi zădărnicită, căci acestea n'ar lăsa-o — pândeste momentul prielnic, când cuiburile sunt goale. Ceeace e, însă, uimitor, e măestria cu care ea alege cuiburile în care-și depune ouăle. Niciodată nu le depune decât în cuiburile acelor păsări, cari sau se nutresc, ca și cucul, cu viermi și omizi, cum

sunt: pitulicea, privighetoarea, prihorul, pițigoiul, codobatura și altele, sau își nutresc puii la început cu viermi, deși ele mănâncă grăunțe, cum sunt cintezoii și presurele. Niciodată nu greșeste să le pună în cuiburi de prepelițe, de potârnichi sau de alte păsări, ai căror pui mănâncă grăunțe, de îndată ce au ieșit din ou. Și aceste păsări, în ale căror cuiburi își depune ouăle, clocesc și ouăle de cuc și apoi nutresc puii de cuc, după ce ei au spart coaja oului în care s'au dezvoltat.

Prin această savantă alegere, cucul își asigură perpetuarea speciei lui. Ei bine, seriile acestea întregi de mișcări, pe cari le face cucul, spre a-și asigura perpetuarea neamului, oricât de savante și inteligente ar părea, sunt executate totuși de cuc în completă *inconștientă de scopul lor*, în virtutea unui resort intern, care funcționează în mod periodic, la intervale anumite, fără voia lui. *N'ar putea să nu facă* aceste mișcări, exact conform aceluia program înscris, *fără știrea lui*, în centrul lui nervoși, atunci când vine vremea funcționării aceluia resort, după cum un ceasornic deșteptător trebuie neapărat să sune — daă e bun — când resortul încordat în vederea aceasta s'a desfășurat până la limita de timp pe care noi am fixat-o pe cadran.

Aceste mișcări, executate în virtutea aceluia resort intern misterios, poartă numele de instincte. Prin instinct face deci, cucul operația savantă;

minuțioasă a alegerii cuibului, în care să-și depună ouăle. Acest instinct a fost observat și de poporul nostru, — câte observări interesante nu fac oamenii așa de înfrățiți cu natura, cum sunt sătenii noștri! — și observația a cristalizat-o în cântecul popular cunoscut:

S'a dus cucul de pe aici
 Și și-a lăsat puii mici;
 Ia lăsat lâng-o tulpină,
 Să-i crească mamă străină.

Mișcările instinctive sunt mișcări cari duc la realizarea unor scopuri neintenționate de individ, mișcări neînvățate de mai înainte, printr'o educație conștientă. Ele sunt înscrise în individ prin operația *heredității*. «Dacă pisica aleargă după șoarece, zice James, fuge sau se sbârlește înaintea câinelui ce o atacă, se păzește să nu cadă de pe ziduri și copaci, etc., n'o face de loc pentru că s'ar gândi la viață și la moarte, la ea și la mântuirea ei. Aceste idei îi sunt negreșit prea străine, pentru a o îndemna la cea mai mică mișcare. Dar totdeauna mișcarea se produce singură, pentru acest motiv foarte simplu, că nu poate să nu se producă. O pisică e o pisică, deci *trebuie* s'alerge după neamul șoricesc (*ce naște din pisică, șoareci mănâncă*), îndată ce zărește vreun reprezentant al lui; trebuie să fugă sau să sgârie, după cum vede de departe sau de aproape acel lucru

care latră și face gălăgie, pe care noi îl numim câine, etc. Sistemul nervos nu e până la un punct oarecare, decât o alcătuire de mișcări predestinate, tot așa de involuntare, de fatale, de supuse unei ațâțări, cum e actul reflex al strănutatului. Cum e imposibil să nu strănuți când ceva te supără în nas, tot așa e imposibil pisicii să nu fugă după șoareci, când îi zărește».

Mișcărilor pe cari le face copilul, de a *suge*, sunt tot așa de fatale, de imediate, de involuntare. Ele nu sunt învățate printr'o educație mai mult sau mai puțin durabilă, ci se execută îndată ce copilul se naște.

2. *O paralelă între instinct și actul reflex.* Instinctele sunt niște acte adaptate, pe cari le îndeplinesc toate ființele dintr'o specie în acelaș mod, fără să le fi învățat. Resortul lor e organizat în creerul fiecărui individ prin mecanismul biologic al *heredității*. Instinctul e, deci, ceva *specific*, un produs al *rasei*, al inelelor lanțului ancestral.

Ce deosebiri și ce asemănări există între instinct și actele reflexe? Și unele și altele sunt declanșate de excitații externe; și unele și altele sunt reacțiuni imediate la excitații. Instinctele, însă, sunt mai complicate decât reflexele, ele constau într'un lanț de mișcări de reflexe. S. e. instinctul matern al femeii cucului, care se traduce prin acel lanț de mișcări savante, minuțios cal-

culate, pe cari le-am zugrăvit mai sus, constă dintr'un lanț complicat de reflexe.

Reflexul e un instinct elementar, simplu; instinctul e un sistem de reflexe. «Intre un reflex foarte simplu și un instinct foarte complicat, se va releva, e adevărat, diferențe. Dar aceste diferențe sunt de grad, nu de natură¹⁾».

Gradul de infaibilitate al instinctului. Despre instinct s'a spus adesea că e infailibil, fără greș. In general afirmația e justă. S'au constatat, însă, cazuri în care această lege e infirmată. Iată câteva: Musca domestică clocește ouăle pe materii proprii pentru hrana larvelor ce vor ieși din ou. Faptul că ea se'nmulțește în gradul știut, dovedește că în general instinctul acesta nu dă greș. S'au văzut, însă, cazuri de muște clocind în tabachere de prizat. Cum o ajută aripele, albina sboară din floare în floare după miere. Dar s'au văzut albine atrase și de flori artificiale. Furnicile strângătoare adună grăunte și le fac să'ncolțească. Dar s'au văzut adunând tot cu atâta grije și mici mărgăritare de sticlă, cu care n'au ce face — și probabil, totuși, că nici din acestea n'ar da greerului din fabulă, dacă le-ar cere.

Găina clocește spontan ouăle ce a făcut. Dar s'au văzut găini clocind și ouă de porțelan, adică încercându-se să le clocească. Câinele în stare săl-

1) I. Languier des Bancels, *Introduction à la Psychologie.*

batecă are nevoie să păstreze o parte din pradă și, spre a o pune la adăpost, o îngroapă în găuri, pe cari le scobește cu ghiarele și, după operația îngropării, le umple cu pământul scormonit. Câinele domestic nu mai are nevoie de această aprovizionare, fiindcă îngrijește stăpânul de ea. Totuși și el îngroapă diferite resturi de mâncare, când e sătul, dar o face mai mult ca joc, în virtutea unui mecanism moștenit, dar care nu mai lucrează în scopul în care el a lucrat la strămoșul său din pădure. Dovadă e faptul, că mai totdeauna câinele uită ce a îngropat și părăsește provizia, căci când îi e foame tot stăpânului îi cere.

Toate aceste fapte dovedesc, că instinctul în general nu greșește, dar sunt și cazuri când greșește.

3. *Legea degenerării instinctelor.* În general se atribue instinctului un caracter de fixitate, de rigiditate de fier. Faptele studiate de aproape, răstoarnă, însă, această concepție. Instinctele se dezvoltă, se perfecționează, în certe împrejurări, și degenerază, se atrofiază, în alte împrejurări.

Cei care susțineau fixitatea instinctului se bazează pe considerația că el e *innăscut, hereditar*. W. James a arătat că, deși *innăscut*, instinctul nu e necesarmente stabil, și că numai în anumite condiții devine proprietatea individului.

Mai întâi, un instinct, deși moștenit, nu apare și nu se dezvoltă decât *la data lui, când în organism s'a constituit structura din care el isvo-*

răște. «Legată de constituția hereditară a organismului, instinctele n'ar putea să apară înainte ca structurile, al căror joc ele sunt, să se fi dezvoltat suficient. Ele se succed la intervale cu atât mai mari, cu cât dezvoltarea animalului se prelungeste mai mult. Sosirea ultimului instinct anunță sfârșitul tinereții, și tinerețea care, în speciile inferioare, se poate reduce la nimic, umple, la om, un sfert din viață. Păianjenul și albina se nasc cu adevărați adulți. Copilul n'aduce pe lume decât două sau trei instincte: strigătul, când se simte rău, și suptul când îi e foame». (I. Languier des Banceles, *Introduction a la Psychologie*). În al doilea rând, e de observat, că instinctul subsistă și se dezvoltă numai dacă i se oferă ocazii proplice de manifestare. Dacă nu, el degenerază și se atrofiază. Iată câteva fapte ce dovedesc această afirmație: Cum a spart zidurile închisorii, în care a trăit până la naștere, puiul se ține de cloșcă, mama lui. Dar dacă-l despărțim îndată de ea mai multe zile, instinctul de a se ține după cloșcă dispare. Naturalistul Spalding a făcut următoarea experiență: A despărțit timp de 10 zile pe un pui de cloșcă. După 10 zile l-a adus iar în fața mamei sale în tabăra fraților. Cu toate chemările cloștei, el o părăsea într'una. Maltratat crud, el se'ncăpățână în această atitudine, și de geaba fu așezat în timpul nopții sub aripele mamei: cu revărsatul zorilor fu văzut fu-

gind de ea. Rătușca, cum iese din ou, s'ar asvârli în apă ca un strașnic înotător. Dacă însă nu i se dă ocazia să se arunce în apă, dacă e oprită, pierde orice gust de apă și de înot.

La mamifere se observă fapte analoage: Un vițel, despărțit de mamă-sa și nutrit o zi sau două de mâna omului, de cele mai multe ori nu mai sugă când e dus la altă vacă. Acelaș lucru se întâmplă și cu copilul—om. Dacă e nutrit cu lingurița, cu mare greutate îl mai faci să sugă dela sân.

James raportează cazul unui câine, un terier scoțian, care născut într'un grajd și dus în casa lui după șase săptămâni dela naștere, a fost văzut la patru luni *prefăcându-se* că îngroapă obiectele, cu care se jucase. El sgăria covorul cu labele dinainte, lăsa să-i cadă din gură obiectul ce ținea în ea, iar sgăria de jur împrejur, și apoi pleca. Negreșit munca asta a lui era zadarnică: James l-a văzut făcând simulacrul acesta de vreo 4—5 ori. Pe urmă de loc. Deci, instinctul n'a putut să se mențină și să se desvolte, din pricină că n'a întâlnit împrejurări de viață favorabile lui.

Așă dar, instinctul se supune legei generale biologice a exercițiului organic: Uzul îl menține și-l desvoltă, lipsa de exercițiu îl atrofiază și-l distruge.

Rezumat :

1. În înțeles larg prin *voință* înțelegem toate felurile de mișcări.

2. Mișcările spontane provin din prisosul de energie. Ele contribuiesc la dezvoltarea vieții, fiind soriginea imitației; a jocurilor și a graiului.

3. Mișcările reflexe sunt deslanțuite de excitații externe.

4. *Instinctele* sunt serii de acte reflexe, originare în hereditate.

CAPITOLUL II

Mișcările voluntare ¹⁾

Oricine știe, din propria lui încercare, ce e o *dorință* o *poftă* o *voință*. A spune prin alte vorbe ce sunt ele, nu ne-ar lămuri mai mult. *Dorim* să simțim, să avem, să facem, ceea ce în momentul când dorim nu simțim, n'avem, nu facem. Să ne închipuim că dorința o credem nerealizabilă, atunci se zice că avem o *poftire*; când ne-o închipuim ca realizabilă, atunci avem o hotărâre sau o *voință*. *Voința* are *rezultate*: simțim, avem, facem în realitate, ceea ce am vrut să simțim, s'avem și să facem, fie îndată după ce am vrut, fie după oarecare vreme, când e nevoie de îndeplinirea unor mișcări oarecare dinainte, pentru a ne ajunge *scopul propus*.

Mișcările, pe care le-am studiat înainte, erau reflexe și automate, și, cel puțin la prima lor executare, neprevăzute de făptuitorul lor. Mișcările

1) După psihologii *James* și *Paulhan*.

pe care le studiem acum *dorite și voite dinainte, ni le propunem ca scopuri sau ținte de îndeplinit, prevedem* înfăptuirea lor. Totuși din faptul că o acțiune cu adevărat voită este prevăzută, nu urmează că vre-o ființă oare care, afară numai de n'ar fi profet, ar putea să facă cu voință un act pe care-l îndeplinește pentru prima dată. În realitate noi sântem profeti răi; ne-ar fi tot așa de imposibil să prevedem mișcările pe cari putem să le facem, ca și senzațiile pe cari le încercăm. Trebuie să așteptăm ca senzațiile să ne fie date, și ca mișcările să fie executate fără voe, pentru a ne face o idee oarecare despre aceste două soiuri de fenomene. Numai când o mișcare s'a îndeplinit întâmplător, în mod reflex, și ne-a lăsat reprezentarea ei în memorie, atunci și numai atunci putem să dorim sau să voim ca ea să se îndeplinească din nou. Nu vedem cum am putea-o voi înainte de aceasta.

Prima condiție a voinței e, deci, s'avem un stoc de reprezentări de diferite mișcări posibile, reprezentări ce au rămas în memorie după prima lor producere involuntară. Pentru ca o mișcare să fie voluntară trebuie ca reprezentarea ei și a efectelor ei să existe înaintea executării sale.

Chestiunea care se ridică acum este, cum dela reprezentarea unei mișcări și a rezultatului acestei mișcări, se trece la executarea însăși a mișcării. Sânt cazuri când singură reprezentarea unei mișcări poate aduce imediat executarea ei. Sunt reprezentări

cu putere de mișcare, cum se zice. Stând de vorbă cu o persoană, zăresc un ac pe jos sau puțin praf pe haina mea: fără să întrerup conversația, mă plec jos și ridic acul, sau scutur cu mâna praful de pe haină. Pentru îndeplinirea acestor acte nu iau nici-o hotărâre, ci simpla percepție a obiectului și ideia fugitivă a actului de îndeplinit, par'că târâsc, dela ele înșile, executarea mișcării. Tot așa, stau încă la masă după dejun, și mă surprind din timp în timp ciugulind boabe de struguri de pe farfurie și mâncându-le. Totuși am terminat prânzul, și în căldura conversației abia am conștiință de ce fac; dar percepția strugurilor și ideia nedeslușită că aş putea mânca, par'că mă îndeamnă fără voie să pun mâna și să culeg boabe. Foarte multe din actele noastre zilnice se îndeplinesc în acelaș chip; reprezentarea lor târâște îndată după ea și executarea lor. Te plimbi pe o vreme înnorată pe stradă și, la un moment dat, simți câteva picături de ploae căzându-ți pe față: numai decât, fără să te gândești mult, fără să iei vre-o hotărâre, faci mișcările necesare pentru a deschide umbrela, o deschizi și o ridici daesupra capului. In cazul acesta, percepția picăturilor de ploae și reprezentarea mișcărilor actului de a deschide umbrela au deslănțuit îndată executarea lui, fără să se pună între ele un interval de așteptare, fără nici-o umbră de preget. E de prisos

să mai dăm exemple, fiecare putând lua și analiza ori câte vrea.

De ce în cazurile pomenite mai sus mișcarea urmează îndată reprezentarea ei, fără să existe o umbră de împotrivire sau de preget? *Pentru că această reprezentarea nu e contrazisă de nici o altă reprezentare din minte, fie că ea o ocupă singură, fie că reprezentările care mai există în ea nu intră în luptă cu dânsa.* Cum să nu deschizi umbrela îndată, când în minte ai numai ideea că pe timp de ploae se ridică umbrela și trebuie s'o ridici, ca să-ți ferești hainele? Nimic nu contrazice reprezentarea deschiderii umbrelei, și de aceia se execută îndată. De asemenea, e așa de firesc să scuturi praful de pe haină, încât nu poate exista nici o idee în minte care să contrazică pe aceia de a scutura praful. Nimic nu te oprește să faci aceasta; din contră, totul, întreaga ta viață de pân'atunci, toate deprinderile dobândite îți poruncesc îndată să scuturi praful, să-ți curăți haina.

Să luăm, însă, un caz mai complicat. Să ne închipuim că unui biet om sărman, rămas fără lucru, împovărat cu o casă de copii ce-i umblă pe drumuri sdrențuiți, muritori de foame, îi trece deodată prin gând, pentru *prima oară*, în viața lui de om cinstit 'pân'atunci, ca să-și ușureze traiul prin mijlocul necinstit al furtului. El nu e încă hotărât să fure, dar numai se gândește că!

dac'ar fura, și-ar putea ușura viața. Gândul acesta al furtului se întovărășește în mintea lui cu următoarele reprezentări sau idei: el și ai lui nu vor mai suferi de foame; nu-și va mai vedea copiii zdrențuiți, alergând pe străzi după cerșit; va putea locui și el într'o casă mai cum se cade; când se va înapoia acasă, nu va mai auzi în juru-i numai plânsete și vaete, și va găsi și în căminul lui o față mai mulțumită, mai zâmbitoare. Toate aceste reprezentări de stări viitoare sunt *plăcute*, la gândul îmbunătățirii traiului el se bucură dinainte. Dacă în sufletul lui ar exista atunci numai ideea furtului și numai reprezentările plăcute pomenite mai sus, el *n'ar mai sta mult pe gânduri* dacă trebuie să fure sau nu; s'ar *decide* îndată să fure, ar face *planul* cum să fure și l-ar și *executa* la prima ocazie. Ce se 'ntâmplă însă? De odată se gândește, că furtul e un lucru necinstit, oprit și de lege și de morală, și acest gând, această idee îl oprește puțin. Se mai gândește, pe urmă, că furtul va putea fi descoperit, că va fi prins, și atunci îl așteaptă închisoarea, rușinea, dezonoarea, iar pe copiii lui o mizerie și mai mare, — căci de bine, de rău, liber mai putea s'aducă și el câte ceva acasă, — rușinea de a fi numiți fii de hoț, o creștere la întâmplare, pe stradă, în sfârșit o soartă și mai amară, și mai nenorocită ca înainte. Aceste reprezentări neplăcute precum-pănesc pe cele plăcute dinainte și îl opresc de a

trece imediat la act, la executare. Omul *stă pe gânduri*, nu e încă *decis*, *chibzuește* cum e mai bine să facă, cântărește atât binele cât și răul ce ar putea pricinui el cu furtul, cum se zice, *deliberează*, *discută* cu sine ce trebuie să facă. Intre aceste două șiruri de reprezentări plăcute și neplăcute se naște o *luptă*, o ceartă, învingând pentru moment când unele, când altele. Intr'un moment dat se pare că reprezentările plăcute sunt mai puternice, întunecă pe celelalte, și atunci el *pare* că e hotărât să fure și începe să facă pregătirile actului: dar deodată îi vin în minte iarăși reprezentările neplăcute, mai puternice de data asta ca cele plăcute, și atunci iar se oprește și stă pe gânduri, dacă trebuie să facă actul sau nu. Fiind mai puternice cele neplăcute, *se pare* că se hotărăște în cele din urmă să renunțe la acest act. Dar gândul mizeriei nesfârșite a familiei lui se urcă iar în centrul conștiinței, mila de ai lui întunecă ideia cinstei și ideia că ar putea fi prins, și iar *par'că* se hotărăște să fure. In chipul acesta poate sta la gând zile și săptămâni întregi, poate cântări multă vreme *motivele* de a face sau de a nu face actul, lupta între cele două șiruri de reprezentări poate dura foarte emult, ieșind când unele biruitoare în parte, când celelalte; până când în sfârșit, într'o zi, unul din șirurile de reprezentări întunecă cu totul pe celalt, îl alungă din conștiință, și rămâne numai el stăpân pe suflet: spre exemplu șirul, re-

prezentărilor plăcute. Ne mai gândindu-se atunci că ar putea fi prins, el se *hotărăște* cu adevărat să fure, și atunci în mintea lui s'a produs o ușurare: acum știe ce are să facă, și-i rămâne numai să ia măsurile necesare pentru a putea face ceea ce vrea. Hotărârea sau deciziunea pune un sfârșit chibzuirii sau deliberării, și îndeamnă pe om să pornească îndată la mișcare, la executarea actului propus.

Iată cum se desfășoară în suflet fenomenele de voință sau de hotărâre propriu zisă: 1) Întâi avem în suflet *reprezentarea unei mișcări* pe care avem *scopul* s'o executăm; 2) această reprezentare nu stă singură în suflet, ci stârnește o mulțime de reprezentări *contrare ei*, cari o opresc pe cea d'întâi de a trece imediat la act. Atunci chibzuim sau *deliberăm* ce e mai bine să facem. 3) La un moment dat, una din reprezentări isbutește să întunece pe toate celelalte. Atunci aceasta, ne mai fiind împiedecată de nici-o altă reprezentare contrară, are putința să treacă îndată la act, să producă mișcarea. Atunci se zice că ne-am *decis* să facem mișcarea, și o facem.

CAPITOLUL III

Despre deprindere

Ceeace e memoria pentru viața intelectuală, e *deprinderea* sau *habitudinea* pentru viața activă, a mișcărilor. Fără memorie, orice act de învățare, de ideeție nouă ar fi zadarnic, căci cu încetarea acestei activități de ideeție, orice urmă a ideilor formate ar dispărea din suflet, și ar trebui să le învățăm *din nou, ori de câte ori am avea nevoie de ele*. Dar atunci aceste acte de învățare din nou ne-ar răpi mereu, la fiecare repetiție, exact tot atâta vreme și energie, ca prima învățare, și câteva acte elementare intelectuale ne-ar umple toată viața. Exact acelaș lucru s'ar întâmplă și cu viața mișcărilor noastre, dacă ele n'ar lăsa, după fiecare producere, anumite urme, în virtutea căror ele renasc mai ușor și se desfășoară, cu ocazia renașterii lor, mai repede și mai îndemânatoc, mai

meșteșugit. «Dacă repetiția n'ar mări ușurința zice Maudsley, dacă direcția fiecărui act ar cere totdeauna din partea conștiinței aceeaș aplicație absorbitoare, e evident că toată activitatea unei vieți ar putea să se mărginească la una sau două acțiuni, și că orice progres ar fi imposibil. A te îmbracă și a te desbracă, ar ajunge ușor să-ți umple o zi întreagă; atitudinea corpului ar absorbî toată atenția și toată energia; a-ți spăla mâinile și a-ți pune un buton, te-ar costa cât îl costă pe un copilăș la cea dintâi încercare a lui; și astfel de sforțări te-ar slei cu totul. Gândiți-vă la toată truda ce se cheltuește cu un copil mic spre a fi învățat să se țină pe picioare, la numeroasele sforțări pe cari trebuie să le facă și el însuși, și comparați aceasta cu ușurința cu care se ține pe picioare mai târziu, inconștient de vreo sforțare oarecare. Pe când acte automate secundare se'mplinesc cu relativ puțină oboseală, și prin aceasta se apropie de mișcările organice sau de reflexele primitive, sforțarea conștientă a voinței produce îndată epuizarea. O măduvă a spinării lipsită de memorie... ar fi un organ ridicol... Nu știm tot ce datorim activității automate decât în ziua în care boala a dezarmizat jocul funcțiunilor». (Citat de James).

În economia vieții psycho-fiziologice, deci, deprinderea joacă un rol de întâia mână. Ea organizează viața în așa fel, o gospodărește așa, încât

și distribue energia în măsură în care e nevoie de cheltuiala ei și acolo unde e nevoie, economisind-o acolo unde nu mai e necesare o mare cheltuială a ei. Rațiunea conștientă, care prezidă actele voluntare la început, și care necesită o încordare mare, se retrage încetul cu încetul din aceste acte, și în locul ei se instalează, atotstăpânitoare în suflet, deprinderea.

Sub influența exercițiului, a repetiției, în noi se organizează mecanisme de mișcări complexe, care sunt declanșate foarte ușor de cea mai mică excitație externă sau internă și se desfășoară în întregime fără participarea conștiinței și a sentimentului de efort: așa mergem, scriem, călărim, înotăm, mergem pe bicicletă, etc.

L'habitude est une étrangère
 Qui supplante en nous la raison :
 C'est une ancienne ménagère
 Qui s'instale dans la maison.

(Sully Prudhomme).

Condițiile fiziologice ale deprinderii. Deprinderea se datorește plasticității materiei nervoase. În virtutea acestei plasticități, moleculele substanței nervoase se dezintegrează ușor, își schimbă structura, aranjamentul molecular. Cu fiecare excitație nouă, această dezintegrare și această schimbare de structură, de aranjament molecular, se intensifică, se accentuează. Această

schimbare de structură, însă, — și aceasta e caracteristica substanței nervoase — n'are loc în mod brusc, ci lent, pe nesimțite. Dacă ea s'ar produce brusc, substanța nervoasă s'ar distruge. „*Plasticitatea*, în sensul larg al cuvântului, e deci caracterul unei structuri, destul de slabă pentru a cedă unei influențe, și destul de puternică a nu cedă dintr'odată“. (James).

5. *Fapte analoage în lumea anorganică*. Ceva analog plasticității structurii nervoase întâlnim și în lumea materiei brute, neorganizate. O îndoitură a unei foi de hârtii face ca a doua oară să se îndoiască mai ușor. O hârtie rulată tinde mereu să ruleze, ori cât am desfășura-o. O ușă se'nchide greu la început, apoi din ce în ce mai ușor; o haină are nevoie de a fi îmbrăcată de mai multe ori până să se potrivească bine pe corp; o gheată care la început strânge piciorul, cedează, se lasă încetul cu încetul și se potrivește bine pe picior; tot așa și o mânășă, etc.

6. *Efectele deprinderii*. După W. James, efectele deprinderii sunt următoarele:

a) *Deprinderea simplifică și perfecționează mișcărilor, și micșorează oboseala*. Am văzut ce sărmană viață am duce, dacă actele elementare ale vieții, pe cari le executăm aproape automatic: îmbrăcare, desbrăcare, spălare, mâncare, umblet, etc., s'ar face tot timpul cu aceeaș efort și pierdere de vreme ca la început. Repetiția exer-

cită mușchii, ușurează străbaterea trajectului nervos centrifugal de către incitațiile motrice, așa că ea se face din ce în ce mai lesne, mai puțin obositor. În acelaș timp, mișcările se și perfecționează.

b) *Deprinderea micșorează atenția conștientă.* Când învățăm întâi să umblăm pe bicicletă, să conducem un automobil, să călărim, să înnotăm, suntem perfect conștienți, cu atenția încordată la fiecare act simplu, elementar, din care se compune lanțul de mișcări ce constituie aceste activități. Dacă am dobândit deprinderea lor, nu mai suntem conștienți la fiecare act simplu constitutiv, ci de regulă la cel dintâi, după care celelalte se deslănțuesc automatic, fără a ne mai cere atenție conștientă. Indată ce am încălecat pe șeava bicicletei și am pus mâna pe ghidon și piciorul pe pedală, celelalte mișcări se deslănțuesc dela sine, fără a-mi mai cere o sforțare de atenție; și astfel, în timp ce picioarele mișcă automatic pedalele și mâna cârmuește tot astfel ghidonul, atenția sau reflexia mea poate fi îndreptată în cu totul altă direcție, fără a păgubi prin aceasta desfășurarea perfectă a actului automatic. Ba chiar din potrivă.

importanța morală și pedagogică a principiului deprinderii

Lectură din W. James.

«Deprinderea e a doua natură? Dar ea prețuște de zece ori cât natură!» exclamă într'o zi, se zice, ducele de Wellington. Se recunoaște în această vorbă un bătrân soldat, dedat ani întregi exercițiilor și disciplinei armatelor: aceasta sfârșește prin a transforma complet un om și prin a mecaniza aproape toate actele lui.

«Se istorisește, spune Huxley, o întâmplare care ar merită să fie adevărată, chiar când ar fi falsă: un glumeț, văzând trecând pe un bătrân soldat pensionar, care-și ducea merindele acasă, îi strigă deodată: «drepti!» Indată mâinile bătrânului își iau poziția dând drumul într'un râu cărnei de miel și cartofilor. El refăcea exercițiul, așa de mult îl încarnase în sistemul lui nervos».

S'au văzut în multe bătălii cai fără călăreți adunându-se și executând la sunetul trompetei evoluțiile lor obișnuite. Cele mai multe din animalele noastre domestice au aerul de a nu mai fi decât niște simple mașini, cari fără oalcă și ezitare, fac minut cu minut tot ce au fost învățați să facă, și nu dau dovadă prin nici un semn că ar avea vreodată de gând să facă altceva. Oameni îmbătrâniți în închisoare au cerut, odată liberați, să li se îngăduie să se înapoieze în închisoare. Se povestește că într'un accident de drum de fer un tigru de menajerie, a cărui cușcă se sfărâmasese, ieși întâi din ea, apoi foarte iute se strecură iar în ea, ca speriat de noua lui răspunderi, așa încât putu fi închis fără greutate.

Deprinderea e deci ca un enorm volan care guvernează mișcările societății; e cel mai prețios agent de conservare al ei. Numai ea ne ține în granițele ordinii

și salvează pe privilegiații soartei de asalturile invidiei și sărăciei. Numai ea menține pe drumurile vieții cele mai aspre și cele mai puțin seducătoare pe aceia, pe cari nașterea și educația lor i-a îndrumat pe ele... Ea ne condamnă pe toți să susținem lupta vieții la locul pe care ni-l fixează educația noastră anterioară, și a trage maximum de folos dintr'o carieră neplăcută, fiindcă nu suntem buni pentru nici una alta și fiindcă e prea târziu ca să reîncepem. Ea ține separate diferitele pături sociale. Dela vârsta de 25 de ani tipul profesional se și recunoaște la tânărul voiajor comercial, la tânărul doctor, preot, avocat. Se văd mici linii de clivaj întipăindu-se în caracter, în modurile de a gândi, în prejudecățile, și toate ticurile profesionale de care ne e tot așa de greu a ne liberă, cât îi e unei mâneci de haină să-și schimbe deodată cutele. Și e mai bine, la urma urmelor, să nu ne liberăm de ele; e în interesul lumii ca la cei mai mulți dintre noi, caracterul să facă priză spre 30 de ani, ca ipsoz, și să piardă pentru totdeauna plasticitatea lui.

Dacă perioada cuprinsă între 20 și 30 de ani e cu adevărat critică pentru formarea habitudinilor intelectuale și profesionale, perioada de dinainte de 20 de ani e și mai importantă pentru fixarea deprinderilor propriu *personale*, acelea de care depind vocea, pronunțarea, gesturile, mișcărilor și adresa fizică. Nu știu dacă o limbă învățată după 20 de ani va fi vreodată pronunțată fără accent străin... Oricâți bani ar avea în buzunar (un tânăr dintr'o societate inferioară), îi va fi foarte greu să se *imbrace* vreodată ca un gentleman din naștere.

Totuși negustorii îi execută articolul cu tot atâta prevenire ca și elegantului celui mai autentic: el nu știe să cumpere ce-i trebuie. O lege invizibilă, tot atât

de puternică ca și legea gravitației, îl reține în orbita lui, îmbrăcat în anul ăsta ca și în anii trecuți. A ști unde și cum prietenii lui mai bine îmbrăcați își procură hainele lor, va fi pentru el un mister până la sfârșitul vieții.

Punctul cel mai important în educație e, deci, *de a-i face din sistemul nervos un aliat și nu un dușman*. E de a plasa și capitaliză achizițiile tale pentru a trăi ușor din dobânzile acestui capital. *Pentru aceasta, noi trebuie cât mai curând posibil să facem automatice și habituale pe cât mai multe posibil din acțiunile utile, și să ne ferim ca de ciumă de deprinderi care ar putea într-o bună zi să ne fie păgubitoare*. Cu cât vom încredința mai multe din detaliile vieții zilnice în paza unui automatism fără efort, cu atât vom câștiga mai multă autonomie pentru facultățile noastre superioare și le vom da libertatea să se consacre exclusiv propriilor lor funcțiuni. Nu e om mai de plâns decât acela, la care nedeciziunea singură a devenit o deprindere, și care trebuie să delibereze și să voiască să aprindă o țigare, să bea un pahar, să se scoale dimineața și să se culce seara, și să întreprindă cea mai mică lucrare. Jumătate din viața lui se pierde în luarea de hotărâri și în regretarea lor, deciziuni cari ar fi trebuit să-i fie așa de firești, încât să n-ai mai existe pentru conștiința lui. Dacă aveți datorii de acestea zilnice, pe cari nu le executați încă automat, corijați, și încă îndată, un astfel de defect.

Capitolul din Bain asupra «deprinderilor morale» conține unele remarcări practice cu totul admirabile. Din expunerea sa se desprind două mari maxime. Cea dintâi e că, pentru a câștiga o nouă deprindere, sau pentru a pierde pe una veche, trebuie să *te arunci dintr'odată în apă printr'o inițiativă energică și irevocabilă*. In-

grămădiți și întăriți prin toate mijloacele motivele cele mai bune; aveți grijă să vă puneți totdeauna în condiții favorabile noii orientări ce vreți să vă dați; luați angajamente incompatibile cu cea veche; legați-vă, dacă îngăduie cazul, printr'o promisiune publică; scurt, ajutați rezoluțiunea ce-ați luat cu toate ajutoarele imaginabile. Toate acestea vor da un așa avânt întreprinderii ce veți face, încât ispita de a renunța la ea va fi desigur întârziată: or'a amână un atare insucces, e a micșora de fiecă dată șansele ce el poate avea de a se realiza.

A doua maximă: *Nu suferiți niciodată excepție, câtă vreme deprinderea nouă nu e în mod sigur înrădăcinată în viața voastră.* Orică greșală seamănă cu căderea unui ghem de ață pe care ești pe punctul de a-l înfășura cu grije: ce muncă spre a-l înfășura din nou cu toate încolăciturile scăpate dintr'odată!

O antrenare *continuuă* e marea rețetă de înfașurabilitate pentru automatismul nervos. Cum zice Bain, «originalitatea habitudinilor morale, fapt prin care ele se deosebesc de achizițiile intelectuale, e prezența a două puteri antagoniste, din cari una trebuie să domine progresiv pe cealaltă. Mai presus de toate trebuie să ne ferim să pierdem o luptă: o înfrângere anulează 100 de victorii. De unde tactica esențială a acestei lupte a două puteri: a asigura celei bune un șir neîntrerupt de succese, până când această repetiție însăși o va fortifica destul pentru ca ea să poată ține piept cu orice împrejurare. Aceasta e în principiu, pentru suflet, adevăratul drum al progresului.

Succesele debutului sunt de o imperioasă necesitate. Un eșec inițial riscă să enerveze toate eforturile viitoare, pe când izbânzile trecute sunt un izvor de energie pentru viitor. Unui om, care-l consulta asupra unei întreprinderi și care nu se'ncredea în propriile lui puteri, Goethe îi

zise într'o zi : «Ei! N'ai decât să-ți sufli în degete!» Acest cuvânt singur revelează toată ardoarea, pe care Goethe o socotea din deprinderea lui cu succesul.

E momentul de a aprecia cura prin «întărcare progresivă» a deprinderilor cu alcoolismul, a opiomaniei și a altora la fel. Oamenii competenți sunt de parte de a fi aici unanimi, terapeutica lor variind după cazuri. Toți ar admite totuși, negreșit, că o câștigare bruscă a deprinderii contrarii, ar oferi cele mai bune șanse de succes, în cazul în care bolnavul ar fi de forță s'o practice realmente. Căci trebuie să ne ferim cu multă grijă de a impune voinței o sarcină așa de grea, încât prima efortare să trebuiască să ducă cu necesitate la prima înfrângere. Totuși, cu condiție ca subiectul să poată suporta încercarea, cel mai bun lucru e de a-i impune întâiu o perioadă de suferință acută, chit de a-i redă apoi libertatea, fie că e vorba de o deprindere ca opiomania, fie de o simplă schimbare a orelor sculării și lucrului. Vom fi surprinși să constatăm cum o dorință moare repede prin inaniție, când n'o nutrim *niciodată*.

Înainte de a îngădui o abatere, trebuie să învățăm să mergem cu un pas ferm pe poteca îngustă și grea, fără a șovăi, fără a privi nici la dreapta nici la stânga. A lua o decizie pe zi, e a fi ca săritorul care aleargă până la marginea șanțului, apoi se oprește la fiecare dată, și revine asupra pașilor lui pentru a reînnoi avântul. Fără progres *neîntrerupt*, nu e posibilă nicio *acumulare* de forțe morale; și binefacerea suverană a muncii regulate e tocmai faptul, că face cu putință această *acumulare*, că ne obișnuiește cu ea și ne exercită ¹⁾.

Iată acum o a treia maximă de adăogat celor două dinainte; *Pimiți cea dintâi ocazie să aplicați orice de-*

1) I. Bahnsen *Beiträge zur Charakterologie.*

cixle luati, ascultati imediat de orice sugestie emoțională în sensul deprinderii de câștigat

Nu în clipa în cari le plămădim, ci în momentul în care își produc efectele lor motoare; deciziile și aspirațiile modifică țesutul creierului. — Asta e și părerea autorului ce citarăm: «o ocazie imediat prezentă oferă singură punctul ei de sprijin pârghiei care îngăduie voinței să-și îndoiască puterea și să se ridice pe ea însăși. Dacă nu te poți sprijini pe un teren solid, nu te vei ridică niciodată deasupra etajului nefolositor făcători de gesturi».

Cu ori câtă provizie de *maxime frumoase* și de *sentimente bune* ai fi înarmat, dacă nu te folosești de toate ocaziile concrete *de a lucra*, nu faci niciun progres moral. Iadul e pavat cu bune intenții, zice proverbul: nimic mai conform cu principiile noastre. Un «caracter», după vorba lui I. S. Mill, e «o voință complet fasonată», și o voință în sensul în care el înțelege acest cuvânt, e un mănuchi de tendințe de a lucra ferm, prompt și precis în toate împrejurările importante ale vieții. O tendință de a lucra nu face parte din fondul nostru adânc decât în măsura în care produce acte cu frecvență și continuitate, și în care creierul «se formează» prin repetiția lor. O rezoluție sau o flacără frumoasă de sentiment, cari se evaporază fără a purta rodul unei acțiuni practice, sunt mai rele decât șansele pierdute: ele au cel puțin un rezultat pozitiv, acela de a creia piedici căilor normale de descărcare, prin cari ar ajunge la acțiune, rezoluțiunilor și emoțiilor viitoare. Visătorul sentimental și fără energie, care-și petrece viața în fluxul și refluxul unui ocean de emoții, fără a ajunge vreodată la o acțiune concretă și bărbătească, e cu adevărat cel mai demn de dispreț caracter. — Orice ideal, în lumea asta pământescă, e mascat de vulgaritatea împrejurărilor în

care el se realizează, dar nenorocit e acela care nu-l poate recunoaște decât în stare pură și abstractă! Abuzul romanelor și al teatrului produce în acest sens adevărați monștri. Lacrimile pe cari le varsă marea doamnă ru-soaică la suferințele ireale ale unor persoane fictive dintr'o tragedie, pe când afară vizitiul ei moare de frig pe capră, sunt simbolul a mii de fapte zilnice de aceeaș natură, deși de o mai mică strălucire. Chiar iubirea excesivă de muzică la oameni cari nu sunt nici virtuoși, nici amatori destul de delicați ca să guste în ea o plăcere pur intelectuală, nu poate decât să moleșească caracterul. Ajungi la saturația de emoții care de obicei dispar fără a ajunge la acțiune, și-ți crezi astfel un fond de sentimentalitate inertă. Remediul ar fi să nu-ți îngădui niciodată la concert o emoție fără a o exprima, pe urmă, într'o acțiune *oarecare*, ori cât de mică ar fi ea; spune un cuvânt bun mamei mari, cedează-ți locul în trăsură, mai știu eu ce? Nu e necesar aici un eroism, ceea ce e necesar e să exprimi emoția într'un act: niciodată să nu uiți aceasta.

Aceste exemple din urmă ne semnaleză un punct important: deprinderea nu se mărginește o săpă în creier *căi particulare* de descărcare, corespunzând unor acțiuni determinate, ea determină în el și dispoziții, și ca un fel de *metode generale de reacțiune nervoasă*. Astfel, dacă lăsăm emoțiile noastre să se evaporeze dela ele; tot așa, dacă pregetăm adesea în fața efortării, aceste lășități repetate omoară în noi, înainte de a băga de seamă, facultatea de a face efortare: și tot așa, dacă lăsăm atenția să vagabondeze, ea va luă repede cuta de a vagabonda tot timpul. Atenție și efortare sunt două nume diferite ale unui acelaș fapt psihic.

Nu cunoaștem substratul lor nervos: ele au totuși unul, și nu sunt acte ale unui spirit pur; cel mai bun

motiv ce avem de a o crede, e tocmai faptul că ele apar totdeauna supuse într'un oarecare grad legii deprinderii, care e o lege fizică.

De unde o a patra și ultimă maximă privitoare la deprinderile voinței, și pe care o putem formulă aproape astfel :

Mentineți-vă vie facultatea de sfortare, spunând-o în fiecare zi unui mic exercițiu fără profit. Adică : faceți puțin ascetism și eroism sistematic și inutil : în fiecare zi sau la două zile faceți un act numai și numai pentru motivul, că ați preferă să nu-l faceți ; în chipul acesta, când va sună ceasul neliniștei sau al nenorocirii, el nu vă va găsi fără energie și fără a fi preparați pentru încercare. Un astfel de ascetism e ca o primă de asigurare, pe care un om o plătește pentru casa și bunurile lui. Această taxă nu produce nimic pentru moment, și poate nu va produce niciodată. Dar fiindcă ai plătit-o, ești salvat de ruină în ziua incendiului. Tot așa e și cu omul care în fiecare zi a întărit în el deprinderi de atenție concentrată, de voință energetică și de renunțare în lucrurile mici ; el va rămâne în picioare ca un turn, când totul va șovăi în jurul lui și în timp ce tovarășii lui de nenorocire, mai puțini solizi, vor fi măturați de vijelie ca pleava de orz.

Studiul condițiilor fiziologice ale gândirii e deci cel mai puternic aliat, al moralistului. Infernul de care ne vorbește teologia nu e mai rău decât infernul, pe care omul și-l crează aici pe pământ printr'o rea formație a deprinderilor caracterului. Dacă tinerii s'ar putea pătrunde de această idee, că vor deveni foarte iute simple pachete ambulante de deprinderi, ei ar da mai multă atenție conduitei lor, cât timp caracterul lor păstrează încă toată plasticitatea sa. Noi ne toarcem noi înșine destinul nostru, bun sau rău, răsucind un fir care nu

se va mai desface. Cea mai mică atingere de virtute sau viciu lasă după ea urma ei, oricât de mică ar fi. Bețivul Rip van Winkle, în comedia lui Jefferson, se scuza la fiecare cădere zicând: «Pe asta n'o voi socoti». Fie! N'o va socoti; cerul iertător n'o va socoti nici el; ea totuși va fi socotită undeva. În adâncul celulelor și fibrele lui nervoase, moleculele sunt pe punctul de a o socoti și de a o înregistra, pentru a o utiliza contra lui cu ocazia celei dintâi ispite apropiate. Ad literam, și în bun limbaj științific, absolut nimic din ceea ce facem nu se șterge. Aceasta are firește și partea sa bună, ca și pe cea rea. Dacă devenim bețivi nărașiți, înmulțind chefurile, în morală devenim sfinți, și în sferele științelor și practicei devenim autorități și competențe, înmulțind actele și cașurile de muncă. Un tânăr nu trebuie să se sinchisească niciodată de rezultatul final al educației lui, ori care i-ar fi orientarea. Dacă e fidel în a-și ocupa toate momentele zeilor lui de lucru, n'are decât să aștepte liniștit succesul. El poate spera cu toată certitudinea să se deștepte într-o bună zi ca una din competențele generației lui, oricare i-ar fi specialitatea cu care se ocupă. Incelul cu incetul și în tăcere se va creia în el acest capital nepieritor: o *judecatâ sigură* în resortul ei. Iată adevărul din care tinerii ar trebui să-și facă îndreptarea lor: neștiința lui a contribuit probabil mai mult ca toate piedicile adunate la un loc în a descuraja și abate pe mulți tineri, cari au pornit în cucerirea unor cariere dificile.

CAPITOLUL IV

Determinarea voinței.

Determinismul și Liberul arbitru.

1. *Liber arbitriști*. O mare problemă a frământat de demult capetele gânditoare și le frământă și azi: *problema libertății voinței*.

La întâia privire ni se pare foarte curioasă însăși punerea acestei probleme. Mai poate, oare, încăpea îndoială, că omul e liber să facă ce vrea, că se poate decide în cutare sau cutare împrejurare după *bunul lui plac* sau, în termeni filosofici, după *liberul lui arbitru*? Din faptul că un om se poate decide fie într'un senz, fie într'altul, s'a scos concluzia că *el e liber*. Partizanii acestei concepții se numesc *liber-arbitriști* sau *nedeterminiști*.

Partizanii concepției opuse, adică ai concepției *determinismului actelor de voință*, susțin că voința nu e liberă, că deciziunea într'o direcție sau în-

tr'alta nu e rezultatul unui bun plac, unei libertăți absolute, ci rezultatul unor *motive* puternice cari au hotărât înclinarea cumpenei într'o direcție sau alta, că ea, adică, e *determinată, cauzată* de aceste motive, e deci, *efectul* acestora. Intr'adevăr, nu se poate găsi un singur act de deciziune și executare, care să se fi produs la întâmplare, fără niciun motiv, conștient sau inconștient — nu împoartă, — fără să fi fost determinat de anumite considerații, de anumite motive, de anumite reflexii, și chiar de anumite impulsuni. După cum în domeniul fenomenelor fizice sau materiale domnește un determinism riguros, care îalănțuește totul în legi fixe, statornice, așa încât nu se produce nici cel mai mic efect fără o cauză determinată; tot așa și în lumea fenomenelor psihice nu se produce niciun act de conștiință, reprezentare, sentiment, voință, decât ca verigă sau inel dintr'un lanț lung și complicat de procese psihice determinante. *Legea cauzalității* are un caracter general sau, mai exact zis universal, aplicându-se tot așa de riguros și în lumea fenomenelor materiale. E imposibil să concepem, că ne-am putea decide la ceva fără nicio pricină, fără niciun motiv, după un pur și simplu «bun plac».

Însăși expresia de «bun plac» probează adevărul concepției deterministe. Trebuie să fie măcar acest bun plac, această plăcere sau acest gust de a face așa sau altfel, care să ne decidă la cutare sau cutare act.

E, deci, absolut neîndoelnic, că orice act de voință e un efect al unor motive determinate.

Atunci, se va zice, omul nu e liber, e sclavul motivelor cari îl asaltează și se luptă pentru preponderență sub cutia lui craniană, și dacă nu este liber să facă așa cum vrea, ci e împins, determinat, *constrâns* de un motiv sau altul, de o împrejurare sau alta, atunci nu poate nici fi făcut *răspunzător* de actele lui, căci nu putea să nu le facă, de vreme ce a fost constrâns de un motiv sau altul să le facă. Nedeterminiștii sau liberi arbitriștii din această considerație fac arma lor cea mai de seamă, cu artileria grea a acestei concluzii grave, a *neresponsabilității*, vin să dea asalt impetuos fortificațiilor concepției determiniștilor. Se năruiește responsabilitatea, strigă aceia, și cu ea tot fundamentul etico-juridic al întocmirilor noastre sociale. Ar fi o crimă, după determiniști, spun ei, a condamna pe un criminal, căci el a fost silit, determinat să comită crima, a comis-o, adică *ără să vrea*.

Firește, în chip absolut, omul nu e responsabil. Actele lui sunt inele sau verige fatale dintr'un lanț lung de stări mintale. Dat fiind acest lanț, nici nu se putea să nu se angreneze de el aceste inele sau verigi. Dar e întrebarea: care e natura acestui lanț de fenomene psihice determinate? E el provocat și țesut de împrejurări exterioare, cari se impun cu putere irezistibilă, sau e pri-

cinuit de stări sufletești pure, de imbolduri lăuntrice, *produse ale reflexiunei rațiunii?* Dacă cineva îmi pune un revolver în piept și mă silește astfel, prin amenințarea cu moartea, să iscălesc un act, pe care altmintrelea nu l-aș fi iscălit niciodată sau îmi pune și mie un revolver în mână și mă silește să trag într'un semen al meu, eu iscălesc actul și poate trag în semenul meu, *constrâns* într'adevăr de o stare de suflet impusă din afară: de frică. Firește că atunci nu pot fi făcut responsabil de actul comis, căci am fost *constrâns*, în sensul riguros al cuvântului, să-l comit. L-am comis sub stăpânirea unei frici puternice, provocată de o amenințare gravă. Nu tot așa e în cazul când am comis actul fără nicio amenințare din afară, ci în urma unei chibzuirii mai mult sau mai puțin liniștite. În acest caz, motivele determinante se nasc numai din mine, din interiorul meu, *din puterea mea de reflexiune sau din rațiunea mea.* Dacă pot raționa, dacă mintea nu mi-e turburată de impresii din afară, ci judecă rece, atunci nu mai pot fi scuzat de actul ce comit, sunt *răspunzător* de el, căci am avut facultățile mintale întegre, normale, atunci când l-am comis. Am judecat și nimic din afară n'a apăsător asupra cumpenei judecății mele. Firește că tot determinat rămâne actul comis de mine, dar când determinismul lui e pur interior, rezultat al unor motive isvorâte din rațiunea liniștită, atunci sunt

răspunzător de el, căci aveam rațiunea sănătoasă care să mi-l dicteze. Deci, *omul e ființă responsabilă, pentru că e o ființă care are puterea de a raționa*. Responsabilitatea e în raport direct cu gradul de interioritate al motivelor actelor comise, cu geneza lor pur psihică. Cicumstanțele atenuante, pe cari și legea și morala le acordă faptuitorilor unor anumite delictе, sunt justificate tocmai prin stabilirea quantumului de împrejurări exterioare constrângătoare și a quantumului de rațiune sănătoasă, cari au prezidat la comiterea acestor delictе. Ele sunt în raport direct cu cel dintâi quantum, și în raport invers cu cel de-al doilea.

Libertatea absolută, în afară de cadrele determinismului, nu există, nu se poate concepe. Ea e o noțiune relativă, determinată mai ales de considerațiile utilității sociale. E considerat oarecum liber și deci responsabil omul sănătos la minte, cu rațiunea întreagă, care a putut, grație acestei rațiuni, să judece și să prevadă consecințele actului comis de el. Invers, e considerat ca mai puțin liber și mai puțin responsabil, omul cu funcțiunile mintale anormale, cu tare anatomo-fiziologice, de origină hereditară sau câștigate în cursul vieții individuale, cari i-au întunecat rațiunea și i-au redus sau anihilat puterea ei inhibitorie, lăsându-l, deci, pradă impulsurilor iresistibile. Determinată e voința lui și într'un caz și într'altul,

deci omul nu e liber în sens absolut. E liber când se poate determina prin puterea interioară a rațiunii, cari îl face să prevadă cu limpezime urmările actului lui.

Responsabilitatea, pe care o invoacă liber-arbitristii, ca o consecință logică a libertății voinței, dovedește tocmai teza deterministă. De ce fixează legile, oare, sancțiuni sau responsabilităii? *Pentru ca ele să determine voința* indivizilor din sânul unei întocmiri sociale, să lucreze în conformitate cu interesele acestei întocmiri. Responsabilitatea e, deci, posibilă, numai pentru că există un determinism riguros al actelor voluntare. Altfel ar fi un nonsenz fixarea ei prin lege.

CAPITOLUL V

Boalele Voinței.

Sunt cazuri când funcțiunea voinței suferă anumite turburări sau alterări. Atunci se zice că ea se 'mbolnăvește sau ajunge în stare *patologică*.

Boalele voinței se manifestă în două feluri principale: a) sub forma de voință *impulsivă* sau *explozivă*; b) sub forma de lipsă totală de voință, care se chiamă *abulie*.

1. Voința impulsivă.

Voința e impulsivă, atunci când trecerea dela excitație la mișcare se face totdeauna repede de tot, *precipitat*. Ea apropie faptele de voință conștientă de acelea ale voinței instinctive, reflexe, necugetate, care caracterizează pe animale, pe copiii mici și pe oamenii primitivi. Această trecere

zorită dela excitație la mișcare pune piedică jocului asociației de idei, motivele pro și contra acțiunii sunt atunci ținute încâtușate în inconștient: ne mai urcându-se în conștiință, ele nu mai pot exercita rolul lor de înfrânare a pornirii către acțiune, și atunci acțiunea se desfășoară repede, precipitat, fără a mai trece prin faza de liberării.

W. James numește această voință precipitată voință «*explozivă*», și găsește că ea provine din două pricini de căpetenie.

1. *Din lipsa unei puteri îndestulătoare de oprire.* Uneori excitația deslănțue repede de tot mișcarea, fiindcă persoana nu e înzestrată cu o puternică frână de oprire, sau ea se pune prea încet în funcțiune și n'are timp să oprească actul. E ca frâna neautomată a locomotivei și vagoanelor, care adesea e cauza atâtor accidente pe calea ferată.

Această lipsă de forță de oprire îndestulătoare se manifestă la temperamentele vii, ca «*argintul viu*», frământate de o nepotolită poftă de mișcare expansivi până la exces, din cari viața și acțiunea trec peste orice zăgaz. Sunt temperamentele făcute să treacă și cu capul prin zid.

Dintre oamenii cu voința impulsivă se recrutează în istoria lumii marii generali, marii revoluționari și conducători de mulțimi.

Din exces de impulziune. Sunt oameni cari

sînt o trebuință de neînvins de a face anumite mișcări; In mintea lor se instalează niște *idei fixe*, cari îi împing fără voia lor să facă anumite acte. Unii bolnavi cred totdeauna că au mâinile murdare și simt impulziunea de a le spăla mereu, deși știu că sunt curate. Alții simt mereu că hainele nu le vin bine, și mereu le desbracă și le îmbracă, etc.

2. Lipsa de voință sau abulia.

Abulia e tocmai contrară impulsivității. Pe cînd în impulsivitate lipsește cu totul frâna de oprire, în abulie frâna de oprire funcționează prea mult, cu exces, ceea ce duce la o lipsă totală de impulsivitate.

Unii bolnavi de abulie nu-s în stare nici să tragă sertarul mesei spre a lua un timbru. Un notar, la sfârșitul copierii unui act, se simțea în neputință de a se iscăli. Făcea semnătura în aer, dar îi era imposibil s'o aștearnă pe hârtie. Nădușea, bătea din picioare, zadarnic. In sfârșit, după aproape trei sferturi de oră, răuși să-și semneze numele (citât de C. R. Motru).

In literatura universală, tipul cel mai clasic de abulic e al lui Hamlet, zugrăvit magistral de Shakespeare. La Hamlet *cugetarea* actului de înfăptuit e aproape unicul fenomen. El absoarbe atît de mult energia lui psihică, că nu-i mai

rămâne de loc disponibilă pentru deciziune și executare. El e conștient de efectele acestui exces de cugetare, de îndoială, și ideea o exprimă el însuși în aceste cuvinte: «Astfel cugetarea ne face pe toți lași; culoarea originală a deciziunii se spăleşte prin paliditatea cugetării».

CAPITOLUL VI.

Despre Sugestie

După W. Stern

Sugestia e, după W. Stern, transmiterea unei atitudini cu ajutorul unei imitații interne. Așa dar, în realizarea oricărei sugestii există un transmitător sau un model, și un imitator. Procesul sugestiei are, deci, două laturi: una activă și una pasivă. Puterea ce are cineva de a sugera se cheamă *sugestivitate*, iar starea celui care primește sugestia se cheamă *sugestibilitate*: Mama e foarte sugestivă pentru copilul ei, copilul ei foarte sugestibil față de mamă.

Oamenii, în mijlocul cărora trăesc copii, emit zilnic judecăți și reacționează la impresii prin tot felul de sentimente și acte de voință. Aceste atitudini, pe cari le iau adulții, în viața zilnică a celor trei funcțiuni psihice, exercită tot atâtea excitații asupra sufletului copiilor. Câtă vreme aceste excitații sunt numai prinse și înțelese de copii, nu

poate fi de loc vorba de sugestie. Numai atunci atitudinile adulților sunt sugestive pentru ei, când ele produc aceleași atitudini la copii, adică atunci când nasc în ei tendința de a le *imita*. Atunci judecata lor e un ecou al judecării adulților, sentimentul lor un sentiment ce fotografiază pe al adulților, voința lor o copie a voinței acestora.

Stern distinge între sugestia propriu zisă și imitație. Pentru imitație e de ajuns ca copilul să perceapă mișcările externe ale adulților și să le poată executa și el. Pentru sugestie se cere o mai mare dezvoltare psihică: aici copilul trebuie să *interpreteze*, să pătrundă prin semnele exterioare ale adulților — gesturi, vorbe expresii ale feței, mișcări, până la judecățile, sentimentele și deciziunile interioare cari stau la spatele acestor semne. S. e, e numai o imitație fizică, când copilul cel mic începe să strige, îndată ce aude pe alți copii strigând; din contră avem de a face cu o sugestie, când la privirea unui om ce plânge, el prinde prin aceasta tristețea exteriorizată și devine și el trist. (Sugestiune de sentiment.) E numai imitație când copilul, care mă vede bătând din palme bate și el la rândul lui din palme; din contră e sugestie, când într'un joc de luptă se contaminează de entuziasmul și curajul celorlalți jucători.

Cași în imitație, și în sugestie copilul e alegător în privința *persoanei* a cărei influență o primește. Cele mai puternice influențe sugestive

le exercită aproape fără excepție mama; ceeace ea găsește frumos și urât, drept și nedrept, e găsit și de copil la fel; ceeace ea crede, devine pentru copil o dogmă; ceeace ea vrea în mod serios, poate să transmită voinței copilului cu o genialitate pedagogică inconștientă, așa în cât copilul nu vede de cât ca mama lui, cum vrea ea. Pe lângă ea mai exercită influență sugestivă și alți factori: tatăl, rudele, servitorii, alți copii. etc.

Influențele sugestive, cari pornesc de la toate aceste puteri, sunt numai în mică parte intenționate. Aici iarăși se impune comparația cu imitația. Copilul nu imită numai ceeace i se face înainte în mod intenționat, ci orice, și adesea cu o ciudată încăpățănare tocmai ce e mai puțin de dorit: strâmbături ale feței, greșeli dialectale etc. Tot așa. mulțumită puternicei lui sugestibilități, prinde și copiază tot felul de atitudini. Intr'o privință, foarte importantă însă, se deosebește sugestia de imitația fizică: atitudinea, pe care copilul o reproduce în el, n'a perceput-o cu adevărat la altul — căci ea e totdeauna un act intern — ci numai a *indus-o*. De aceea nu e de loc necesar, ca altul să'ndeplinească cu adevărat actul; îndată ce copilul numai presupune atitudinea la acesta, e posibilă imitația sugestivă. Astfel atitudinile numai prefăcute și jucate pot să se egaleze în forță sugestivă cu cele reale. Cine povestește copilului povești înfricoșetoare în ton

firește expresiv, foarte potrivit sentimentului de frică, fără să simtă el însuși nici o urmă de frică, poate sugeră totuși copilului cea mai puternică frică. Pe lângă aceasta, copilul poate dintr'o acțiune a altuia să citească o atitudine ascunsă, care poate a fost jucată numai în mod inconștient. Cităm în acest senz domeniu întrebărilor sugestive. Dacă întreb: «N'avea omul un baston?», copilul își dă părerea că avea desigur un baston, fără ca în realitate el să fi avut.

Exemple de sugestibilitate la copii. Un fel de sugestiuni ce primesc copiii, sunt așa zisele sugestiuni de *înlăturare* a unor sentimente și atitudini. S. e. copiii în general simt mare averșiune pentru comprese reci la cap. Stern citează cazul unui copil de 2 ani și 3 luni și jumătate, care suferi să i se pună pe frunte o astfel de compresă, pentru că părinții i-au sugerat ideea că e o răsplată a cuminenței lui: «Bubi a fost cuminte și acum drept laudă i se pune compresă».

Un mare rol joacă sugestiunea în obișnuința copiilor de a suportă mici dureri, mici suferințe, pricinuite de căderi, lovituri, jupuirii, etc. Unii părinți exagerează sensibilitate la durere a copiilor lor, înduioșându-se excesiv la aceste suferințe, și sugerându-le impresia că ar fi mai mari de cât le-ar simți ei singuri; alții, din contră, procedând în mod foarte înțelept și cu pricepere pedagogică, le sugerează impresia că sunt suferințe mici,

aproape inexistente, spunându-le: «ah! nu te doare de loc»; «tu ești voinic», etc. Și în medicina aplicată adulților sugestia poate adesea tămădui mai mult ca medicamentele.

Autosugestia. În cazurile de sugestie, cei doi factori: sugestivul și sugestibilul, sunt împărțiți între două persoane. Dar sunt cazuri, când amândoi se întrunesc într'o singură persoană. Atunci avem așa numita *auto-sugestie*. S. e. unui copil îi e frică de întuneric; această frică nu rămâne activă numai în domeniul sentimentului, ci trece și în *domeniul judecării* în așa fel, în cât bazele spontane ale judecării, observarea liniștită, reflexia nu pot să se producă; din frică se naște așteptarea de a vedea ceva rău, din aceasta convingerea că într'un colț e ceva ascuns — astfel autosugestia e gata.

Contrasugestia. Adesea copilul ia atitudini tocmai contrare celor ce i se sugerează. În locul unei reproduceri a stării psihice a adultului sugestiv, sau dorită de el, se produce o stare opusă, care e dictată de o puternică sfortare a copilului spre independență.

«Contrasugestibilitatea nu e nimic altceva de cât o blană de lup, pe care o îmbracă mielul, ficțiunea unei puteri, cari trebuie numai să mascheze conștiința slăbiciunii».....

Aplicări pedagogice. E sigur că, în unele privințe, sugestibilitatea copilului are urmări edu-

cative rele. I se sugeră adesea afirmații false, stări de frică; tot ea e unită adesea cu excesiva credulitate, cu spiritul de dependență, cu lipsa spiritului critic, scurt vorbind cu lipsa de personalitate. Dar nu trebuie să uităm și bunele urmări ale ei: sugestia de înlăturare a durerilor, fricilor, înclinărilor rele; sugestia prin care vrem să naștem și să fixăm în copil tendințe durabile prețioase, fără constrângere și pe nesimțite și, din contră, să comprimăm direcțiuni neîmbucurătoare ale sentimentului valorii. «Tocmai în copilăria timpurie, zice Stern, este o adevărată imposibilitate a face să se nască cu totul de la sine în copil judecățile lui, tonalitățile lui de sentiment și deciziunile de voință; și astfel sugestia va avea pe toate domeniile valorii, fie el religioase, estetice, naționale....locul ei îndreptățit în pedagogia primei copilării».

CAPITOLUL VII

Despre Caracter

Cuvântul «caracter» e foarte des rostit în vorbirea zilnică. Dar înțelesul lui nu e destul de precis ori, mai bine zis, se întrebuințează în înțelegeri așa de felurite, în cât foarte ușor se nasc fel de fel de confuziuni. Aci se înțelege prin caracter o însușire sufletească prea înaltă și prea rară, față față de care toți simt un respect tainic, dar la care renunță s'ajungă, fiind ceva prea sus, prea ideal. Aci, din contră, se'nțelege sub aceleaș nume însușiri sufletești de care nici un om nu poate fi lipsit, căci ele au rădăcina într'un fel de a fi cu care orice om vine pe lume, în ceeace se cheamă *temperament*.

Pe lângă aceste înțelegeri cu totul opuse, mai auzim mereu rostindu-se vorbele: «caracteristic», «caracteristica unui ținut ori unei opere de artă», «a caracteriza ceva», etc.

E bine, deci, să precizăm înțelesul acestui cuvânt, spre a înlătura confuziile foarte firești în fața acestor înțelesuri felurite. Netezind drumul de aceste confuzii, vom vedea cum cheștiunea așa de grea a educației caracterului, cheștiune așa de importantă pentru viitorii învățători și profesori, se simplifică nespus de mult și deslegarea ei devine lesnicioasă.

În limba grecească, la început, vorba caracter boteza o unealtă ce slujea la scobirea ori întipărirea unor figuri ori semne în piatră, metal sau lemn. Pe urmă, s'a întins numirea dela unealtă la înșiși chipurile ori semnele sculptate cu această unealtă în piatră, metal sau lemn. În aceiași limbă străveche, s'a înțeles mai pe urmă prin caracter *un semn, o pecete* prin care o persoană ori un lucru se deosebește de altele, o notă deosebitoare, deci, fie ea de natură fizică, fie de natură sufletească. Înțelesul acesta de *semn* de notă *caracteristică* s'a păstrat și până azi. Se zice de cineva că are un nas ori un chip caracteristic, etc. În t'radevăr, anumită formă a nasului, spre exemplu mare și încovoiat, cum au avut Bourbonii Franței anumite semne de pe față — signalmentele cari se iau și delinvenților, ori celor ce cer pașapoarte, ori recruților, ca: urmele de vărsat, urmele unor accidente, anumite pete, etc. — servesc să deosebească pe unele persoane de altele, și se zice că aceste semne le *caracterizează*.

Dar un astfel de semn deosebitor e o notă ex-

terioară numai, cari nu explică ființa ce-l poartă în ceea ce ea are mai profund; e un semn *accidental*, care n'are nici o legătură strânsă cu *natura* sau *esența* ființei ori lucrului pecetluit cu el. Nu e, deci, un semn *esențial* a cărui dispariție s'aducă după sine dispariția ființei ce-l poartă ori, cel puțin schimbarea ei totală.

De aceea s'a mai adâncit cu timpul înțelesul cuvântului caracter, slujind să boteze mai ales trăsături deosebitoare *esențiale*, care *explică* o ființă, care o caracterizează *pe deplin*, care e *în legătură cu funcțiunile cele mai de seamă ale organismului ei*. A caracteriza, s. e., balena ca animal ce trăește în apă, e a ne agăța de un semn neesențial, exterior; pe când, a o caracteriza ca mamifer, e a ne opri la un semn esențial, privitor la o funcție vitală însemnată a animalului.

În acest înțeles mai adâncit, se zice că cineva are *cutare* sau *cutare* caracter: unul un caracter mlădios, altul dârz; unul ușor, acomodant, altul dificil, imposibil; unul bun, iubitor, milos, altul invidios ori pismătareț, gelos; unul vesel, voios, altul posomorât, trist melancolic; unul frivol, ușuratec, altul serios, etc... Din toate aceste expresii rezultă, că vorba *caracter* însemnează aci *trăsătură dominantă*, care iese în relief, o *particularitate marcantă de natură sufletească* altoită pe o dispoziție mai mult organică, care se cheamă

temperament. Adesea chiar se confundă temelia organică cu clădirea sufletească, și se zice că cineva are un *temperament mâniaș*, altul un *temperament blând*, etc... În realitate, prin temperament trebuie să înțelegem constituția organică a cuiva, felul general fiziologic de a fi, și care provine din circulația sângelui, din gradul de iritabilitate al sistemului nervos, din felul general de asimilare și desasimilare în funcția nutrițiunei, din starea obișnuită a sănătății. Pe această temelie organică, mai mult *statornică* în cursul vieții, se altoește un fel oarecum statornic de a simți și reacționa la impresii din afară, fel statornic care se botează drept caracter: mâniaș, sfios, blând, voios, melancolic, etc., după cum este cazul.

Dintr'un punct de vedere, însă, numele de caracter se aplică greșit la acește persoane care manifestă un fel oarecum statornic de a simți și reacționa la impresii din afară. Un om ce se mânie foarte repede la orice cuvânt ori gest, și e gata mereu pe ceartă și chiar bătae, e tot ce poate fi mai contrar unui caracter. E un om robit cu totul unui temperament cu care a venit pe lume, sclav al unui imbold înnăscut. *Voința* de a-și înfrânge acest *temperament mâniaș* îi lipsește cu desăvârșire. Orice om are un caracter în înțelesul de adineauri, căci orice om are o trăsătură sufletească dominantă. Nu orice om are însă *voința puternică de a fi ceeace hotărește el să fie*, după

anumite *convingeri* ale sale, în contra temperamentului și a constituției lui sufletești. Despre cel care o are se zice că are *caracter*. Aci prin caracter se 'nțelege o însușire rară, excepțională, pe care, deci, n'o poate avea oricine, anume voință puternică, conștientă, de a lucra după anumite principii impuse de judecată ori rațiune, principii cari ajung mai tari decât însăși constituția sufletească înăscută și de cât temperamentul organic. Caracter are cel ce se înfrânge pe sine, descătându-se de lanțurile temperamentului.

Cineva poate, însă, să aibă această voință excepțională, dar poate să șovăească în principiile ce-i călăuzesc voința, lucrând aici după unele, aici după altele. Voința, calitatea această excepțională o are în tot momentul, convingerile după cari ea lucrează, însă, sunt schimbătoare de azi pe mâine. Despre o astfel de persoană să zice că are caracter, dar nu că *e un caracter*. A fi un caracter însemnează a fi statornic în linia de purtare ce ți-ai hotărât, în principiile pe care o rațiune matură ți le-a dictat, nu a lucra azi după o convingere, mâine după alta, după vântul opiniilor de tot soiul ce se luptă între ele, ori al sugestiunilor mediului înconjurător. E a fi credincios ție însuți, a fi și a rămâne de acord cu tine, în tot ce simți, gândești și lucrezi. Acesta este un alt înțeles al cuvântului caracter, înțeles pe care i l-a dat filosoful și psihologul francez,

Alfred Fouillée, când a definit caracterul în chipul următor: «Caracterul, *semn propriu al individului, e modul relativ unic și statornic de a gândi, simți și lucra.*»¹⁾ Unitatea și statornicia relativă în toate funcțiile vieții psihice: inteligență, simțire și voință, sunt semnele adevăratului caracter. Unitatea de gândire, simțire și voință însemnează acordul omului cu el însuși, conformitatea cu sine, de unde derivă și statornicia, care nu e altceva decât o unitate ce durează.

Noi vom adopta acest înțeles din urmă al cuvântului caracter.

Se poate, însă, ca cineva să aibă unitate și statornicie de gândire, simțire și voință, și totuși să nu fie un caracter în înțelesul cel mai înalt al cuvântului, care e, că unitatea și statornicia trebuie să fie nu numai *de formă*, indiferent dacă au ca rezultat *binele* ori nu, ci trebuie să rezulte din ele neapărat *binele*, atât individual, cât și social. Principiile călăuzitoare ale acțiunii trebuie să fie nu numai în armonie între ele și statornice dar și principii *drepte, morale*, pentruca acțiunile ce isvorăsc din ele să ducă, prin repetiția lor, la *deprinderi bune, morale*. Aceasta e înțelesul *etic* sau *moral* al cuvântului caracter, iar cel de mai sus, care accentuiază unitatea și statornicia pur și simplu, indiferent de intenția și rezultatul moral, e înțelesul său *psihologic*.

1) *Fouillée, Tempérament et Caractère.*

Aplicațiuni pedagogice. Educația caracterului.

Se înțelege că noi, după tot planul ce ni-am impus, de a scoate din capitolele de psihologie încheerile lor pedagogice firești, ne vom opri acum la înțelesul moral al cuvântului și vom căuta să vorbim puțin și de *educația caracterului moral*. E ea cu putință? Și cum? Și poate ajunge oricine un caracter moral?

«Educația caracterului». Nu e ocazie, nu e serbare școlară ori altă solemnitate, în care să nu se pronunțe aceste cuvinte, în care să nu se audă plângeri relative la «lipsa de caractere în ziua de azi» și în care să nu se ceară mai înflăcărat «să se formeze caractere». Se pare că se cere lucrul cel mai greu, calitatea cea mai înaltă a sufletului, mai ales că și definițiile cari se dau caracterului sunt foarte pretențioase. Intr'adevăr, s'ar părea că e amețitor de înalt lucru să formezi în om «acel mod unic și statornic de a simți, gândi și voi». Dar numai la întâia ochire se pare că e un lucru așa de amețitor de înalt, de rar și greu accesibil caracterul. În realitate, dacă căutăm lucrul simplu, care se ascunde sub înfățișarea aceea așa de complicată, de pretențioasă, pe care i-o dă știința cu formulele ei, aflăm că în fond caracterul nu e altcevă, decât *totalitatea deprinderilor bune* pe care le creem în copii. Un caracter moral, ținta cea mai de preț a educației, e un mănunchiu de *obiceiuri* formate cât mai de timpuriu, obiceiuri

cari, departe de a face vreun rău semenilor noștri, începând cu cei din familie și sfârșind cu aceia din cercurile sociale cele mai largi în care trăim, nu fac decât să contribuie la sporirea binelui lor, deci la creșterea fericirii generale. Deprinderea curățeniei, a ascultării, dată din convingere, a liniștei, spre a nu turbura odihna și liniștea altora, a respectului lucrului public, a sincerității, a respectului avutului altuia, al celor mai în vârstă, deprinderea de a ajuta pe alții, de a fi cumpătat la mâncare și băutură, de a vorbi cuviincios cu alții, de a respecta pe oricine muncește, de a economisi, deprinderea simplității în toate, a stăpânirii de sine, a spunerii adevărului, a muncii regulate, suma acestora, și a altora cari nu-mi vin acum sub condei, formează caracterul moral, și dacă în toți oamenii, fără greș, s'ar forma aceste deprinderi, e absolut sigur că binele, și individual și general, ar spori uimitor de mult și de repede.

De sigur, acum lucrul pare mult mai simplu, mai ușor, mai omenesc și mai pământesc. Și așa și e. Caracterul nu e cine știe ce lucru rar, greu de ajuns, inaccesibil celor mai de rând, cum ne sperie că ar putea fi, la întâia lor rostire, vorbele: «modul uniform și constant de a simți, etc.». Dacă le tâlmăcim într'o limbă mai obicinuită, acest și numai acest înțeles îl găsim ascuns în ele: *suma deprinderilor bune*. Ce e o deprindere bună? E tocmai un «mod unic și statornic de a simți,

gândi și voi». O deprindere e un mod de a lucra uniform și constant. Ea s'a format prin repetarea de un număr oarecare de ori a unui act. Această repetiție l'a făcut foarte lesnicios și neînălăturabil — sau aproape — în fața excitațiilor cari îl provoacă. Excitațiile cari îl provoacă, însă, sunt niște *sensații*, ori niște *reprezentări*, ori niște *idei* sau *gânduri*, cari, și ele, s'au repetat de un număr oarecare de ori. Fiindcă aceste excitații — fapte *intelectuale* — s'au repetat de un număr oarecare de ori, ele au creiat mai întâi o *deprindere intelectuală*, de gândire și reprezentare. Și din deprinderea de a gândi într'un fel, rezultă deprinderea de a lucra într'un fel. Știm că nu se poate naște un act voluntar fără o imagine sau reprezentare de mișcare a acelu act, adică *fără gândirea prealabilă a actului*. Gândul e părintele actului. Gândul repetat e părintele actului deprins. Iată explicat, deci, un element al caracterului: modul unic și constant de a voi sau reacționa. El provine din modul unic și constant de a gândi, adică din deprinderile intelectuale. Dar acestea din ce provin? De ce anumite reprezentări și idei se repetă mereu, pun stăpânire tiranică pe conștiința omului, transformându-se în deprinderi? Pentru că ele au *interesat* într'un grad oarecare pe om, i-au deșteptat anumite *sentimente puternice*. Sentimentul le pironeste, le fixează, le înalță neîncetat în conștiință. Acele gânduri se întronează în minte mai mult,

cari găşesc mai puternic şi mai îndelungat ecou în aceasta din urmă. Iată, deci, explicat şi alt element al caracterului: modul unic şi constant de a gândi. El provine din unitatea şi statornicia sentimentului, care întovărăşeşte gândurile omului. Reprezentările sau gândurile au totdeauna un ton de sentiment, plăcut ori neplăcut. Cum în om, ca în orice animal de altmintrelea, e dată pornirea fatală de a fugi de durere şi a alerga după plăcere, se'nţelege lesne de ce reprezentările întovărăşite de plăcere sunt mai puternice, se repetă mai des şi, ca urmare, se transformă în deprinderi.

Acum, după lămurirea aceasta a naşterii deprinderilor, cari alcătuesc caracterul, se pune marea întrebare: E posibilă educaţia caracterului? Suntem noi stăpâni pe gândurile noastre, adică deprinderea de a gândi într'un fel stă în puterea noastră să ni-o formăm? E cu putinţă să oprim în minte gândurile ce vrem şi să le alungăm pe cele ce nu vrem, spre a nu le da pas să prindă rădăcini? E foarte cu putinţă, şi exemplele ce vom înşira acum o vor dovedi cu prisosinţă.

Exemplele acestea sunt împrumutate din cartea admirabilului cugetător american *Ralph Waldo Trine*: «*Ce caută toată lumea*». Acest gânditor fin, un idealist creştin de o înaltă nobleţă morală şi un scriitor sub pana căruia chestiunile reli-

gioase și filosofico-morale cele mai grele devin de o limpezime fără seamăn, simplifică și această chestiune așa de grea, la întâia vedere, a formării caracterului și o tratează în mod așa de luminos și sugestiv, și ajunge la încheeri așa de liniștitoare și întăritoare pentru cel ce le-ar urma în viață, fe cât mi-e cu neputință să mă împotrivesc ispitei de a cita cât mai multe rânduri din el. Pentru viitori învățători și educatori sunt rânduri dătătoare de putere, curaj și devotament pentru misiune.

«Un om e casier al unei mari case de comerț sau al unei bănci. El citește în jurnal despre un altul, care s'a îmbogățit de o dată, care a câștigat în puține ceasuri mai multe milioane prin speculații de bursă. Poate a citit chiar de curând acelaș lucru despre un alt om. El nu se gândește în deajuns, că în fața acestui sau acestor două cazuri, în cere s'a întâmplat așa, trebuie să stea, dacă am cerceta exact, toate cazurile, o sută sau două sute, în care s'a întâmplat deandoaselea și oamenii în chipul acesta au pierdut tot. El se gândește, firește, că dacă ar încerca și el așa ceva, ar face și el parte din rândurile celor fericiți, și nu se îndoiește, că aceasta e cărarea cea mai scurtă către o avere cinstită. Și ia în chipul acesta o parte din averea lui și, cum se întâmplă în astfel de cazuri aproape totdeauna, pierde tot, absolut tot, ce a pus în întreprindere. Acuma își închipue

că știe el pentru ce a pierdut, și că dacă numai ar avea mai mulți bani, ar putea nu să recâștige ce a pierdut, dar să mai câștige pe deasupra o sumă frumoasă și încă cu cea mai mare rezezi-ciune. Atunci îi vine gândul, că poate pentru aceasta ar putea să ia ceva din cassa, care i s'a încredințat. În nouă din zece cazuri — ba aproape sigur că în fiecare caz — urmările acestui pas vor fi așa, încât fiecare și le poate zugrăvi. Acum ce l-ar fi putut mântui pe acest om? După cele ce am spus pân'acum, e ușor de gândit. În momentul, în care a încolțit în mintea lui gândul, de a luă din banii încredințați, el ar fi trebuit să-l gonească îndată din minte. Aceasta ar fi fost înțelepțește, dar a avut nebunia, să se lase prada acestui gând. Dar cu cât se lasă mai mult în stăpânirea lui, cu atât el devine mai puternic, până ce, în cele din urmă, ajunge singur cel mai puternic din toate, îi robește toată puterea voinței și-i mai rămâne numai rușinea, destituirea, închisoarea și căința. E încă ușor pentru el să alunge gândul când se ivește întâia oară; dar cu cât se lasă mai mult robit de el, cu atât mai mare putere câștigă ispita, și îi e din ce în ce mai greu să se mântuiască de el, până ce, în cele din urmă, îi e chiar cu neputință. Chibritul aprins, pe care ar fi fost deajuns să-l stingă o suflare de gură, a aprins un foc, care cuprinde toată casa, și acum e aproape,

sau cu totul peste putință, să devină stăpân pe el» ¹⁾).

Pe întâia arătare a gândului rău i-ar fi fost mai ușor să devină stăpân. Dar s'a lăsat mai multe momente pradă lui. Și atunci el i s'a înfipt mai adânc în conștiință. Ce l-a urcat întâia oară în conștiință și a mișcat-o în mod destul de puternic? Un sentiment: plăcerea unui câștig repede, speranța puternică în acest câștig. Și cum l-ar fi putut gonî din conștiință la întâia lui licărire? Printr'un alt gând mai puternic, adică întovărășit de un sentiment mai puternic: gândul întărit de sute și mii de experiențe, că aceste câștiguri sunt așa de rare și nesigure, încât sunt 99% probabilități de pierdere și, ca tovarăși lui, sentimentul rușinei, sentimentul onoarei, al păstrării numelui nepătat, *sentimentul plăcut de a putea fi stăpân prin voință pe gândurile sale.*

Mai ales acest sentiment plăcut din urmă. În momentul când fiecare simte ispitele rele, furișându-li-se în conștiință, să-și spună atât: «Oare să nu pot fi eu stăpân pe poftele mele? Să fiu eu atât de slab? Și, cum plăcerea de a fi stăpân pe sine e foarte mare — o știe fiecare din întâmplări trecute, când i s'a înfățișat prilejuri de a-și dovedi această putere și prin succesul de atunci și-a dovedit-o — să-și spună atunci: «Vreau să am

1) R. W. Trine, *Ce caută toată lumea.*

această plăcere. Să-mi dovedesc mie însu-mi această înălțime morală». E, desigur, și în măgulirea aceasta, de a-ți dovedi ție însu-ți o înaltă putere de voință, un oarecare egoism. Dar egoism mântuitor! Dacă l-ar avea toți! Dacă în toate sufletele ar fi mai puternică fala pentru virtuți decât pentru vici! Ce societate fericită s'ar înfăptui pe pământ prin acest egoism mântuitor!

«Să mai înfățișez și alt caz anumit?», spune mai departe Trine». E o poveste cu totul obicinuită, poate prea obicinuită; dar din ea vedem, cum se naște o deprindere și cum poate fi iar desvătățată. Să luăm pe un tânăr, copil de oameni bogați ori săraci, din clasa de mijloc ori din rândurile celor «zece mii de sus», lucrul nu importă. E un băiat bun, de inimă, un băiat de zahăr, cum se zice. El face o plimbare cu niște tineri ca și el; sunt voioși, fără de grije și distrați, cum e tinerețea. Unul face propunerea, nu chiar să se îmbete, dar așa, să facă o mică petrecere. Tânărul, de care vorbesc, nu vrea să strice voioșia, și așa nu ascultă de vocea lăuntrică, care-l îndeamnă, să nu ia parte. Nu-și ia răgazul să se gândească, că cea mai mare tărie și nobleță a caracterului se arată în aceea, că iei poziție puternică de partea a ceea ce se cuvine și nu te lași cu nimic abătut de pe acest drum; și astfel se duce cu ceilalți la băutura. Asta se repetă tot cu to-

varășii aceia sau ou alții, și de fiecare dată puterea lui de a zice nu se face mai mică.

Astfel ajunge încetul cu încetul să găsească plăcere în băutura, și uneori o face și de la sine. El nu se gândește mai departe, unde ar putea duce drumul pe care merge, până când într'o zi bagă de seamă, că nu mai are nici-o putere și chiar nici-o dorință să se împotrivescă imboldului, care într'un fel oarecare, a și luat forma unei patimi. El se gândește negreșit, când primejdia de a ajunge un adevărat alcoolic e aproape, că are să se poată opri la sigur, și așa se lasă dus mai departe fără grije și fără socotință. Trecem peste ce se mai întâmplă între timp și o spunem numai decăt: vine timpul când ajunge un adevărat bețiv. E veche povestea, ai auzit-o de mii și mii de ori.

În sfârșit se trezește la întreaga conștiință a adevăratei lui stări, și rușinea, frica, sentimentul înjosirii îl fac să simtă dorul fierbinte de timpul când eră încă un om liber, dar abia mai e în stare să nădăjduiască. Ar fi fost, desigur, cel mai ușor lucru să nu înceapă; ar fi fost nu așa de greu, să se oprească înainte de a fi ajuns așa departe; dar chiar și în starea de acum și chiar dacă ar fi cel mai decăzut, mai lipsit de ajutor și de nădejde ce se poate închipui, chiar acum tot mai are o putere cu ajutorul căreia să scape și să poată ajunge iarăși un om liber. Ia să vedem cum se poate asta. Pofta de a bea îl năpădește iar

Dacă se lasă în voia ei, fie și numai un scurt timp, e pierdut. Singura lui nădejde, singura mântuire stă în aceasta: în momentul, dar absolut în momentul, când îi vine acest gând, el trebuie să-l alunge, atunci stinge mica flacăre a chibritului. Dacă se lasă în puterea gândului, mica flacăre se întetește în juru-i și, până a nu se domiri, se aprinde un foc, față de care puterea lui e fără apărare. Gândul trebuie gonit din spirit, cum se ivește: a intra în vorbă cu el, e tot una cu a fi învins îndată sau cu a duce, în orice caz, o luptă mult mai dârză, decât dacă l-ar fi înăbușit în clipa licăririi». ¹⁾

Se vede și din acest exemplu, cum puterea gândului rău crește pe măsură ce se repetă, pe măsură ce te lași pradă lui, și cum în aceeași măsură descrește puterea de a te împotrivi lui. Și în această luptă e de recomandat aceeași tactică: a alungă îndată din conștiință gândul de a bea, prin îmbrățișarea puternică a altui gând opus. Dar pentruca acest gând opus să aibă sorti de izbândă, el trebuie să fie ajutat de un sentiment mai puternic decât acela care a nutrit gândul cel rău încolțit în spirit: *sentimentul plăcerii stăpânirii de sine*, sau sentimentul rușinei pentru degradarea în care cazii, sau al răspunderii față de familia ta, pe care o vor paște cele mai cumplite

1) Trine, op. cit.

nenorociri când vei fi căzut în această teribilă patimă, ori sentimentul micimei acestei plăceri fizice, ce te coboară mai prejos și decât animalele, față de mărimea și tăria altor plăceri, cum e aceea a cititului, a plimbatului, a facerei de bine, a desfătării artistice, etc. Acestea din urmă chiar ne duc la concepția altei tactici și mai sigure: Lupta de front în acest domeniu e primejdioasă, foarte grea. Desigur, ar fi o extraordinară tărie morală, dacă ai căzut în patima băuturii ca, văzând băutura, să te abții de a bea; dacă ai căzut în aceea a jocului, intrând în clubul jucătorilor de cărți, numai să privești și să te stăpânești de a juca; fiind la o masă supraîncărcată de bucate și bunătăți, să te uiți la ele și să-ți pui frâu poștei de a mânca, dacă pentru sănătatea ta sdruncinată medicul ți-a recomandat-o. Și, cine poate s'o facă odată, a doua oară o face mai ușor, a treia oară și mai ușor, până când toate aceste lucruri ispitiitoare ajung ca și neexistente pentru el, și trece pe lângă ele cu indiferență. Dar nu toți pot avea tăria aceasta de voință, de stăpânire de sine. Și atunci, pentru aceștia e mai lesnicioasă o altă tactică: să fugă de aceste lucruri ispitiitoare, să se avânte cu putere pe căi unde sunt siguri că nu le vor afla, să caute societatea oamenilor neatinși de ele, să se dedea unei preocupări absorbiitoare, cum ar fi o muncă manuală, lectura profundă, cultivarea unei arte, o călătorie, etc. Și în

creșterea copiilor e de recomandat mai mult această tactică, decât aceea a luptei de front, care constă în interziceri de tot felul, în sfaturi și predici morale, cari le amintesc mereu de răul ispitiitor. Puneți mai degrabă pe copii în medii, în care să respire o atmosferă absolut protivnică cu cea în care au început a căpăta deprinderi rele, abateți-le gândul, *fără ca ei s'o simtă, inconștient pentru ei, fără brutalitate, în mod plăcut*, adică prin crearea de ocupații interesante, dela plăcerile primejdioase ce începuseră să guste, și veți creea gânduri sau reprezentări de acte bune, întovărășite de plăceri mai intense, și acestea, prin însumarea lor treptată în spirit, vor face să încolțească toate deprinderile bune cari alcătuiesc caracterul moral. Subliniez că abaterea dela deprinderi rele trebuie să se facă pe nesimțite, inconștient pentru copii, pe calea *plăcerii*¹⁾, pentru că și pe cele rele le-au dobândit tot pe această cale. O plăcere *rea*, — prin consecințele ei, — nu se alungă cu o durere, ci *tot cu o plăcere*, mai intensă, — și mai *bună*, în ce privește urmările ei. Numai deprinderile acceptate de firea copilului, cari, deci, nu-i par o povară, se încrustează în caracterul lui. Și sunt acceptate numai cele *plăcute*. Acestea, și numai acestea, nasc în el *sentimentul libertății*. Și în constituirea caracterului

1) Vezi L. Dugas, *l'Education du Caractère*.

moral sentimentul libertății formează pârghia cea mai tare.

Cinevâ ar putea zice însă: e prea lesne de zis: «fă așa, nu face altmintrelea». Vorba e: e cu putință să trezești în copii *tocmai gândurile cari vrei și sentimentele din cari se nutresc, și tocmai când vrei?* Nu e pradă conștiința, prea adesea, asociațiilor *involuntare* de idei? Și e cu putință o izolare absolută a copiilor de mediile cari sugerează aceste idei? Și e ea de dorit la dreptul? Cunoașterea răului, lupta de front în contra lui nu e necesară?

Da, e cu putință să trezești în copii gândurile ce vrei și atunci când vrei: Luând ca tovarăș plăcerea, interesul. Imbrăcând sfaturile morale în haina încântătoare a *povestirilor artistice*. Pentru așa ceva, mintea și inima copiilor sunt totdeauna gata. Acest lucru se va vedea lămurit în *Metodică*.

Asociații *involuntare* de idei, cari pot fi și ispititoare, există negreșit, dar trebuie să ai meșteșugul de a le gonî în inconștient și a trezi altele contrarii, cari să *pară tot involuntare, nesilite copilului*, dar al căror mosor să stea în mâna ta de învățător, pe care tu să-l desfășuri voluntar. Nu e cu putință o izolare absolută a copiilor de mediile rele și nici nu e de dorit, pentrucă știm că în sufletul omului joacă rol și asociația prin contrast. E absolut necesar, dela o vârstă, și anume *după ce*, prin interes și plăcere, ai pus

temelia celor mai multe deprinderi bune, să pui pe copii și în fața răului, așa de mare și puternic la tot pasul. Intuirea și zugrăvirea meșteșugită, artistică a urmărilor pasiunilor rele deșteaptă, prin contrast, în mod puternic imaginile urmărilor pasiunilor bune. Și cum acestea s'au format inconștient în copii, pe nesimțite și în modul cel mai plăcut, deci, pe calea deprinderii, lesnicioase, ele constituiesc un front de neînvins de către intuițiile actelor rele săvârșite în mediul înconjurător.

Incheerea e: gândurile bune sunt părinții deprinderilor bune. Gândurile bune acceptate cu plăcere ne rămân neșterse în suflet și ne determină fără greș purtarea. Suntem stăpâni pe gândurile noastre. Suntem, deci, stăpâni pe caracterul nostru.

«Fiecare își are viața în mână și poate să facă ce vrea din ea pentru caracterul, fericirea și puterea lui și pentru înfăptuirea părții dumnezeiești din el»¹⁾.

1) Trine, op, cit.

PARTEA V-A

Chestiuni speciale

CAPITOLUL I

Deosebiriile sufletești între oameni¹⁾

1. În mod obișnuit se disting patru vârste: *copilăria, adolescența, maturitatea și bătrânețea*. Între ele sunt legăturile cele mai strânse și, în mod normal, ființa umană trece dintr'una într'alta, printr'o evoluție lentă, condusă de legi biologice, psihologice și sociologice bine definite.

a. *Copilăria. Caractere anatomo-fiziologice.* Creșterea fizică trece prin perioade de dezvoltare repede, accelerată — crizele de creștere — și prin perioade de dezvoltare încetinită. În mersul lor intervin și condițiile speciale de sex, de stare a sănătății, de rasă, de stare socială. Talia crește

1) După *Traité de Psychologie* de G. Dumas.

repede în anul întâiu, mai lent până la 6—7 ani; atunci ea se accelerează pentru un scurt timp, apoi creșterea se micșorează până spre 12 ani. Dela 12 ani se accelerează până spre 15 ani, când se încetinește din nou.

Mărimea relativă a capului față de trup, a craniului față de cap sunt considerabile la copil; apoi ele scad. Raportul craniului cu scheletul variază cu etatea.

Proporția greutății creierului către greutatea totală a corpului e mai considerabil la copil: la 8 ani, 6,38 la sută; la 12 ani 4,88; la 15 ani, 3,62; la 20 ani 2,43. Greutatea totală a creierului e, în mijlociu, la naștere de 381 grame la băeți, de 384 grame la fete; la un an de 995 gr. la băeți, 872 gr. la fete; la 8 ani de 1,377 gr. la băeți, 1,150 gr. la fete; la 12 ani, 1,416 gr. la băeți, 1.245 gr. la fete; la 15 ani, 1,490 la băeți, 1,238 gr. la fete; la 20 ani, 1,445 gr. la băeți, 1,228 gr. la fete.

Procesele vitale sunt în deosebi de iuți la copil. Noul născut respiră de trei ori mai mult ca adultul, copilul de 6 ani aproape de două ori mai repede. Frecvența pulsului e deasemenea mai mare la copii: dela 6 — 14 ani, numărul pulsațiilor pe minute variază dela 128 — 56. Aceasta explică faptul, că la ei oboseala se produce foarte repede, dar se și refac foarte repede.

Caractere psihologice. Copilul trăește în *prezent*. Prezentul, care e o tranziție între trecut și

viitorul imediat se compune, înainte de toate, din senzații și mișcări. Senzațiile și mișcările ocupă în conștiința copilului cel mai larg loc, dela viața embrionară până la adolescență.

Copiii-oameni vin pe lume mai rău înzestrați în ce privește mecanismele motoare, decât copiii animalelor celorlalte. Perioada de copilărie, de altfel, e cu atât mai lungă cu cât ne urcăm pe scara animală. La specia umană — durează mai mult ca la toate, dar tocmai de aceea dezvoltarea ei psihică e mai mare și ea poate să-și adapteze în mod mai inteligent acțiunea la împrejurările cele mai felurite. Utilitatea copilăriei e aceea, că permite individului să adune cât mai multă experiență, necesară adaptării la condițiile complexe de viață ale speței umane.

Cele dintâiu trebuințe, cari apar în conștiința copilului, sunt cele legate de stările corpului lui: trebuința de respirație, de mâncare și băutură, de somn, de mișcare a membrilor și de funcționare a organelor senzoriale. Din satisfacerea sau nesatisfacerea acestor trebuințe isvorăsc primele lui plăceri sau dureri. Cele dintâiu experiențe ale simțurilor copilul le utilizează pentru satisfacerea acestor trebuințe.

În ce privește percepția lumii externe, a spațiului, distanței, rezistenței, știm că el o câștigă prin conlucrarea diferitelor simțuri: simțul, tactil, mușcular și vizual. Paralel se dezvoltă, după evoluția descrisă mai sus și conștiința eului, opunând

personalitatea lui din ce în ce mai sigur lumea externe.

Desvoltarea motricității. Am văzut în diferite rânduri, în deosebi la constituirea conștiinței corpului, rolul cel mare al mușchilor în viața copilului. Mișcările reflexe apar îndată după naștere. Un deget pus în gura noului născut determină mișcări de sugere, când îi atingi talpa piciorului, îl retrage, etc. Mișcarea spontană se manifestă sub cele mai variate forme, el e în mișcare perpetuă: gângurește, dă din mâini și picioare, râde, țipă, dă chîote, mai târziu merge, aleargă, se așează se scoală, iar merge, iar sare, etc. Spontanietatea se traduce mai ales în jocuri. Copilul e un jucător pasionat, și jocurile îi sunt de mare folos, căci îi stimulează creșterea corpului și spiritului și-l pregătește pentru cerințele serioase ale vieții de adult. «Jocul are funcțiunea de a permite individului să realizeze eul lui, să-și desfășure personalitatea, să urmeze momentan linia interesului său cel mai mare în cazul când nu poate s'o facă recurgând la activitățile serioase». (Claparède).

În scurt, trebuințele, senzațiile și mișcările ocupă primul loc în conștiința copilului, a cărei orientare permanentă e spre prezent, spre actualitate.

Memoria apare de vreme și fixează imaginile trecutului.

Repede se formează în el și deprinderile, dar și amintirile și deprinderile sunt utilizate pentru

satisfacerea nevoilor de moment.

Imaginația se aplică mai ales obiectelor cari cad sub simțurile lui. El însuflețește toate lucrurile dându-le emoțiile, sentimentele, dorințele și trebuințele lui. Intru aceasta se aseamănă cu omul primitiv, care și el e un animator universal. In imaginația lui animistă, păpușile au viață reală, bățul viață de cal adevărat, etc. Băiatul se vede realmente soldat, vizitiu, rege, hoț, vardist; fata—mamă, doică, negustoreasă, cucoană. Cu drept cuvânt s'a spus, că jocul copiilor e un vis cu ochii deschiși.

La copii se produc multe iluzii ale memoriei așa zisele *paramnezii*, cari îi fac să confunde realul cu imaginarul, ce dorește cu ce e. De aici *minciunile* lui, sau mai de grabă erorile, căci nu e o rea voință la mijloc în aceste cazuri. El e credul și sugestibil.

Printre creațiile imaginației la copii, *visele* ocupă un loc însemnat. După *Freud*, visul e legat cu un eveniment din ajun. El e «o reacție la un eveniment al zilei care lasă după el un regret, o întristare, o dorință nesatisfăcută. Visul aduce realizarea directă, nevoalată, a acestei dorințe». (*Freud*).

Inteligența copilului se aplică de obicei datelor simțurilor și e folosită pentru satisfacerea trebuințelor prezente. Mai târziu cunoștința e și oarecum dezinteresată, îmboldită de o vie curiozitate.

Asociația prin asemănare lucrează în mod foarte vag, conducându-l la cunoscutele generalizări pripite.

Viața afectivă a copilului se'nvârtește și ea în jurul eului lui prezent. O extremă varietate de simțiri îl caracterizează. El trece cu o repeziciune uimitoare dela răs la plâns și dela plâns la răs. Are deci o viață afectivă foarte mobilă. Dintre emoții, întâiu apare frica, apoi curând după ea și mânia. Simpatia lui are întâiu motive strict biologice. Ea se îndreaptă întâi spre mamă, dacă îl nutrește, sau spre doică, dacă e dat la doică. Pe urmă simpatizează pe cei ce-l poartă în brațe, pe toți, apoi, cari îl distrează, se joacă cu el, pe animale, apoi se'ntinde și se generalizează treptat, pe baza legilor de transfert cunoscute.

Viața activă e dominată de dorințele momentane. E zăpăcit și nestatornic; uită repede ce are să facă sau se satură când abia a început; e caprițios, arbitrar în toate actele lui. Mai târziu, sub influența educației, a ideilor morale ce i se inculcă, el ezită în fața unor acte ce ar dorì să facă, de teama pedepsei. Atunci începe faza voluntară deliberativă.

Adolescența e toată dominată de fenomenul biologic al pubertății. Cu drept cuvânt s'a zis că pubertatea e o naștere nouă. Sub stăpânirea înclinărilor ce se nasc în legătură cu transformările biologice ce formează pe omul capabil de perpe-

tuarea speței, se nasc sentimente față de găteală, se naște vanitatea, sentimentul onoarei, rușinea, timiditatea, ori înclinarea spre curaj, agresivitate.

În epoca aceasta imaginația e aproape fără frâu.

Vârsta adultă. Adolescentul începe a trăi în viitor; adultul trăește în el. Adultul tată și mamă se preocupă de copiii lor și de viitorul lor, mai mult decât de trecut și prezent.

În starea socială în care el se găsește, are ambiția de a-și ameliora situația, de a progresa. Scurt vorbind, orientarea lui psihică e aproape toată spre viitor.

Bătrânețea. Adultul trăește în viitor, bătrânul în trecut. Simțurile funcționează mai slab, datele lor sunt mai puțin precise, mișcările tot așa. Mai puțin activ, mai puțin capabil de muncă, el se arată de obicei indiferent față de viitor. Ii place însă să-și amintească copilăria și adolescența, mai ales activitatea rodnică a maturității. Deplasarea aceasta a interesului spre trecut se explică prin legea găsită de Ribot, că memoria se slăbește din ce în ce mai mult în ce privește conservarea faptelor recente, pe când subsistă mai mult amintirile din trecutul depărtat, direct proporțional cu această depărtare.

Viața intelectuală a bătrânului se inobilizează, logica devine rutinară. El înțelege din ce în ce mai puțin prezentul și detestă viziunile viitorului ca niște curate utopii.

Viata afectivă suferă un proces de drsoluție în ordin invers evoluției: Sentimentele impersonale dispar cele dintâi, apoi diversele forme ale simpatiei, și sentimentele egoiste sunt cele cari subsistă mai mult. Nu se mai preocupă dela o vreme de știință și artă, e mai puțin generos, nu mai e cu atâta grijă de familia lui, până ajunge chiar a nu se mai gândi de loc la ai săi. Incepe a deveni din ce în ce mai puțin atent la opinia publică, pierde politeța, și adesea și pudoarea.

Bătrânul, cu toate că voința nu-i mai aduce multe bucurii, ține foarte mult la viață. Vorba lui Rousseau din Emil: «Ne sinchisim mai mult de viața noastră pe măsură ce-și pierde din preț. Bătrânii o regretă mai mult ca tinerii». Metchnikoff a căutat să explice aceasta, prin următoarea ipoteză:

În mod normal, omul ar trebui să trăiască 150 de ani. Bătrânul suferă de gândul de a muri înainte de timpul fixat de natură. Dacă ar ajunge o vârstă foarte înaintată, el ar simți desvoltându-se în el un instinct nou, «instinctul morții»: moartea s'ar însoți atunci de plăcere; murindul ar simți o senzație de bună stare fizică, de desprindere de tot. Psihologul rus *Tokarski* a auzit pe un centenar zicându-i: «Dacă ai putea să trăești cât mine, ai putea înțelege că e nu numai posibil să nu te temi de moarte, dar chiar s'o

dorești, și să simți nevoia morții, întocmai că nevoaia de a dormi».

2. *Diferențele raselor.* a) *Negrii.* Negrul a fost adesea comparat cu un copil. Un prim punct comun e importanța trebuințelor fizice. Ceeace-l preocupă înainte de toate e dorința de a mânca și bea. Australianul a numit «omul cu trebuințe nutritive». Ideea de a se sătură până la indigestie e o idee fixă la Negru. Unii sunt antropofagi din din acelaș motiv. Simțurile, uneori foarte dezvoltate, sunt folosite înainte de toate pentru satisfacerea trebuințelor fizice.

Negrul e de o mobilitate copilărească. Impinge până la delir iubirea dansului. Senzațiile și mișcările ocupă aproape tot câmpul conștiinței lui srimte. Puțin loc mai rămâne în ea pentru amintiri și previziuni.

Deprinderea joacă un rol mare în viața monotonă a negrului; el tinde să repete identic, mecanic actele îndeplinite de mai multe ori. Memoria lui e utilitară, folosită tot pentru satisfacția nevoilor prezente. E foarte neprevăzător. E fatalist, se mulțumește cu ce-i dă clipa actuală, nu cere nimic viitorului. Viața afectivă a negrului e mobilă și superficială. Emoțiile sunt vii, dar trecătoare. Trece repede dela plâns la râs, și dela râs la plâns.

Viața activă constă mai mult în reflexe decât

în acte de voință fermă. Activitatea lui e explozivă și chaotică.

b) *Albii*. Albii sunt orientați mai mult spre viitor.

«Ce tendințe îi împing la acțiune? Ambiția care reclamă desfătări viitoare, sau dorește triumfuri viitoare; sentimentul matern și patern, suscitând dorința unei soarte mai bune pentru copii; credința religioasă, care speră eternitatea unei vieți viitoare; entuziasmul umanitar care visează pentru speța umană un progres indefinit. Toate aceste forțe sentimentale târăsc pe alba Europă și America albă spre o viață din ce în ce mai activă, mai rapidă, mai intensă.

Cea mai mare parte din popoarele de rasă albă sunt, după un cuvânt al lui Deniker, popoare «de progres repede»; caracterul lor predominant e «inițiative novatoare».

Pentru ameliorarea viitorului, utilizează albii experiența trecutului. Ei s'au obișnuit să observe exact asemănările lucrurilor, să facă provizoriu abstracție de diferențele lor; ei au știut să generalizeze bine, au formulat legi, au creat științele Măreței invenții a științelor trebuie să-i atribuim puterea excepțională a civilizației albe.

Formulele specifice europene, acelea ca a lui Bacon: «omul poate cât știe», și ca a lui Auguste Comte: «A ști e a prevedea, a prevedea e a putea», probează aceasta. Știința aplicată la acțiune, e

origina tuturor instinctelor cari fac forța economică și militară a albilor. Știința a modelat și mentalitatea și sentimentalitatea albilor. Ea le-a impus respectul adevărului, datoria de a fi sineeri».

c) *Galbenii* par a trăi în trecut. Ei au concentrat în jurul cultului morților toată viața lor psihică, morală și socială. După cele mai vechi credințe japoneze, chineze, annamite, spiritele morților continuă să trăiască printre vii. Ei participă la bucuriile și durerile copiilor și nepoților lor; supraveghează conduita lor. Putând să facă și binele și răul, ei sunt binevoitori dacă cei vii le păstrează amintirea și le aduc ofrande, răuvoitori dacă sunt uitați și neglijați. De aceea cultul lor domină viața psihologică a galbenilor.

Devotamentul către memoria strămoșilor e principiul tuturor virtuților, zice moralistul japonez din secolul XVIII, *Hirata*. El adaogă: de omul care va îndeplini bine datoriile lui către cei morți, poți fi sigur că le va îndeplini bine și către cei vii și mai întâi către părinți.

Părinții sunt reprezentanții strămoșilor; ei însiși sunt zei viitori. Cei mai tineri trebuie să se supună voințelor celor mai în vârstă. Morala chineză prescrie până în cele mai mici detalii atitudinea, gesturile copiilor în prezența părinților».

«Religia strămoșilor, inspiratoare de artă, de morală și de moralitate, a făcut complexă și deosebi de profundă, viața afectivă a galbenilor...

inima Extrem-Orientalilor e ca acoperită de dulci și prețioase învelișuri de politeță, delicateță, răbdare și dezinteresare.

Dar convingerea, că antichitatea a descoperit toate adevărurile necesare, a fost vătămătoare vieții intelectuale a galbenilor. Conservatismul lor oarecum le-a imobilizat gândirea, le-a încetinit activitatea, până în ziua când contactul cu Europa i-a turburat în reveriile lor».

CAPITOLUL II

Despre individualitate

Nu există un suflet abstract, general, uniform, așa cum ni-l înfățișează în general psihologia. În realitate există numai suflete individuale, particulare, concrete, în cari se dozează și se împletesc foarte deosebit elementele vieții psihice, și din această dozare și împletire și întrepătrundere în forme și grade felurite, derivă marile și multiplele varietăți individuale ale sufletelor.

În unele suflete predomină elementele psihice intelectuale, în altele cele afective, și în altele cele voliționale. Iată un prim izvor de diferențe sufletești între persoane. Lucrurile însă se complică când, raportându-ne la speciile acestor funcțiuni generale ale sufletului, constatăm la unele persoane predominând o anumită funcție intelectuală, la alții altă; sau un fel de sentimente la unii, altfel la alții; sau, în sfârșit, la unii o voință impulsivă, la alții

una abulică, și la alții una rațională. În domeniul funcțiunii cunoștinței, la unii oameni predomină funcția percepției sensoriale, la alții aceea a gândirii; la unii funcția auzului și reprezentările respective — *tipul auditiv* —, la alții a văzului și reprezentările respective — *tipul vizual* —, etc.; la unii jocul de asociație prin contiguitate, la alții cel prin asemănare; la unii imaginația reproductivă, la alții cea creatoare, etc. În domeniul funcției sentimentului, într'unii predomina sensibilitatea pentru durere și întristare (pesimiștii), într'alții pentru plăcere și voioșie (optimiștii); într'unii sentimentele egoiste într'alții cele altruiste. În domeniul funcțiunii voinței, cum am mai spus, predomină, la unii voința instinctivă, reflexă și spontană, la alții cea rațională; la unii mai mult cea impulsivă, la alții mai mult cea inhibitivă.

În afară de aceste isvoare de deosebiri psihice între oameni, mai sunt și alte isvoare: forța, iuțeala și întinderea pe care o dobândesc elementele psihice.

Toate aceste diferențieri psihice se altoesc, însă, în primul rând pe o diferențiere mai adâncă, organică. Știm dela studiul formării eului rolul important, pe care-l joacă simțul vital sau cenestezia în geneza acestei idei și în sentimentul identității eului. Sâmburele ideii eului fiind această cenestezie, după coloratura ei, după gradele și formele sale, după îndrumarea ei spre cei doi poli ai vieții

afective — durerea sau plăcerea — se va colora în mod pronunțat și individualitatea. Felul propriu de a fi al unei persoane în ce privește acest substrat organic — cenestezia — se chiamă *temperament*. «Temperamentul, zice Höffding, e determinat de constituția organică și se manifestă în sentimentul, vital, în dispoziția principală care domină sensibilitatea, abstracție făcând de experiențe externe determinate. Acest ultim sentiment e una din părțile constitutive cele mai importante ale eului, e nivelul afectiv al individului. Formând un plan din fund dat dela început, el determină modul în care individul primește toate lecțiile experienței, și prin urmare și pe aceea, în care el reacționează asupra lumii externe».

Felurile temperamentelor. După amestecul de plăcere sau durere, de tărie și slăbiciune, de viteză și încetineală, cu care se desfășoară viața psihică, cu acest plan din fund permanent al cenesteziei, avem opt feluri de temperamente.

- a) Temperamentul vesel, puternic și vioi;
2. Cel întunecat, puternic și vioi.
3. Voios, puternic și încet.
4. Posomorât, puternic și încet.
5. Vesel, slab și viu.
6. Posomorât, slab și viu.
7. Vesel, slab și lent.
8. Posomorât, slab și lent.

Influența heredității asupra temperamentului.

Sentimentul vital e baza temperamentului. Direcțiile fundamentale ale acestui sentiment vital sunt date în rândul întâi de *ereditate* sau *moștenire*. Deci se poate spune, că în constituția temperamentului rolul principal îl joacă ereditatea. Orice persoană e rezultanta unor combinații de influențe interferente transmise prin moștenire de întregul lanț de strămoși. Uneori sunt mai pronunțate transmisiunile directe dela părinți, hereditatea propriu zisă; alteori sunt mai pronunțate cele indirecte: copilul nu seamănă nici la fizic, nici la psihic cu părinții lui, ci cu un strămoș mai mult sau mai puțin îndepărtat în timp.

CAPITOLUL III

Psychologia generală și individuală.

Psychologia infantilă, generală și individuală. Pedologia. Raporturile acestor științe cu știința educației. Insemnătatea cunoașterii individuale a copiilor și condițiile realizării ei. Greșeli în educație și instrucție provenind din necunoașterea individuală a copiilor.

Psychologia, așa cum se studiază de obicei, ca introducere la știința educației, cercetează fenomenele vieții interne în *general*, legile generale după cari ele se desfășoară la toți oamenii fără deosebire. Ea descrie, clasifică și desvăluie în lăntuirea cauzală a fenomenelor sufletești, se străduiește să afle legile generale ale evoluției sau dezvoltării vieții psihice. E, deci, o știință descriptivă și genetică. Din pricina caracterului ei general poartă numele de *psychologie generală*.

Ea studiază sufletul in abstracto. Ea studiază sufletul omului în general, in abstracto. Dar, ca

orice e abstract și general, acest suflet n'are o realitate concretă, exterioară minții noastre, ci numai o existență ideală, noțională sau conceptuală, mintală. În realitate nu există *un suflet general, abstract*, ci există *suflete particulare, concrete* și diverse cari, oricâte caractere comune ar înfățișa când le supunem analizei, înfățișează *mult mai multe caractere distinctive, deosebitoare*. Frunză cu frunză, fir de iarbă cu fir de iarbă nu seamănă, dar încă suflet cu suflet, inimă cu inimă!

Asemănarea de natură între suflete. Negreșit, ca *natură*, ca *esență*, ca *fel general de a fi*, toate sufletele sunt la fel. În toate, manifestările psihice se desfășoară după aceleași legi sau reguli, cunoscute ori necunoscute încă. Atunci, unde începe deosebirea, în ce constă?

Deosebirile de grad, intenzitate și durată. Deosebirea stă în *gradul* de putere de manifestare, în *intenzitate*, și apoi în *durata ori timpul* cât poate ține manifestarea fenomenelor pe cari le înfățișează funcțiile psihice.

Exemple: Asociația actelor psihice. Deosebiri între adulți și copii. Spre pildă, legile de asociere între reprezentări, sentimente, volițiuni, sunt aceleași și la adult și la copil, și la un sex și la celălalt, și la un popor și la altul. Dar *gradul de înțelegere* cu care se încheagă aceste asociațiuni,

soliditatea și *durata* lor, *direcția* lor mai ales, adică materialul concret, conținutul lor, acestea sunt cu totul deosebite la diferiții copii, și cu totul deosebite la copii în genere față de adulți.

2. *Atenția* : *Deosebiri între adulți și copii*. Aceleași legi psihice stau și la baza atenției adulților, și a atenției copiilor. Și a unora și a altora au drept motor, de care snt puse în mișcare, o stare de sentiment, un fenomen afectiv. Aceasta a stabilit-o perfect și definitiv psihologul francez. Th. Ribot. ¹⁾ Dar, și aici începe o deosebire esențială, fenomenul afectiv e la copii, și trebuie să rămână multă vreme, un sentiment provocat direct de obiectul ce le țintuește atenția, se bazează pe ceace se chiamă *interesul imediat* sau *nemișlocit* al obiectului, pe când la adulți se poate, trebuie din ce în ce mai mult, și e nespus mai lesnicios, cum am văzut, a le pune atenția în mișcare și pentru un obiect fără interes imediat, ba chiar adesea imediat displăcut și plicticos, dar cu *interes*, *din contră*, *depărtat*, *indirect*, *mijlocit*.

Atenția copilului apoi, și aceasta e o altă deosebire esențială de care trebuie să ținem seama în educație, nu poate dura atât cât poate dura a adultului, la cel d'ântâi oboseala instalându-se mai repede și mai puternic. Pe lângă acestea, și asta e a o treia deosebire, *oscilațiile* ori șovăirile ce se manifestă în încordarea atenției copiilor, acele mo-

1). Th. Ribot, *Psychologie de l'attention* (Psihologia atenției)

mente de *distracție* ce se amestecă din când în când cu cele de atenție, sunt mult mai dese și deci mai numeroase, și mult mai pronunțate ca acelea ce se manifestă în atenția adulților. Toate aceste fapte ne sunt cunoscute din cercetările anterioare, unde, la fiecare pas, am pomenit de manifestările funcțiilor psihice la copii. Nu e nevoie să mai analizăm și alte exemple, căci așa e cu toate funcțiile psihice, și cu judecata, și cu raționamentul, și cu imaginația, și cu viața afectivă și a voinței. Ca *esență*, ca *natură*, sunt aceleași și cârmuite de aceleași legi. Ca *grad* sau *putere de manifestare*, însă, ele sunt infinit de variate la diferiții oameni. Deosebiri de grad între oamenii adulți și copii sunt uneori așa de mari, de pronunțate, în cât *par*, fac impresia a fi chiar deosebiri de natură sau esență.

Deosebirile de grad sau cantitative între copiii aceleiași clase. Diferența, în fond, numai *cantitativă*, e așa de mare, că egalează pe una *calitativă*. Tot așa, și între feluriții copii dintr'o clasă aceste deosebiri cantitative sunt așa de mari, încât întrec cu mult deosebirile dintre ei în genere și copiii de altă națiune. Iar învățătorul rămâne uneori așa de uimit în fața acestor deosebiri dintre copiii clasei lui, în cât îi vine să se întrebe, dacă are de a face cu aceiași creație a lui D-zeu. Dacă nu se întreabă, în mod formal, cel puțin se află în starea sufletească ce implică această întrebare.

Cocluzia acestor constatări: E absolută nevoie

de cunoaşterea individuală a copilului. Concluzia pedagogică ce se deprinde din aceste constatări e, că în acţiunea educativă ceea ce trebuie luat mai mult în considerare sunt deosebiriile dintre copii, gradul de manifestare a funcţiilor psihice, pentru a şti cât e îngăduit a încorda şi exercita pe fiecare la un moment dat fără putinţă de vătămare. Deosebiriile contează, aici, mult mai mult ca notele asemănătoare. În educaţie avem de a face cu suflete concrete, cu puteri sau grade. Fiecare suflet cere şi primeşte o anumită înrâurire şi în o anumită măsură. Deci, dacă avem de lucrat cu puteri limitate, şi felurit de tot limitate, trebuie ca educatori neapărat, numai decât, să cunoaştem aceste puteri limitate, dorinţele şi afecţiunile lor felurite, direcţiile lor de interes deosebite faţă de lucrurile înconjurătoare, şi în cadrul ori hotarul lor să ne învârtim. Cunoaşterea individuală a copiilor e, deci, absolut indispensabilă, nimic nu o poate suplini. Această cunoaştere a fiecărui copil se poate întreprinde, trebuie să se întreprindă pe baza *psihologiei generale a copilului*, a așa numitei *psihologii infantile*, după cum şi aceasta se întemeiază pe psihologia umană generală.

Psichologia infantilă ramură a Pedologiei. Psihologia copilului e o ramură a *pedologiei*, o ştiinţă relativ nouă, care studiază copilul în general, în toate înfăţişerile lui, şi psihice şi fizice, în raport cu mediul fizic şi social în care trăeşte

și urmărește astfel pe copil dela naștere și până la vârsta de 15—17 ani, făcând la tot pasul comparație între viața lui și a adultului, și între deosebitele perioade sau vârste ale copilului însuși.

Ramurile pedologiei. Somatologia și Psihologia infantilă. Pedologia e atât știința evoluției fizice a copilului, și aceasta constituie ramura ei numită *somatologie* —, cât și știința evoluției lui psihice, și aceasta e ramura *psihologiei infantile propriu zise* (psichogeneza).

Psihologia infantilă, pe care o studiază educatorul, însă, nu trebuie să rămână la generalitate, la copilul abstract, inexistent în realitate. Căci, am spus, nu numai între copil în general și adult sunt deosebiri de grad, ci și între copil și copil, de aceeași clasă, și chiar și de aceeași proveniență socială, de aceeași vârstă și din aceeași familie. Aceste deosebiri trebuie să le cunoască educatorii, alături de cunoașterea caracterelor generale copilărești, care slujește drept călăuză cunoașterii individuale. Drept călăuză, dar n-o poate suplini, după cum psihologia generală umană servește drept bază psihologiei generale infantile, dar n'o poate nicidecum înlocui. S'ar putea chiar zice, că o cunoștință psihologică individuală e posibilă și fără cunoașterea psihologiei generale și a legilor ei. Mama, fără nici un studiu savant de psihologie cunoaște repede sufletul copilului ei, îi ghicește repede gândurile, dorințele, trebuințele, după cea mai imper-

ceptibilă, pentru un străin, cută a feței, după cel mai discret gest, după cea mai nedescifrabilă gângurire. Cât de perplex ar rămâne cel mai savant psiholog teoretic, și care a studiat copilul numai din cărți, — și chiar de le-ar fi citit pe toate câte s'au scris despre el —, în fața acestor semne de viața sufletească a pruncului, pe cari mama, cu un dar de intuiție înnăscut, le interpretează așa de iute și de adevărat! Dar poetul, romancierul, povestitorul, literatul, cari dintr'o intuiție bogată și neintenționat pusă în mișcare foarte adesea, de fapte sufletești trăite, alcătuește țesătura minunată a operilor lor și isbutesc să desvâlvească și să facă sensibile stări sufletești pe care cel mai savant psiholog n'ar isbuti niciodată să le sensibilizeze atât de viu, de plastic și colorat, cum și sunt în realitate? Câți din ei au studii sistematice de psihologie? Deci, e prea cu puțință pătrunderea sufletelor individuale, concrete și fără cunoașterea temeinică a psihologiei generale. Invers însă nu e adevărat. Psihologia generală nu e adevărată decât dacă pleacă dela analiza sufletelor concrete, și rămâne adevărată și poate evita primejdia de a se înălța în norii metafizicei numai întrucât stă mereu în legătură cu sufletele concrete, care trebuie să-i servească neconținut ca piatră de verificare a teoriilor elaborate.

Posibilitatea cunoașterii individuale. Stabilind nevoia imperioasă de a cunoaște pe fiecare copil

în parte, ca o datorie elementară pentru orice educator, se pune acum chestia practică, a putinții acestei cunoașteri. N'am să vorbesc aici de condițiile exterioare și cari depind de o organizație și legislație exterioară *respectată*, în care această cunoștință e posibilă. E rolul administrației școlare să chibzuiască la toate măsurile, făcând și imposibilul, ca să reducă populația școlară la limita ce poate îngădui învățătorului să-i observe în parte. Trebuie să facă și imposibilul, am zis, pentrucă altfel toată școala e o paradă și un teatru, un simulacru, și toți banii cheltuiți risipă. Voi vorbi de condițiile interne, cari stau toate la îndemâna învățătorului, căci le poartă cu sine, în sine, prin grație divină, dacă pot spune astfel, dar pe care organizările exterioare cele mai strălucite nu i le pot da, dacă nu le-ar avea, cu cari, când le are, din contră, tot isbutește cu ceva și în condițiile exterioare cele mai defavorabile.

Calitatea principală pentru cunoașterea individuală e tactul psihologic. Calitatea principală care se cere educatorului pentru a pătrunde sufletului copiilor ce-i sunt încredințați, e ceea ce pedagogul elvețian, *Jules Dubois*¹⁾, numește cu o expresie fericită, *tactul psihologic*, un fel de simpatie naturală către copii, grație căreia lumea copilărească îți apare ca nespus de interesantă, ca cea mai interesantă dintre toate. E un dar natural

1). Jules Dubois, *Le problème pédagogique.*

această simpatie sau iubire față de copii, care dă educatorilor toată răbdarea de care au nevoie spre a observa în toate manifestările, și bune și rele, și uricioase și plăcute, pe fiecare copil, și cari le naște și le întreține și interesul permanent și viu pentru viața copilărească. Cine iubește pe copii îi studiază cu plăcere, și cine-i studiază cu plăcere, îi studiază cu cea mai mare atenție, cât se poate de minuțios, și în toate prilejurile, și în școala și în curtea școlii, la joc, și pe stradă, și acasă, în familie, cu care întreține relații, și în lucrările serioase ale lor din afară de clasă,— căci fiecare copil are și o înclinare serioasă, o aptitudine deosebită de care devine de timpuriu conștient și caută să și-o cultive. Numci cine iubește copiii le poate pipăi adevăratul puls al vieții lor sufletești.

Din simpatia pentru copii se nasc toate calitățile mari ale educatorului. Din această dragoste față de copii derivă toate celelalte virtuți sau calități mari ale educatorului: *răbdarea, spiritul de dreptate față de școlari, devotamentul și spiritul de sacrificiu, entuziasmul pentru misiune, meditația neconținută la scopul final și străduința de a găsi căi ori proceduri educative din ce în ce mai bune și mai lesnicioase, trebuința de cultură personală, atât generală cât și specială, din ce în ce mai simțită, și aceasta în interesul copiilor cari pot crește și ei sufletește mai viu și mai intens, când crește sufletește și educatorul; în*

sfârșit *pasiunea* pentru misiune, care nu e privită ca o slujbă oare care, ci tocmai, ca o menire, ca o vocație, ca o chemare înaltă, ca un apostolat.

Vocațiunea de educator. Cine simte *adevărată* iubire pentru copii, acela simte și vocațiunea de educator și se dedică ei cu tot avântul, chiar când știe și simte că în drum îi stau piedicile cele mai mari. Găsește atunci în el puterea să miște și munții din loc. Cine nu, însă, devine un simplu funcționar, dacă soarta nefericită a lui și mai cu deosebire a copiilor, ce vor avea blestemul să-i cadă în mâini, îl va arunca în aceasta carieră, va fi numai un meseriaș, un belfer, uscat la suflet și aspru neconținut, pedant și migălos care își va face, dacă și-o va face, numai datoria strict oficială și alt nimic într'o carieră, însă, în care se cere mai mult decât îndeplinirea datoriei funcționărești, se cere devotament, sacrificiu, entuziasm, pasiune.

A te simți mereu voios în mijlocul cetei de copii ce-ți sunt încredințați *ca să-i fericеști*; a-ți umple sufletul mereu de gălăgia, de voiciunea, de farmecul care radiază din lumea copilărească a jocului și a plăcerii, a lipsei de griji și a suferințelor trecătoare, ca furtunile repezi din timpul verii, ce întunecă seninul cerului numai pentru o clipă; a vedea crescând sub ochii tăi pe aceste plante fragede, ce sunt copii și a simți cum tu le faci să crească, cum din mâna ta și de pe buzele tale curge în ei plăcerea, interesul de

lucruri și ființe; a feri și proteja neconținut aceste vlăstare de toate buruienile răufăcătoare și înăbușitoare ce le-ar amenința, de orice vânt sănătos și miasmatic, nu poate fi misiune, mai plăcută, mai aducătoare de fericire. Aceasta își are răsplata în sine însăși, și e cea mai mare răsplată ce poate avea cineva pe pământ, anume: că iubirea ce ai cheltuit din inima ta pentru copii și se'ntoarce înapoi în inimă tot sub forma de iubire, și înmiiți mai mare, din toate inimile copiilor, pe cari îi înveți. Trăind cu interes în lumea copiilor, trăești, spre a spune cu cuvintele delicatului cugetător Amiel, un colț de raiu ceresc pe pământ.

Greutăți în cunoașterea individuală. Se'nțelege că această condiție îndeplinită, rămân încă greutăți destul de mari în cunoașterea individuală a copiilor.

Fapt e că pe terenul acesta e încă mult, enorm de mult de făcut. Cunoașterea copilului în mod individual, *in concreto*, e încă un deziderat îndepărtat. Din cauza acestei ignorări, din cauza generalizărilor grăbite în care au căzut educatorii, fiindcă s'au întemeiat pe psihologia generală, derivă o mulțime din cusururile și lipsurile școlii noastre de azi.

Greșala necunoașterii copilului are ca efect, că e considerat numai ca școlar. Din necunoașterea adevărată a copilului isvorăște următorul mare cusur în școală: se consideră copilul, de îndată ce a

pășit pragul școlii, numai ca școlar, numai natura lui școlărească e luată în seamă, copilul e introdus dintr'odată în toată rețeaua de prescripțiuni, de norme constrângătoare, de ordine exterioară și de cunoștințe abstracte. Acestea îl iau brusc cu asalt, de la'nceput. Se uită că natura copilărească n'a încetat încă în el, că mai e încă copil, și va mai fi multă vreme, oricât va trebui să se adapteze și mediului școlar. Se trece dintr'odată cu buretele, violent, brutal, peste toată firea pe care a adus-o când a pășit pragul școlii, și se 'ncearcă *dintr'odată* să i se creieze o a doua natură, aceea de școlar. Așa că, între viața lui ante-școlară și cea școlară se deschide deodată o prăpastie adâncă și întinsă. O luptă la cuțite se'ncinge între viața copilului dinainte și cea pe care o mai trăește încă și acum acasă, în sânul familiei, pe stradă și în curtea de joc, în mijlocul prietenilor de jocuri, în natura înconjurătoare pe care o cercețează cu lăcomie și în societatea în care trăește, deoparte, și viața pe care o trăește în școală, de altă parte. Luptă din care, din nefericire, aceasta din urmă iese triumfătoare. Triumfătoare asupra firii copilului, asupra personalității sale, asupra curiozității lui, asupra cercurilor de interes ce-l înlănțuesc, asupra puterilor lui spontane. Pe când, pân'acum, în familie și societate, copilul era un centru de atenție și griji delicate ale celorlalți, acum, prins în rețeaua constrângătoare a disci-

plinei exterioare, e exilat la periferie, în școală. Par'că el ar fi în școală ca să dea prilej autorităților să redacteze legi, regulamente, programe și prescripții metodice, iar învățătorilor prilej să-și exercite autoritatea, meșteșugul metodic, riguros și fix, iar uneori, de multe ori chiar, prilej ca să-și descarce asupra lor toanele ori nervii. Scurt vorbind: *par'că copilul ar fi pentru școală, iar nu școala pentru copil*. Iar învățătorul lucrează cum îi vine lui mai bine, mai lesnicios, nu cum ar fi mai lesnicios și mai bine pentru copii. Învățătorul și metoda uniformă și generală e în centrul școlii, iar copilul la periferie, pe când natura, logica, totul ar indica că ar trebui să fie invers: copilul să fie în centru, iar învățătorul, organizația și metoda școlară la periferie.

Exemple. Să intrăm în câteva amănunte spre a invedera și mai bine acest caracter al înstrăinării violente a copilului prin școală de viața lui mai dinainte.

Cum trăește copilul în școala vieții și însușirile ce manifestă atunci. Până a nu suna ceasul mergerii la școală, copilul a și trăit într'o școală, pe care am putea-o numi *școala vieții*. Tabloul vieții lui din această școală e tot ce poate fi mai fermecător, mai luminos, mai senin mai vesel, mai natural. Ceeace îl caracterizează mai mult în perioada aceasta a vieții lui, e *mobilitatea neconținută, mișcarea, activitatea*. Din

puterea lui fizică, ce se reface neconținut prin hrană și odihnă, o parte o cheltuiește pentru mișcările ce face spre a-și asigura conservarea ființei lui organice, începând cu mișcările mai simple ale actului sugerii, și continuând cu celelalte mișcări din ce în ce mai complicate pe care se deprinde a le face încetul cu încetul, mers, îmbrăcare, ducerea alimentelor la gură, etc., mișcări prin care se emancipează treptat de îngrijirile fizice directe ale mamei. Dar peste puterea cheltuită astfel îi mai rămâne un prisos, o parte disponibilă, pe care trebuie s'o cheltuiască tot în mișcări, căci altfel ar suferi cumplit. Aceste mișcări, în care își descarcă acum prisosul de putere, nu mai sunt puse *direct* în slujba conservării vieții, ci sunt dezinteresate, au scopul în ele înșile, sunt *un joc de mișcări*. Aceste mișcări, ce derivă din prisosul de energie a copilului, poartă, cum știm, numele de *mișcări spontane*, iar cele d'ântâi, cum sunt cele ale actului sugerii, sunt mișcări *reflexe* ori *instinctive*, pentru că sunt puse în slujba *instinctului de conservare*; sunt provocate de o excitație exterioară, vederea sânelui mamei, și urmează îndată după excitație, fără a fi învățate. Altele, cum sunt actele complicate ale mersului, ale îmbrăcării, ale mâncării cu furculița, etc., sunt întâi acte *voite* sau *voluntare*, conștiente, apoi, prin repetiții dese, devin inconștiente, *automatice*, devin *deprinderi*. Cele, însă, cari îl caracterizează pe copil, sunt cele spon-

tane, jocul acela de mișcări de cari vorbeam mai sus. Mobilitate și spontanietate, iată firea copilului. Observați de aproape pe copilul din scutece, după ce s'a odihnit și s'a săturat. El dă într'una din mâini și din picioare, clipește din ochi, dă din buze, duce degetele dinaintea ochilor în fața cărora le joacă, le duce chiar în gură și și lege suge, ridică picioarele în sus și și le duce și pe ele la gură, bolborosește ori gângurește din buze sunete nearticulate, întinde mai târziu mâinile după lucrurile ce i se arată, urmărește cu ochii lucrurile ce sunt mișcate și persoanele ce se mișcă; mai târziu, apoi, după ce a deprins umbrelul, cu câtă poftă nesățioasă se plimbă prin odaie printre lucruri, cum întinde mâna să le apuce, cum frământă pământul în loc ori se plimbă dela un părete la altul, înainte și înapoi de zeci de ori, cum ciripește la sunetele neînțelese și născocite, cât »neastimpăr«, în fine, desnădăjduitor de multe ori pentru părinți și educatori, care au uitat timpurile de aur ale copilăriei lor!

Un perpetuum mobile viu e copilul în timpul ăsta de fericire adevărată. O muncă de Sisif depune el cu cea mai mare ardoare și plăcere, repetând de zeci și sute de ori pe zi mișcări cari, pentru noi adulții, ar fi de o monotonie chinuitoare. Inșiră și desiră la mărgelile, îmbracă și desbracă păpușa, așează pietrele în rând ca soldații, apoi le scoate din rând, iar le așează,

aruncă de sute de ori cu mingea în perete, sare neconținut pe coardă, frământă pe loc pământul sărind când într'un picior, când într'altul, ori aleargă dela un perete la altul, răscolește de zeci de ori din scoarță în școarță aceiaș carte cu ilustrații, desface și reface jucăriile, e numai viață, clocotire sbucium fericit.

Cum devine în școala oărții? Pierde aproape toate însușirile manifestate în cea d'ântâi. Și acum, din acest mediu fericit și atât de prielnic întregii lui dezvoltări fizice psihice, de pe câmpul de joc, din sânul naturii, căreia i-a străbătut cu lăcomie toate colțișoarele, de pe stradă, un sunet strident de clopot îl smulge violent și-l închide într'un mediu, foarte străin, între patru ziduri reci, fără podoabe, unde răsună numai răstire, ton aspru, unde se vede chipul întunecat al dascălului, gata la orice pas să răsbune greșelile, și unde adesea, în locul mângâerilor de acasă, îi ajung la ureche la adresa lui epitetele zoologice cele mai felurite. Și, dintr'odată, el trezue să'nvețe a sta țepăn, cu mâinile încrucișate, a nu mai întreba, căci aceasta e numai treaba dascălului, a învăța numai ce vrea învățătorul și programul, și aproape numai cunoștințe abstracte și generale, căci imediat îl iau cu asalt definițiile gramaticale și operațiile reci ale calculului.

La scurt timp după ce a trecut pragul școa-

lei, pierde aproape toate însușirile naturale pe cari le manifesta cu atâta intenzitate înainte în școala vieții, ori cel puțin nu le mai manifestă în timpul școlii de loc.

Din mobil, vioi și sănătos, devine *rigid, astâmpărat*, din tip mintal intuitiv, devine tip abstractor, uscat, căci aici duce abuzul de generalizare și abstracție al școlii: *usucă sufletul de ceea ce constituie adevărata lui comoară..... de intuițiuni.*

Rezultatul final: Uciderea interesului. Rezultatul final e, că școala aceasta, care desrădăcinează violent pe copil din natură și societate, care-l înconjoară numai decât de o atmosferă generală de constrângere și control, și care trece cu o iuțeală amețitoare dela forma de cunoștință intuitivă, sensibilă, la cea abstractă și generală, distruge pârghia cea mai de preț a înaintării vieții psihice, *interesul*, al cărui rol în atenție am învățat de aproape a-l cunoaște.

Intrevederea școlii viitoare. Toate acestea provin din nerespectarea adevăratei firi a copilului, din ignorarea ei. Dacă s'ar ține seama de mobilitatea firi copilului și de plăcerea de a pune mâna pe lucruri, dacă s'ar ține socoteală de firea lui esențialmente curioasă, sinceră, comunicativă, intuitivă și sensibilă, atunci învățământul ar fi într'adevăr potrivit naturii copilului, cum se cere mereu *pe hârtie*, atunci ar deștepta

cu adevărat *interes* și ar contribui la reala lui creștere sufletească. Atunci școala ar lua cu totul o altă înfățișare, tabloul întunecos, sumbru al *școalei cărții* s'ar transforma în tabloul luminos al *școalei vieții*. Cum s'ar putea transforma școala după aceste principii, pe cari ni le poruncește adevărata știință a psihologiei, am lăsat să se întrevadă ici și colo, în diferitele aplicațiuni pedagogice ce au întovărășit capitolele acestei cărți. Detaliile organizării școalei viitoare, în conformitate cu învățămintele de mai sus, le voi înfățișa într'un manual de *Didactică generală*, care e în lucru.

CAPITOLUL IV.

Psichologia în viața practică.

Am ajuns la capătul studiului nostru și, fără să vrem, ne vine în minte și ne frământă cugetul întrebarea cea din urmă: Cu ce ne alegem pentru viața din studiul acesta, cât prețuște el în lupta grea a vieții?

S'a pus de multe ori la îndoială folosul practic al acestei ramuri de cunoștințe, aruncându-se în cumpănă pentru aceasta motive destul de grele, pentru ca să merite a fi discutate. S'a zis, nu fără temei, că psihologia nu'nvață pe cineva să cunoască cu adevărat sufletele semenilor lui cu care vine în atingere; că au fost, sunt și vor mai fi desigur și în viitor excelenți cunoscători de oameni, fără să datoreze această însușire psihologiei, ci inteligenței lor naturale, tactului psihologic înnăscut, unui dar de intuiție sufletească cu care i-a înzestrat firea și, în bună parte, experienței, prilejurilor numeroase ce au

avut în viață de a cunoaște de aproape oamenii. În niciun caz, psihologia n'ar găsi aplicațiuni practice așa de sigure, ca acelea ale zoologiei, botanicei, mineralogiei, fizicei, chimiei, etc., cari bine studiate, te ajută să cunoști și să recunoști animalele, plantele, mineralele, corpurile și fenomenele fizice și chimice, etc. Darul firesc de a pătrunde firea altora și experiența se pot mândri a fi dat lumii mult mai mulți psihologi: printre oamenii politici, printre judecători, comandanți de armate, poeți și literați, medici, educatori, etc., de cât studiile cât de migăloase de psihologie. Iar pătrunderea psihologică, ce se oglindește atât de limpede în proverbele poporului nostru, nu țâșnește oare din acelaș izvor: al darului natural de observație și al experienței culeasă din sbuciumul vieții? S'ar putea ridica chiar și întrebarea, dacă studiile teoretice de psihologie nu vatămă darului natural și câștigat de observație sufletească, îmbiindu-ne la lene, deprizându-ne să observăm oamenii prin ochelarii pedanți fabricați între zidurile bibliotecilor și laboratoarelor, în loc de a-i privi prin ochii noștri teferi, cu cari am venit pe lume? Se poate întâmpla celui mai învățat psiholog să rămână încurcat în fața unui caz de conștiință real, din viața zilnică, a cărui explicare, sau înțelegere cel puțin, s'o găsească nespus de iute un psiholog empiric, care nici măcar n'a frunzărit un tratat de psihologie.

Am spus că nu e fără temei această întâmpinare. Dar un lucru nu se poate tăgădui, și rezultă din chiar această întâmpinare: În viața noastră socială, în raporturile de fiecă clipă cu semenii noștri, o condiție a traiului lesnicios și a împlinirii cu succes a unei meniri, căreia ne consacram, e să avem o oarecare putere de înrâurire asupra oamenilor cu care avem de a face în drumul nostru. Intreaga viață sufletească a societăților omenești se reduce la o neîncetată înrâurire de la suflete la suflete, de la inimi la inimi. Dar această înrâurire nu e posibilă fără cunoașterea acestor suflete, acestor inimi, cel puțin nu e posibilă *în chip continuu și voluntar*.

Un medic care nu-și dă seama, fie și în mod empiric, de puterea imaginilor sau reprezentările organice¹, pășind în camera bolnavilor numai cu trusa sau carnetul de ordonanțe, și care pipăie numai pulsul lor trupesc, e lipsit de unul din cele mai bune mijloace de tămăduire: de puterea de *sugestie*, de înrâurire *asupra sufletelor* bolnavilor. El nu poate deștepta în bolnavii lui *creștința în vindecare*, căci nu-i trece prin gând că ar putea să existe un așa leac.

Un jude instructor, *pripit* să descopere pe autorul unei crime, și care pune cel mai mare preț numai pe corpuri—delicte materiale, care nu știe

1) Vezi capitolul despre *reprezentare*.

să ia un interogatoriu și nici nu încearcă să pătrundă până la rădăcinile ascunse ale mărturisirilor, care-și pierde repede răbdarea și recurge atunci la violență spre a smulge mărturisiri, riscă, tocmai din pripa de a-l descoperi, din sgomotul ce-i place să se stârnească în jurul afacerii, din exercitarea oarecum mecanică, formalistă a unei profesii, să nu-l descopere de loc, dar să chinuiească o mulțime de nevinovați asupra cărora încearcă să-și exercite o ingeniozitate închipuită și dornică de reclamă.

Un mare strateg teoretic, care contează în victorie numai pe bază de arme, munițiuni și planuri făurite în cabinet, care mișcă în închipuirea lui și armatele lui și pe ale adversarului așa după cum scrie în cărți, care, deci, privește totul numai sub punctul de vedere *material*, al armăturii, al superiorității numerice, al disciplinei brute și al strategiei infailibile din cărți, uitând factorul *moral*, *sufletul adversarului*, credința în cauza lui, poate foarte bine să fie bătut pe câmpul de luptă, cu toată această superioară înzestrare materială decare dispune. Războiul cel mare, care s'a sfârșit, a ilustrat admirabil acest adevăr. În momente în care se cere sânge rece, spontaneitate, promptitudine de gândire, spirit și curaj de inițiativă, chiar un avânt nebun nesocotit și condamnat de știința strategică, cine nu contează pe posibilitatea apariției acestor calități care nu se

Învață în cărți, tocmai pentru că el nu le-a învățat și nu bănuiește existența lor, acela poate foarte lesne să sufere o foarte grea înfrângere. Războiul acesta din urmă a răsturnat o mulțime de teorii strategice, în care se credea orbește și cu cari a și fost deslănțuit. El a pus în evidență în chip definitiv marele rol pe care-l joacă *credința* pe câmpul de luptă, sufletul mobil și liber al unui comandant neîncătușat de doctrine rigide, conștiința trupelor mâunate la sacrificiul suprem de credința că își apără cu adevărat existența amenințată.

Ce măreț și mișcător e voevodul nostru Mircea, când îi spune lui Baiazid:

N'avem oști, dară iubirea de moșie e un zid,
Care nu se înfioară de a ta faimă, Baiazid!

(Eminescu, Satira III-a)

Să mai vorbim de necesitatea cunoașterii sufletelor pentru duhovnic și predicator? Dar ei au de a face cu partea cea mai delicată a sufletelor, cu inima, cu pietatea naturală, cu aspirația aceasta către o putere mai înaltă, către care oricine se'ndreaptă spre a primi o mângâiere în momentele grele. Preotul, care e numai un oficiator ritual, care citește și cântă în mod mecanic făcând din religie un formalism, nu poate avea înrâurire profundă asupra sufletelor, nu poate fi un duhovnic, la care să vie toți greșiții să-și deschidă inima

cu toată sinceritatea și cu încredințarea de a găsi o adevărată mângâiere. În veacul acesta al științei cu toate născocirile ei, ce se împrăștie cu iuteala fulgerului în toate ungherele pământului, și al criticei, ce supune totul cercetărei minuțioase, nu credința superstițioasă în anumite forme religioase poate stârni cu adevărat credință în sufletele oamenilor. Religia trebuie să devină mai interioară, să se înrădăcească în inimă și preoții, cu pătrundere psihologică încep să prețuiască mai puțin formalismul religios, și să pună greutate din ce în ce mai mare pe *educația inimii către religiune*, prin tălmăcirea mai umană a sfintei scripturi¹⁾. Preotul trebuie să fie, deci, un cunoscător de suflete, spre a ști să apeleze la toate resorturile din inimi, de vreme ce resortul ritual formalist începe să-și tocească puterea de influență asupra omului modern.

Foarte ușor ar fi să arătăm acelaș lucru pentru omul politic, pentru orator, numai vorbim de educator, căci aceasta am arătat-o la tot pasul în decursul studiului nostru.

Nu mai încap, deci, îndoială, că oricărui om îi trebuie în relațiile sociale pătrundere psihologică. Chestiunea e, însă, o poate forma studiile de psihologie teoretică? Nu poate fi cineva un bun orator, fără a cunoaște regulele retorice, un bun

1). Demn de toată atenția și lauda e curentul de educație religioasă de la Biblioteca „*la și citește*”.

gânditor fără să fie învățat logica, un bun educator, fără a fi citit o carte de educație?

Cum n'are nevoie de aceste studii, n'are nevoie nici de studiul psihologiei, un orator, un avocat, un educator. Pe toți bunul simț natural, tactul înăscut, intuiția naturală a altor suflete, deprinderea de observare câștigată prin exercițiu în cursul experienței, îi duc la succese destul de mari în domeniul activității lor, în nici un caz nu se resimt de lipsa studiilor teoretice de psihologie. Fără îndoială, există această pătrundere psihologică naturală, și celui care nu o are, studiile cele mai minuțioase de psihologie nu i-ar putea-o da. Dar aceste studii îi pot da celui care o are un lucru, foarte însemnat: *priceperea luminoasă, cu conștiință deplină, a ceea ce până atunci a realizat în mod mai mult inconștient, instinctiv.* Cineva are tact natural, în politică, în conducerea trupelor la luptă, în creșterea și instruirea copiilor, dar ce strică să și priceapă secretul tactului său natural? Oare nu aceasta deosebește pe om de animale: priceperea, explicarea oricărei acțiuni ce desfășoară? Iată, deci, cel d'ântăi folos mare, de netăgăduit, al studiilor de psihologie: Nu e de ajuns să lucrezi ceva cu succes, trebuie să-ți și dai seama, se poți explica sau *motiva* în orice moment de ce faci așa, metoda sau procedeul acțiunii tale. Practica vieții să fie luminată de înțelegerea motivelor și cauzelor pentru care se des-

făşoară, aşa cum se desfăşoară. Altfel ea e oarbă, instinctivă şi nu se poate transmite. Se pierde cu sfârşitul celui ce a trăit-o. Şi deci, raza ei de influenţă în spaţiu şi timp e foarte mică şi nu poate aduce omenirii tot binele care ar putea isvorâ din ea.

Dar mai e încă o consideraţie, şi aceasta e hotărâtoare şi mi se pare că constituie o dovadă de nediscutat a utilităţii studiilor de psihologie.

Şi la oamenii cei mai darnic înzestraţi cu talentul observării psihologice, acest talent, oricât s'ar datora şi unor înclinări naturale, se datoreşte foarte mult şi *experienţei*, contactului des cu oamenii, păţaniilor felurite ce au suferit în viaţă din acest contact.

Experienţa e aceea, care face ca cele mai mari şi fericite înclinări să devină din ascunse, numai virtuale — cum ar rămâne în lipsa ei — reale, actuale şi deci cu preţ pentru viaţa zilnică. Orice dar intuitiv, care n'ar avea ocazie să se exercite, ar pieri în faşe.

Dacă, deci, experienţa joacă un rol aşa de mare în dezvoltarea acestui simţ psihologic, cum, pe deoparte, această experienţă e adesea prea dure-roasă, prea dibuitoare şi costisitoare de timp şi energie: iar, pe de alta, devine din ce în ce mai grea, prentrucă viaţa socială, în care ea trebuie să se exercite; devine din ce în ce mai grea şi mai variată şi complicată, rezultă marele folos ce ar

avea lumea întreagă *din scurtarea acestei experiențe, prin folosirea experienței altora*. Or, tocmai acesta îmi pare că e folosul cel mai mare al studiilor de psihologie, înțelese, negreșit, așa cum am arătat mai sus: scurtează experiența grea și costisitoare, punând la profit experiențele acumulate de veacuri în această direcție și sistematizate orânduite. Ne învață să observăm *mai repede, mai sigur, după anumite puncte de vedere, cari ne scutesc de dibuiri*.

De altmintrelea, în toate câmpurile științei există două categorii de observațiuni: unele *empirice*, cari au precedat pe cele de al doilea, și le-au dat impuls, le-au provocat; și aceasta din urmă, *observațiunile științifice, făcute intenționat, sistematic și cu sforțarea explicării cauzale*. Cine ar putea susține, că ar fi fost indiferent dacă rămâneam numai la cele dintâiu în aceste domenii de cunoștinți? Numai la medicina empirică a babelor doctorese, cari, de sigur, observaseră și ele multe lucruri interesante asupra sănătății și tămăduirii boalelor; numai la astronomia ciobanilor ori magilor străvechi, etc.? Acelaș lucru îl putem spune și despre psihologie: Psihologie empirică există: și în proverbele poporului, și în întreaga lui literatură, și în literatura oultă, și în feluritele memorii ale oamenilor mari, dar ce strică să sistematizezi această psihologie, să-i duci observările mai departe și să cauți să le explici?

Se înțelege, că dacă s'ar concepe utilitatea psihologiei teoretice, în feluritele domenii ale vieții practice: educație, armată, biserică, politică, artă, în sensul *utilizării ei conștiente* în fiecare clipă, adversarii ei ar avea perfectă dreptate. Atunci, din empirismul antemergător științei am cădea în cel mai mare pedantism, lucru ce se întâmplă inevitabil acelorora, cari încearcă aplicarea imediată, conștientă, scontând roade grabnice din ea, a psihologiei teoretice: literaților cari introduc o psihologie prea vizibilă și indiscretă în romanele și povestirile lor; educatorilor, cari în fața unui caz pedagogic greu, apelează îndată la carte și la rețetele absolute pe cari ea le împărtășește așa de dez; medicilor, cari împing indiscreția meșteșugului până la a speria pe bolnavii de boli mintale prin citarea termenilor celor mai pedanți din știința boalelor nervoase, etc. Nu așa, însă, trebuie conceput folosul psihologiei, ca învățătoare imediată, conștientă și dătătoare de tact, ci ca învățătoare inconștientă sau subconștientă. Știm rolul cel mare ce joacă inconștientul în viața psihică. În acest câmp de studii, cine le-a aprofundat, și din cărți și din observarea zilnică, a dobândit un *substrat solid de observațiuni psihologice*, care îl ajută să pricëapă *deodată* o situație sufletească, fără a se raporta îndată, conștient la el. Știința și tactul psihologic duce de mână și pe educator, în practica misiunii lui, fără a-i spune la tot pasul cum

să meargă, fără a-i aminti mereu explicațiile învățate odată. Dacă ar face așa, mai mult i-ar ștrica, făcându-l să zăbovească prea mult, atunci când viața nu-i dă răgaz să zăbovească.

Numai așa, deci, ca o sfătuitoare discretă, mai mult subconștientă și inconștientă, trebuie concepută psihologia în legăturile ei cu diferitele domenii ale vieții practice.

După cum citirea multor opere literare formează pe nesimțite gustul și priceperea estetică a cuiva, așa în cât ajunge după un timp oarecare la o intuiție repede și sigură a operilor de artă de valoare, fără să se raporteze mereu la principii și judecăți estetice, care abundă în critici de tot felul; după cum în ucenicia unei meserii manuale, ce se'nvață într'o școală de meserii, cineva, punând mereu mâna pe unelte și pe material și lucrând, capătă pe furiș dibăcia lucrului, așa în cât la sfârșitul acestei ucenicii, îl execută aproape cu ochii închiși, automatic, fără multă atenție conștientă și fără a se gândi într'una la învățământul teoretic care a precedat ucenicia practică; tot așa, și studiile aprofundate de psihologie, și din cărți, dar și din observarea oamenilor din contactul zilnic, o repet, formează pe nesimțite darul de ghicire a sufletelor și tactul de a te conduce în fața lor, fără a să te raportezi numai decât la studiile din cărți.

— SFÂRȘIT —

CUPRINSUL

PARTEA I-a

Chestiuni Introductive

Cap. I. Obiectul psihologiei: Descrierea și analiza unui moment de viață sufletească. Elementele realității existente. Obiectul științelor fizice. Obiectul psihologiei. Rezumat. Exerciții Pag. 13—22

Cap. II. Deosebiriile dintre fenomenele fizice și cele psihice: Insușirile fundamentale ale corpurilor fizice. Insușirile statice. Legile dinamice. Insușirile fundamentale ale fenom. psihice. Legile generale ale vieții psihice. Experiența internă. Rezumat Pag. 23—31

Cap. III. Clasificarea fenomenelor sufletești și raporturile lor reciproce: Elementele vieții psihice. Funcționarea lor simultană. Aplicații pedagogice. Rezumat. Exerciții. Pag. 33—40

Cap. IV. Condițiile apariției conștiinței: Exemple de impresii uniforme. Legea diferențierii. Legea relației sau sintezei. Aplicații pedagogice. Rezumat. Exerciții. Pag. 41—52

Cap. V. Diferite trepte de conștiință: Exemple de diferite grade de conștiință. Fenomenele conștiente, subconștiente și inconștiente. Realitatea inconștientului. Aplicații pedagogice. Rezumat Pag. 53—70

Cap. VI. Curentul sau fluviul conștiinței. Poliideismul. Monoideismul, absolut și relativ. Rezumat . . . Pag. 71—82

Cap. VII. Legăturile dintre suflet și corp: Excitația și reacția. Dovezile legăturilor dintre suflet și corp. Descrierea sistemului nervos. Desvoltarea fizică la copii. Aplicații pedagogice Pag. 83—99

PARTEA II-a

Funcțiunile Cunoștinței

Cap. I. Despre senzații și felurile lor: Necesitatea studiului analitic al fenomenelor psihice. Realitatea externă constă în mișcările energiei. Excitația și senzația. Fazele organice premegătoare senzației. Felurile senzațiilor. Energia specifică a simțurilor. Intenzitatea excitației și senzației. Raporturile senzațiilor. Senzațiile de tact, temperatură, kinestezice, de gust, miros, auz, văz și organice. Rezumat.

Pag. 101—159

Cap. II. Cunoașterea lumii externe în calitățile ei primare; mărine, formă, greutate Pag. 161—168

Cap. III. Despre Reprezentare: Senzația e prima treaptă a cunoștinței. Urmele ce lasă senzațiile. Imaginile sau reprezentările. Insemnătatea reprezentărilor. 6. Gradul de reprezentativitate al diferitelor senzații. Aplicații etice și pedagogice. Rezumat Pag. 169—181

Cap. IV. Despre percepție: Intuiția. Recunoașterea imediată sau percepția. Iluziile. Desvoltarea percepției la copii. Aplicațiuni pedagogice. Rezumat Pag. 183—205

Cap. V. Asocierea Reprezentărilor: Asocierea prin contiguitate. Prin asemănare. Prin contrast. Asociația părții cu întregul. Asociațiuni curioase. Rezumat. Exerciții.

Pag. 207—240

Cap. VI. Despre Iluziile simțurilor. Halucinațiile. Somnul și Visele (lectură) Pag. 241—251

Cap. VII. Despre Memorie: Fenomenul amintirii. Memoria în general și amintirea. Indexul de timp. Condițiile memoriei în general: păstrarea reprezentărilor și condițiunile ei, reproducerea lor. Memoria și profesia. Memoria și uitarea. Desvoltarea memoriei la copii. Aplicări pedagogice Pag. 253—306

Cap. VIII. Despre atenție: Exemple de concentrare a minții. Atenția și îngustimea cercului de conștiință. Deosebirea de grad între conștiință și atenție. Atenția constă dintr'un monoideism. Atenția involuntară și condițiile ei. Atenția voluntară și condițiile ei. Importanța atenției voluntare. Fenom. organice însoțitoare ale atenției. Durata

atenției voluntare. Sentimentul de efort. Aplicări pedagogice. Aplicări pedagogice. Interesul la copii. Concluzii pedagogice. Insemnătatea atenției (lectură) . . . Pag. 307—327

Cap. IX. Atenția și Apercepția. Desvoltarea atenției și apercepției la copii. Apercepția (lectură) . . . Pag. 329—346

Cap. X. Oboseala intelectuală. Procedeele de măsurarea oboselei. Aplicări pedagogice Pag. 347—362

Cap. XI. Despre abstracție și generalizare: Reprezentări abstracte și idei abstracte. Exemple de idei generale. Formarea noțiunilor. Raportul între conținut și sferă. Insemnătatea noțiunilor. Noțiunile la copii. Aplicări pedagogice. Rezumat. Exerciții. Pag. 363—394

Cap. XII. Despre Judecată și Raționament: Formarea judecăților și felurile lor. Actul judecării la copil. Conștiința cauzalității la copil. Raționamentul la copil: inductiv și deductiv. Rezumat Pag. 395—421

Cap. XIII. Despre imaginația creatoare: Visul. Imaginația creatoare în stare trează. Imaginația creatoare în operele de artă, în știință. Imaginația la copii. Aplicații pedagogice Pag. 423—445

PARTEA III-a

Puterea simțirii sau sentimentului

Introd.: Cum iau naștere în suflet sentimentele?

Pag. 447—451

Cap. I. Despre dureri și plăceri: Durerile fizice și morale. Plăcerile fizice și morale. Influența durerilor și plăcerilor în general asupra organismului. Explicarea fiziologică a durerilor fizice (lectură). Rezumat Pag. 453—470

Cap. II. Sentimentele și întovărășirea lor cu reprezentări și lanțuri de reprezentări: Deosebiriile dintre sentimente și cunoștințe. Raporturile dintre cunoștințe și sentimente. Nuanțele de dureri și plăceri ce rezultă din raporturile cu reprezentările. Sentimentele mixte. Sentimentele și asociațiile de reprezentări. Memoria sentimentelor și imaginația. Rezumat. Exerciții Pag. 471—504

Cap. III. Sentimentele egoiste și altruiste. Formarea conștiinței eului. Vanitatea, orgoliul. Simpatia. Altruismul. Sentimentul moral. Sentimentul justiției. Sentimentul religios, estetic și intelectual Pag. 505—527

- Cap. IV. Despre Pasiuni. Rezumat. Pag. 529—534
 Cap. V. Desvoltarea vieții afective la copii. Aplicări
 pedagogice Pag. 535—549

PARTEA IV-a

Despre puterea hotărârii sau voinței

- Infățișarea activă a sufletului Pag. 551—553
 Cap. I. Despre mișcările involutare. Mișcările spontane.
 Mișcările reflexe. Instinctele Pag. 555—572
 Cap. II. Mișcările voluntare Pag. 573—579
 Cap. III. Despre Deprindere. Condițiile fiziologice ale deprinderii. Efectele ei. Importanța morală și pedagogică a principiului deprinderii (lectură) Pag. 581—594
 Cap. IV. Determinarea voinței. Determinismul și liberul arbitru Pag. 595—600
 Cap. V. Boalele Voinței. Voința impulsivă. Abulia.
 Pag. 601—604
 Cap. VI. Despre Sugestie. Auto-sugestia. Contrasugestia. Aplicări pedagogice Pag. 605—610
 Cap. VII. Despre caracter. Aplicațiuni pedagogice. Educația caracterului Pag. 611—630

PARTEA V-a

Chestiune Speciale

- Cap. I. — Deosebiriile sufletești dintre oameni. Copilăria. Adolescența. Bătrânețea. Diferențele între rase. Pag. 631—642
 Cap. II. Despre Individualitate. Felurile temperamentelor Pag. 643—646
 Cap. III. Psihologia generală și individuală Pag. 647—664
 Cap. IV. Psihologia în viața practică . . Pag. 665—675

VERIFICAT
1987

